TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IX.-XI. YÜZYILLARDA TÜRK-İSKANDİNAV HALKLARI İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Selim KARAGÖZ

Ankara – 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IX.-XI. YÜZYILLARDA TÜRK-İSKANDİNAV HALKLARI İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Selim KARAGÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hatice ORUÇ

Ankara – 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IX.-XI. YÜZYILLARDA TÜRK-İSKANDİNAV HALKLARI İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hatice ORUÇ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- **Prof. Dr. Hatice ORUÇ**
2- **Prof. Dr. Üçler BULDUK**
3- **Prof. Dr. Zeynep ZAFER**
4- **Doç. Dr. Tümen SOMUNCUOĞLU**
5- **Doç. Dr. Bilal KOÇ**

Tez Savunması Tarihi

27.07.2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Hatice ORUÇ danışmanlığında hazırladığım "IX.-XI. Yüzyıllarda Türk-İskandinav Halkları İlişkileri" (Ankara.2023) adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 08.09.2023

Selim KARAGÖZ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bana sabırla katlanıp inancını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr Hatice Oruç'a en içten dileklerimle teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümündeki Hocalarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Tüm hayatım boyunca maddi manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim değerli aileme teşekkürü manevi borç bilirim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**

İÇİNDEKİLER ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **vi**

GİRİŞ **1**

a. Etimolojik Tanımlar **13**

I- LİTERATÜR, METODOLOJİ VE COĞRAFYA **21**

a. Araştırmanın Kökenleri, Tarihbilimsel Yaklaşımlar ve Tartışmalar **21**

a.1. Norman Teorisi 22

a.2. Antinorman Teorisi 41

a.3. İki Teoriye Farklı Bir Yaklaşım 47

b. Kaynaklar **55**

b.1. İslam Dünyası Kaynakları 59

b.2. Bizans Kaynakları 64

b.3. Batı Avrupa Kaynakları 68

b.4. İlk Rus Yıllıkları 70

b.5. İskandinavya Kaynakları 73

b.6. Arkeolojik Kaynaklar 76

c. Coğrafyanın Önemi **80**

II- IX.-XI. YÜZYILLARDA DOĞU AVRUPA VE KAFKASYA'DAKİ HALKLAR **101**

a. IX.-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa Bozkırlarında Türkler **107**

a.1. Hazarlar 109

a.2. İdil Bulgarları 112

a.3. Peçenekler 115

b. Doğu Avrupa'da Slavlar ve İskandinavlar **117**

c. IX.-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa'da Diğer Halklar **121**

d. IX.-XI. Yüzyıllarda Kafkasya Halkları **127**

III- BÖLÜM - HALKLARIN BİRBİRLERİNE ETKİLERİ **131**

a. Siyasi Alandaki Etkileşimler **131**

b. Ticaret Alanındaki Etkileşimler 149

c. Askeri Anlamdaki Etkileşimler 202

d. Dini ve Kültürel Alandaki Etkileşimler 249

e. Dil Alanındaki Etkileşimler 260

SONUÇ 271

ÖZET 277

ABSTRACT 278

KAYNAKÇA 279

ÖNSÖZ

Erken Orta Çağ'da anavatanları olan İskandinavya'dan çıkıp doğuya (İskandinavya'nın doğu ve güneydoğusuna), yani günümüzde Baltık ülkeleri, Rusya Federasyonu, Belarus, Polonya, Ukrayna ve Moldova olarak bilinen topraklara gelen İskandinavlar, yoğunlukla İdil ve Özi Nehirleri gibi su yollarının havzalarındaki Türk halklarıyla özellikle ticari faaliyetler üzerinden sıkı etkileşim halinde olmuşlardır. Türk-İskandinav halklarının ilişkileri bu coğrafya ile sınırlı kalmamış, Kafkasya'nın en güneyine, Anadolu içlerine ve doğuda Uralların ötesine, hatta muhtemelen Harezm'e kadar uzanmıştır. Diğer taraftan ilişkilerin ağırlık merkezi Doğu Avrupa ve Kafkasya olurken; Batıda da sagalarda *Tyrkir* (Türk) adında birinin Vikinglerle beraber Amerika kıtasına gittiği bilgisini görüyoruz.[1] Türk halklarıyla İskandinav halkları zaman zaman anlaşmazlık ve savaş halinde olsalar da ilişkiler çoğunlukla uzlaşma ve ticaret şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada Viking Çağı olarak adlandırılan dönemde (kabaca IX.-XI. yüzyıllar) bugünkü İsveç, Norveç ve Danimarka sahasından çıkan halkların İskandinavya'nın doğusunda batıya ve kuzeye göre neden daha farklı hareket ettikleri, ana gayelerinin neler olduğu, yukarıda sözü edilen sahadaki faaliyetlerinde Türklerin rolü ve bu iki farklı dünya insanının birbirine etkileri tartışılacaktır. Bu ilişkiler ve etkileşim, XI. yüzyılın sonuna, İskandinav halklarının asimile olarak veya İskandinavya'dan akışın zayıflamasıyla nüfus olarak bölgede eriyerek Slav-İskandinav dil ve kültür karışımından Rusları oluşturana kadar devam etmiştir. Çalışmada İslam (Arapça ve Farsça), Slav, İskandinav (Sagalar), Bizans ve Latin yazılı kaynakları ile birlikte arkeolojik veriler kullanılarak Hazarlar, Peçenekler, İdil (Volga) Bulgarları ve Oğuzlar gibi Türk halklarının İskandinavya kökenli

[1] Magnus Magnusson – Hermann Palsson, *The Vinland Sagas, The Norse Discovery of America* (London: Penguin Books, 1965), 57.

Ruslarla, bir diğer tabirle Doğu Vikingleriyle olan ilişkileri ele alınacak; bu ilişkilerin genelde Türk-İskandinav halklarının tarihine, özelde ise Doğu Avrupa, Kafkasya ve Türkistan tarihine etkileri ortaya konulacaktır. Türk-İskandinav halklarının ilişkilerinin ne tür neticelere yol açtığı, bu halkların birbirlerini ve bölgedeki diğer halkları kültürel, dini, sosyal, iktisadi ve askeri anlamda nasıl etkiledikleri konusu üzerinde durulacak; zaman zaman husumetler ve çatışmalar yaşansa da, Türkler ile İskandinav Ruslar arasındaki ilişkilerin birçok anlamda oldukça ileri düzeyde ve iki taraf için de önemli çıkarlar sağlayan bir konumda olduğu ortaya konulacaktır.

İskandinav Ruslar, Doğu Avrupa'ya geldiklerinde bölgenin hâkim gücü olarak ve dolayısıyla ana paydaş-şerik olarak karşılarında Türkleri görmüşlerdi. Bu etkileşimlerin iki grup arasında ne tür bir kültürel alışverişe (ağırlıklı olarak Türklerden İskandinavlara) yol açtığı ve bu ilişkilerin Kiev Rus teşekkülünün ve Rus kimliğinin oluşumuna nasıl katkılar sağladığı hususu bir diğer tartışma konusunu teşkil edecektir. İskandinav Rusların Orta Çağ Doğu Avrupa Türk devletlerinin kaderine etkisi (özellikle Hazarların yıkılışı) hususuna ise özellikle değinilecektir.

Bu çalışmanın Türk halklarını Avrupa ve dünya tarihinin önemli bir parçası olan ve Viking Çağı olarak adlandırılan döneme etkileri hususunda hak ettikleri yere yerleştirmek konusunda yardımcı olmasını; daha önce yeterince ve gerektiği ölçüde ele alınıp tartışılmamış kaynakların ve arkeolojik verilerin yardımıyla Türk tarihinin sınırlarını İskandinavya'ya, hatta Kuzey Amerika'ya kadar uzanmasına katkıda bulunmasına yardımcı olmasını umuyorum.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
BGA	Bibliotheca Geographorum Arabicorum
Çev.	Çeviren
DAI	De Administrando Imperio
D.	Doğum
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İng.	İngilizce
Rus.	Rusça
Bkz.	Bakınız
Lat.	Latince
Rus.	Rusça
PVL	Povest Vremennıh Let - Повесть временных лет - İlk Rus Yıllıkları
TDV	Türkye Diyanet Vakfı
Yk.	Yaklaşı

GİRİŞ

Batı merkezli tarih yazımında, Kuzey Avrupa'da IX.-XI. yüzyıllarda açık denizlere ve nehir yollarına uygun gemilerin inşa teknolojisinin ve navigasyon becerilerinin gelişmesi, insanların gemilerle binlerce mil uzağa gidebilmeleri ve dünyanın bilinmeyen bazı bölgelerinin keşfedilmesi sanki sadece Kuzey Avrupa'ya özgü istisnai bir hadiseymiş gibi ön plana çıkarılır ve bu döneme Viking Çağı adı verilir. Viking Çağı'nın başlangıç hadisesi olarak da yine Batı Avrupa'da gerçekleşen 793 yılındaki Lindistfarne Manastırı saldırısı kabul edilir.[2] Oysaki eğer böyle bir çağdan bahsedilecekse İskandinavlar, Lindisfarne Manastırı saldısından çok önce Doğu Avrupa'da birçok ticari ve askeri faaliyette bulunmuşlardır. Diğer taraftan VIII. yüzyıldan itibaren denizcilik ve korsanlık faaliyetleri, ticari hareket ve keşif alanında yaşanan gelişmeler, İskandinavya ile Batı ve Kuzey Avrupa ile sınırlı değildi. Aynı yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Türklerin, güneyde Hindistan'dan Güney Avrupa'ya kadar olan sahada İslam dünyasının ve Uzak Doğu'da Çin'in kendi keşifler çağını yaşadığını söylemek gayet mümkündür. Hatta aynı anda dünyanın değişik yerlerinde yaşanan büyüme ve yeni yerlerin keşfi sürecinin XV. yüzyılın sonunda yaşanan keşifler çağı benzeri bir şekilde adlandırılması sanırım abartı olmaz. Vikinglerin gemiler üzerinde yaptıkları keşiflerin benzerlerini Türkler ve Müslümanlar atlarının üzerinde gerçekleştiriyorlardı. Batıda Norveçli *Ohthere* dönem batı dünyasında bilinen en kuzey noktaya, Kuzey Buz Denizi'ne kadar gidip oradan Danimarka'ya ve İngiltere'ye dönerek Kral Alfred'in huzuruna çıkarken;[3] doğuda

[2] 793 yılındaki Lindistfarne Manastırı saldırısı.

[3] Janet Bately – Anton Englert (ed.), *Ohthere's Voyages* (Roskilde: Viking Ship Museum, 2007); Ohthere'nin güzergâhı için bkz. Jacek Gruszczynski vd. (ed.), *Viking-Age Trade: Silver, Slaves and Gotland* (New York: Routledge, 2021), 401.

Ahmed İbn Fadlan, Bağdat'tan çıkıp dönem İslam dünyasında bilinen en kuzey noktalardan olan Bulgar'a kadar gidip İdil Bulgar Kağanı Almış Han'ın huzuruna çıkıyordu.[4] IX. yüzyılda İskandinavlar kuzeyde İzlanda'ya ve Grönland'a yerleşip Amerika kıtasına ayak basarken; Orta Doğu'dan hareket eden gemiler güneydoğu Asya ve Çin sahillerine ulaşarak bu bölgeleri İslam dünyası'nın kültürel ve ticari alışveriş sahası içine dâhil ediyordu.[5] Kuzeyde Kızıl Erik Grönland'a, oğlu Leif Erikson Amerika kıtasına ayak basarken; İran'da Kirmanlı denizci *Abhara*, Basra Körfezi'nden hareketle Çin'e tam 7 kere gidip geliyordu.[6] Çalışmanın önemli bir ayağını oluşturan arkeolojik araştırmalar sayesinde; yine Bizanslı diplomat *Theodosios*'un aynı yüzyıla ait mektup mührü Danimarka'daki önemli Viking dönemi yerleşimi Ribe'de bulundu.[7] 838-39'da Frank İmparatoru Dindar Luis ile görüşmek üzere İstanbul'dan yola çıkan Bizans elçilik heyetinde Karadeniz'in kuzeyinden gelip Bizans ile iletişimde olan, kendilerini Rus (Rhos) olarak adlandıran ve idarecilerinin de *Kağan* (chacanus) olduğunu söyleyen İskandinavlar vardı. Buradan hareketle Avrupa tarihinde Viking Çağı olarak adlandırılan

---

[4] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010).

[5] George F. Hourani, *Arab Seafaring In the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995).

[6] Suhanna Shafiq, *Seafarers of the Seven Seas, The Maritime Culture in the Kitab 'Aja'ib al-Hind by Buzurg Ibn Shahriyar (d. 399/1009)* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2013).

[7] Theodosios, İstanbul'dan hareketle 840-842 yıllarında Adriyatik Denizi'nden Venedik'e, oradan Frank ve Karolenj saraylarına gitmiştir. Bu seyahatin ana gayesi, Girit'i ele geçiren Müslümanlara karşı Bizans'a müttefik bulmaktı. Fedir Androshchuk, *Vikings in the East, Essays on Contacts Along the Road to Byzantium (800-1100)* (Uppsala: Uppsala Universitet, 2013), 94.

dönemde Çin'den Adriyatik'e bilinen dünyanın önemli bir kısmı birbirleri ile bir şekilde iletişim halindeydi. Şurası bir gerçektir ki; sözü edilen yüzyıllarda sadece İskandinavya'da değil, İslam dünyasında, Bizans'ta ve Uzak Doğu'da da denizcilik ve gemi teknolojisi alanında önemli gelişmeler yaşandı. Bu tahavvül ve gelişimler dünyanın seyrini önemli ölçüde değiştirdi. Yazılı kaynaklar ile birlikte arkeolojik buluntular da bunu en güzel şekilde ortaya koymaktadır. İskandinavya'da ortaya çıkarılan Oseberg gemisi, İstanbul'da gün yüzüne çıkarılan ve Bizans'ın dünyada önemli bir deniz gücü olduğunu ve dönem dünyasının birçok yerinden ithalat-ihracat yaptığını gösteren Yenikapı batıkları, Orta İdil boylarında bulunan ve İskandinavların bölgeye getirdiklerinde şüphe olmayan kılıçlar ve broşlar, İskandinavya'da bulunan binlerce İslam dünyası sikkesi, yine İskandinavya'da bulunan buda heykeli, Çin'in limanlarında bulunan uzak ülkelerle yapılan ticareti ispatlayan buluntular, İskandinavya halkları ile Türklerin, Bizans'ın, Frankların, Endülüs'ün, Abbasilerin ve hatta Çin'in bir şekilde örümcek ağı gibi birbirlerine bağlı olduğunu gösteriyor.

Şekil 1 İskandinavların anavatanları ve IX.-XI. yüzyıllar arasındaki yayılım alanları. *https://www.nationalgeographic.com/magazine/graphics/vikings-ships-realm-raiders-scandinavian (15.06.2023)*

İskandinavya'dan Konstantinopolis'e, Hazarların etkisinde ve kontrolündeki topraklara ve İslam Dünyası'na giden rotalar, Doğu Avrupa'nın nehir sistemleri üzerinden gerçekleşiyordu. VIII. yüzyılda İskandinavya'dan Baltık Denizi üzerinden Staraya Ladoga'ya ve oradan da nehirler üzerinden Doğu Avrupa'nın ticaret merkezlerine ulaşan bağlantılar ve yerleşimler görülüyor (Özi üzerinden Kiev ve Konstantinopolis'e, İdil Nehri üzerinden Bulgar, İtil ve Hazar Denizi'ne). Doğuya gelen İskandinavların kullandığı Özi ve İdil Nehirleri ve onların kollarının oluşturduğu rotalardan başka yollar da vardı. İskandinavların Türkistan içlerine ve hatta Uzak Doğu'ya kadar bağ kurduklarına dair elimizde somut göstergeler mevcut. Örneğin İsveç'te Helgö'de VIII. yüzyıla tarihlenen bir tabakada buda heykelciği bulundu. Heykelin VI. yüzyılda Kuzey Hindistan-Pakistan bölgesinde, o dönemde Budizm'in merkezi olan Gandhara'da yapıldığı biliniyor.[8] İskandinavya'ya ne şekilde ulaştığı konusu henüz kesinleşmemiş olsa da, İskandinavya'ya ulaşırken Türklerin yaşadığı güzergâhlardan bir şekilde geçtiğini söylemek mümkün. Diğer taraftan İskaninavya'da bulunan run taşlarından İskandinavların Türkistan içlerine kadar gitmiş olabileceklerine dair veriler mevcut.[9]

VII. yüzyılın ortalarından itibaren İskandinavların kullandığı bu nehir yolları, Hazarların, Peçeneklerin ve İdil Bulgarlarının kontrolü altındaydı. İlginç bir şekilde Hazar yöneticileri Museviliği seçmişti. 1999'da Gotland Adasında içinde Hazarlara ait bir dirhemin de olduğu bir define bulundu. Bu dirhemler, Arap gümüş sikkelerinin Hazarlar tarafından yapılan imitasyonlarıydı. Gümüş sikke üzerinde "Muhammedu'r-rasulullah"

[8] W. Holmqvist, *Excavations at Helgö I: Report for 1954-1956* (Stockholm: Almqvist & Wiksells, 1961), 112–113.

[9] Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus', Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981), 443.

değil, "Musa Resulullah - Musa Allah'ın Resulüdür" yazılıdır.[10] 837-838 yıllarına tarihlenen bu sikke, İskandinavya'da bulunan pek çok paradan sadece biri zira VIII-X. yüzyıllarda Doğu Avrupa'dan İskandinavya'ya yoğun bir gümüş sikke akışı vardı. Dolayısıyla, bazıları o dönemde eritilerek başka amaçlarda kullanılmasına rağmen, doğu ve kuzey Avrupa'da bu türden binlerce gümüş sikke ortaya çıkarılmıştır. İskandinavların Batı Avrasya'nın en zengin teşekkülü olan İslam Dünyası ve Bizans ile yaptıkları ticaretin boyutları ve detayları kaynaklardan ve arkeolojik verilerden görülebiliyor. İskandinavlar elde ettikleri bu sikkeler ile doğu dünyasında kürk, metal, kehribar, bal, bal mumu ve en önemlisi de getirisi son derece yüksek olan köle ticareti yapıyorlardı.

Doğu Avrupa'ya gelen İskandinav Rusların bölgedeki Slav halkları ile olan ilişkileri, detaylı olarak araştırılmıştır. Hatta Norman-Antinorman tartışmaları çerçevesinde Kiev Rus teşekkülünün kuruluşunda İskandinavların etkisi üzerine tartışmalar XVIII. yüzyıldan bu yana devam etmektedir. Fakat hem ilk Rus devletinin kuluşu hem de İskandinavların doğudaki ticari-askeri varlıkları üzerine yapılan araştırmalarda İskandinav halkları ile Türk halklarının münasebetleri hem Sovyet öncesi hem de Sovyet dönemi tarihçiliğinde göz ardı edilmiştir. Oysaki Baltık çevresinden Hazar Denizi'ne, hatta Bağdat pazarlarına kadar iz bırakan İskandinav Rusların Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmını kontrol edip bölgenin en büyük kentlerini kuran Türklerle[11] olan ilişkileri atlanamayacak kadar önemlidir. Özi, Don ve İdil Nehirlerinden hangisinden olursa olsun; kuzeyden güneye Bizans ile veya İslam dünyası ile ticaret yapmaya gelen İskandinavların

[10] Gruszczynski vd., *Viking-Age Trade: Silver, Slaves and Gotland,* 281.

[11] Türkler özellike İdil sahasında ve Kuzey Kafkasya'da Hazarlar ve İdil Bulgarları gibi güçlü devletler kurana kadar bu bölgelerde kayda değer büyüklükte kentler bulunmuyordu. İtil, Bulgar, Suvar, Bilyar, Semender, Sakşın, Alabuga, Oşel gibi şehirler Türkler tarafından teşekkül edilip medeniyete kazandırılmışlardır.

Türk halkları ile karşılaşmamaları mümkün değildi. Hatta bilindiği kadarıyla kaynaklara yansıyan ilk ve tek Viking ölü gömme merasimi bir Türk yurdunda, İdil Bulgarlarının memleketinde vuku bulmuştur.[12]

Tarihte belirli dönemlerde Orta Çağlarda Türk-İskandinav halkları ilişkileri hem batıda ve Rusya'da hem de Türkiye'de ya son derece yüzeysel ve eksik ya da genellikle milliyetçi kaygılarla sübjektif olarak araştırılmıştır. Rus tarihçilerinin sık sık tekrarladığı hata, Türk-İskandinav halkları ilişkilerini Türk-Slav tarihi bağlamında ele almaları olmuştur.[13] Aslında aynı durum Türk tarihçiliğinde de görülmektedir. Bunun en büyük sebebi antinormancı Rus tarihçiliğinin İskandinavların ilk Rus devleti üzerindeki etkisini kabul etmemesidir. Dolayısıyla İskandinav Ruslar,[14] Sovyet tarihçiler tarafından Slav olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Avrupalı (özellikle batı ve kuzey) ve Amerikalı araştırmacıların konu üzerine yeterince eğilememelerinin en temel sebebi de özellikle Sovyetler döneminde sahada araştırma imkânlarının kısıtlı olması ve dolayısıyla günümüz Rusya coğrafyasında Orta Çağlarda yaşayan Türk halklarının tarihine yeteri kadar eğilememeleri olmuştur. Ancak son yıllarda batılı tarihçiler de, İskandinavya Orta Çağ Tarihinin en müreffeh dönemi olan Viking Çağı'nın meydana gelmesinde coğrafi

[12] Paul Lunde – Caroline Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness, Arab Travellers in the Far North*, çev. Caroline Stone Paul Lunde (London: Penguin Classics, 2012), 8.

[13] Antinormanist yaklaşımın sonucu olarak.

[14] Akdes Nimet Kurat, Ruslar hakkında şunları söylüyor: "Doğu Slavlarının kuzey kısmını bir devlet halinde birleştiren ve onlara Rus ismini veren zümre ise, Doğu İskandinavya'dan gelen, Finlerin Routsi, Bizanslıların Ῥῶς dedikleri Normanlardır." Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, thk. Yayına Hazırlayan Ahsen Batur (Ankara: TTK, 2016), 101–102.

koşullar ve yaşanan iklim değişikliklerinin etkilerinin yanında,[15] Karadeniz'in kuzeyinde Hazarlar ve İdil Bulgarlarının, Akdeniz havzasında ve Yakındoğu'da da Bizans ve İslam dünyasının önayak olarak oluşturduğu zenginlik ve güvenli yaşam-ticaret atmosferinın etkisinin büyük olduğu üzerinde durmakta ve bu süreçte Türk halklarının etkisinin göz ardı edilemez olduğunun altını çizmektedirler.

İskandinavya anavatanında yaşanan gelişmeler de bu süreci hazırlamıştır. VII. yüzyıldan itibaren, Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'ndeki Birka, Hedeby, Ribe, Dorestad, Kaupang gibi merkezler arasında yoğun bir ticaret ağı vardı. Aynı zamanda İskandinavya'da önemli teknik gelişmeler de mevcuttu: Ünlü uzun gemiler[16] ve esas olarak tüccar gemisi

[15] VIII. yüzyılın sonlarından itibaren İskandinav gemici gruplarının tüm kuzey Avrupa'da, Kuzey Atlantik'te, Doğu Avrupa'da ve Akdeniz'de nasıl bu denli hızlı yayıldığına dair tartışmalar uzun zamandır devam etmektedir ve bu konu farklı bir araştırma konusudur. Son zamanlarda tarihçilikte en kabul gören teoriler, İskandinavya'da IX. yüzyılın sonlarında başlayan hızlı nüfus artışı, nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli tarım alanına sahip olmaması, Hristiyan Avrupa'nın, Bizans'ın ve İslam dünyasının zenginliklerine ulaşma ve bilhassa iklim değişikliğine (Orta Çağ Sıcak Dönemi) bağlı gerçekleşen nüfus hareketleri üzerine kuruludur. Kuzey ve Batı Avrupa'da VIII-Ix. yüzyıllarda Orta Çağ Küresel Isınması ya da Orta Çağ Sıcak Dönemi olarak anılan dönem başlıyordu. Bu durumun Vikinglerin İzlanda ve Grönland'a yerleşmeleri için bir fırsat yarattığı aşikârdır. Bu iklim değişikliği Viking Çağı'nı başlatan önemli etmenlerden biri olmakla beraber elbette Viking Çağı'nın tek açıklaması değildir. Ancak VIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın her bölgesinde kendisini hissettiren Viking yayılmasının, İskandinavya'da ve Avrupa'da Viking Çağı'na kadar vuku bulan gelişmelere bağlı olduğu açıktır.

[16] İsveççe: *Långskepp,* Danca: *Langskib*, Norveççe: *Langskip.*

olarak kullanılan *knarr*[17] gibi yeni gemi türleri dönem gemi teknolojisinde oldukça ileri bir seviyedeydi. Dolayısıyla denizcilik teknolojisi, deniz navigasyonu bilgisi ve ayrıca askeri ilerlemeler açısından birçok gelişmeye şahit olundu. Fakat tarihte olaylar genellikle tek bir hadiseye ya da kısa sürede gerçekleşen bir gelişmeye bağlı olarak meydana gelmezler. İskandinavları da Viking Çağı'na götürecek dönemin altyapısı yüzyıllar öncesinden atılmaya başlandı. Başka bir çalışmanın konusu olan Viking Çağı'nın başlangıcı meselesini ancak daha önceki gelişmelere dayanarak anlayabiliriz. Bu çalışmada görülecektir ki; İskandinavların doğu dünyasına yayılış zaman çizelgesini batı ve kuzeye (Batı Avrupa, İngiltere, İzlanda, Grönland, Amerika) yayılışlarından ayrı olarak ele almak daha isabetli olacaktır.[18] Doğu dünyasında Viking Çağı'ndan önce de mevcut ticari yollar mevcuttu ve Viking Çağı'ndaki kadar yoğun olmasa da İskandinavya ile doğu dünyası (Doğu Avrupa'nın doğusu) ile ticari temaslar mevcuttu.

İskandinavların IX.-XI. yüzyıllarda yayılımları ve etki alanları açısından coğrafi kapsam oldukça geniş. Bu kapsam ve etki alanı Doğu Avrupa'yı, Batı Avrupa'yı, Kuzey Atlantik'i ve hatta Kuzey Amerika'yı içine alıyor. İlginç bir şekilde, Grönland'daki Viking yerleşimlerinin Orta Çağ Avrupası'nın ticari ağlarına entegrasyonuna dair elimizde kanıtlar mevcut: Grönland çevresinde yaşayan morsların dişlerinin[19] en son izotop araştırmaları sayesinde, Grönland'dan Bizans'a kadar bu ticaret ağı sayesinde ithal edildiğini öğreniyoruz. Dolayısıyla batıda Gröndland'dan, hatta Newfoundland'dan

[17] Eski Nors: *knǫrr.*

[18] Vikinglerin batı dünyasına yayılışlarının başlangıç sebepleri ile ilgili en güncel ve geçerli görüşler için bkz. Irene Baug vd., "The Beginning of the Viking Age in the West", *Journal of Maritime Archaeology* 14/1 (2019).

[19] Fildişi ile aynı amaçlarla kullanılabiliyordu.

doğuda Hindistan ve hatta belki Çin'e kadar olan bir sahada muazzam bir etkileşim ve ticaret ağı ve bu hareketlilikte Türklerin etkisi vardı.

İngiltere'deki zengin Viking varlığı detaylı olarak araştırılmaktadır ve Vikinglerin İngiltere'ye birçok açıdan etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Vikingler ayrıca Batı Avrupa'daki Frank İmparatorluğu'nun topraklarına da saldırmışlardır. Özellikle Şarlman'ın ölümünden sonra bu imparatorluğun Şarlman'ın oğullarının ellerinde parçalanmasının akabinde İskandinavların bahusus Normandiya'da öne çıktıkları görülüyor.

Vikingler Batı ve Güney Avrupa'nın Atlantik ve Akdeniz kıyılarını takip ederek İber Yarımadası ve Kuzey Avrupa'daki Arap egemenliğinde olan yerleşim yerlerine de saldırılar düzenlediler. Bu süreç nihayet XI. yüzyılda İtalya'da Norman bir devletin ortaya çıkması ile neticelendi ve bu Norman teşekkülü, Bizans İmparatorluğu ve hatta Anadolu'daki Türkler ile mücadeleye girişti. Çalışma, Doğu Avrupa'da Türk-İskandinav Rus münasebetleri üzerine yoğunlaştığı için bu meseleye çok odaklanılmayacaktır. Akdeniz'de Türk-Norman münasebetleri de ayrı bir çalışma konusudur.

İskandinavların önemli varlık göstererek etkili olduğu, tezin coğrafi anlamda ağırlık noktasını teşkil eden, günümüzde Avrupa Rusya'sı, Ukrayna ve Belarus topraklarını kapsayan alan, modern Orta Çağ tarihi yazımında özellikle Rus tarihçiler tarafından Kiev Rus Devleti merkezli ele alınmaktadır. Zaten günümüzde var olan bu üç ülke de (Rusya, Ukrayna, Belarus) Kiev Rus Devleti'nin mirasına sahip çıkmaktadır. Kiev şehri, Rusların iktisadi, siyasi ve kültürel yaşamının anahtarıydı ancak günümüz Rusya, Ukrayna ve Belarus topraklarının özellikle Orta Çağ tarihi, Kiev Ruslarının tarihiyle kesinlikle paralel ele alınamaz. Batı merkezci tarihçiliğin adını koyup kronolojik ve coğrafi sınırlarını çizdiği İskandinavya merkezli hadiseleri ele alarak döneme adını veren Viking Çağı bakış

açısının dışında bir görüş sunduğu gibi, özellikle Rusya'da pek çok milliyetçi manipülasyonun nesnesi olan Orta Çağ Rus tarihinin "Kiev-Novgorod merkezci" bakış açısından da uzaklaşmaya çalışacaktır. Çalışma, IX. –XI. yüzyıllarda İskandinavya halklarının tarihine ışık tutacağı gibi gübümüz Rusya, Ukrayna ve Belarus topraklarının IX.-XI. yüzyılına genel bir bakış da sağlayacaktır. Çalışmanın sağlayabileceği orijinal katkıyı üç ana gruba ayırmak uygun olacaktır. Öncelikle Doğu Avrupa Türk tarihinin IX.-XI yüzyıllarına özellikle son zamanlarda artan bir ilgi olsa da, bu araştırmaların çoğunlukla Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarları etrafında şekillendiği ancak bu Türk halklarının diğer halklarla münasebetleri kısmının belki araştırmanın zorluklarından dolayı yeterli ilgiyi görmediği görülmektedir. Çalışmanın bu açığa doldurmaya yardımcı olması umulmaktadır. Diğer taraftan Avrupa ve Amerika merkezli araştırma çevrelerinde İskandinavya tarihine, daha spesifik olarak İskadinavya tarihinin Viking Çağı olarak adlandırılan IX.-XI. yüzyıllarına son zamanlarda büyük ilgi olmasına rağmen; bu yüzyıllarda İskandinavya halklarının doğudaki faaliyetleri üzerine Batıda da yeterli araştırmanın ve alakanın olmadığı göze çarpmaktadır. Viking Çağı İskandinav tarihinin Batı, çoğunlukla da İngiliz bakış açısıyla tanıtılması beraberinde bazı problemleri getirmiştir. İskandinavların doğudaki halklarla ilişkileri hem bu sebepten hem de doğudaki icraatların Norman teorisi etrafında şekillenmesinden dolayı göz ardı edilmiştir. Çalışmada bu göz ardı edilen meseleler tarih, arkeoloji, filoloji, karşılaştırmalı dinler tarihi, nümizmatik ve kültürel coğrafya metotlarıyla ele alınarak İskandinavların doğudaki faaliyetleri, batıya göre farklılıkları ve Türklerle olan münasebetleri ortaya konulacaktır.[20] Öte yandan ülkemizde de İskandinavya, ağırlıklı olarak Viking Çağı İskandinavyası ve genel olarak Vikingler ile ilgilenen araştırmacıların sayısı son

[20] Stefan Brink – Neil Price (ed.), *Viking Dünyası*, Tarih, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 10.

zamanlarda artış göstermiştir. Ancak çoğunlukla genç araştırmacıların çalışmaları olan bu yayınlar maalesef genellikle Batıda zaten araştırılmış ve yayımlanmış olan konuların ötesine geçememektedir. Alana en orijinal katkının İskandinavya-Bozkır ilişkileri çalışılarak sağlanacağı düşünüldüğünden; bu çalışmada ilgi ve araştırmalar daha çok bu alana kaydırıldı.

Bu tezde amaçlanan bir başka konu ise İskandinav halklarının IX.-XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa'daki serüvenlerini Türk halkları ile ilişkileri süzgecinden geçirerek ele almak olacaktır. Çalışmanın Doğu Avrupa'nın diğer halklarına ve bu halkların Türklerle ve İskandinavlarla olan ilişkilerine ışık tutması, sağlanacak katkılardan bir diğeri olacaktır. Tüm bunlar amaçlanırken şunu da dile getirmek gerekir ki; çalışma, Türk-İskandinav halklarının IX.-XI. yüzyıllarındaki ilişkilerine ışık tutarken; çalışmada yer alacak birçok alt başlık ve mesele görülecektir ki; ileriki çalışmaların konusudur ve daha özel araştırmalar gerektirecek sorular içermektedir. Bu tez, tek başına Viking Çağı İskandinavlarının doğudaki deveranının tarihi ya da ilgili dönemde ve coğrafyadaki Türklerin tarihi değil, IX.-XI. yüzyıllar Doğu Avrupa ve Kafkasya Türk tarihinin İskandinav halkları ile ilişkileri merceğinden bakılarak ele alınışıdır, denilebilir. Bu açıdan çalışmanın önemli bir boşluğu doldurduğu görülecektir. Çünkü ne İskandinavya uzmanları bozkır halklarını İskandinav Rus bakış açısıyla yeterince incelediler ne de Türkologlar Doğu Avrupa Türk tarihini bu pencereden ele aldılar.

Her ne kadar özellikle IX.-XI. yüzyıllarda yer yer hem siyasi hem de iktisadi ve kültürel açılardan yakın bağlar kurmuş olsa ve tarihi seyirleri birçok açıdan paralellikler göstermiş olsa da anavatanları farklı coğrafyalar olan dilleri, kültürleri ve tarihleri farklı olan iki halklar grubu olan Slavlar ile Rusların Türk halkları ile ilişkilerini birbirlerinden bağımsız olarak ele almanın zarureti ortadadır ve çalışmada bunu ortaya koymak da amaçlanmaktadır. Muhakkak şunu da dile getirmek gerekir ki; bu çalışmadan Vikingler

Türktür algısının çıkarılmaması gerekir. Ülkemizde maalesef Vikinglerin Türk olduğuna dair çeşitli yayınlar yapılmış, Vikingler söz konusu olduğunda ağırlıklı olarak Türk olup olmadıkları tartışmaları merkezde olmuştur. Bu tür yayınlar aslında Türk-İskandinav halkları münasebetleri araştırmalarına zarar vermektedir. Bu konu ele alınırken günümüz etnik kimlik algılarından sıyrılarak düşünmek gereklidir. Ne Normanist ne de Antinormanist kaygıların güdüldüğü bu çalışmada sadece görmek istediklerini gören Batılıların aksine Doğu Avrupa'da Türklerin önemi ve etkisi Türk-İskandinav halkları ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.

Türk tarihçiliğinde IX.-XI. yüzyıllarda Türk-İskandinav halklarının münasebetlerinin beklenen düzeyde araştırılmamış olması, biraz da ülkemizde İskandinav Ruslarla Slavların çoğu kez karıştırılması, Rusların Slav kökenli halklar olduklarının düşünülmesi ya da İskandinavya tarihi ayağının çok ilgi görüp araştırılmamış olması ile ilgilidir. Diğer taraftan batı ve Rus tarihçiliğinde konu, siyasi nedenlerden dolayı uzunca bir süre ihmal edilmiştir. Antinormanist Rus ve Ukrayin tarihçiler hem imparatorluk döneminde hem de Sovyet döneminde İskandinav halklarının ve Türklerin Kiev Rus Devletinin doğuşunda ve gelişimindeki etkilerini göz ardı etmeye çalışmışlardır. Sovyet dönemi kapalılığını ve ülkemizde Rusların Slavlar olarak algılanması tuzağına düşülmesini de göz önünde bulundurduğumuzda Doğu Avrupa'da Türk-İskandinav ilişkilerine odaklanmak mümkün olmamıştır. Bu çalışma, Türk-İskandinav halklarının Orta Çağ'daki etkileşimlerini ortaya koymanın yanında, Doğu Avrupa ve Kafkasya sahasında Türk halklarının varlığı konusundaki kaynakların bir kılavuzu görevi görerek Doğu Avrupa ve Kafkasya'da Türk tarihini IX.-XI. yüzyıl kaynakları ışığında derinlemesine incelemek isteyecek araştırmacılara da yardımcı olabilir.

Günümüzde İskandinav tarihi çalışan araştırmacıların büyük bir çoğunluğu, İskandinav halklarının Batı ve Kuzey Avrupa'daki aktiviteleri üzerine eğilmişlerdir. İskandinav

Rusların Doğu Avrupa'daki faaliyetlerinin daha az ilgi görmesi oldukça talihsiz bir durumdur çünkü arkeolojik kazılarda Doğu Avrupa'da bulunan İskandinav buluntuları, tüm Batı Avrupa'da bulunan toplam malzemeden çok daha fazladır.[21] Yazılı kaynakların aktardıkları ile de desteklenerek İskandinavların doğudaki varlıklarının etkisi Batı Avrupa'ya göre çok daha büyük olduğu iddiası bu çalışmanın öne sürdüğü tezlerden bir diğeri olacaktır.

a. Etimolojik Tanımlar

Çalışmanın ana bölümlerine geçmeden önce, Orta Çağlarda Rus, Viking, Vareg, Norman gibi adların etimolojik ve terminolojik açıdan ne anlama geldiğini, bu terimlerin hangi halkları karşıladığını açıklığa kavuşturmak gerekir. Bu kısımda özellikle Rus ve Vareg kelimelerinin üzerinde durulacaktır. Çünkü dönem kaynaklarında Doğuya gelen İskandinavların Rus ve Vareg (ya da aynı kelimenin çeşitli yazılış şekilleri) olarak anıldığına şahit olunmaktadır.[22] Diğer taraftan çalışma konusunu teşekkül eden İskandinav halklarının batıdaki Viking algısından farklarını da ortaya koymak yerinde olacaktır. Doğuya gelen İskandinavların buradaki faaliyetleri, batıda varlık gösterenlere nazaran tipik Viking algısından daha farklı özellikler sergilediği için tarihin seyrine

[21] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 653.

[22] Charlotte Jonson-Hedenstierna, "Creating a Cultural Expression: On Rus' Identity and Material Culture", *Identity Formation and Diversity in the Early Medieval Baltic and Beyond: Communicators and Communication*, ed. Johan Callmer vd. (Leiden, Boston: Brill, 2017), 91–107.

etkileri de müstakil olarak değerlendirilmelidir. Doğuya gelen İskandinavlar, zaten bölge kaynaklarında Viking olarak anılmamışlardır.

Modern literatürde Viking Çağı olarak adlandırılan dönemde, dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı gayelerle etkin olan İskandinav halklarına genel anlamda *Vikingler*[23] olarak hitap edilir. Fakat döneme verilen *Viking Çağı* teriminde olduğu gibi, bu halklara konulan *Viking* genel adı da yine batıda gelişen hadiseler merkez alınarak ve batılı tarihçiler tarafından konulan bir adlandırmadır.[24] Bu çalışmada, *Viking* kavramının tam olarak kime karşılık geldiği, farklı bölgelerde ne tür adlar kullanıldığı konuları üzerinde sonu gelmeyen tartışmalardan kaçınılarak, doğuya gelen bu kuzeylileri genel olarak İskandinavlar olarak tanımlamak tercih edilmiştir. Fakat bununla birlikte İskandinavya'dan gelen bu halkların dönem dünyasının farklı bölgelerinde ne tür adlarla anıldıklarını, özellikle doğuya gelenlerin hangi sahalarda ve kaynaklarda hangi adlarla bilindiklerini aktarmak zarureti bulunmaktadır.

Batı merkezli tarihçilikte Viking Çağı olarak adlandırılan dönem yaşanırken doğuda farklı bir seyir vardı ve günümüz Doğu Avrupası'nın etnik ve siyasi oluşumu bambaşka bir vaziyetteydi. Doğudan gelen İskandinavlara batıda olduğu gibi doğudaki halklar da farklı adlar vermişlerdir ancak şunu ifade etmek gerekir ki; bu terimler çoğunlukla *egzonim* adlandırmalardır. İskandinavlara kendileri dışındaki halkların *endonim* ad

[23] Viking kelimesi, kökeni belli olmayan –*Vik* kökünden iştikak etmiştir. – "*vik*" kelimesinin ise kökeni belirsizdir.

[24] Thomas Noonan da buna dikkat çekerek eleştiri getirmektedir: Thomas S. Noonan, "Scandinavians in European Russia", *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, ed. Peter Sawyer (Oxford New York: Oxford University Press, 1997), 134.

vermelerine çok nadir rastlanır.[25] *Viking* kelimesi, Kıta Avrupası ve Britanya Adaları'na baskınlar düzenleyip manastırları yağmalayan bu Kuzey Cermen akıncılar için kullanılan ortak bir terimdi.[26] Ancak bu tür bir kullanım Orta Çağlarda İngiltere için geçerli olsa da Kıta Avrupası'nda ve özellikle de Doğu Avrupa'da kesinlikle geçerli değildi. Doğuya gelenler ne batıdakilerin deniz korsanı yakıştırmasına uyuyordu ne de Doğu Avrupa halkları, Bizans ve İslam dünyası tarafından Viking olarak adlandırılıyorlardı. Hatta İngiltere'ye giden İskandinavların da hepsi *Viking* adıyla anılmadılar. Onlar da dönemsel olarak farklı kaynaklarda farklı adlarla anılmışlardır. Ancak kolaylık sağlaması açısından özellikle popüler kültürde tüm İskandinav grupları *Vikingler* olarak adlandırılmışlardır ve bu da ayrımı oldukça bulanıklaştırmıştır.[27] Viking denince akla gelen yağmacı korsan algısı, özellikle doğuya gelen İskandinavlar için örtüşmemesinin nedeni her şeyden önce

[25] Buna bir örnek Annales Bertiniani'dir. Kaynakta kendilerine Ruslar diyen bu halkların (gens) imparatorun daha detaylı ve yakından araştırmaları sonucu aslında İsveçliler (Sueones) olduğunun ortaya çıktığı anlatılır: Janet L. Nelson, *The Annals of St-Bertin*, çev. Janet L. Nelson (Manchester: Manchester University Press, 1991), 44.; Bremenli Adam da İsveç coğrafyasına Sueonia, İsveçlilere de Sueones olarak hitap eder: Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, çev. Haz. Francis J. Tschan (New York: Columbia University Press, 1959), 202, 204.; Frankların Danimarka'dan gelen Vikingleri Danlar olarak adlandırdıkları da olmuştur: Peter Sawyer, "The Age of the Vikings and Before", *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, ed. Peter Sawyer (Oxford New York: Oxford University Press, 1997), 2.

[26] Kaynaklarda *Danes* (Danlar) ya da *Heathens* (Kâfirler, Dinsizler) olarak de geçmektedir.

[27] Norman Davies, *The Isles: A History* (New York, N.Y.: Oxford University Press, 2000), 209.

Viking teriminin bir etnik gruba değil, bir faaliyete atıf yapmasıdır. Vareg terimi saldırı ve yağmada bulunan bir grubu değil, Bizans'ta paralı asker olarak bulunan İskandinavlara atıf yaparken, İslam dünyası kaynaklarındaki Rus, genel olarak[28] yağmacıdan çok tüccar bir İskandinav imajı uyandırmaktadır. Diğer taraftan Batı Avrupa tarihinde de tüm İskandinavlar için Viking tanımını kullanmak hatalıdır. Çünkü her İskandinav Viking olmadığı gibi her Viking de İskandianav değildi. Genel olarak çalışmada en doğru ve kapsayıcı terim olduğunu düşünerek İskandinav kelimesinin kullanılmasının bir diğer sebebi de; modern tarihçiler genel olarak Vikingler deseler de, çağdaşlarının onları farklı adlarla ve bazen de hatalı olarak adlandırmalarıdır. Örneğin; Anglo-Saksonlar, hangi ülkeden gelirlerse gelsinler, hepsine *Vikingler* ya da *Danlar* diyorlardı. Franklar da *Normanni,*[29] şeklinde bir genelleme yapıyorlardı. Cermenler ise muhtemelen gemilerine bir göndermede bulunarak onlara *Ascomanni* (Asco, Esche – dişbudak ağacı) diyorlardı. İrlandalılar *Gaill* (yabancılar) derken; Danlarla Norveçlileri bazen "Kara Ecnebiler" ve "Ak Ecnebiler" olarak da ayırabiliyorlardı.[30] Endülüs Emevileri, ateşe verdikleri kutsiyetten dolayı Mecusilere atıf yaparak *Al-Majus* (ateşe tapanlar) derken;[31] Bağdat merkezli İslam dünyası, Slavlar ve Bizans, onları *Rus* ya da *Vareg* kelimesi ile tanımlıyordu.[32]

İskandinavların da kendilerini genellikle belirli bir bölgenin sakinleri olarak görmeleri de çalışmada İskandinavlar terimini kullanarak coğrafi bir ayrıma vurgu yapılmasının bir

[28] Mes'udi ve İbn Miskeveyh'in bahsettiği Hazar saldırıları istisna tutulursa.

[29] Frankların Latince kaynaklarda karşımıza çıkar. Kuzeyli, kuzeyli adamlar, kişiler. Bazı Latince kaynaklarda Pagani, piratae (paganlar, korsanlar) olarak da karşımıza çıkar.

[30] Danlara Dubgaill (Kara Ecnebiler), Norveçlilere Finngaill (Ak Ecnebiler).

[31] Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002), 124.

[32] Sawyer, "The Age of the Vikings and Before", 2.

diğer sebebidir. İskandinavlar anavatanları içinde kendilerine Nordmanni (Kuzeyliler), Vestfoldlular, Hordalandlılar, Uplandlılar gibi coğrafi bölgeleri gösteren tanımlamaları kullanmışlardır.[33]

Doğuya gelen İskandinavlara hitaben en sık kullanılan terimler olduğu için *Rus* ve *Vareg* kelimelerine ayrıca değinmek gerekir. *Rus, Rhos* kelimesinin etimolojisi ve kökeni, özellikle XIX. yüzyılda milliyetçilik münakaşaları ve Cermen - Aryan ırk meseleleri çerçevesinde çok tartışılmıştır. Kökeni ve anlamı üzerine günümüzde de tartışmalar sürmektedir ancak kelimenin Slavlara değil de İskandinavya'dan gelen tüccar-asker-yağmacı gruplara verildiği bilim camiasında artık kabul edilmektedir. Doğuya gelen ve çoğunlukla İsveçli olan bu halklara Slavlar, Finler, Müslüman Araplar ve İranlılar, Bizanslılar ve doğunun diğer halkları Rus diyorlardı.[34] Kelime, muhtemelen Fince kökenlidir (Routsi) ve kürek çekmek ile ilgili bir anlama sahiptir. Bir diğer görüş de İsveç'in doğusunda bulunan ve doğuya gelen birçok grubun memleketi olan *Roslagen* bölgesinden türetilmiş olduğu yönündedir.[35] Rus kelimesi zamanla sadece İskandinavları değil, Slavlar da dâhil olmak üzere onların egemenliği altında yaşayan halkları da içine almaya başladı. Zaten çalışma da bu döneme kadar sınırlandırılmıştır.

[33] Jacqueline Simpson, *The Viking World* (London: Batsford, 1980), 9.

[34] İskandinavya kökenli halkların IX.-XI. yüzyıllarda kabaca bugünkü Rusya'nın Avrupa kısmı, Belarus ve Ukrayna'da faaliyet gösteren kısmına hem Rus (PVL) Latin ve Bizans kaynaklarında, hem de İslam dünyası kaynaklarında[34] Rus (ve Vareg, Varyag) olarak rastlıyoruz.

[35] Gwyn Jones, *A History of the Vikings* (New York, Toronto: Oxford University Press, 1968), 246–247.

Vareg ya da Varyag[36] kelimesinin kökeni ise Eski Nors dilindeki *væringi* kelimesine dayanmaktadır. Yemin anlamına gelen *Vár* ve yoldaş, ahbap, arkadaş anlamlarına gelen *gengi* gelimesinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır ve "yeminli kişi" ya da daha geniş şekliyle " kendisine sadakat yemini edip onun hizmetine girmiş yabancı asker" anlamına gelir. Grekçe'deki *Varangos* kelimesi de buraya dayanır. Bazı Bizans kaynaklarında İskandinav anavatanı için *Varangia* terimi kullanıldığı gibi,[37] bir kısım İslam dünyası kaynaklarında da Baltık Denizi Vareg Denizi olarak geçmektedir.[38] Kaynaklarda *Vareg* kelimesine daha çok tüccar İskandinavdan çok asker İskandinav tanımlaması yapılırken karşılaşılır.[39] Slavlar ise bu dönemde *Saklab, Sakaliba* olarak ya da kendi kabilelerinin adlarıyla anılmaktaydılar.[40]

---

[36] Rus. Варяг, Варяги.

[37] Kekavmen, *Kekavmen,* "Sovetı i Rasskazı". Litavrin (St. Petersburg: Aleteiya, 2003), 299.

[38] İslam dünyası kaynaklarında örneğin Biruni'de Vareg Denizi için bkz. Djakson, Tatyana N., vd. (ed.), *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov* (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009), 111. Haraki'de Vareg Denizi için bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov,* 119.

[39] Vareg kelimesinin etimolojisi ve vareglerin kökeni hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Sigfus Blöndal – Benedikt S. Benedikz, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 1–15; Sverrir Jacobsson, "The Varangian Legend Testimony from the Old Norse Sources", *Byzantium and the Viking World,* ed. Fedir Androshchuk vd. ; Elena A. Melnikova, "Varyagi, Varangi, Veringi: Skandinavı na Rusi i v Vizantii", *Vizantiiskii Vremennik* 55 (1998).

[40] Orta Çağ İslam kaynaklarında Slav kökenli kimselere verilen isimdir. Sakleb kelimesinin çoğulu olan Sakalibe, Grekçe S(k)labos isminin Arapçalaşmış şeklidir.

Dönem kaynakları çoğunlukla Slavları ve İskandinavya kökenli halkları birbirine karıştırmaz, onları birçok kez karakteristik özellikleriyle ayrı ayrı anarlar. Günümüzde Slavların ve diğer birçok halkın yaşadığı ülkeye Rusya dendiği, Slavlar da Ruslar olarak anıldığı için karışıklığa neden olabilmektedir. Günümüz etimolojisi ve kelimelerin kullanım alanı ile IX.-XI. yüzyıllar karıştırılmamalı, Orta Çağlarda *Rus* olarak anılan halkların İskandinav Ruslar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çalışmanın son kısmında da belirtileceği üzere; İskandinavlar zamanla özellikle Hristiyanlaşmanın etkisi ve İskandinavya'dan gelen akışın zayıflamasıyla bölgenin yerel Slav, Türk ve Fin-Ugor halklarıyla karışarak günümüz Rus halkını oluşturmuştur. Doğu Avrupa'da Kiev Rusyası'nın devlet olarak teşekkülü, eski Rus millet yapısının oluşumu, İskandinavya halkları, Slavlar ve Doğu Avrupa bozkırlarının Peçenekler, Oğuzlar, Hazarlar, İdil Bulgarları, Kuman-Kıpçaklar gibi Türk halkları arasında yaşanan devamlı çatışma ve etkileşim koşullarında gerçekleşti. Bölgenin Türk halkları, bu tarihsel süreçte önemli roller oynadı. Kaynaklar incelendiğinde de görüleceği üzere; gemi teknolojileri, navigasyon yetenekleri, ticari beceri üstünlükleri ve savaş alanındaki başarıları ile İskandinavya kökenli halklar, Türklerle ticari alışveriş düzeyinde temaslarda bulunmuşlar, zamanla hem Türklerle hem de Slavlarla karışarak bölge halkları içerisinde erimişlerdir.

Netice olarak "Rus" kelimesi, tamamen müstakil bir etnik gruptan ziyade, Doğu Avrupa'da belirli ve kendine özgü bir tarzı ve çizgisi olan belirli bir coğrafyadan geldikleri bilinen ve kaynaklara da bu özellikleriyle yansıyan bir topluluğu ifade ediyordu. Bu anlamda Ruslar, kendinerine has olan ve Slavlar ve Fin-Ugorlar gibi bölge halklarında bulunmayan gemileriyle İskandinavya'dan gelerek Doğu Avrupa'nın büyük nehir yolları boyunca yerleşen, hem bölge halklarıyla hem de Bizans ve İslam dünyası ile münasebetlerde bulunan savaşçı-tüccar halk teşekkülüydü. Bu teşekkül zamanla muhakkak içinde Slavları, Fin-Ugorları ve Türkleri de barındırmıştır. Ancak bu tarzı

Doğu Avrupa'ya taşıyan ve bölge tarihinde köklü değişime yol açan menba İskandinavya kökenliydi. İskandinav Ruslar olmadan IX. yüzyılda Kiev Rus Devleti gibi bir devletin ortaya çıkması ya da Bağdat'tan İngiltere'ye kadar uzanan bir ticaret ağının teşekkül edilmesi mümkün değildi. Bu yüzden bu çalışmada Doğu Avrupa'da Rus, Vareg, Svear gibi farklı adlar alan bu halkları İskandinavlar olarak tanımlamanın en doğru yol olduğu ortadadır. *Annales Bertiniani*'de karşılaştığımız *Svear* kelimesi İsveçlileri karşılarken, genelde Sagalarda ve Bizans kaynaklarında karşılaştığımız *Vareg* kelimesinin de "yeminli müttefik" anlamına geldiğini belirtmiştik. Rus kelimesi gibi belirli bir halk grubunu değil, bir faaliyeti ifade eden bu kelime, başkalarının hizmetinde olan paralı askerleri karşılamak için kullanılıyordu.[41] Vareg paralı askerleri de yine İskandinav savaşçılar sayesinde kurulmuş ve geliştirilmişti. Zamanla özellikle XI. yüzyıldan sonra Bizans ordusunda Vareg olarak ifade edilen elit askeri gruba İskandinavlardan başka, Anglo-Sakson ve Franklardan da katılımlar olduğu da çalışmada ifade edilmiştir. Dolayısıyla etnik kimliğin oluşumu ve gelişiminde hangi etmenlerin rol oynadığı hususundaki modern tarih teorilerinin ışığında Orta Çağ kaynaklarında geçen *Rus* ve *Vareg* kavramları kavranabilmelidir. Erken Orta Çağ etnisitesi, zamanla değişebilen kalıtsal bir kimlikten ziyade, belirli bir güç grubunun etki alanında oluşmuştur ve ortak kültürel normlar veya dil etrafında birleşmesi gerekmez.[42]

[41] Umberto Eco (ed.), *Ortaçağ I*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2014), 226.

[42] Little, Lester K., Rosenwein, Barbara, *Debating the Middle Ages, Issues and Readings* (Wiley-Blackwell, 1998), 14–23.

I- LİTERATÜR, METODOLOJİ VE COĞRAFYA

Bu bölümde İskandinav araştırmaları ile ilgili birinci el kaynaklar, arkeolojik veriler ve araştırma eserlerini ele alıp İskandinavların doğudaki serüvenleri ile ilgili XVIII. yüzyıldan bu yana ağırlıklı olarak Batılı ve Rus tarihçiler arasında devam eden ve Norman-Antinorman tartışmaları ya da teorileri olarak bilinen tartışmalar aktarılarak çalışmada izlenilen metodolojik yaklaşım açıklanacak, ne tür veriler toplanması gerektiği, veri toplama yöntemi ve verilerin nasıl analiz edilerek değerlendirildiği aktarılacaktır. Diğer taraftan bu çalışmaya konu olan zaman diliminde İskandinavya, Doğu Avrupa ve Kafkasya'nın coğrafi yapısı ve bunun çalışmanın konusunu teşkil eden münasebetlere etkisi üzerinde durulacaktır.

a. Araştırmanın Kökenleri, Tarihbilimsel Yaklaşımlar ve Tartışmalar

Rusya tarihinde PVL'de bahsedilen Slavların 862'de İskandinav kökenli Rurik'i kendilerini yönetmesi için çağırmaları hadisesi, Rus devletinin kuruluşu olarak kabul edilir. PVL dışındaki diğer dönem kaynakları ve arkeolojik veriler ışığında bu hadise kuvvetle desteklenebilmektedir. Bugünkü Ukrayna, Belarus ve Rusya'nın Avrupa kısmında teşekkül eden ve ilk Rus devleti olarak kabul edilen Kiev Rus Devleti'nin kuruluşunda İskandinav rolü ve etkisi, Slav milliyetçisi tarihçiler ve batılı tarihçiler arasında neredeyse üç asırdır süregelen bir tartışma konusudur. Tarihçilikte Norman-Antinorman Tartışmaları, Doğu Avrupa Tarihinin IX.-XI. yüzyıllarının en büyük meselesi olarak görülüp en çok tartışılan konu olagelmiştir. Türk-İskandinav halkları münasebetlerini ortaya koyarak yeni görüş ve bakış açımızı sunmak için öncelikle

tarihbiliminde araştırmanın kökenini, tartışmaları, mevcut görüşleri ve bilimsel yaklaşımları açıklamak gerekmektedir.

Şekil 2 Viktor Vasnetsov'un 1909 tarihli "Varegler" (Варяги) adlı tablosu. Tablo, PVL'de anlatılan Rurik'in ve kardeşlerinin Slavlar tarafından davetini betimliyor. (https://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-viktora-vasnecova-varyagi/ - 24.05.2023)

a.1. Norman Teorisi

"Yıl 6370 (862). Haraçgüzarları Varyaglara daha fazla vergi vermeyi reddettiler ve onları tekrar deniz ötesine kovarak kendi kendilerini yönetmeye başladılar. Fakat aralarında kanun kural olmadığından kabileler biribirleriyle karşı karşıya geldiler, aralarında anlaşmazlık baş gösterdi ve savaşa tutuştular. Sonra, 'Bizi yönetecek ve aramızda kanun ve düzeni tesis edecek bir knez arayalım' dediler

ve deniz ötesindeki Varyaglara, yani Ruslara gittiler. Varyaglar Rus diye adlandırılırdı, tıpkı bazılarının İsveçlileri, bazılarının Normanları, Anglleri ve hatta Gotları adlandırdıkları gibi, onlara da Rus denildi. Çudlar, Slavyanlar, Kriviçler ve Vesler Ruslara, 'Bizim ülkemiz büyük ve zengindir, fakat düzenimiz, nizamımız yoktur. Gelin, topraklarımızda hüküm sürün ve bizi yönetin' dediler. Kendi kabileleri tarafından seçilen üç erkek kardeş yanlarına bütün Rusları alarak öncelikle Slavyanlara gittiler sonra Ladoga şehrine yerleştiler. Büyük ağabey Rurik Ladoga'ya, Sineus Beloozera'ya ve üçüncü kardeş Truvor İzborsk'a yerleşti. Varyaglardan sonra buraya Rus toprakları dendi."[43]

PVL'de 862 yılında gerçekleştiği aktarılan bu hadise, XVIII. yüzyıldan bu yana tarihçiler arasında büyük tartışmalara yol açmakta. 1862 yılında II. Aleksander'ın saltanatı sırasında, 862 yılında Rurik'in çağrılması dayanak ve başlangıç hadisesi olarak kabul edilerek Rus devlet geleneğinin bininci yılı kutlandı ve bunun anısına Veliki Novgorod'da bir anıt heykel dikildi. Rus İlimler Akademisi'nin kurulup Alman tarihçilerin Rusya'ya davet edilmesi ile başlayan ilk Rus devletinin teşekkülü ile ilgili tartışmalar henüz tam olarak neticeye kavuşmuş olmasa da; Rus tarihçiler bile artık İskandinavların ilk Rus devletinin kutuluşuna olan etkisini kabul ediyorlar. Norman-Antinorman tartışmaları ilk Rus devletinin asıl kurucu unsurunun Slavlar mı yoksa İskandinav kökenliler mi sorusu etrafında ilerleyedursun; bu tartışmalar Türk-İskandinav

[43] Ahmet Ulusan'ın çevirisi: Ahmet Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 144–145.

halkları münasebetleri konusunu doğrudan etkilememektedir ancak yine de çalışmada Norman-Antinorman tartışmalarına değinme ihtiyacı duyuldu.

Şekil 3 1862 yılında II. Aleksander zamanında, 862 yılında Rurik'in çağrılması dayanak ve başlangıç hadisesi olarak kabul edilerek Rus devlet geleneğinin bininci anısına Veliki Novgorod'da dikilen anıt heykel (Resim: Selim Karagöz, 20 Ağustos 2015).

XVIII. yüzyılda Rusya tarihi kurumsal ve akademik yaklaşımla incelemeye başlandığı yıllarda, Alman tarihçiler G.F. Müller (1705-1783), G. Bayer (1694-1738) ve A. Schlözer (1735-1809) tarafından Rus ve Vareg olarak adlandırılan halkların İskandinav olduğu

görüşü ortaya atıldı. Onlara göre PVL'de bahsedilen Rurik eğer İskandinav ise, o zaman ilk Rus devleti İskandinavlar tarafından kurulmuştu. Buna karşı Rus tarihçiler tarafından Antinormanist teori geliştirildi. Buna göre; Slavların devlet geleneği oluşturup devlet kurmak için Cermen kökenlilerin yardımına ihtiyaçları yoktu ve ilk Rus devletini Slavların kendileri kurmuştu. Normanistlerin ilk karşısına çıkanlar ise Mihail Lomonosov ve Vasili Tatişev olmuştur. Lomonosov, ilk Rus devletinin kökenini İsveçlilerde, yani Normanlarda aramanın sadece bilimsel olarak tutarsız değil, aynı zamanda Ruslar için aşağılayıcı bir durum olduğunu söylüyordu. Ona göre bu teori, kendilerini herkesten ve her şeyden üstün gören Cermenlerin Rusları aşağılamak için uydurdukları bir teoriydi. Lomonosov, Rurik'ten bahseden İlk Rus Yıllığı daha kaleme alınmadan yüzyıllar öncesinden Yunan ve Roma kaynaklarının kendi liderleri tarafından yönetilen Slav halklarından bahsettiğini iddia ediyordu. Siyasete alet edilmiş ve aslında bir yerde doğu-batı, Katolik-Ortodoks münakaşa ve mücadelelerinin de etkisinde kalmış bu tartışmalarda iki tarafın da haklı ve haksız olduğu noktalar muhakkak mevcuttur. Tartışmaların başladığı XVIII. yüzyıldan günümüzde yazılı kaynak ve özellikle arkeolojik veri anlamında birçok yeni materyal ile Normanist teori son derece güçlü argümanlarla hâkim durumda gözükse de hem XVIII-XIX. yüzyıllarda hem de XX. yüzyılda (Sovyetler Birliği boyunca) Batı-Rusya çekişmesinde milliyetçi ve faşist rejimler (örneğin Faşist Almanya döneminde) tarafından ideolojik malzeme olarak kullanılmıştır. Belki de milliyetçi akımların hızla yükseliş gösterdiği bir dönemde ortaya çıkma talihsizliğine ve azizliğine uğrayan bu tartışmalarda Norman Teorisi, Batı'nın Slavlar hakkındaki mevcut önyargılarını çok iyi besliyordu. Konunun bilimsellik tarafının göz ardı edilmesinde bunun da büyük etkisi olmuştur. Marks ve Engels dahi küçük, aktif ve hareketli olmayı başaramayan milletlerin yok olmaya mahkûm olduklarını düşünüyorlardı. Hatta Engels, Slavları '*hiçbir zaman kendilerine ait bir tarihleri olmadığını, yaşama şansı dahi*

bulunmayan ve asla bağımsız olamayacak'[44] halklar olarak görür. Engels'in Slavlar hakkındaki bu görüşü Hitler'in Slavlar hakkında düşündüklerine şaşırtıcı bir biçimde benzemektedir. Ona göre Slavlar icbar ve tazyikle çalıştırılmaktan başka işe yaramayacak tavşanlar güruhundan (*Kaninchenfamilie*) başka bir şey değildi.[45] Orta Çağ'da IX.-XII. yüzyıllarda kurulan ve günümüzde birçok devletin dayanak olarak kabul ettiği devletler, Milliyetçi akımların hâkim olduğu XIX. ve XX. yüzyıllarda, hatta günümüzde bile siyasi oluşumlar ve kitleler tarafından kasıtlı olarak kötüye kullanılma konusunda muazzam bir kapasiteye sahiptir. Orta Çağ İskandinav halkları, buna en güzel örneklerden biridir ve Nazi Almanyası, Vikingleri Aryan ırk görüşlerinde önemli bir dayanak olarak kullanmışlardır.[46] İlk Rus devletinin kuruluşu hakkındaki görüşlerin siyasi anlamda manipüle edildiği gerçeğini göz ardı etmeden şunu dile getirmek gerekir ki; tarihi ve arkeolojik veriler ışığında tartışmanın günümüzde geldiği noktada artık anlaşılmıştır ki bu görüş, Lomonosov'un iddia ettiği gibi Cermenlerin Rusları aşağılamak için uydurdukları bir teori değildi. Nitekim hem Normanist teorinin ilk ortaya atıldığı dönemde, hem Sovyetler dönemi tarihçiliğinde hem de günümüzde birçok Rus tarihçi de

[44] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008), 45.

[45] David Downing, *Sealing Their Fate: The Twenty-Two Days That Decided World War II* (London: Da Capo Press, 2009), 48.

[46] Lena Nighswander, "No Nazis in Valhalla: Understanding the Use (and Misuse) of Nordic Cultural Markers in Third Reich Era Germany", *International ResearchScape Journal* 7 (2020).

bu görüşü desteklemektedir.[47] Hatta Rusların en büyük tarihçilerinden Karamzin bu teoriyi "yadsınamaz gerçek" olarak görüyor ve bunu altı kuvvetli argüman ile destekliyordu:

1- İlk Rus knezlerinin adları tamamen İskandinavya kökenlidir ve bu adlar sözü edilen tarih diliminde sadece İskandinavya sahasında kullanılmaktaydı.

2- Batı kronikleri, Rusların İskandinav olduğunu açıkça ortaya koyuyor.[48]

3- Bizans imparatorlarının Varegler olarak adlandırdığı, kendilerini *Varingar* olarak çağıran ve çoğunlukla Normanlardan oluşan özel korumaları vardı. *Vaere-Vara* kelimesi eski bir Got dilinden gelmektedir ve birlik, ittifak anlamına gelir. Rusya ve Bizans topraklarına gelen İskandinavların kullandıkları bu kelime zamanla genel kullanım haline dönüştü.

4- X. yüzyılda hüküm süren *Konstantin Porphyrogenitus*, İmparatorluğa sınır toprakları tarif ederken, Dinyeper ve çevresinden bahseder ve yer adlarını Slavca

[47] Diğer önemli XVIII.-XIX. yüzyıl Rus Normanistlerinden bazılar şunlardır: S. M. Solovyev, N.A. Polevoy, A. A. Kunik, M. P. Pogodin, A. A. Şahmatov, G. V. Vernardskiy.

[48] Karamzin burada, bizim de kaynak olarak kullandığımız Liutprand di Cremona'ya atıfta bulunuyor. X. yüzyılda yaşayan ve iki defa İstanbul'da bulunan Liutprand, eserinde Rusların dış görünüşlerini detaylı olarak anlattıktan sonra batıda 'Normanlar' olarak bilinen halkın Bizans'ta 'Rus' olarak bilindiğini ve bu milletin kralına kralına (rex) İgor (Inger) dendiğini aktarır. Liutprand di Cremona'nın eserinde ayrıca Rusların binden fazla gemi toplayarak İstanbul'a saldırdıklarından da bahsedilir (941-944 saldırıları) Bkz. . Liudprand of Cremona, *The Complete Works of Liudprand of Cremona*, çev. Paolo Squatriti (Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2007), 179–181.

ve Rusça olarak ayrı ayrı verir. Onun DAI (De Administrando İmperio) adlı eserinde verdiği Rus isimleri İskandinavya kökenli gibi görünüyor.

5- Vareg knezler tarafından Slavlara aktarılan kanunlar, Norman kanunlarına çok benzemektedir.

6- Nestor, Povest'inde Vareglerin ikamet ettikleri yeri Batıda, Baltık Denizi üzerinde olarak gösterir.[49]

Tartışmanın başlangıç noktası olan XII. yüzyıla ait Povest Vremennnıh Let'te 862 yılındaki *'Bizi yönetecek ve aramızda kanun ve düzeni tesis edecek bir knez arayalım' dediler ve deniz ötesindeki Varyaglara, yani Ruslara gittiler'*[50] malumat bile sözü edilen bu insanların İskandinavlar olduğunu birçok açıdan kanıtlıyordu. Bir kere kaynak, Varyagların diğer adının Ruslar olduğunu ve bunların deniz ötesindeki İsveçler yani Normanlardan olduğunu açıkça ifade ediyor. Dolayısıyla İslam dünyası kaynakları ve Bizans kaynakları da dâhil birçok dönem kaynağında karşılaştığımız *Rus* olarak anılan insanların İskandinavya kökenli ve Vareglerle aynı kişiler olduklarını Rus yıllığı da doğrulamış oluyordu. Normanistlerin en güçlü argümanlarından biri de buydu. Onlara göre sadece Rurik değil, ilk Rus devletinin kurucularından Oleg, İgor, Olga, Svyatoslav gibi liderler de İskandinavya kökenliler ve diğer Slav kabilelerini birleştiren de yine bu İskandinav idareci sınıftır.

Norman tartışmaları başladığında birçok kaynak henüz bilinmiyordu. Örneğin Slavlarla Rusları birbirinden net bir biçimde ayıran İslam dünyası kaynaklarının neredeyse hiçbiri

---

[49] N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, *Polnoye İzdaniye v Odnom Tome* (Sankt Peterburg: СЗКЭО (SZKEO), 2018), 26–27.

[50] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 144.

bilinmiyordu. İbrahim İbn Yakub, Sakaliba'dan bahsederken onları Ruslardan ayırarak zikreder. El-Bekri, İbrahim İbn Yakub'dan rivayetle Slavların (Sakaliba) nerede yaşadığını belirttikten sonra kuzeylilerin onlara hâkim olduğunu ve şimdi onların aralarında yaşadıklarını aktarır. Onun aktardığına göre Sakaliba, farklı kabilelere ayrılmıştır. Bir zamanlar Makha adlı bir kral idaresinde birleşmişti. Daha sonra dilleri ayrılmış, birlikleri bozulmuş ve insanları çeşitli gruplara ayrılarak farklı krallar tarafından yönetilmeye başlanmışlardı.[51]

> "... İbrahim ibn Yakub al-İsrailî diyor ki: Slavların bazıları kuzeydeki kabileler tarafından ele geçirildi ve böylece bunlar hala onların arasında yaşıyorlar (Slavlar). Slavlar birçok farklı türe bölünmüş haldeler. Bir zamanlar Maha adlı bir kral etrafında toplandılar. Kral, valianbaba adlı bir kabileden (Ar. cins) geliyordu ve bu kabile onlar tarafından saygı görüyordu. Sonra onların sözleri (Ar. Kelime) bozuldu ve düzenleri (devlet) bozuldu. Kabileleri ayrı ayrı gruplara ayrıldı. Her kabilede bir kral hüküm sürüyordu."[52]

Zamanla bilim dünyasına tanıtılan farklı verilerle ve yeni savunucularıyla desteklenen Normanistlerin görüşlerini sağlamlaştırmak için en sık başvurdukları kaynak gruplarından bir diğeri de İslam dünyası kaynakları olmuştur. İslam dünyası tarihçileri, kâşifleri ve coğrafyacıları, eserlerinde Ruslar (ar-Rūs) ve Slavlar (as-Šaqaliba) arasında net bir ayrım yapıyorken sık sık Türklerin Slavlar ve Ruslar üzerindeki etkilerini ve hatta kontrollerini dile getirirler. İbn Hurdazbih,[53] eserinde yeryüzündeki hükümdar

---

[51] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 146.

[52] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 77.

[53] Abbasilerin posta teşkilatında idareci olan İbn Hurdazbih, Kitab el mesalik vel Memalik adlı eserinde kuzeyli tüccarların Karadeniz'e (muhtemelen Herson ve Kırım'a)

lakaplarından bahsederken; Sakalibe hükümdarlarına *knez* dendiğini belirtir.[54] İbn Hurdazbih, Arap coğrafyacıların Slavlar (Sakalibe) ile İskandinavya kökenlileri (Rus) birbirlerinden kolaylıkla ayırmalarına ilk ve tek örnek değildir. Bilindiği üzere İskandinavların Endülüs İspanyası'na yaptıkları saldırılar da mehurdur.[55] Yine çeşitli

---

kürk ve kılıç getirdiklerini ve Bizans'a vergi ödediklerini anlatır. İbn Hurdazbih bu halkı (*el-cins min es-Sakaliba*) Rus olarak adlandırır ve krallarının kağan olarak bilindiğini anlatır. Bkz. İbn Hurdazbeh, *Kniga Putey i Stran*, çev. Z. M. Buniyanov, V. M. Beylis (Baku: Elm, 1986).

[54] İbn Hurdazbih'in *Kitabü'l Mesâlik ve'l-Memâlik* eserinde ilk olarak Slavlar yeryüzündeki hükümdar lakapları sıralanırken dile getirilir. Türk, Hazar ve Tibet hükümdarlarının hepsinin *hakan* olarak, Sakâlibe hükümdarlarının ise kınâz (knez) olarak anıldıkları aktarılır. Bkz. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019), 24–25.

[55] Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki varlıklarının yanında Vikinglerin Endülüs'teki faaliyetleri hakkında da Mesudi'de malumat buluruz: *"912 yılından sonra binlerce adam taşıyan gemiler deniz yoluyla Endülüs'e varmış ve kıyıları yağmalamışlar. Endülüslü insanlar bu düşmanların majus (*Endülüslülerin Vikinglere verdikleri ad*) milletinden yağmacılar olduklarını söylemişlerdir. Endülüslüler der ki; bu majuslar her iki yüz yılda bir gelirler ve okyanus ile birleşen bir kanalı geçerek Endülüs'e girerler. Burası üzerinde bronz fener olan kanal ile karıştırılmasın (*Mes'udi burada Cebelitarık'ı kastetmektedir. Efsaneye göre Cebelitarık geçen denizcileri Atlantik'e girmemeleri konusunda uyaran bir bronz heykel tarafından korunuyordu*). Doğrusunu Allah bilir ancak ben bu saldırganların daha önce sözünü ettiğim Vikingler olduğunu düşünüyorum. Çünkü okyanuslara bağlanan bu denizlere sadece onlar açılabiliyorlar." Lunde - Stone, Ibn Fadlan and the Land of Darkness, 63.*

yollar arasındaki mesafeleri anlatırken İbn Hurdazbih, Slavların yurtlarına (Sakalibe) değinir.[56] Fakat bizim için asıl önemli olan kısım İskandinavya kökenli halklardan bahsettiğini anladığımız kısımlardır.[57]

İslam Dünyası kaynaklarında İskandinavların '*Rus'* olarak geçtiğine bir diğer örnek de Ya'kubi'nin[58] eserinde Sevilya'ya saldıran İskandinavlara Rus olarak hitap etmesidir. Yakubi, Kitâbu'l Buldan (Ülkeler Kitabı) adlı eserinde İskandinavlardan Türklerle ilişkilerinden bağımsız olarak bahseder ve bu Vikinglere Ruslar olarak hitap eder. Türkler de dâhil dönem dünyası coğrafyaları ve halkları ile ilgili geniş çaplı bilgiler veren Yakubi, eserinde İskandinav Ruslardan sadece bir yerde bahsediyor fakat bu bilgi ihtivası ve önemi açısından dikkate değerdir. Zira Yakubi, İskandinav Rusların Sevilya (İşbiliye) şehrine saldırmalarından söz etmektedir ve bu muhtemelen onların Endülüs'e saldırıları

[56] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 114,119.

[57] İbn Hurdazbih ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz.İbn Hurdazbeh, *Kniga Putey i Stran,* 8–53.

[58] Aslen Bağdatlı olan Yakubi, İbn Hurdazbih ile beraber Belh ekolünün ilk temsilcilerindendir. O da tıpkı İbn Hurdazbih gibi posta teşkilatında görev almış, Horasan, Kafkasya, İran, Endülüs, Suriye, Hindistan, Çin gibi dönem İslam dünyasının birçok ülkesine seyahatlerde bulunmuştur. 891 yılında Mısır'da yazdığı *Kitâbü'l-Büldân*'ı ilk olarak eksiksiz neşreden W. T. Juynboll olmuştur. Bu eser, İskandinavların Türklerle ilişkilerinden bağımsız olarak fakat Mesudi'nin bahsettiği Vikinglerin Endülüs saldırılarını destekler nitelikteki bir kaynaktır. Ya'kubî ve İbn Hurdazbih'in eserlerinin karşılaştırmalı incelemesi için bkz. Murat Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007).

ile ilgili bilgi veren ilk İslam kaynaklarından biridir.[59] Yakubi olaydan eserinin sonlarına doğru ve önceki başlıktan tamamen müstakil bir başlık altında bahseder:

> "Cezire'nin batısında, muazzam Kurtuba Nehrinin kenarında İşbiliye (Sevilya) şehri vardır. Kendilerine Rus denen Yahudiler 226/840-841 yılında buraya gelmişler, çalıp soymuşlar; talan ve katliam yapmışlardır"[60]

Ya'kubi'nin *Ruslar* olarak söz ettiği Endülüs'e saldıran İskandinavlar ile ilgili verdiği bilgiler, çağdaşı İbn Hurdazbih'in aktardıkları ve İskandinavların o dönemlerde hem Doğu Avrupa'da hem de Kuzey ve Batı Avrupa'daki faaliyetleri ile birlikte değerlendirildiğinde, İskandinavların IX. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'da olduğu gibi neredeyse tüm Akdeniz'de de izlerinin olduğu ortaya çıkar.[61] Râzî ve İbnü'l-Kûtıyye gibi sonraki tarihçiler de bu Rusların Endülüs'e gerçekleştirdikleri saldırılardan ve verdikleri hasardan bahsedeceklerdir.[62] Ya'kubi maalesef Endülüs'e saldıran bu İskandinav Rusların nereden geldikleri, sayıları, kullandıkları silahlar gibi konularda detay vermediği gibi bu bilgiyi nereden aldığını, kimden aktardığını da söylemez. Çünkü eserini kaleme aldığında Kahire'de yaşıyordu ve 844 yılında gerçekleşen bu saldırının üzerinden yaklaşık elli yıl geçmişti.

---

[59] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 37.

[60] Eserin Türkçe çevirisinde majus kelimesi Yahudi olarak çevrilmiştir. Majus kelimesini bu şekilde çevirmek mümkün gözükmemektedir: Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 124.

[61] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 697.

[62] Thorir Jonsson Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity* (Centre for Medieval Studies, University of Bergen, Doktora Tezi, 2013), 69.

Eserinde baştanbaşa yeryüzünü dolaştığını, güneşin kirişini kestiğini (her yere gittiğini) söyleyen İbn Havkal[63] da Slavlar ile Rusları birbirinden net bir biçimde şu şekilde ayırır:

> "Rum ülkesine Slavlar ve onlara komşu Ruslar, Serir, Alan, Ermeni ve diğer Hıristiyan ülkeleri dâhildir."[64]

İbn Havkal eserinde bir başka yerde ise İslam ülkelerinin kuzeyinde Rumların ülkesinin, İslam ülkelerinin bitişiğinde ise Alan, Ermeni, Erran, Hazar, Bulgar, Serir (Avar) ve diğer bazı Türk ülkeleri ve en doğuda da Çinlilerin olduğunu aktararak İskandinav Rusların

---

[63] Aslen Nusaybinli olan İbn Havkal, iyi bir eğitim görmüş, Ebû Ali el-Fârisî'den dersler almıştır. Müslümanların Doğu Roma'ya düzenlediği seferlere de katılarak Anadolu'da da bulunan İbn Havkal, Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov,* 86 daha sonra ticaret ile meşgul olarak ticari seyahatleri sırasında eseri Suretü'l-Arz hakkında malumat toplamıştır. İbn Havkal kendi tabiriyle o kadar çok yolculuk yapmıştır ki, baştanbaşa yeryüzünü dolaşmış, yeryüzünde adeta güneşin kirişini kesmiştir. İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 17. 943 yılından itibaren ömrünün yaklaşık otuz yılını seyahat ederek geçirdi. Alexander Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit* (Oslo: Brogger, A. W., 1928), 21. Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Endülüs, Sicilya gibi coğrafyalar ile birlikte Bağdat'ın kuzey sahalarını da dolaşan, Anadolu'da ve Kafkasya'da bulunan İbn Havkal, kaleme aldığı eserinde İstahrî'nin (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik) ve İbn Hurdazbih'in (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik) etkilenmiştir. Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 20 (1999)

[64] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 22.

bulunduğu yeri Hazar Bölgesi ve Hazarların yaşadığı coğrafyaya dâhil eder.[65] Hazar Denizi'nden bahsederken bu denizin çukur bir yer olduğunu, tatlı su ile beslendiğini ve buraya dökülen en büyük nehrin Ruslardan gelen İdil Nehri olduğunu da dile getirir.[66] İbn Havkal, Endülüs'te gördüğü Slav (Sakalibe) köleleri de net olarak açıklamaktadır:

> "Endülüs'ün en meşhur ticaret malları arasında Fransa, Galicia'dan getirilen güzel cariyeler, Slav köleleri vardır. Yeryüzündeki bütün hadım Slav hizmetçiler (köleler) Endülüs'ten getirilir. Zira onlar Slavlara yakındır. Bu hizmetçiler hadım edilir. Bu işi Yahudi, Slav tüccarlar yapar. Slavlar (Sakalibe) Yafes'in soyundan bir kabiledir. Ülkeleri geniş, uzundur. Horasan gazileri Bulgarlar tarafından onlarla temasa gelirler. Doğuda esir edilenleri sağlam şekilde bırakırlar, hadım edilmezler. Slavların ülkesi uzun ve geniştir. Ye'cüc ve Me'cüc tarafında (doğuda) okyanustan çıkan uzantı (haliç) onların ülkesini ikiye ayırır."[67]

H*udûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* ve İslam dünyası seyyahlarından İstahri'nin *Ülkelerin Yolları* eseri de[68] Slavlarla İskandinavya kökenli olan ve günümüz Rusya, Belarus, Ukrayna coğrafyalarına gelen Rusları birbirlerinden çok net ayıran diğer İslam coğrafyası eserleridir:

---

[65] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 23–24.

[66] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 26.

[67] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 115.

[68] Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, thk. V. V. Minorsky, çev. V. Minorsky (İstanbul: Kitabevi, 2008), 120.

> "İslam ülkelerinin doğusunda Hint toprakları ve Fars denizi vardır. Batısında Rum ülkesi ve bu ülkeye bitişik olan İrmen, Lân, Rân, Serir, Hazar, Rus, Bulgar, Sakalibe ve Türklerden bir taife bulunur. Kuzeyinde Çin/Sîn ülkesi ile bu ülkeye bitişik Türk ülkeleri yer alır. Güneyinde Fars Denizi mevcuttur."[69]

Bizans kaynakları da Normanist görüşü destekleyen ve Normanistlerin kuvvetli argüman olarak kullandığı kaynak gruplarındandır. Bizans imparatoru *Konstantin Porphyrogennitos* tarafından kaleme alınan *De Administrando Imperio* adlı eserde kullandığı Rus isimlerinin çoğu Eski İskandinav dilinden türemiş kelimelerdir. Diğer taraftan coğrafi terimleri de Rus ve Slav dillerinde söylenişleriyle ayrı ayrı verir.[70] Yine aynı eserde Rusların Kasım ayı başlarında Kiev'den hareket edip Slav şehirlerine doğru hareket ettiklerinden bahsedilir.[71] *Konstantin Porphyrogenitus* eserinde Rusları ve Slavları tanımlarken, doğrudan görgü tanıklarının gözlemleri, kuzeyi ziyaret eden Bizans yetkililerinin raporları, ve muhtemelen 944 Bizans-Rus antlaşmasında bizzat bulunan elçilerin raporları da dâhil olmak üzere çok çeşitli kaynaklar kullanır. Eserini yazdığı sıralarda Ruslar çoktan Kiev'e yerleşmişler ve Bizans dış politikasının önemli bir parçası

[69] Ibrāhīm ibn Muḥammad Iṣṭakhrī, *Ülkelerin Yolları*, *Ayışığıkitapları*, ed. Murat Ağarı (Cağaloğlu İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 3–4.

[70] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, çev. İlhan Aslan (İstanbul: Post, 2020), 36–40 Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, *Dumbarton Oaks texts*. Moravcsik (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967), 57–63.

[71] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 39.

haline gelmişlerdi. Dolayısıyla kaynağın yer ve kişi adlarını dahi Rus ve Slav dillerinde ayrı olarak vermesi ve iki grubu farlı halklar olarak göstermesi dikkate değerdir.[72]

Liudprand of Cremona'da İskandinavlardan bahsederken "Normanlar olarak adlandırdığımız Ruslar" ibaresi yer alır. Bu, Bizanslıların da İskandinavlarla Slavların ayrımını iyi bildiklerini, Rusların Normanlar olduğunun farkında olduklarını gösterir.

> (...) Eskiden Bizantium[73] ve şimdi Yeni Roma olarak adlandırılan Konstantinopolis şehri (Constantinopolitana urbs), çok vahşi ulusların ortasında konumlanmış durumda. Nitekim kuzeyinde Macarlar (Hungarii), Peçenekler (Pizenaci), Hazarlar (Chazari), bir diğer adla Normanlar (Nordmanni) olarak adlandırdığımız Ruslar (Rusii) ve Bulgarlar (Bulgarii) vardır. Bunların hepsi çok yakındadır. Doğuda Bağdat (Bagdas); doğu ve güney arasında Mısır (Aegiptus) ve Babil'de halkı (Babilonia); güneyde ise Afrika ve Konstantinopolis'e çok yakın ve tehlikeli bir yer olan Girit (Crete)

[72] Melnikova, De Administrando Imperio'da Ruslar ve Slavları detaylı olarak tartışır. Bkz. Elena A. Melnikova, "Rhosia and the Rus in Constantine VII Porphyrogennetos' De administrando imperio", *Byzantium and the Viking World,* ed. Fedir Androshchuk vd. 315–337.

[73] Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis, IV. yüzyılın ilk çeyreğinde İmparator I. Konstantin tarafından Byzas antik kentinin bulunduğu yerde yaptırılmıştı. Eserde Bizantion antik kentine atıf yapılıyor

adası yer alır. Aynı iklimdeki diğer unsurlar[74] bulunan diğer halklar: Ermeniler (Armeni), Persler (Perses), Kaldealılar (Chaldei) ve Avasgilerdir.[75]

Böylece, Liudprand "bizim Normanlar olarak adlandırdığımız Ruslar" şeklinde konuşarak bu halkın kim olduğunu Latin dünyasının da Bizans'ın da çok iyi bildiğini, İskandinavya kökenli bu insanları Slavlarla ya da başka halklarla karıştırmadan doğuda hangi isimle adlandırıldığının, batıda hangi isimle adlandırıldığının bilindiğini bize apaçık belli etmektedir. Onun kuzeylilerin Bizans dünyasında hangi adla adlandırıldığını ve bunların batıda Normanlar olarak adlandırılan insanlar olduğunu bilmesi kayda değerdir.

Türk-İskandinav halkları arasındaki ilişkilere yönelik bilgi veren bir diğer kaynak grubu ise "Hazar Muhaberesi"[76] olarak geçen mektuplardır. Bu mektuplar serisi, ilim âleminde Endülüs Halifesi III. Abdurrahman'ın veziri Hasday b. Şarput'un Hazar Kağanı Yusuf'a mektubu, Yusuf'un cevap mektubu, Yusuf'un tebaasından, muhtemelen Kiev'deki Musevi cemaat tarafından yazılan Kiev Mektubu ve adını bilmediğimiz bir Hazar

---

[74] Orta Çağ geleneğinde antik dönemden alınan bir uygulamayla yeryüzü yedi iklime bölünmüştü. Liudprand climata kelimesini kullanmıştır. Orta Çağ İslam dünyası coğrafyacıları ise iklim kelimesini kullanmışlardır.

[75] Liudprand of Cremona, *The Complete Works of Liudprand of Cremona*, 50.

[76] İng. *Khazar Correspondence*, Rus. *Yevreysko-Hazarskaya Perepiska* (Еврейско-хазарская переписка) olarak geçen mektuplaşmaları Osman Karatay'dan ödünçle "*Hazar Muhaberesi*" olarak kullandık. Bkz. Osman Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler* (Ankara: Kripto Yayınları, 2018), 266 Ayrıca Bkz. Osman Karatay, "Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu", *Karadeniz Araştırmaları* 18 (2008), 2.

tarafından belirlenemeyen bir Musevi önde gelenine yazılan Schechter Mektubu (Cambridge Belgesi olarak da bilinir) oluşur.[77] İbranice yazılan ve Hazarların İskandinavlar da dâhil olmak üzere komşularıyla ilişkilerine, dini, sosyo-ekonomik durumuna ve Hazar coğrafyasına dair bilgiler içeren mektupların X. yüzyılın ortalarında yazıldığı düşünülüyor. Yazılış tarihleri ve hatta orijinallikleri hakkında tartışmalar olan mektupları[78] konumuz açısından dikkate değer yapan husus, X. yüzyılın ilk yarısındaki İskandinav Rus-Hazar gerginliğine değinmeleri ve daha da önemlisi, Oleg'den İskandinav ismi olan Helgi (HLGW), Olga'dan Helga (HWLGW) olarak bahsetmesidir.[79] İlgili mektuplar P. K. Kokotsov, Omelyan Pritsak ve Norman Golb tarafından tarihsel bağlamda ele alınmıştır.[80] Hasday b. Şarput, Melik Yusuf mektuplaşmaları açıklamaları ile birlikte Türkçe'ye de çevrilmiştir.[81]

Latince kaynaklar da birçok kere Ruslarla Slavları ayrı halklar olarak zikreder ve Rusların İskandinav olduklarını belli eden detaylar sunarlar. Örneğin Rus kelimesine ilk

[77] İbrahice kaynaklar hakkında tartışmalar için bkz. A. P. Novoseltsev, *Hazarskoye Gosudastvo i ego Rol v İstorii Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza* (Moskva: Nauka, 1990), 5–8.

[78] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 284–285; Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 255–256.

[79] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 278–279.

[80] P. K. Kokovtsov, *Yevreysko-Hazarskaya Perepiska v X veke* (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1932); Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, çev. V. Ya. Petruhin – V.L. Vihnoviç (Moskova, Kudüs: Geşarim, 1997).

[81] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 265–315 Ayrıca Bkz. Karatay, "Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu"; Osman Karatay, "Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e Mektubu", *Bilig* 64 (2013).

rastladığımız kaynak olan *Annales Bertiniani*'de 839 yılında Bizans imparatoru Theophilos tarafından İngelhelm'e, İmparator Louis'e gönderilen elçilik heyetinde yer alan ve liderlerinin kağan unvanını taşıdığını söyleyen Rus grubunun aslında İsveçliler olduğunu anladıklarını aktaran bir bahis mevcuttur.[82] *Prümlü Regino*'nun[83] eserinde ise Olga'nın[84] Rusların prensesi olduğu bilgisi verilerek, 960 yılında Rus ile Slavlar ayrı olarak zikredilmiştir:

> "960. Kral, Lord'un doğumunu, Frankfurt'ta (Franconofurd) kutladı. Burada Aziz Alban Manastırından Libutius, saygıdeğer Başpiskopos Adaldagus tarafından Rus halkının piskoposu olarak kutsandı. Kral yine Slavlara karşı

[82] Mihail Borisoviç Sverdlov, *Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v., Pravda Russkaya İstoriya Teksta* (Sankt Peterburg: Olega Abışko, 2017), 12.

[83] Prümlü Regino, 892-899 yıllarında Prüm Manastırı'nın başrahipliğini yapmıştır. Aynı zamanda ünlü bir tarihçi olan ve müzik teorisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Regino Prüm'deki başrahiplik görevinden sonra Trier'e taşındı ve burada ünlü kroniğini (Chronikon) yazmıştır. Olayların Hz. İsa'nın hulûlünden 906'ya kadar getirildiği eser, Orta Çağ Fransa ve Almanya'sında çok popüler hale geldi. Bkz. Tatyana N. Djakson vd. (ed.), *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov* (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2010), 44 Prümlü Rregino'nun eseri aynı zamanda Peçenek (Pecenaci) kelimesinin Avrupa'daki bir kaynakta ilk karşılaştığımız eserdir. Bkz. Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 180–181.

[84] İskandinav adı Helga, Hristiyan olduktan sonra Elena.

sefere çıktı. İtalya'dan büyükelçiler, onları Berengar'ın zorbalığından kurtarmaları için krala geldi."[85]

Prümlü Regino, eserinde bir başka yerde I. Otton'un Slavlar saldırdığından,[86] Rusların kraliçesi Helga'nın de vaftiz edilişinden söz eder:

> "959 yılı: Kral Otto (I. Otton) yine Slavlara karşı yürüyor.[87] Rusların (Rugi) kraliçesi (regina) Elena'nın[88] elçileri, Konstantinopolis imparatoru[89] Romanos[90] önünde Konstantinopolis'te vaftiz edilmiş, daha sonra kraldan halka bir piskopos ve rahip atamalarının istendiği ortaya ortaya çıkmıştır."[91]

İskadninavların diğer halklar ve kaynaklar tarafından değil, kendi kendilerine de Rus dediklerini dile getiren tek kaynak *Annales Bertiniani* değildir. İskandinavların anavatanlarında kendilerine farklı adlar verirken, aslen İskandinav olmalarına ve

---

[85] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 44–45.

[86] Aleksandr Vasilyeviç Nazarenko, *Nemetskiye Latinoyazıçnıye İstoçniki IX-XI Vekov* (Moskova: Nauka, 1993), 101.

[87] I. Otto 957-960 yıllarında Polab Slavlarına karşı sefere çıkmıştı.

[88] Prenses Olga Hristiyan olduktan sonra Elena adını almıştı.

[89] Batı Avrupalıların Bizans idarecilerine imparator demekten kaçındıklarını görüyoruz. 800 yılında Şarlman'ın imparator unvanını almalarından bu yana doğu batı arasındaki tartışmalardan dolayı batılılar Bizans liderlerine genelde Konstantinopolis ya da Bizans imparatorları derlerdi. Roma imparatoru olarak hitap etmekten kaçındıklarını görüyoruz.

[90] II. Romanos.

[91] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 45–46.

kendilerine kendi kültürlerinden bir isim vermelerine rağmen doğuya gelenlerin bir süre sonra kendilerini Rus olarak adlandırdıklarına dair İskandinav sagalarında da elimizde kanıt mevcuttur. *Heimskringla*'nın Olaf Tryggvason hikâyesinde, gençken Kiev Rusyası'nda (*Gardariki*) Kiev'de knez Vladimir'in koruması altında kalan[92] Olaf'ın buradan İskandinavya'ya döndükten sonra kendisinden *Rus* olarak bahsettiğini görüyoruz.[93]

a.2. Antinorman Teorisi

> "Nereye gittiğimizi bilmediğimiz yetmiyormuş gibi, şimdi nereden geldiğimizi de bilmiyoruz."[94]

Ruslar tarafından tarihçiler olarak St. Petersburg'a davet edilen Alman âlimler G.F. Müller, G. Bayer ve A. Schlözer, Rusların kökenlerine dair Norman görüşünü geliştirince, Slavların kendi devletlerini örgütleyemeyecekleri imasını kabullenemeyen M. Lomonosov ve Tatişev'in yayınları yüzyıllar sürecek tartışmayı ateşlemiş oldu. Normanist görüşe karşı olarak Lomonosov ve Tatişev'in başı çektiği Antinormanistler,

---

[92] Aynı kaynak Olaf'ın doğuda Vladimir'in himayesindeyken bölgede düşmanlarla savaştığından da bahseder. Muhtemeldir ki Peçeneklere karşı savaşmıştır. Bkz. Snorri Sturluson, *Heimskringla*, *The Beginnings of Olafr Tryggvason*, çev. Alison Finlay – Anthony Faulkes (London: Viking Society for Northern Research, University College London, 2016), 155.

[93] Sturluson, *Heimskringla*, 165.

[94] 1867'de Pogodin ve Kostomarov arasında vuku bulan münazaradan sonra Pyotr Vyazemskiy'nin sarf ettiği meşhur cümle.

Vareglerin İskandinavya'dan çağrılmalarından önce Slavlar arasında bir devlet ortaya çıkarmanın gerekli süreçlerinin zaten olgunlaştığına inanıyorlar. Diğer taraftan Normanistlerin aksine, Antinormanistlere göre Varegler İskandinav değildi. Lomonosov, Vareglerin Baltık kıyılarında yaşayan Slav kabileleri olduğunu söylüyor. Yine Antinormanistler, Slav toplumunda Vareglerden önde de zaten sosyal yapının ve bölgesel siyasi yapının olduğu ve eski Slav toplumu çerçevesinde şekillenen bu siyasi yapıların devlet oluşumunun başlangıcının bir işareti olduğunu öne sürmektedirler.[95] Rus kelimesinin Fince kökenli bir kelime olduğunu ve İsveçlileri tanımlamak için kullanıldığını söyleyen Normanistlerin aksine Antinormanist görüş, bu kelimenin kökenini Ukrayna'daki Rus ve Rusna Nehirlerine dayandırdı. Bir diğer Antinormanist hipoteze göre de Rus kelimesi Roksolan (Sarmatlar) kelimesine dayanıyordu. Lomonosov, Sarmatları da Slav olarak görüyordu. Her birinin ciddi zayıflıkları olan bu hipotezlerin hiçbiri genel kabul görmedi. Aslında Lomonosov'un kendisi uzman bir tarihçi değildi, ancak Rusya'nın siyasi ve kültürel bağımsızlığı için ulusal bilincin oluşumunun öneminin farkındaydı. Büyük bir vatanseverlik duygusu ile hareket edip Slav halkını yüceltmek için çabalayan Lomonosov'un tüm tarih eserlerinde bunu görebilmekteyiz.[96]

[95] Wladyslaw Duczko, *Viking Rus, Studies on the presence of Scandinavians in Eastern Europe / by Wladyslaw Duczko* (Leiden, Boston: Brill, 2004), 20–21.

[96] Sadece tarih değil, aynı zamanda edebiyat, filoloji ve heykeltıraşlık alanında da eserler veren Lomonosov, kendisini aslında fizik ve kimya alanlarında ispatlamıştı. Rusya'da fizikokimya alanında bilimsel araştırmanın babası olan Mihail Vasilyeviş Lomonosov, aynı zamanda Moskova Devlet Üniversitesi'nin de kurucusudur. Bkz. Vladimir Tolmaçev – Maria Düzenli, "Bizim İlk Üniversitemiz: M. V. Lomonosov", *Bilim ve*

Tartışma XIX. yüzyılda da devam etti ve 1860'larda Rusya'da Normanist görüşün kuvvetli savunusularından Mihail Petroviç Pogodin ve Antinormanist Nikolay İvanoviç Kostomarov arasındaki meşhur tartışma, Rusya'da iki farklı tarihyazımı okulunun kurulmasında etkili oldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında (1876) Vilhelm Thomsen'in Oxford'da Rusların kökeni üzerinde verdiği üç dersin notları basılınca[97] tartışmaya dilbilimsel yaklaşım anlamında yeni bir boyut getirilmiş oldu. XX. yüzyılda ise özellike

İnsan: Şahsiyetini İnşa Edenler, ed. Zeynep Bağlan Özer vd. (Ankara: Kitabevi, 2018), 3–15.

[97] İskandinavya'nın en önemli dilbilimcilerinden biri olan ve özellikle İskandinavya, Fin-Ugor ve Slav dillerinde uzman olan Danimarkalı Thomsen, Rusların kökeni üzerine dersler vermek üzere Oxford'a davet edilmişti. Meseleyi ağırlıklı olarak dilbilimsel açıdan ele alan Thomsen de Rusların kökeninin İskandinavya olduğu sonucuna varıyordu. Özellikle Anneles Bertiniani'deki bahis ve Rus kelimesinin kökeni üzerinde duran Thomsen'e göre kelimenin kökeni Fince'deki 'kürek çekenler' anlamına geliyordu. Vilhelm Ludvig Peter Thomsen, *The Relations Between Ancient Russia and Scandinavia, and the Origin of the Russian State, Three Lectures Delivered at the Taylor Institution. Oxford, in May, 1876* (Cambridge: Cambridge University Press, 1877). Türkçe çevirisi için bkz. Vilhelm Thomsen, *Rus Devleti'nin Kökenleri, Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*, çev. Emine Dikmen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021).

T. Arne ve H. Arbman'ın[98] çalışmalarından sonra tartışmaların merkezi arkeolojiye kaymış oldu.[99]

Öte yandan Sovyet tarihçiliği de ilk yıllarından itibaren Antinormanist eğilimdeydi. 1920'lerde önde gelen Sovyet Rus tarihçileri Mikhail Pokrovskiy ve Aleksandr Presniyakov'un eserlerinde Normanist etkiler hâlâ bulunabilse de, 1930'lardan itibaren Normanizm karşıtı görüşler resmi anlayış tarafından iltifat görüyordu.[100] Diğer taraftan özellikle 1960'larda Rus knezlerinin İskandinavya kökenleri üzerine yazılar yazdığı için Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nden atılan Andrey Alekseyeviç Amalrik'e,[101] 1965 yılında, Pogodin ve Kostomarov'un meşhur münazarasından bir asır sonra (1965'te) rejime sadık kalarak Antinormanist görüşü destekleyen İ. P. Şaşkolski ile girdiği münazara ile bilinen ve Antinormanist görüşe en sert eleştiriyi getirip[102] kararlı direnç

---

[98] T. Arne, *La Suàede et l'Orient: Etudes archéologiques sur les relations de la Suàede et de l'Orient pendant l'age des Vikings* (Uppsala: Uppsala University, La Faculte des Lettres D'upsala, 1914); Holger Arbman, *Birka I: Die Graber* (Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1940).

[99] Leo S. Klejn, "The Russian Controversy Over the Varangians", *From Goths to Varangians: Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Sea*, ed. Line Bjerg vd. (Aarhus: Aarhus University Press, 2009), 28.

[100] Sovyet dönemi Antinormanist Rus tarihçi ve arkeologlara Vladimir Vasilyeviç Mavrodin, Boris Dmitriyeviç Grekov, Arseniy Nikolayeviç Nasonov, Mihail Allarionoviç Artamonov ve Boris Rıbakov örnek verilebilir.

[101] Meşhur 'Sovyet Rusya 1984 Yılına Kadar Yaşayabilecek Mi?' kitabının yazarı.

[102] Kleyn'in eseri Ruslar tarafından kaleme alınan ve Anti-Norman teorisine en sağlam eleştiriyi getiren eserlerden biridir. Lev S. Kleyn, *Spor o Varyagah*, *İstoriya Protivostoyaniye i Argumentı Storon* (Sankt Peterburg: Yevraziya, 2009).

gösteren Rus tarihçilerden biri olan Lev Samuiloviç Kleyn'e (Leo Klejn) ve Rusya'da bilimsel tarih kitaplarında belki de Viking kelimesini ilk kullanan tarihçi[103] olan Gleb Sergeyeviç Lebedev'e[104] ayrı bir parantez açmak gerekir.

Sovyet sonrası süreçte Rus tarihçiliğinde İskandinavların Rus devletinin kuruluşuna etkisi çoğunlukla kabul edilmiş ve hatta tartışılır yanı görülmemiştir. Ancak rejimin ve ana akımın desteklediği Antinormanist görüş, 1993'ten vefatına kadar Rusya Bilimler Akademisi Rus Tarihi Enstitüsü Müdürü görevini sürdüren Andrey Nikolayeviç Saharov (ö. 2019) ve Vyaçeslav Vasilyeviç Fomin önderliğinde devam etmiştir. Gerçek şu ki; Norman-Antinorman tartışmaları hiçbir zaman siyasetten ve ideolojiden bağımsız olmamıştır. Vladimir Vladimiroviç Putin de Orta Çağ Rus tarihinin günümüz Rusya'sı ideolojisinin oluşumuna ve devamına nasıl katkıda bulunabileceği konusuna hassasiyetle eğilmekte ve Antinormanist görüşe sahip tarihçileri desteklemektedir. Her ne kadar Antinormanistler çoğunlukta olmasa ve uluslararası anlamda kabul görmeseler de, Rusya'da mevcut hükümetin büyük desteğiyle resmi tarih yazımında söz sahibiler. Lomonosov, Tatişev, Gedeonov gibi Antinormanistlerin fikirlerini diriltmeye çalışıp karşı görüş bildiren tarihçi ve arkeologları 'halk düşmanı' ve 'Alman Milliyetçiliğinin Savunucuları' olarak gören bu rejim tarihçileri, okul ders kitaplarında Antinormanist

[103] 1985'te *Glastnost* ile birlikte Viking kelimesinin kullanımının arttığı görülüyor. Batı'dan gelen her şeye muazzam bir talebin olduğu bu dönemdeki esen rüzgârlar, bilim dünyasını ve kitap piyasasını da etkiledi. Vikingler üzerine hem kurgu hem de bilimsel eser çevirileri görülmeye başlandı. Bkz. Leo S. Klejn, "The Russian Controversy Over the Varangians", 15.

[104] G. S. Lebedev, *Epoha Vikingov v Severnoy Yevrope i na Rusi* (Sankt Peterburg: Yevraziya, 2005).

teoriyi destekleyen ve ilk Rus devletini Slav halklarının kurduğunu iddia eden bakış açısına sahiptirler.[105]

Cermen ve Anglo-Sakson tarihçiler ile Slav kökenli tarihçiler arasında başlayıp günümüzde bile hale devam eden Norman-Antinorman tartışmalarında her iki tarafın savunucuları da siyasi dengelere göre defalarca pozisyon değiştirdiğini görüyoruz. Rusya'da tartışmalar ilk başladığında Normanizm mevcut iktidara itibar sağladığı için yönetici hanedana uygundu. Sonra Antinormanizm Rus milliyetçileri için daha iyi bir malzeme haline geldi. Ekim Devrimi'nden sonra da Normanizm'in devrimcilerin savunduğu bir ideoloji haline geldiğini görülüyor. (Karl Marks sıkı bir Normanist idi).[106] Stalin ile birlikte Antinormanizm'den yana gözükmek vatansever bir tutum olarak görülmeye başlanırken, Normanizm neredeyse faşizm ile eşit görülüyordu. Orta Çağ İskandinavyası'na büyük ilgi duyan ve Vikingleri faşizm propagandası yaparken kullanan Hitler'in Nazi Almanyası'nın dünyanın kasıp kavurduğu bu dönemde Antinormanizm'in

[105] Örneğin Saharov, En Eski Zamanlardan Günümüze Rusya Tarihi başlıklı ders kitabında Vareglerin kökeninin Baltık Denizi'nin güney kıyılarındaki Slavlar be Baltlar olduğunu söylüyor. Bkz. A. N. Saharov, *İstoriya Rossii c Drevneyşih Vremen do Naşih Dnyey* (Moskova: Prospekt, 2010), 43; Orlov vd. de Rusya Tarihi başlıklı eserlerinde Eski Rus Devleti'ni 3 büyük Slav kablesinin (Kuyaba, Slaviya ve Artanin) ve Doğu Avrupa'nın Fin-Ugor ve Balt halklarının kurduğunu ortaya atarlar. Bkz. A. S. Orlov vd., *İstoriya Rossii* (Moskova: Prospekt, 2016), 20–22.

[106] Karl Marx, *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century* (London: Swan Sonnenschein & Co., Limited, 1899), 75–77.

Sovyet iktidarı tarafından desteklenmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Ancak aynı zamanda Avrupa'daki Sovyet karşıtı çevreler de Antinormanizm'i destekliyorlardı.[107]

Günümüzde tarih, arkeoloji, dilbilim ve birçok yardımcı bilim alanındaki gelişmeler dengeyi tamamen Norman teorisi lehine çevirmiş durumdadır. Artık yalnızca alternatif tarih sevenler ilk Rus knezlerinin İskandinavya kökeni görüşünün tutarsızlığını kanıtlamaya çalışıyorlar. Klejn'in dile getirdiği üzere Rusya'nın milliyetçi emperyal düşüncesi tarafından yaratılan ve Lenin sonrası Sovyet ideolojisi (Stalin ve post-Stalin) tarafından desteklenen bu düşünce, bugün ölü gibi görünür fakat bilimsel bir olgu olarak olmasa da bir ideoloji olarak canlılığını korumaktadır.[108] Norman-Antinorman konusunda günümüzde artık akademisyenlerin çıkarımları değil, marjinal politikacıların beyanları daha fazla ön plandadır. Bir teori veya bilimsel bir argüman oluşturmayan tartışmalar Rusya'da adeta kime karşı savaşılacağına dair bir rakip tanımlamak aparatı olarak formüle edilmiş durumdadır. Bilim camiasında da Antinormanistler halkın kitlesel desteğini arkalarına almışlardır.

a.3. İki Teoriye Farklı Bir Yaklaşım

Karamzin'in XIX. yüzyılın ilk yarısında yayınladığı kitabında (İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo-История государства Российского) yukarıdaki şekilde formüle edip maddelendirdiği Normanist teorinin mantıksal yapısı bilim dünyasına kazandırılan yeni birinci el kaynaklar, arkeolojik veriler ve genetik çalışmalar ışığında hala güncelliğini korumaktadır. Netice olarak günümüzde bilim dünyasındaki genel kabule göre Rus

[107] Leo S. Klejn, "The Russian Controversy Over the Varangians", 30.

[108] Leo S. Klejn, "The Russian Controversy Over the Varangians", 31.

kroniklerinde geçen Varegler ve Ruslar, Cermen-İskandinav kökenlidirler. Novgorod ve Kiev hanedanının kurucusu, Doğu Slavlar tarafından çağrılan ve beraberinde İskandinavya'dan Varegleri getiren Rurik ve onun soyundan gelenlerdi. Doğu Avrupa'ya İskandinavya'dan gelenler, doğuda Rus olarak anıldılar ve bu ad sonradan Doğu Slavlarını da kapsar oldu.

İki asırdan fazladır devam eden bu süreçte tartışmalar her ne kadar ilk Rus devletini kuran unsurun İskandinavlar mı Ruslar mı olduğu sorusu etrafında şekillense de; birçok yönüyle Türk-İskandinav-Slav halklarının ilişkilerine dokunduğunu görüyoruz. Rus ve Vareg gibi kelimelerin köken tartışmaları olmasa da ilk Rus devletini kuran unsurların kim oldukları, ilk Rus devletinin kuruluşunda ve İskandinavların doğudaki faaliyetlerinde Türklerle ilişkilerinin boyutu ve önemi kısmı doğrudan hem Türk tarihçiliğini hem de Doğu Avrupa ve İskandinavya tarihçiliğini ilgilendirmektedir. İskandinavların Slav halklarının kültüründeki etkilerinin tartışıldığı kadar Türklerin İskandinav ve Slav kültürlerine etkileri araştırılıp tartışılmamış, Türk unsurunun Rus tarihi, kültür ve medeniyeti üzerindeki etkisi genellikle göz ardı edilmiştir. Türklerin ve İskandinav halklarının birbirleriyle etkileşimleri şüphe götürmez olarak görünüyor. Bu çalışmanın aynı zamanda Türklerin de ilk Rus devletinin kuruluşunda İskandinavlar kadar hatta belki onlardan daha fazla etkisinin olduğuna yönelik ileriki çalışmalara kapı aralamasını umuyoruz. İlk Rus devletinin Kuzey Avrupa'da bugünkü İskandinavya'nın güney kıyılarında yaşayan ve başlarında Rurik ve iki kardeşi Sineus ve Truvor olan İskandinavlar tarafından kurulduğuna inanan bu teorinin savunucularının kendi iddialarını ispatlamak için ilk öne sürdükleri birinci el bilgi, PVL'de 860-862 yıllarında vuku bulduğu aktarılan Slav kabilelerinin Vareglere gidip onları gelip kendilerini yönetmek için çağırdıkları hadisedir. Oysaki yine aynı yıllıkta 859 yılındaki hadiseler aktarılırken de Hazarların Slav

kabilelerinden vergi aldıklarından, Hazarların onların kontrolünde olduğundan bahsedilir.[109]

Norman-Antinorman tartışmalarının dar ekseninden sıyrılarak Doğu Avrupa'daki Türk halklarının bölge tarihine etkisine genel çerçeveden bakmak gerekir. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere 859 yılında PVL'de geçen Slavların Hazarlara vergi verdiğini biliyoruz. X. yüzyıla geldiğimizde bu sefer bir İslam kaynağı olan İbn Fadlan'ın risalesi Hazarların Ruslardan vergi aldığını söylüyor.[110] Slavların ve Rusların Bizans ve İslam dünyası ile bağlantısını sağlayan en önemli yollar Türk topraklarından geçiyordu. Kiev Rus devleti de kuzeyde Baltık Denizi'nden güneyde Karadeniz arasındaki ticaret yolları üzerinde kontrol sağlama girişiminde Türklerin de aktif olarak başat rol oynadığı birçok tarihi hadise ve süreç neticesinde siyasi bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa siyasi tarihini kuzey-güney perspektifinden değerlendirerek Deniz konargöçerleri (Rus Varegler) ile bozkır konargöçerlerinin (Türkler) arasındaki işbirliğine ve İskandinavların bozkır halkları ile olan etkileşimine dikkat çeken Omelyan Pritsak, Kiev'in de Hazar Kağanlığının batı sınırlarında bir Hazar ileri karakolu olarak kurulduğunu ve Kiev Devletinin doğuşunun Hazar-Slav-Norman etkileşimi sonucu gerçekleştiğini söyler.[111] X. yüzyılın ortalarında Hazarlar, Kiev üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başladı. Normanlar hâkimiyeti ele geçirdi.

---

[109] Samuel Hazzard Cross (ed.), *Russian Primary Chronicle* (Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1953), 59.

[110] Ahmet b. Fadlan b. Abbas b. Raşid b. Hammad, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Mehmet Şayir (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 42; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 37

[111] Omeljan Pritsak, "The Origin of Rus'", *The Russian Review* 36/3 (1977), 268.

Arkeolojik veriler de Türk–İskandinav münasebetlerinin Doğu Avrupa'da Kiev Rus Devleti'nin kurulmasındaki etkisini ortaya koymaktadır. Rus ve Batılı tarihçiler yüzyıllardır Norman-Antinorman tartışmaları etrafında ilk Rus devletinin kurucularının etnik kökenleri üzerinde tartışmaktadırlar. Tartışmalarda yazılı kaynaklar, arkeolojik veriler ve dilbilim yoğun olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar tüm bu kaynak grupları ilgili coğrafyada sözü edilen yüzyıllarda yoğun Türk etkisine işaret etse de bu tartışmalarda Türk halklarının etkileri hep tali kısımlarda kalmıştır. Yazılı kaynakların ezici bir çoğunluğu Ruslarla Slavları anarken, Türkleri de bir şekilde dile getirirler. Türklerin etkili oldukları sahalardaki arkeolojik kazılarda yoğun İskandinav etkisine işaret eden bulgular ortaya çıkarılmaktadır. Diğer taraftan İskandinavya'daki kazılarda bulunan verilerin kökeni fark etmeksizin (Türk-Arap-Fars-Bizans) İskandinavya'ya varmak için öyle ya da böyle bir şekilde Türklerin yaşadıkları topraklardan geçmek sorunda olduklarını biliyoruz. Kiev kelimesinin kökeni, Vareg kelimesinin anlamı ve kökeni, kaynaklarda geçen Rus Kağanı teriminin Türk-İskandinav münasebetleri ile alakası gibi etimolojik meseleler tartışıladursun, ilk Rus devletinin kurulduğu topraklardaki yer adlarının binlercesi Türkçe kökenlidir. Oysaki Normanist öğretide ileri sürülen görüşlerden biri de Rus topraklarındaki İskandianav yer adlarıydı. Normanistler binlerce yer adından birkaç yüzünün İskandinav kökenli olduğunu tespit ederek bölgedeki Rus Devleti'nin kuruluşundaki İskandinav etkisine işaret etmiş ve bunu kanıt olarak göstermişlerdir. Ancak ilginçtir ki bu sahadaki binlercw Türkçe yer adına işaret ederek Türklerin ticaret ile birlikte bölgenin kültür ve medeniyetine vurgu yapmamıştır. Diğer taraftan önde gelen Normanistlerden Ture Arne'nin vardığı sonuca göre, Doğu Avrupa'da Vareg genişlemesi ve kolonizasyonu yerine ticari bağlantılardan bahsederek ticaretin

önemine vurgu yapmalıyız.[112] Ayrıca Rusça'da Türkçe kökenli kelimelerin sayısının İskandinavya kökenli kelimelerden daha fazla olduğunu tartışmaya dahi gerek yoktur. İlk Rus knezlerinin ve onların adlarının İskandinavya kökenli oldukları vakıadır. Ancak bu durum ilk Rus devletinin kuruluşunda Türklerin etkisinin olmadığını göstermez. Çalışmada da görülecektir ki; Doğu Avrupa'nın Orta Çağlardaki kaderi ve Türk-İskandinav halklarının ilişkileri tek bir olay ya da tek bir halk kitlesinin icraatleri ile açıklanamaz. İskandinavya'dan çeşitli motivasyonlarla gelen farklı gruplar vardı ve bu İskandinav gruplar Doğu Avrupa'nın farklı coğrafyalarında Türklerle münasebette bulunmuşlardır. Bu gruplardan bir tanesi PVL'de bahsedilen Slavların davet ettiği İskandinav güruh olabilir ancak Doğu Avrupa'da ilk Rus devletinin kuruluşu sadece bu olay ile değil, dönem dünyasının güç merkezleri ve ticari akışın gereklilikleri neticesinde oluşmuştur. Ve bu süreçte Türklerin etkileri tartışmasız en başat rolü oynamaktadır. Hakeza yine çalışmada görülecektir ki; Türk-İskandinav halklarının ilişkileri kesinlikle sadece ilk Rus devleti özelinde gerçekleşmemiştir. Bu nedenle son olarak şunu söylemek gerekir ki; ilk Rus devletini kimin kurduğu sorusu etrafında gelişen Norman-Antinorman tartışmalarına Türk bakış açısı getirmek bir gerekliliktir ve Türk-İskandinav halkları ilişkileri ele alınırken yüzyıllardır siyasilerin elinde oyuncak olup kör döğüşüne dönüşen bu tartışmaların sığlığından sıyrılarak düşünmerk gerekir. Tartışmayı ele alırken, soruna dar bir perspektiften bakan ve neredeyse tamamen *Rus* terimi üzerinde yoğunlaşan Batılı ve Rus âlimlere eleştirel yaklaşmak gerekir. Türklerin bu tartışmalardaki yerinin geri planda kalmasının nedeni, tarihçilerin genelde uygarlık tarihi ve özelde Türk halklarının tarihi hakkında oldukça kıt bilgiye sahip olmalarıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere

[112] Zakharii – Roman, *The Historiography of Normanist and Anti-Normanist Theories in the Origin of Rus'* (Oslo: The University of Oslo, Centre for Viking and Medieval Studies, The Faculty of Arts, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 112.

tartışmalarda gelişmiş tarihsel metodoloji tekniklerinin yerine sıklıkla siyasi ve yurtsever meseleleri ön plana koydular. Tartışmanın başladığı yüzyıllarda birçok birinci el kaynağın batı dillerine çevrilmemiş olması ve arkeolojik araştırmalarının günümüzde geldiği noktanın çok gerisinde bulunması da tartışmalarda Türk faktörünün üzerindeki tozun kaldırılmasını engelleyen faktörlerden olmuştur. Burada yazılı kaynaklarla birlikte arkeolojik verilerin öneminin üzerine basarak hatırlatılması gerekir. Arkeolojik veriler yazılı kaynaklarla bereber gösteriyor ki; IX.-XI. yüzyıllarda İskandinavya'dan denizcilik ve ticaret konusunda mahir, ya doğrudan Türklerle ticaret yapmak için ya da Türklerin kontrolündeki sahalardan geçerek Bizans ya da İslam dünyasına erişme gayesiyle Doğu Avrupa topraklarına gelen bu halklar bir anda değil, fakat en az iki yüzyıl sürecek bir zaman dilimi neticesinde Türklerin de dolaylı ya da doğrudan etkisiyle zamanla Hristiyanlaşarak dilsel olarak Slavcanın etkisinde kalacak olan devlet oluşumunu gerçekleştirdiler.

Çalışma bir yönüyle Doğu Avrupa'da IX. yüzyılda temelleri atılıp sonraki yüzyıllarda palazlanarak özellikle XVI. yüzyılın ortalarında Kazan Hanlığı ve diğer hanlıkların ortadan kaldırılmasıyla bölgenin en büyük gücü haline gelen bu oluşumun köklerine inerken; göz ardı edilen Türk unsurunu sahneye/göreve çağıracak, Türklerin hem bölge tarihindeki hem de ilk Rus devletinin ve onun kültürünün oluşumundaki rolünü irdeleyecektir. Bununla birlikte Doğu Avrupa'ya gelen İskandinavların tek bir kaynaktan aynı motivasyonlarla gelen halklar olmadığını burgulayarak Türk-İskandinav halkları ilişkilerinin sadece Kiev Rus teşekkülü özelinde gerçekleşmediğini vurgulayacağız.

Hem Türk tarihçiliğinde hem de Avrupa ve Rus tarihçiliğinde İskandinav Rusların Doğu Avrupa'da diğer halklarla ilişkileri (Türkler de dâhil) Slavlarla olan ilişkilerine göre çok az ilgi görmüştür. Bunun başlıca nedeni milliyetçi tarihçilerin geleneksel yaklaşımlarıdır. Ülkelerin tarihçileri, öncelikli olarak kendi milli tarihlerine odaklanmışlar ve onu

merkezlerine almışlardır. Dil ve kültürel farklılıklar konusunda yaşanılan sorunlar ve siyasi çekişmelerin iki bloğu birbirinden uzak tutması da konunun derinlemesine araştırılmasının önüne geçmiştir. Ancak 'bir yönüyle' tabirinin kullanılmasının sebebi, tezin Kiev Rus Devleti'ni kuranların İskandinavya kökenli halklar olduğu şeklindeki Normanist yaklaşımı benimseyip, Türk halkları-Kiev Rus Devleti münasebetleri üzerine kurulu olmamasıdır. IX.-XI. yüzyıllarda Türk-İskandinav halkları ilişkilerinin, tarihbiliminin Norman-Antinorman tartışmalarının başladığı XVIII. yüzyıldan bugüne kadar geldiği noktada elimizdeki yeni yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında değerlendirildiğinde; Kiev Rus Devleti ile Türklerin arasındaki ilişkilerin çok ötesinde olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda Normanistler ve Antinormanistler İbn Fadlan'ın risalesi de dâhil birçok yazılı kaynağı bilmeden tartışmalarını başlatıp temellendirdiler ve tartışmalar ilk Rus devletini kimin kurduğu sorusu çerçevesinde gerçekleşti. Bizim ne Normanistler tarafında ne de Antinormanistler tarafında pozisyon almamıza gerek vardır. Çünkü bu tartışmalar son derece politize edilmiş tartışmalardır ve çalışmamızı doğrudan etkilememektedir.

Tezde ele alınan kaynakların büyük çoğunluğu hem Türk hem de yabancı tarihçiler tarafından farklı araştırma alanlarında ele alınıp kullanılmış kaynaklar olsa da Türk-İskandianav halkları bağlamında ve IX.-XI. yüzyıllar özelinde henüz değerlendirilmemiştir. Özellikle Doğu Avrupa Türk halkları tarihi ile ilgili yazılan eserlerde araştırmacılar, belki de farkında olmadan Rus tarih yazıcılığının ürünü olan Antinormanist yaklaşımı benimsemiş ve birçok kez İskandinav Rusları okuyucuya Slavlar gibi göstermişlerdir. Elimizdeki kaynakların dilsel ve türsel çeşitliliği ve bu kaynakların güvenilirlikleri konusundaki şüpheler, mutlaka tarihsel araştırmalar için zorluklar oluşturmaktadır. Diğer taraftan şunu da kabul etmeliyiz ki; Arapça, Farsça, Rusça, Latince, Yunanca, Eski Nors dili gibi çeşitli dillerde yazılan bu eserlerin hepsini anlayıp aynı standartta orijinal dillerinden kullanıp değerlendirmek mümkün olmamıştır.

Bununla birlikte bu çalışmada, Türkçe, İngilizce, Rusça ve belirli oranda modern İskandinav dilleri kullanılarak birinci el kaynakların çevirileri karşılaştırmalı olarak ele alındı. Batılı tarihçilerin alan ile ilgili yaptıkları benzer çalışmalarda Türk tarihi ile ilgili noktalara layıkıyla değinemedikleri, yeterince detaylı karşılaştırma yapamadıkları görülmektedir. Bir diğer eksiklik ise coğrafyaya hâkimlik konusunda görülmektedir. Yüksek lisansta doğrudan Vikingler ile ilgili bir tez çalışması hazırlayıp, doktora sırasında Rusça öğrenerek tez konusunu içine alan coğrafyayı dolaşarak bu zorluklar mümkün oldukça aşıldı. Eksikler muhakkak olacaktır ancak çalışmada eldeki kaynakları bir tarihçi olarak ele alıp detaylı değerlendirilemeyen alanlar ile ilgili de (örneğin dilbilimsel alt sorular) ileride yapılabilecek çalışmalar için en azından temel bir anlatı oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışma konusunun bilimsel öneminin büyük olduğuna, birçok cevaplanmamış sorunun varlığına ve bu soruların ve eksikliklerin mümkün olduğunca giderileceğine inanıyorum. Amaç mümkün olduğu kadar elimizdeki tüm yazılı ve arkeolojik malzemeyi bir araya getirip; Tür-İskandinav ilişkilerinin IX.-XI. yüzyıllarının temel bir anlatısını oluşturmaktır. Bu temel anlatıdan kasıt kesinlikle sadece siyasi olayların sıralanması değil, ilişkilerin daha çok sosyo-kültürel ve ekonomik neticelerinin ele alınması anlamına gelmektedir. Çalışmada bu, yazılı belgeler, arkeolojik ve antropolojik veriler ve dilbilim alanındaki malzemeyi disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirmek şeklinde gerçekleştirildi.

Yazılı kaynakların en temel veriler olmasından dolayı öne çıkarılmış gibi gözükse de bu disiplinler arasında bir hiyerarşiyi kurulmamıştır. Disiplinlerarasılı yaklaşımın yanında, çalışmanın bir diğer metodolojik özelliği ise karşılaştırmalı yaklaşımıdır. Doğudaki İskandinavlarla batıya giden İskandinavlar arasında birçok farklar olmasından dolayı İskandinavlar kendi aralarında karşılaştırmalı olarak ele alınmayı gerektirdi. Bu karşılaştırmalara esas olarak ikinci bölümde coğrafya bölümlere ayrılarak halklar, İskndinavlarla ilişkileri merkezinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmada

coğrafyanın önemine ayrı bir başlık açılmış ve bölgedeki nehirler, ticaret yolları ve önemli yerleşim merkezleri açıklanmıştır.

Tezi ortaya koyup temel argümanı inşa ederken, çeşitli kaynaklar öncelikle türlerine göre tasnif edilerek genel tanıtım yapıldıktan sonra, bu kaynakların Türk-Rus ilişkilerinin siyasal, ekonomik, kültürel, ticari ve dilbilimsel açılardan değerlendirilmesi yoluna gidildi. Genel tanıtımı gerekli kılan en önemli etken, çeşitli kaynak gruplarının kendilerine özgü tarihyazımı geleneklerine, hususiyetlere, edebi yazım şekillerine ve olayları çarpıtma, hadiselere yanlı yaklaşma, önceki eserlerden intihal gibi problemlere sahip olmasıdır. Kaynaklar tenkit edilmeden doğrudan alıntılanıp okuyucunun önüne konsaydı bu durum hem yazarın hem de okuyucunun önünde ciddi engeller koyacaktı. Eğer kaynaklarda aynı kısım belirtilen alanlarda birden fazla kategoriden bahsediyorsa, bu durumda gerekli durumlarda aynı atıf birden fazla ele alınarak farklı açılardan değerlendirilmiştir.

b. Kaynaklar

Orta Çağ tarihi çalışmalarında karşılaşılan en temel problemlerden biri, dönem kaynakları ele alınıp yorumlanırken yaşanan temel ikilemdir. Birinci el veriler yardımıyla dönemin anlaşılabilmesi için öncelikle kaynakları titiz bir şekilde analiz ederek, yazarı etkileyen dönem şartlarını göz önünde bulundurmalı, müellifin olaylara hangi açıdan baktığını, kullandığı bilgiyi nereden ve/ya nasıl edindiğini inceleyip; olabildiğince bu epistomolojik sorunu aşmaya çalışmalıyız.

Orta Çağ tarihinin tezin konusunu teşkil eden zaman dilimi olan kabaca IX.-XI. yüzyıllarının kaynaklarında durum farklı değildir. Kaynak gruplarının neredeyse

tamamının itinayla ele alınması ve tenkit edilmesi zorunluluğundan dolayı tezde kaynakların Türk-İskandinav münasebetleri bağlamında ayrı bir bölüm olarak incelenmesi gerekli görüldü. Bu gerekliliğin dönem kaynaklarının özenle ve kuşkuyla ele alınmasının yanında bir diğer sebebi de eserlerin kaleme alınışlarından sonra geçen yüzyıllar boyunca tarih yazım geleneği içerisinde değişen metodolojik yöntemlerle birlikte başkalaşım geçirmiş olmasıdır. Bununla birlikte IX.-XI. yüzyıllar Doğu Avrupa'sı, Norman-Antinorman Teorileri etrafında XVIII. yüzyıldan beri devam eden hararetli tartışmalarıyla muhtemelen Orta Çağ Doğu Avrupa tarihinin en derinlemesine incelenen ve en ihtilaflı dönemidir. Bu durum, kaynakların dönemsel olarak farklı yaklaşımlarla ele alınmasını beraberinde getirmiştir.

PVL ve İskandinavya Sagalarını göz ardı etmeden IX-XI. yüzyıllarda İskandinavya halkları hakkında bilgi veren kaynakların ezici bir çoğunluğunun yabancı kaynakların teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Mesele bu açıdan Türk tarihi ile benzerlik göstermektedir. Hatta Rusların ilk yazılı kaynakları olan PVL, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde; sagalar ise çok sonraları, XIII. yüzyılda kaleme alınmışlardır. İskandinavya tarihi ve Kiev Rus Devleti araştırmaları Türk tarihi araştırmalarından daha fazla dışarıya bağımlıdır, yabancı kaynaklara muhtaçtır. Rusya'da özelikle son 30 yılda (Sovyetler dağıldıktan sonra) yabancı kaynaklar üzerine yapılan yoğun araştırmalar Doğu Avrupa hakkında (ve bu bağlamda Türk-Rus-İskandinav halkları hakkında) yabancı (Rusça olmayan) yazılı kaynakların çeşitliliğini, özgünlüğünü ve birçok konuda emsalsiz olduğunu ortaya koymuştur.

Türk halkları ile İskandinavların etkileşimlerinin neredeyse tamamı Doğu Avrupa coğrafyasında vuku bulduğu için tezde bu coğrafyaya yönelik malumat içeren kaynaklar asıl odak noktası olmuştur. İlk Rus devletinin İskandinavya kökenleri üzerine yapılan yayınlar son derece sınırlı iken; Doğu Avrupa hakkında bilgi veren kaynakları (Arap,

Pers, İbrani, Bizans, Latin, Rus ve İskandinav kaynaklarını bir arada değerlendiren) Türk-İskandinav halkları penceresinden ele alan ilk çalışma bu eser olacaktır. Ülkemizde İskandinav halkları ile münasebeti olan Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları, Oğuzlar ve Kumanlar gibi Türk halkları hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklar Türkçeye kazandırılmış, bu kaynaklar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Fakat hala Türkçeye kazandırılmayan ve Türk-İskandinav halkları özelinde ele alınmayan birçok kaynak mevcuttur.

Yazılı kaynaklar tanıtılırken bahsi altı başlık altında ele almayı tercih ettik. Kaynaklar sıralanırken hem önem derecesi hem de bölgesel-kronolojik ilke gözetilmeye çalışılmıştır. İlk kısmı İslam Dünyası Kaynakları başlığı altında ele aldık. Zira ne Müslüman Kaynakları demek ne de Arap Kaynakları demek doğru olurdu. Çünkü Arap olmayan Müslüman yazarlar veya Müslüman olmayan ancak İslam sınırları içinde yetişen yazarlar mevcuttur. Bu bakımdan en uygunu *İslam Dünyası Kaynakları* şeklindedir düşüncesindeyiz. İslam Dünyası Kaynaklarından sonra İslam dünyası etki alanında üretilen fakat İbranice kaleme alınan belgeler, mektuplar İbrani Kaynakları başlığı altında ele alındı. Burada Hazar yöneticilerinin meşhur ve uzun süredir tartışmalı mektupları Türk (Hazar)-Rus (İskandinav) ilişkileri etrafından değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Bizans Kaynaklarını ele almanın uygun olacağı düşünüldü. Bizans Kaynaklarını Batı Avrupa Kaynakları takip ediyor. Bu kısımda Latince, Almanca, Lehçe, Çekçe, Macarca ve İngilizce kaleme alınan eserler bulunmaktadır. Batı Avrupa Kaynakları arasında hem İskandinavlardan bahseden ilk kaynak olması hem de *Rus Kağanı* meselesini işlemesinden dolayı *Annales Bertiniani*'ye özellikle yoğunlaşmak gerekti. *Annales Bertiniani* dışındaki kaynakların çoğunlukla doğuya gelen Katolik misyonerlerin kayıtlarından oluştuğu Batı Avrupa Kaynaklarından sonra PVL'ye ve zamansal olarak en geç kaleme alınmış olan İskandinavya kaynaklarına (XI-XIII. yüzyıllar) eğilmek en mantıklı olanıydı. İskandinavya kaynakları özelliklerine ve kaleme alınış gayelerine göre

sınıflandırıldı. Yazılı kaynakların kronolojik olarak ve farklı kültür alanlarının gözünden değerlendirilmesi iki farklı dünyanın halklarının etkileşim aşamalarını ve seviyesini görebilmemize büyük oranda yardımcı olmaktadır. Bu sayede Türk-İskandinav halklarının etkileşimlerini ve ilişkilerini analiz ederken; bir taraftan da Türklerin ve İskandinavya'dan gelen halkların farklı dinamikler (İslam, Batı, İskandinavya) tarafından algılanış biçimini gözlemleyebiliyoruz. Mesele, Orta Çağ kaynaklarını kaleme alanların bakış açıları ile birlikte XIX. yüzyıldan bu güne Türk, Rus ve Batı tarihçileri gözünden de değerlendirilmiştir.[113]

Kullanılan kaynakların bir kısmı hiç Türkçeye çevrilmemişken bir kısmı da ilk defa bu bağlamda ele alınmıştır. Ele alınan kaynakların türleri çeşitlilik göstermektedir: Tarih metinleri, misyoner raporları, coğrafya eserleri, yasal belgeler, hukuk metinleri, mektuplar, nazım ve nesir destanlar, şiirler, sagalar, yazıtlar... Ana dillerinde okunamadığı noktalarda metinlerin İngilizce, Rusça, Almanca, Fransızca ve İsveççe tercümelerine başvurulmuştur. Eserlerden ilk bahsedilen kısımlarda dipnotta yazarları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmada kaynaklar gruplandırılarak ele alınmıştır fakat sıralamada herhangi bir hiyerarşi gözetilmemiştir. Kaynaklar gruplandırılarak ele alınırken sadece bilgi aktarımı yapılmamış, disiplinler arası bir yaklaşımla yazılı ve arkeolojik veriler karşılaştırılmıştır. Bazı hususlarda tarihçilerin, arkeologların, nümizmatların ve dilbilimcilerin uzlaşamadığı, meselelerin (özellikle XX. yüzyılda oldukça politize edildiği için) hala tartışmalı olduğu gözlenmiştir. Bu durumlarda şüpheli sonuçlardan kaçınılmış, mevcut görüşlere varsa olumlayan ya da itiraz eden görüşler-yorumlar getirilmiştir.[114]

[113] Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*, 165.

[114] Amerika'daki Türk (Tyrkir) örneğinde olduğu gibi.

b.1. İslam Dünyası Kaynakları

Türk-İskandinav halklarını konu alan birinci el kaynak gruplarının en önemlilerinden biri İslam dünyası kaynaklarıdır. IX.-XI. yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyine, Özi ve İdil boylarına diplomat, seyyah, asker veya ajan olarak gelen Müslümanlar, başta coğrafya ve tarih olmak üzere farklı disiplinlerde eğitimli kişilerdi. Çoğunlukla Müslüman bir idarecinin hizmetinde coğrafyacı, postacı, tüccar, asker, casus ya da diplomat olarak çalışan ve İslam biliminin zirvede olduğu bu dönemde kaleme alınan İslam dünyası kaynakları, Türk-İskandinav halkları konusu özelinde birçok noktada hususiyetler arz etmektedirler.[115] Öncelikle bu kaynaklar diğer birçok kaynak grubunun söz etmediği konulara değinirler.[116] Diğer taraftan İslam dünyası kaynaklarının Slavlarla İskandinav Rusları birçok kere birbirinden tereddütsüz ve net olarak ayırması çok önemlidir. Ancak İslam Dünyası kaynakları ele alınırken unutulmaması gereken önemli bir husus vardır: Seyyahların tıpkı Bizanslılar gibi kendilerinden olmayan kişileri farklı gözle

[115] Robert Ferguson, *The Hammer and the Cross, A New History of the Vikings* (New York: Penguin Books, 2010), 245.

[116] Doğu Slavları ve İSkandinav Ruslardan bahseden İslam dünyası kaynakları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz.A. P. Novoseltsev vd. (ed.), *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye* (Moskova: Nauka, 1965), 355.

yorumlamışlardır.[117] İslam dünyası coğrafyacıları gittikleri sahalarda gördüklerinin kendi kültürel süzgeçlerinden geçirerek aktarmaktadırlar.[118]

Rus kelimesinin geçtiği ilk kaynağın bir Latince kaynak olmasına rağmen (Annales Bertiniani) çalışmada İslam Dünyası kaynaklarının ilk sıraya alınması boşuna değildir. Zira IX.-XI. yüzyıllarda kuzey dünyasına oldukça uzak olan İslam coğrafyasında (hatta İskandinavlara coğrafi anlamda en uzak olan İslam medeniyeti) yetişen bilim adamları, coğrafyacılar ve seyyahlar kuzey dünyası hakkında, Vikingler hakkında ve özellikle de doğuya gelen ve Rus olarak adlandırılan İskandinav grubu hakkında en malumatlı bilgiyi veren kesim olmuştur. Dönem İslam medeniyetinin ne denli çağının ötesinde bir durumda olduğu bu şekilde tezahür edilebilir. Batıda Viking Çağı olarak adlandırılan dönem yaşandığı sırada Karadeniz'in Kuzeyine, Özi ve İdil boylarına diplomat, seyyah, asker veya ajan olarak gelen Müslümanlar, coğrafya alanında eğitimli kişilerdi. Arap seyyahların tıpkı Bizanslılar gibi kendilerinden olmayan kişileri farklı gözle yorumladıklarını, onları kendi kültür filtrelerinden geçirdiklerini ve bazı kültürel detayları kendi terminolojileriyle açıkladıklarını bir kez daha dile getirelim.

Neyse ki; Doğu Avrupa'da Karadeniz'in kuzeyinde Türk-İskandinav münasebetleri en yoğun dönemini yaşarken İslam dünyası tarihyazımı ve coğrafyacılığı da altın dönemini tecrübe ediyordu. Türk-İskandinav halkları hakkında bilgi veren İslam dünyası

---

[117] Sally Abed, *Mapping the World in Medieval and Early Modern Western and Arabic Travel Accounts* (Utah: The University of Utah, Department of World Languages and Cultures, Doktora Tezi, 2017), 167.

[118] İslam dünyasının Orta Çağlarda coğrafya algısı için bkz. Paul L. Heck, *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization, Qudāma b. Jaʿfar and his Kitāb al-Kharāj wa-ṣināʿat al-kitāba* (Leiden, Boston: Brill, 2002), 94–145.

kaynakları, dönemin genel Türk tarihi açısından da önemli olan eserlerin ortaya konulduğu Ceyhani ve Belh geleneğinin kaynaklarıdır.[119] Viking Çağı'nda İskandinavların Doğu Avrupa'da ve Kafkasya'da zuhur edip İslam dünyası ile iletişime geçtiği dönemlerde Abbasi Halifeliğinin altın çağı sona eriyor, otonom hanedanlıkların hâkimiyeti etkisini gösteriyordu. Fakat Abbasiler halâ ilk dönemlerindeki kadar olmasa da dönem dünyasının en büyük güçlerinden biriydi. Arap dünyasının genişlemesi yavaşlamış ve İslam dünyası bir süre kendi içinde ve kendi sorunlarına tecrit edilmiş durumdaydı. Kuzeyde İskandinav halklarının İskandinavya dışında son derece etkili oldukları aynı dönemde özellikle gayrimüslim halkların ve devletlerin Abbasiler üzerindeki baskıları ve etkileri artmaya başlamıştı. İslam dünyasının bir bütün olarak hâlâ büyük bir askeri potansiyeli vardı, ancak bu dönemde yeni bölgelerin fethinden çok mevcudun muhafazasına ve yeniden şekillendirilmesine yönelik siyaset güdülüyordu.

İskandinav halklarının gelip yerleştiği ve-veya ticaret yaptığı coğrafyalar ile İslam dünyası arasında Karpatlardan Kafkasya'ya Doğu Avrupa'nın güney sahasını kontrol eden hâkim güç Türk halklarıydı. Bu halklar gerek dini-kültürel anlamda, gerekse dil anlamında hem kendilerinin kuzeyindeki Hint-Avrupa, Fin-Ugor halklarından hem de güneylerindeki Fars-Arap halklarından ayrılıyorlardı. Kuzey halkları İslam dünyasının zenginliklerine bu Türk halkları üzerinden ulaşmak zorunda olduğu için dönem kaynaklarında (özellikle İslam kaynaklarında) Türk-İskandinav halkları ilişkilerine yönelik malzeme bulmak mümkündür. İskandinavlara yönelik bilgilerin yer aldığı eserlerin kaleme alındığı Arap-İslam coğrafyasının İskandinavya ile veya İskandinav Rusların gelip koloniler kurdukları Doğu Avrupa sahası ile doğrudan sınırı yoktu ancak İskandinav halklarının kendileri de, IX.-XI. yüzyıllar boyunca Arap ve diğer İslam

[119] Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî".

dünyası topraklarında sık sık bulunmuşlardır. Bunun yanında kuzey topraklarına çeşitli sebeplerle gelen Arap seyyah ve coğrafyacılar da vardır. Bunun en güzel örneği ise İbn Fadlan'dır.

X. yüzyılın başlarında İdil Bulgarları resmî olarak İslamiyet'i kabul edince; Orta İdil Boyları İslam dünyasının en kuzeyindeki (günümüze de halen böyledir) ileri karakolu haline gelmiştir. Dolayısıyla İskandinav halkları ile bağlantı kurma olanağı en yüksek İslam unsuru, bir Türk devleti olan İdil Bulgarları oldu. Arap kaynakları bize (özellikle İbn Fadlan) Türk-İskandinav halkları ilişkilerinin İslam'ın kuzey sahasında etkili olmaya başlamadan çok öncelere dayandığını göstermektedir.[120]

İslam kaynakları bahsinin neden ilk kısımda ele alındığına yukarıda değinildi. IX. yüzyılın ortaları gibi erken bir dönemde Ruslardan bahsetmeleri ve diğer kaynaklarda olmadığı kadar geniş malumata yer vermelerinin yanında Türk-İskandinav halkları ilişkilerinden bahsedilebilecek bilgilere en fazla İslam dünyası kaynaklarında rastlanmasının nedeni, belirtildiği üzere İslam dünyası kaynaklarının (Endülüs'ü saymazsak) genellikle Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya coğrafyasına seyahat eden ya da buralarda yaşayan (Hazarlar, İdil Bulgarları, Macarlar, Peçenekler ve Ruslar) insanlardan çok sık bahsetmesidir.

İslam dünyası kaynaklarının güvenilirliği konusunda şüpheler muhakkak mevcuttur. Fakat kaynaklardaki bilgilerin genellikle birbirinin tekrarı olduğu görüşü de doğru değildir. Muhakkak bazı kaynaklar öncekilerden alıntılarda bulunmuşlardır fakat bu bir

[120] A. S. Fogel, *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnıh Crednevekovıh Avtorov (IX-konets XIII v.)* (Samara, Samarskogo Gosudarstvennogo Ekonomiçeskogo Universiteta, 2015), 133.

sarmal haline gelmemiştir. Örneğin Ruslar hakkında ilk bilgi veren Arap yazarı İbn Hurdazbih, Rusları (İskandinav Ruslar) Slavların bir kolu olarak görürken hataya düşüyor fakat bu bilginin sonraki kaynaklarda tekrarlanmadığı gibi birçok kaynakta Rus ile Sakalibe'nin net bir biçimde ayrılır.[121] Bu bilginin önemi, XVIII. yüzyılda başlayan ve hala devam eden Norman-Antinorman tartışmalarındaki yerine bakıldığında anlaşılabilir.

Arap coğrafyacılarının ve tarihçilerinin bıraktıkları eserler, kuzey dünyası ve halkları hakkında dağınık ancak oldukça cezbedici bilgiler sunarlar. Bunların en önemlilerinden olan İbn Fadlan, İbn Hurdazbih, İstakhri, İbn Rusteh, İbn Havkal, Mukaddesi ve Mas'ûdî dönemi yaşamış ve eserlerinde İskandinav Ruslara yer vermiş seyyahlardı. Bunlar İskandinavlar hakkındaki bilgilerini bazen bizzat kendi gözleriyle şahit olarak, bazen de gezginlerden, tüccarlardan, askerlerden ve hatta hükümet arşivlerinden aldılar. Verdikleri bilgileri yorumlamak bazen güç olsa da, bu yazarlar uzak kuzey dünyasını canlı bir şekilde canlandırmayı başarmışlardır. Hazarlar için çalışan paralı İskandinav askerlerden Hazar kasabalarındaki İskandinav baskınlarına, İdil kıyılarında Türklerle ticaret yapanlardan, İskandinavlara bozkır silahlarını ve at üzerinde savaşma teknikleri öğreten Peçeneklere kadar birçok konu hakkında bilgiler sağlarlar. Klasik Arap coğrafyacıları okulunun temsilcileri İstahrî (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik), İbn Havkal (Sûret'ül-Arz) ve El- Mukaddesî (Muhammed b. Ahmed) de çalışmanın İslam Dünyası Kaynakları kısmının önemli bir bölümünü teşekkül etmektedir.

XI.-XIII. yüzyıllara gelindiğinde özellikle Hazar Kağanlığı'nın yıkılışı ve Kiev Rus Devlet'nin Hristiyanlaşmasıyla Doğu Avrupa farklı bir şekil alsa da El-Bîrûnî, El-İdrisi, Ebu Hamid el-Gırnatî, İbn Saîd el-Mağribî ve Harakî gibi İslam dünyası coğrafyacıları

[121] Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî".

kuzey dünyasından bahsederken Rusları dâhil etmeye ve onların Türklerle ilişkilerinden bahsetmeye devam ettiler.[122]

Kağan Yusuf ve Hasday bin Şarput Mektuplaşmaları, Cambridge Belgesi (Kenize Mektubu) ve Kiev Mektubu olarak bilinen kaynaklar da İslam dünyası kaynakları kapsamında ele alınmıştır.[123]

b.2. Bizans Kaynakları

Bizans ve İskandinavya kökenli Ruslar birbirlerine coğrafi olarak oldukça uzak olsalar da, Rusların doğu Avrupa'da belirgin oldukları yerler göz önüne alındığında görülüyor ki; İskandinav Ruslar ve Varegler hakkında kayıt tutmaları muhtemel olan ve coğrafi olarak yakınlığı bulunan dönemin en eli kalem tutan unsuru Bizans'tı. Fakat İslam dünyası ve Batı Avrupa'ya nazaran daha yakın olsa da Bizans, Ruslara yine de çok yakın sayılmazdı. Diğer taraftan Bizanslılar IX.-X. yüzyıllardaki kayıtlarında daha çok merkezi (İstanbul) ilgilendiren hadiselere öncelik vermişlerdir. Dolayısıyla Bizans kaynakları sanılanın aksine Varegler bir kenara konulacak olursa aslında İskandinavlar hakkında çok da fazla bilgi aktarmazlar. Örneğin *Annales Bertiniani*'de kendilerine *Rhos* diyen kuzeylilerin Konstantinopolis'i ziyaret ettiklerinden ve Bizans imparatorunun Frank İmparatorluğu topraklarından güvenli olarak geçip kuzeye ülkelerine gitmeleri için gönderildiklerinden bahseder. Bizans elçi heyetiyle İngelheim'e gelen bu kuzeyliler Konstantinopolis'e *kağan* unvanını kullanan liderleri tarafından Bizans ile dostane

[122] Yasir Suleiman (ed.), *Living Islamic History* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), 151.

[123] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 694.

ilişkiler kurmak için gönderilmişlerdi. İlginç bir şekilde bu hadise Bizans kaynaklarında yer almaz. Diğer taraftan Mes'udi'nin bahsettiği Hazar kıyıları saldırılarına da Bizans kaynaklarında rastlanmaz Bu yüzden Latin kaynaklarına ya da Arap kaynaklarına şüpheyle bakmak doğru olmayacaktır. Bu durumun Bizans kaynaklarının sözü edilen yüzyıllarda (IX. yüzyıl) ağırlıklı olarak Konstantinopolis'teki hadiselere ağırlık vermeleri ile açıklanması daha doğru olacaktır. Aynı durum maalesef Hazarlar ve Macarlar için de geçerlidir. Fakat bu durum Rusların Bizans'ta Konstantinopolis dışında etkili olmadıkları anlamına gelmemektedir. Hatta Treadgold, üç Bizans askeri eyaletinin IX. yüzyılda Rus saldırılarına karşı oluşturulduğunu iddia eder.[124] Diğer taraftan başkentte vuku bulan bazı hadiselerin de taraflı olarak aktarıldığını, yine Bizans'ı küçük düşürücü bazı hadiselerin hiç aktarılmadığını da unutmamak gerekir. Mesela 860 yılında İskandinavların başkentin etraf bölgelerine büyük zarar verip ganimetle döndükleri saldırı kaynaklarda yer bulurken; nasıl geri çekildiği ya da geri püskürtülüp püskürtülemediği anlatılmaz. İlginç bir şekilde 907 yılındaki İstanbul'a gerçekleştirilen saldırıdan ise Bizans kaynaklarında hiç bahsedilmez.[125] Oysaki 860'taki saldırı İtalya'da bile yankı bulmuş, hadise Latin kaynaklarına yansımıştır. İoannes Diaconus'un[126] kroniği, Rusların 860'ta

[124] Warren Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus", *Harvard Ukrainian Studies* 12/13 (1988/1989), 132.

[125] Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus", bp. 133.

[126] Erken Orta Çağ Venedik tarihçiliğinin en eski eserlerinden biri olan Venedik Kroniği'nin yazarı Venedikli din ve devlet adamı İoannes Diaconus'un kroniği, Venedik'in başlangıcından 1008'e kadar olan dönemini kapsıyor. Eser, erken Venedik tarihinin ana kaynaklarından biridir.

Konstantinopolis'e saldırıları hakkında bilgi içeriyor. Bu kaynak, Bizans kaynaklarına alternatif Latin kaynağı olması açısından önemlidir.

> "(...) Patrik Grado Victor'un ölümü. Yerine Vitaly'nin geçişi (...) Bu sırada, Normanlar (Normannorum gentes) üç yüz altmış gemiyle Konstantinopolis şehrine (Constantinopolitana urbs) doğru ilerleme cüretini gösterdiler. Ancak surlardan erişilemez olan şehre hiçbir şekilde zarar veremeyecekleri için çevreyi harap etti, birçok insanı öldürdüler ve zaferle evlerine döndüler. Aynı günlerde Lothair'in oğlu Frank kralı Charles'ın ölüm haberi Louis'e ulaşır."[127]

Burada bahsedilen hadise şüphesiz Rusların 860 yılındaki İstanbul baskınıdır. Yine bir Latin kaynağında görülüyor ki; Doğuda Rus ya da Vareg olarak adlandırılan kuzeyliler Latin kaynağında Norman olarak aktarılıyor.

VIII. yüzyılda yaşayan, aslen Kapadokyalı olan ve Sudak'ta görev yaptığı için *Sudaklı Stephanos* olarak bilinen piskopostan bahseden Slav kilise kayıtlarında, Aziz Stephanos'un ölümünden kısa süre sonra İskandinav lider Bravlin'in Kerç'ten Sudak'a kadar Kırım'ı işgal girişiminde bulunduğundan ve Aziz Stephan'ın mucize gerçekleştirerek onları uzaklaştırdığından bahseder. Aziz Stephanos'un VIII. yüzyılda yaşadığını kabul edersek (ölüm 787) İskandinavların Doğu Avrupa'da, Karadeniz kıyılarında ilk göründüğü tarih 787'den önceki bir tarihtir. Bilindiği üzere Vikinglerin 796'da İngiltere'de Lindisfarne Manastırı'na saldırıları Viking Çağı'nın başlangıcı olarak genel kabul görür. Bu durumda İskandinavların doğudaki faaliyetleri batı ile aynı dönemlerde, hatta belki de daha erken başlamıştı denilebilir. İskandinav Rusların

[127] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 53.

Bizans'a bir sonraki saldırısı ise 825-840 arasında bir tarihte Amasra'ya gerçekleşmişti.[128] Bu hadiseyi ise *Amasralı George*'nin eserinden öğreniyoruz.[129] Kendrick'in de dile getirdiği üzere İskandinav Rusların Özi boyunca Karadeniz'e inip bölge ticaretini kontrol etme çabaları VIII. yüzyıldan bu yana vardı ve bu çabaları Hazarlar tarafından engellendi. Fakat İskandinav Ruslar, Hazarları Herson bölgesinden geçmeyi başarıp Karadeniz'in kıyılarını, Hatta Anadolu'da Paplagonya bölgesini (Amasra ve çevresi) yağmalamayı başarmışlardı. Yine Kendrick'e göre *Amasralı George*'nin bahsettiği yağmayı gerçekleştiren kişi, *Aziz Stephanos* efsanesinde bahsedilen *Bravlin* olabilir.[130]

Bizans kaynakları Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Kafkasya'daki Türk halkları ile ilgili malumatlar sunarken, onların Ruslarla münasebetlerine de değinirler. Özellikle Kırım ve çevresi başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi imparatorluğun ilgi alanıa giriyordu. Kuzeyliler için de Karadeniz'e açılan kapı olan Kırım ve çevresi oldukça önemliydi. Sözü edilen coğrafyada Ruslar ve Bizanslılar gelmeden yüzyıllar öncesinden beri var olan Türkler, bölgenin sosyo-ekonomik vaziyetini belirleyen-şekillendiren en önemli unsurlardandı. Bizans, gerektiğinde kendi çıkarları ve siyasi amaçları için istifade edebilmek amacıyla Karadeniz çevresindeki halklar hakkında olabildiğince doğru-güvenilir malumat toplamaya gayret etmiştir. Siyasi ve ideolojik gayelerle yazıldıklarını göz ardı etmeden değerlendirildiklerinde Bizans kaynakları çalışmamıza büyük katkılar sunmaktadırlar. Her ne kadar çoğunlukla dönem kaynakları ve birinci elden görgü

[128] Saldırının gerçekleşmiş olabileceği tarih hakkındaki tartışmalar için bkz. Elena A. Melnikova, *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikah* (Moskva: Logos, 1999), 12–13.

[129] N. A. Makarov, *Rus v IX-X Vekah, Arheologiçeskaya Panorama* (Moskva: Drevnosti Severa, 2012), 18–19.

[130] T. D. Kendrick, *A History of the Vikings* (London: Metheun & Co. Ltd., 1930), 148.

tanıklarının ifadeleri olsalar da bu, Bizans kaynaklarının sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Karşılaşılan en büyük zorluk, Bizans kaynaklarının İmparatorluk dışında yaşayan, benzer kültür ve yaşam tarzlarına sahip halklar arasında genelde hiç ayrım yapmamalarıdır. Örneğin Macarlar yer yer Türk olarak aktarılırken, İskandinav Ruslar da Tauruslu İskitler olarak anılabilmektedirler. *Konstantin Porphyrogenitus*'un DAI'sı çalışmamız açısından en önemli Bizans kaynağını teşkil etmektedir. Bununla birlikte Bizans Askeri Talimat Eserleri ve *Theofanes Continuatus, Pseudo Simeon, İoannis Geometris, Diyakoz Leon, İoanis Skilicis, Mikhail Psellos, Kekaumenos, Notitiae Episcopatuum, Ioannes Kinnamos, Niketas Khoniates, Georgios Akropolites, Michael Attaleiates* tezde kullanılan diğer Bizans tarihçileridir.

b.3. Batı Avrupa Kaynakları

İskandinavların günümüzde Rusya, Ukrayna ve Belarus olarak bilinen coğrafyalardaki varlıkları ile ilgili Bizans kaynakları, İslam dünyası kaynaklarıi İskandinav Sagaları ve PVL geniş çapta incelenmişken; Batı Avrupa'nın Latince birince el kaynakları nispeten az ilgi görmüştür. Sözü edilen coğrafyalara gelen İskandinavların Türklerle ilişkileri ise Latince kaynakları üzerinden daha önce hiç araştırılmamıştır. Oysaki doğudaki İskandinavlardan bahseden ilk eser Latince bir kaynak olan *Annales Bertiniani*'dir. Bundan daha da ilginç olanı, *Annales Bertiniani*'nin Ruslardan bahsederken doğrudan onların Türklerle çok yakından ilişki ve etkileşim halinde olduklarına işaret eder şekilde malumat vermeleridir. Latince kaynaklar aynı zamanda Slavlarla İskandinav Rusları

birbirlerinde ayırmamızda[131] ve Batı dünyasının İskandinav kuzeylilere ve doğudaki halklara karşı bakışlarını ve bu bakışın Rusların Hristiyanlaşmalarıyla geçirdiği değişimi görmemiz konusunda da bize yardımcı olurlar.[132] Kaynaklar dikkatle analiz edildiklerinde Kuzeyli İskandinavların Bizans ile münasebetleri, bu bağlamda kuzeylilerin güneyde Bizans topraklarına ulaşmaya çalışırken kullandıkları güzergâhlar ve bu güzergâhlarda Türklerle olan ilişkilerine dair de malumatlar sunarlar. Burada *Bremenli Adam*'ın İsveç'ten Bizans topraklarına (*Grikkland*) kara yoluyla giden kuzeylilerin Bizans yolu üzerinde yaşayan halkların bu yolu zorlaştırdıklarını, kuzeylilerin bu riski gemileriyle aldıklarını aktardığını hatırlayalım.[133] Latin kaynaklar münasebetleri genelde ana argumana ek bilgi niteliğinde tamamlayıcı bilgi olarak aktarsalar da, konuyu daha tarafsız olarak ve üçüncü şahsın kaleminden ele almaları açısından önemlidirler. Diğer kaynak gruplarıyla kıyaslandığında Latince kaynakları ortak bir gelenek bağlığında kategorilendirmek mümkün değildir. Bu durum, mükerrer bilgiye daha az rastlamak ve farklı bakış açılarından hadiselerin ele alınması gibi avantajlara da dönüşebilmektedir. Orta Çağ Batı Avrupası'nın Latince kaynakları, İskandinav Rusları başlangıçta yabancı düşman ve güvenilmez görürken, İskandinavlar Hristiyan olduktan sonra tutum ve yaklaşımın değiştiği ve kaynakların İskandinavlara karşı yaklaşımın Avrupa'nın diğer Hristiyan halkları gibi görüldüğü ortaya çıkıyor.

Türk-İskandinav ilişkilerine dair malumata rastlanan ve kuzeylilerin doğudaki faaliyetlerini batılıların gözünden görme imkânı sağlayan kaynakların yanında Türklerle ilişkilerinden bağımsız İskandinav Ruslardan bahseden *Inquisitio de theloneis*

---

[131] Örneğin Annales Hildesheimenses. Bkz. Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 106.

[132] Prümlü Regino.

[133] Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, 196–197.

Raffelstettensis, Annales Quedlinburgenses, Vita Beati Romualdi, Vita Chuonradi II imperatoris gibi dönem kaynakları da mevcuttur.

b.4. İlk Rus Yıllıkları

Modern tarihçilikte, dünya halklarının tarihi ve kültürlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınmasına ve sosyal, dini ve filolojik temasların ortaya çıkarılmasına çok dikkat edilir. Bu bağlamda Slav ve Türk halkları arasındaki karşılıklı etkiler ve her iki tarafın geçmişi için de önemli olan tarihi bağlar kayda değerdir. Uçsuz bucaksız Avrasya bozkırlarında Slav ve Türk halklarının temasları, birçok alandaki alışverişleri ve çatışmaları, günümüzde bu topraklarda yaşayan birçok halkın ortaya çıkmasına ve oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ancak her ne kadar günümüzdeki Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslular Doğu Slavları olarak bilinse ve Türklerin onlarla ilişkileri Türk-Slav ilişkileri bağlamında ele alınsa da; Orta Çağlarda çeşitli kaynaklarda Ruslar olarak geçen halkın aslında İskandinavya kökenli olduğu günümüz Tarih biliminde artık çoğunlukla kabul görmektedir. PVL'nin kendisi Rusların kuzeyden Slav kabileleri tarafından davet edildiklerini aktarırlar. Dolayısıyla PVL'yi ele alırken Türk-İskandinav münasebetleri bağlamında değerlendirmek de gerekmektedir.[134]

XII. yüzyılın başlarında yazılmaya başlanan ve Geçmiş Yılların Hikâyesi (повесть временных лет-PVL) olarak adlandırılan PVL, Ruslar ve Türk halkları ilişkilerine oldukça detaylı değinmesiyle çalışmada merkezi bir konumu hak ediyor. Her ne kadar IX.-XI. yüzyıl hadiselerinin birçoğu için elimizdeki yegâne kaynak olsa da hiçbir şekilde

[134] Telman Djafarov, *Drevnaya Rus i Türki v Literaturnih Pamyatnikah XII-XVII Vekov* (Bakü: Mutarjim, 2013), 8.

sorunsuz ve kusursuz değildir. Diğer taraftan yıllıklarda geçen hadiseler özellikle XIX. ve XX. yüzyıl Rus tarihçiliğinde yer yer saptırılmıştır. Gerçekten de her ne kadar XI. yüzyıl hadiseleri nispeten daha güvenilir olsa da Rurik, Oleg, İgor, Svyatoslav dönemleri hem kronolojik hem de tarihsel olarak tartışmalıdır.

Geçmiş Yılların Hikâyesi, sadece Rus ve Slav halkları tarihinde değil, Türk[135] ve Fin-Ugor halklarının Orta Çağları tarihinde de özel bir yere sahiptir. Yıllıklar, Rusların diğer Slav halkları arasındaki yeri, Rusların kuzeyden gelerek bölgede ilk Rus devletinin ortaya çıkış sürecindeki rolleri, iktidardaki etkileri ve hanedanın kökeni hakkındaki önemli bilgiler verirler ve Rusların bölge siyasetinde ve ticaretinde diğer halklarla ilişkileri konusunda bizleri aydınlatırlar. Yıllıklar belli bir ulusal özbilinçle kaleme alındıklarından haliyle Rusları güçlü bir teşekkül olarak, gerekirse dönemin önemli güçlerinden Bizans ile bile çekinmeden mücadeleye girebilecek bir yapı olarak yansıtırlar. Yıllıklar, Rus idarecilerinin siyasi çıkarları ve akrabalık ilişkileriyle yalnızca Hazarlar, İdil Bulgarları, Peçenekler, Oğuzlar ve Kıman/Kıpçaklar gibi komşu halklarla değil; aynı zamanda Almanlar, Macarlar, Lehler ve hatta Franklar, Danlar, İsveçliler gibi halklarla yakından bağlantılı olduklarını ortaya koyarken; Hristiyan düşünce ile kaleme alınan PVL, Rusları özel bir ilahi lütufla kutsanmış bir Ortodoks devleti olarak tasavvur ediyor.

Yıllıklardan anladığımız kadarıyla kuzeyli İskandinav Ruslar, Slavlar tarafından gelip onları idare etmeleri için davet edildikleri tarih olan 862'den önce de Slavlarla ilişki içindeydiler. Hatta onlar, Slavlardan haraç alıyorlardı. Ancak PVL'de Ruslar ya da Varegler olarak geçen İskandinavlar, Slavlar tarafından kovuldular ve Slav kabileleri

[135] PVL'de Türkler ile ilgili bkz. Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler, Hazarlar, Bulgar, Peçenek, Uz, Berendi, Karakalpaklı, Kuman/Kıpçaklar* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020).

birbirleriyle savaşmaya başladılar. Bunun üzerine Slav kabileleri kuzeyden İskandinav Varegleri davet ettiler ve gelip onları yönetmelerini istediler. Rus tarihçiler, hem Vareglerin davet edilmelerinden önce hem de sonraki süreçte özellikle Hazarların bu devlet yönetme geleneği olmayan Slav kabileleri üzerindeki etkilerine sessiz kalıyorlar. Aynı şekilde kuzeylilerin Rus devletinin kuruluşundaki etkisini görmezden gelerek batılı tarihçilerin iddialarını reddetmişlerdir. Yıllıklar Hazarların Slav ve Ruslar üzerindeki etkisine çok değinmezler. Bunun sebebi sonraki yüzyılda (960'lar) Rusların Hazarlar ve İdil Bulgarları üzerine düzenledikleri seferler olmalıdır. Ancak hem diğer tarihi kaynaklar hem de arkeolojik verilerle Hazarların ve diğer Türk halklarının Ruslar üzerindeki etkisini ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Özellikle İslam dünyası ve Bizans kaynaklarıyla desteklenerek, Rusların bozkır halklarının kontrolü altında oldukları ortaya konabilmektedir. Rusların tarih sahnesine çıkışlarından itibaren Hazar Kağanlığı, Doğu Avrupa topraklarında askeri ve siyasi açıdan hâkim durumdaydı ve Rusların liderlerinin bile Hazarların bölgede son derece prestijli olan 'kağan' unvanını kullandıklarını biliyoruz. Hazarlar ile birlikte Rusların ve diğer tüm Slav kabilelerinin güneyinde Peçenekler ve Oğuzlar, Hazarların kuzeyinde ve Rus-Slavların doğusunda İdil Bulgarları vardı. PVL'nin Türklerin Ruslar üzerindeki etkilerine çok değinmeyerek genelde aralarındaki düşmanlıklara ağırlık vermesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira birçok İslam dünyası kaynağında rastladığımız Rusların Hazar Denizi'ndeki saldırılarına da yıllıklarda rastlayamıyoruz.[136]

Yıllıklardan anladığımız kadarıyla Ruslar ve Hazarlar arasındaki askeri-siyasi çatışma, IX. yüzyılın sonlarından itibaren keskinleşmeye derinleşmeye başladı. Oleg'in kuzey Özi bölgesinde yaşayan kabilelerden Hazarlara artık haraç vermemelerini istediğini, Hazarlar

[136] A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs Into Christendom, An Introduction to the Medieval History of the Slavs* (London: Cambridge U.P, 1970), 239.

yerine kendisine haraç vermelerini istediğini yine yıllıklardan öğreniyoruz. Ancak X. yüzyılın ilk çeyreğine geldiğimizde Rusların Hazarlarla da anlaşarak Hazar Denizi'ne inerek Müslüman yerleşimlerine saldırdıkları İslam dünyası kaynakları sayesinde biliniyor. Buradan anlaşılacaktır ki; Ruslar ve Hazarlar birçok ortak çıkarlara sahiptiler ve Hazarlar yıkılana kadar yer yer çatışsalar da ortak çıkar etrafında birleşebilmişlerdir. Rusların Türklerle ilişkilerinin düşmanca hal almasını ve Hazarların yıkılış sürecini (Svyatoslav'ın seferleri) de yine PVL'den takip etmek mümkündür.

b.5. İskandinavya Kaynakları

Her ne kadar XIII.-XVI. yüzyıllarda kaleme alınmış olsalar da, İskandinav sagaları, Türk-İskandinav halklarının IX.-XI. yüzyıllardaki münasebetleri konusundaki yazılı kaynak malzemesinin önemli bir bölümünü oluştururlar. İçerisinde çokça şiir barındıran bu nesir eserler, IX.-XI. yüzyıllar İskandinav halklarının anavatanlarında, Britanya'da, Kıta Avrupası'nda, daha kuzeyde İzlanda, Faroe Adaları, Grönland ve Kuzey Amerika'da ve İskandinavya'nın güneydoğusundaki günümüz Rusya, Belarus ve Ukrayna sahasında geçen maceralarını anlatırken doğuya gelen İskandinavların bu bölgedeki Slavlar, Bizans ve en önemlisi de Türk halkları ile olan ilişkilerine de değinirler. Kıta Avrupası'na göre coğrafi olarak Doğu Avrupa'ya daha uzak noktada yer almasına rağmen sagalar, halkların yanında bölge coğrafyası ve İskandinavların çeşitli coğrafi bölgelere ve halklara nasıl adlar verdikleri konusunda da bizi aydınlatırlar. Buna rağmen sagaların, İskandinav halkları Hristiyan olduktan sonra yazılmaları ve pagan dönemi hadiselerini ele almaları, sözlü geleneğin yazıya aktarılmış hali olmaları ve bahsi geçen olayların vuku bulduğu tarihten en az iki yüzyıl sonra kaleme alınmış olmalarından dolayı dikkatle değerlendirilmeleri gerekir. Sagaları kaleme alan ve genelde anomim olan müellifler,

çoğunlukla sözlü gelenekle aktarılagelen bu hadiseleri yaşadıkları dönemin siyasi konjüktürüne göre ve kendi hayalgüçlerinin filtresinden geçirerek aktarmışlardır. Dolayısıyla her ne kadar geçmişe doğrudan ayna tutan kaynaklar olmasalar da, diğer dönem kaynaklarıyla karşılaştırılarak ele alındıklarında birçok tartışmalı konuya ışık tutabilme özelliğine sahiptirler. Çünkü her bir saga içerisinde bolca masalsı ve efsanevi unsur ve mekânsal yanlışlıklar içerse de tarihsel gerçeklerle paralellik gösterecek öğeler mevcuttur.

İzlanda Sagalarında Türklerin ve İskandinavların bağlantı kurduğu coğrafyalardaki yer adları, İskandinav anavatanındaki İskandinavların Türklerin anayurtları ve onların yaşadıkları yerlerdeki kişi ve yer adlarını nasıl algıladıkları hususunda son derece önemlidirler. Örneğin Sagalarda *Tyrkland* (Türk yurdu) olarak geçen bir yer vardır ve Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya geldiği aktarılır. Kiev Rus Devletinin doğup yayıldığı Karadeniz'in Kuzeyinde Kiev ve çevresindeki saha için *Gardariki* terimi kullanılır. Turkland'ın tam olarak neresi olduğu hala tartışma konusuyken,[137] İdil Bulgarlarının yaşadığı Orta İdil sahası *Bulgarland* ya da *Vulgaria* olarak bilinir.[138] Sagalarda Vareglerden Bizans'a uzanan güzergâh üzerindeki Novgorod şehri *Holmgrad*, Kiev şehri *Kœnugarðr*, İstanbul ise *Miklagardr* olarak anılmaktadır. Bugünkü Anadolu coğrafyası ise *Grikkland* olarak geçer.[139] İskandinavya'nın doğusunda ve

[137] Osman Karatay, "Kral Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya Göçü", *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri: Kral Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya Göçü*, ed. Ali Duymaz (İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2010).

[138] Tatjana N. Jackson, *Eastern Europe in Icelandic Sagas* (Leeds: ARC Humanities Press, 2019), 142.

[139] Tatjana Jackson, "The Image of Old Rus in Old Norse Literature (a place-name study)", *Middelalderforum* 3/1-2 (2003), 48.

güneydoğusunda kalan Baltıklardan Karadeniz'e ve Kafkasya'ya kadar olan saha genel olarak *Austr* (doğu) olarak anılırken *Asia* (Asya) kelimesine de rastlanır. Hatta *Asya* kelimesinin etimolojisine de değinilerek Asya'nın bir zamanlar doğu illerini yöneten bir kadının adı olduğu kaydedilir.[140]

Dikkatle ele alındıklarında İskandinav kaynakları, Türk-İskandinav siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerine dair veriler sunabilirler. Sagalarda doğu dünyası ile ilgili bazı bilgiler güvenilirlikleri kontrol edildikten sonra benzersiz kaynaklar olabilirler ve Türk-İskandinav halkları ilişkilerini inşa etmek için önemli bir temel oluşturabilirler. Sagalar, Rus idareci hanedanının İskandinavya ile bağlantılarını ortaya koymak açısından da önemlidir. Netice olarak sagalara, Doğu Avrupa tarihi ve onun merkezi siyasi halkları olan Hazarlar, Peçenekler ve İdil Bulgarlarının Ruslarla münasebetleri araştırılırken önem verilmesi gereken kaynak grubuna girmektedir. İskandinav kaynaklarında özellikle *Snorri Sturluson* tarafından metne aktarılmaya başlanan sagalarda teze konu olan dönem öncesi Türklerine (özellikle Hunlar) dair değinmeler olsa da konunun kapsamı dışında yer aldığı için değinilmedi.[141]

---

[140] Jackson, *Eastern Europe in Icelandic Sagas,* 31.

[141] Hem Sagalarda IX. yüzyıl öncesi Türk-İskandinav ilişkilerine yönelik hem de ağırlıklı olarak Kırım ve çevresinde Türklerle Gotlar arasındaki ilişkilerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Marianne Görman, "Influences from the Huns on Scandinavian Sacrificial Customs During 300-500 AD", *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 15 (1993); Peter Heather, "Goths and Huns, c. 320–425", *The Cambridge Ancient History: The Late Empire, A.D. 337-425*, ed. Averil Cameron – Peter Garnsey (Cambridge University Press, 2008); Alexander A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea* (Cambridge, Massachusetts1936); Line Bjerg vd. (ed.), *From Goths to Varangians* (Aarhus: Aarhus University Press, 2009) Lotte

İzlanda sagalarının önemli bir kısmını teşkil ettiği İskandinavya yazılı kaynakları ile beraber çalışmada taşlar üzerine yazılan Runik yazılar da İskandinavya'da bulunan ve Türklerle münasebetler konusunda bize yardımcı olanlar ile Doğu Avrupa'da bulunanlar olarak ayrılarak çalışmada kullanılacaktır.[142]

b.6. Arkeolojik Kaynaklar

Finlandiya Körfezi üzerinden bugünkü St. Petersburg'un kuzeydoğusundaki Ladoga Gölü'nü[143] üs belirleyen İskandinavlar, başta Volhov, Özi, İdil, Kama, Oka ve Don olmak üzere bugünkü Rusya'nın Avrupa kısmı,[144] Ukrayna ve Belarus topraklarındaki nehir sistemlerinde muazzam bir hareketlilik sergilemişlerdir.[145] Staraya Ladoga hareketle Özi

---

Hedeager, *Iron Age Myth and Materiality, An Archaeology of Scandinavia, AD 400-1000* (London: Routledge, 2011); Lotte Hedeager, "Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era", *Norwegian Archaeological Review* 40/1 (2007); Näsman – Ulf, "A Source-critical Approach to an Old Question", "Scandinavia and the Huns", *Fornvännen* 103/2 (2008).

[142] Tatyana N. Djakson – İ. G. Konovalov, A. V. Podosinov, G. V. Glazırina, E. A. Melnikova, *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, *Drevneskandinavskiye İstoçniki* (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009), 21.

[143] Ağırlıklı merkez Ladoga Gölü'nün güneyinde Volhov nehrinin batı kıyısındaki Staraya Ladoga.

[144] Doğuda Urallar, güneyde Kuzey Kafkasya ve Karadeniz.

[145] Baltık ülkelerinde de etkin olmuşlardır. Letonya'daki Grobina ve Kaliningrad'daki Wiskiauten bilhassa önemlidir.

üzerinden Karadeniz'e, Don Nehri üzerinden Azak Denizi'ne ve İdil Nehri üzerinden Hazar Denizi'ne kadar olan coğrafyada İskandinavya kökenli buluntuların miktarı, Batı Avrupa'da bulunan Viking arkeolojik envanterinden çok daha fazla olması bile başlı başına İskandinavların IX.-XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa'daki etkilerinin önem derecesini göstermesi açısından kayda değerdir.[146] Staraya Ladoga'dan Volhov ve Özi üzerinden Karadeniz'e inen güzergâhtaki en önemli İskandinav Rus merkezleri İlmen Gölü kıyısındaki *Veliki Novgorod* ve *Rurikovo Gorodişe*, Smolensk yakınlarında Özi kıyısındaki *Gnezdovo*, bugünkü Belarus sınırları içinde kalan *Vitebsk* ve *Polotsk*, Ukrayna'da Kiev'e gelmeden önce *Çernigov* ve daha sonra Kiev ve oradan hareketle *Kırım* (Hersones, Kerç) bölgeleridir. Özi üzerindeki en önemli İskandinav buluntuları *Gnezdovo*'da ortaya çıkarılmıştır.

İdil Nehri hinterlandında da Hazar Denizi'ne dökülene kadar birçok İskandinav gömü ve yerleşim alanı bulunmuştur.[147] Kuzeyden güneye doğru en önemlileri *Sarskoe Gorodişe*,[148] *Yaroslavl*,[149] *Vladimir*'dir[150] Orta İdil Bölgesi'ndeki *Bulgar* ve *Bilyar* kentleri ise belki de Türk-İskandinav münasebetlerinin en yoğun yaşandığı bölgelerden biridir. En birincil kaynağımız olan İbn Fadlan'ın *Risale*'sini bulunan arkeolojik nesneler desteklemektedir.[151] Aşağı İdil bölgesinde ise *Danilovka*'da İskandinav kökenli bronz bir

[146] Fedir Androshchuk, "Vikingler Doğuda", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 653.

[147] I. R. Ahmedov – A. I. Torgoyev (ed.), *Puteşestviye İbn Fadlana: Voljskii Put' ot Bagdada do Bulgara* (Moskva: Mardjani, 2016), 475.

[148] İslami sikkeler ve İskandinav eşyaları bulunmuştur.

[149] Timerevo. Burada doğu tarzı ve İskandinav kökenli nesneler bulunmuştur.

[150] Mihailovskoe, Petrovskoe.

[151] Balımerski Kurganı.

kın bulundu. Desna Nehri Bölgesi'nde de birçok İskandinav envanteri bulunmuştur.[152] Yine Tataristan sınırları içinde yer alan *Balımer Kurganı*'nda da İskandinavlara ait malzemeler bulundu.[153] X. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu buluntular, muhtemelen bölgeye ticaret yapmaya gelen İskandinavlardan kalmadır. İdil ve Kama Nehirleri arasındaki coğrafyada,[154] özellikle Bilyar ve Bulgar kentlerinde İskandinavlara ait birçok arkeolojik materyal ele geçirilmiştir. Günümüzde sadece 0,3'ü kazılabilmiş,[155] döneminde Doğu Avrupa'nın en büyük kenti olan Bilyar'da ileride yapılacak kazılarla şüphesiz daha fazla İskandinavya kökenli malzeme çıkarılacaktır.[156]

Arkeolojik veriler, bugünkü Rusya, Ukrayna ve Belarus topraklarında İskandinav varlığına dair yeni kanıtlar sunmaya devam ediyor. Ukrayna'da *İskorosten*'de İskandinav varlığına dair önemli veriler ortaya çıkarıldı. Aynı şekilde *Şestovitsa*'nın sadece bir İskandinav Mezarlığı değil, aynı zamanda bir yerleşim yeri olduğu anlaşıldı. Genel olarak, Kiev civarı da dâhil olmak üzere artık Ukrayna'da daha birçok İskandinav yerleşimi olduğu biliniyor. Ayrıca Beyaz Rusya'daki İskandinav kalıntılarının haritası çıkarıldı. Rusya'da Novgorod bölgesi, İskandinav kalıntıları açısından zaten son derece zengindi. Novgorod yakınlarındaki *Rurikovo Gorodişe*'de yoğun İskandinav kalıntıları

[152] Şestovitsa ve Çernigova. Brink – Price, *Viking Dünyası*, 654.

[153] Ahmedov – Torgoyev, *Puteşestviye İbn Fadlana: Voljskii Put' ot Bagdada do Bulgara*, 476.

[154] Ağırlıklı olarak günümüzde Tataristan Cumhuriyeti toprakları.

[155] F.Ş. Hucin – Z. G. Şakirov, "Ünlü Tatar Arkeolog ve Tarihçi Alfred Hasanoviç Halikov (1929-1994)", çev. Selim Karagöz, *Tarihin Peşinde* 22 (2019).

[156] Roman Kovalev, "Were There Direct Contacts Between Volga Bulgaria and Sweden in the Second Half of the Tenth Century? The Numismatic Evidence", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 20 (2013), 89–90.

ortaya çıkarıldı.[157] *Rurikovo*'da kazılar hala aktif olarak devam etmektedir. Pskov'un çeşitli yerlerinde İskandinav mezarları keşfedildi. Staraya Ladoga'da, Rurik'in ilk başkenti olduğunu gösteren yayınlar oldukça fazladır.[158] Netice olarak yazılı kaynaklarla beraber arkeolojik veriler, hem İskandinavların Türklerin yaşadıkları sahalarda bıraktıkları İskandinavya kökenli envanter hem de Türklerin yaşadıkları sahadan anavatanlaarına götürdükleri arkeolojik veriler itibariyle konumuzu önemli derecede desteklemektedirler. Fedir Androsçuk, Doğu Avrupa'daki *Gnezdovo,*[159] *Çernigov*, *Kiev* ve çevresi gibi İskandinavya kökenli arkeolojik yerleşimlerde bulunan malzemelerde bile Bulgar, Bizans ve Macar etkisinin olduğunu ortaya koyar.[160]

Özellikle Bizans kaynakları ve PVL'den İskandinav Ruslarla ilişkileri bilinen Peçenekler, yerleşik bir toplum olmadığı için bozkırda sahip olamadıkları şeyleri ticaret yoluyla başkalarından temin etmek durumundaydılar. Don-Özi ve Kırım bölgelerinde ele geçirilen Peçenek kültürüne ait malzemelerde[161] İskandinavya metal işçiliğinin izlerine rastlanmaktadır. Bu, bölgede ortak bir metal işçiliği tekniğinin mevcut olduğunu göstermektedir.

[157] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 659.

[158] Leo S. Klejn, "The Russian Controversy Over the Varangians", 34.

[159] Ahmedov – Torgoyev, *Puteşestviye İbn Fadlana: Voljskii Put' ot Bagdada do Bulgara*, 480.

[160] Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 675.

[161] Kemer tokaları, koşum takımı malzemeleri vb.

c. Coğrafyanın Önemi

IX-XI. yüzyıllarda Türk-İskandinav halklarınıт ele alındığı çalışmanın coğrafi sınırları önemli ölçüde Doğu Avrupa'nın içerisinde yer alır. Bu yüzden tezde sıklıkla kullanılan Doğu Avrupa coğrafi teriminin nereleri kapsadığını, bu kullanımdan neyin kast edildiğini belirtmek faydalı olacaktır. Türkiye'de Doğu Avrupa denilince genellikle Balkanlar akla gelmekle birlikte, önemli bir kısmını bugünkü Rusya Federasyonu, Ukrayna, Belarus, Moldova ve hatta Kuzey Kafkasya oluşturmaktadır. Türk-İskandinav halkları münasebetleri de Baltık Körfezi ve devamında kabaca Staraya Ladoga'dan Özi ve İdil Nehirlerini ve bunların havzalarını içine alan Doğu Avrupa'nın Rusya ve Ukrayna topraklarını içine almaktadır. Doğu Avrupa'nın doğu sınırlarının batı ve güneyine göre nispeten daha iyi tanımlanmış olması tezin coğrafi sınırlarını Doğu Avrupa olarak belirleme konusunda önemli derecede yardımcı olmaktadır. Zira doğuda Ural Dağları ve Ural Nehri, güneydoğuda ise Kafkas Dağları, Doğu Avrupa'nın doğusunun coğrafi sınırlarını oluşturmaktadır ve yazılı kaynakların ve arkeolojik verilerin bize gösterdiği üzere Türk-İskandinav halkları ilişkileri bu sınırların dışına neredeyse hiç taşmamaktadır. Doğu Avrupa'nın batı sınırları tarihi ve kültürel olmakla birlikte coğrafi anlamda da tartışmalıdır ve *Annales Bertiniani*'yi saymazsak[162] eserlerde Doğu Avrupa'nın batısında geçen hadiseler coğrafi olarak Doğu Avrupa olup olmadığı tartışılmayan yerlerde vuku bulmuştur.[163]

[162] Eser her ne kadar bugünkü Fransa'da kaleme alınmış olsa da eserde sözü geçen İsveçliler Karadeniz'in kuzeyi dolaylarından geldiklerini söylüyorlardı.

[163] Örneğin İbrahim İbn Yakub'un bugünkü Polonya topraklarında bulunan bölgelerden verdiği haberler

IX.-XI. yüzyıllarda Türk-İskandinav halklarının ilişkilerini ele alıyorsanız, öncelikle ve özellikle İskandinavya ile beraber Baltık sahasının, Doğu Avrupa'nın ve Kafkasya'nın coğrafi hususiyetlerini ele almalısınız. Özellikle Doğu Avrupa'nın Karadeniz'in kuzeyinden Baltık sahasına ve doğuda Urallara kadar olan kısmının coğrafi hususiyetlerini ve iklim koşullarını bilmeden, bölge halklarının tarihinin hangi koşullar altında meydana geldiğini, meydana gelen ya da gelmeyen hadiselerin nedenini anlamak mümkün gözükmemektedir.

Eski ve Orta Çağlarda Batı ve Güney Avrupa'ya göre Tuna'nın kuzeyi, Bizans'a ve İslam dünyasına göre (7. iklim) Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya, yaşamanın neredeyse imkânsız olduğu, halklarının ise genelde medeniyetten uzak, aylarca karanlıkta ve soğukta yaşayan barbar halkların bulunduğu bir coğrafyadır. Kışın ortalama ısının -1 olduğu, çoğu zaman kışları kar dahi yağmayan güneyde Anadolu'nun batı ve güney kıyılarından More Yarımadası'nın kuzeyine kadar olan saha, İtalya ve Güney Avrupa[164] güney kesimler kadar olmasa da yine kışları iklimi yumuşak olan Batı Avrupa'nın kıyı kesimlerinin tarihi gelişimi, Doğu ve Kuzey Avrupa'dan çok farklı olmuştur. İklimin sıcak olduğu güney kesimlerinde nüfus daha hızlı gelişmiş ve medeniyetlerin inkişaf merkezleri haline gelmiştir. İlk şehirlerin gelişimi de doğal olarak bu sahalarda daha hızlı olmuş, vergilerin toplanması ve devlet teşekkülünün oluşması daha kolay meydana gelmiştir. Coğrafyanın düz bozkır ve ormanlık alandan oluştuğu Doğu Avrupa'nın doğusunda, güneydeki gibi taştan saraylar ve tapınak alanları ya da yollar ve köprüler inşa etmek çok mümkün değildi. Uzun kışların yaşandığı, toprağın yılın çoğu dönemlerinde donmuş olduğu bu sahada nehirlerde gemi taşımacılığı, bozkırda ise atlar

[164] Kışları daha da soğuk dönemler yaşanan Batı Anadolu'nun, Yunanistan'ın, İtalya'nın ve İspanya'nın dağlık kesimleri istisna tutulursa.

en etkili ulaşım aracıydı. Dolayısıyla yerleşimler ve ticaret, nehirler ve nehirlerin hinterlandında kalan alanlarda gelişmişti.

İskandinavlar, genel algının aksine çok geç zamanlarda değil, neredeyse son buzul çağı sona erer ermez birbirleri arasında ve diğer halklar ve krallıklar arasında, İskandinavya içinde ve dışında ticari ve diplomatik ilişkilerde bulunmuşlardır. Ticaret de kuzeyliler arasında bilinmeyen ya da Orta Çağlar ile birlikte tanıştıkları bir olgu değildi. İskandinavya'da en azından İskandinavya Bronz Çağı'ndan bu yana kıyılarda küçük köyler şeklinde teşekkül etmiş yerleşimlerdeki geçici pazar yerlerinin birbirleriyle ticareti vardı. Bu ticaret yerleşimlerinin Viking Çağı'na gelindiğinde tam teşekküllü ticaret kentleri haline geldiğine şahit olunur. Bu ticaret yerleşimlerinin özellikle Viking Çağı'nda hızlı gelişim göstermelerinin arkasında yatan sebepler arasında doğuda Türk halkları, Bizans ve İslam dünyası ile gerçekleştirilen ticaret neticesinde İskandinavya'ya akan zenginliklerin oluşu muhakkak vardı.[165] Ticaretin öneminin artırması ve paralel gelişen gemi teknolojisinin etkisiyle kentler de giderek daha önemli hale gelmeye başladı. Viking Çağı'nda ticaret konusunda gelişmiş kentler, yerel liderlerin (Jarl) ele geçirmek için daha şiddetli mücadelelerine sahne oldu ve X. yüzyıla gelindiğinde İskandinavya artık İzlanda'dan Bulgar'a, İstanbul'a, İtil'e ve Bağdat'a kadar uzanan muazzam ticaret ağının önemli bir parçası haline geldi.

İskandinavya özelinde ve dönem dünyasında özellikle İslam Dünyası, Bizans ve Doğu Avrupa Türk halkları tarihinde meydana gelen gelişmeler neticesinde İskandinavya'da ve Doğu Avrupa'da yeni kentler ortaya çıkmaya başladı. Küçük ticaret merkezleri zamanla

[165] Özellikle VIII. yüzyıldan itibaren sadece İskandinavya'da değil, paralel olarak Baltık Denizi ve Kuzey Denizi kıyılarında ve Özi-İdil arasındaki sahada da yeni kent merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştı.

gelişerek IX.-XI. yüzyıllarda kentlere dönüştüler. İskandinavya'da önemli Viking kentlerinden bazıları; Ribe, Hedeby, Odense, Roskilde, Arhus, Jelling, Oslo, Kaupang, Stavanger, Bergen, Lund, Uppsala, Birka, Sigtuna, Visby olarak sıralanabilir. Bu kentlerin hepsinin mutlaka ya denize kıyısı vardır ya da nehir yoluyla ulaşım sağlanabilir durumdadır.

Batı Avrupa kıyılarına saldırıp kentleri yağmalayan Vikingler doğuda bugünkü Rusya ve Ukrayna içlerinde farklı koşulların hâkim olduğunu gördüler. Bu coğrafyadaki kentler bir kere batıdakiler gibi kolayca saldırılabilir ve yerel güçler organize olup savunmaya geçemeden yağmalanıp kaçılabilir konumda değildi. Tehlikeli nehir sistemlerinin, uçsuz bucaksız bozkırların ve bakir ormanların hâkim olduğu Doğu Avrupa coğrafyası buna müsaade etmezdi. Daha güneye inildiğinde ise Bizans ve Hazarların kontrolündeki Karadeniz'e ve Hazar Denizi'ne saldırmak da oldukça riskliydi. Zira bunun en güzel örnekleri 941 ve 1043'teki Bizans saldırıları ve 913 ve 943 Hazar Denizi seferleridir. Kısacası Doğu Avrupa coğrafyasının koşulları İskandinavlara yağmadan çok ticaret alanında imkânlar sunuyordu. Bu imkânlardan faydalanabilmek için de nehir kıyılarında ileride kentlere dönüşecek olan ticaret merkezleri ve ticaret yolları bulmak zorundaydılar. Nehir ağlarıyla örülü Doğu Avrupa, gelişmiş gemi teknolojisine sahip kuzeylilere bu imkânı sağlıyordu.

Özellikle Kavimler Göçü'nden sonra Doğu Avrupa sahasında yaşanan kitlesel göçler, ekonomik ve toplumsal çeşitliliği de arttırdığı gibi etnik haritayı da tamamen değiştirdi. Bu bölgeye gelen İskandinavlar, bölge halklarının önemli değişimler geçirmekte olan dinamik toplumlara sahip olduğunu keşfettiler. Doğu Avrupa'da özellikle bozkır-orman kuşağında konargöçer kültürü hâkim durumdaydı ve bu konargöçer topluluklar tahıl ürünleri, çeşitli aletler ve mücevherat gibi kendi üretmedikleri mahsuller için yerleşik

toplumlara, dolayısıyla kentlere bağımlı durumdaydılar.[166] Viking Çağı'na gelindiğinde ise İtil, Sarkel, Bulgar, Suvar, Bilyar, Semender gibi önemli kentleriyle Hazarlar ve İdil Bulgarları, Doğu Avrupa'nın doğusunun ve güneyinin iki hâkim unsuru durumundaydı. Türklerin hâkimiyetindeki bu topraklarda birçok tarım ve ticaret merkezli kentler ortaya çıktı ve Thomas S. Noonan'ın da deyimiyle *Pax Khazarica* İslam dünyası ile kuzey dünyası (ve dolayısıyla Avrupa) arasındaki hacimli ticaretin güvenle sürdürülmesini mümkün kıldı.[167] Hazarlar tamamen ticari çıkarlara odaklı, katı bir şekilde yapılanmış bir güç olarak hareket etmiyordu. Çeşitli dilden ve dinden halklar Bizans ve İslam dünyasına kıyasla çok daha esnek hareket edebiliyor, insanlar daha rahat ticaret yapabiliyorlardı.[168]

Doğu Avrupa'da İskandinavlar özellikle Baltık kıyılarında (Güney Baltık: Bugünkü Polonya, Kaliningrad, Litvanya, Letonya ve Estonya kıyıları) Viking Çağı'ndan önce ticaret merkezleri kurmuşlardı. Doğu Avrupa'da Vikinglerin gelip ticari münasebette bulunduğu ve/veya kuruluşunda ve gelişiminde etkilerinin olduğu kentlerin de ticaret konusunda öne çıktıklarını ve mutlaka nehir kıyılarında kurulduklarını görüyoruz. Baltık coğrafyasından

[166] Konargöçer toplumlar denince sadece Türkler, yerleşik toplumlar denince sadece Slavlar ya da diğer halklar akla gelmemelidir. İdil Bulgarlarının Bulgar, Bilyar, Suvar gibi kentlerine saldıran konargöçer Türk halklar da vardı: Zufar Gumarovich Şakirov – Fayaz Sharipovich Huzin, "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya", çev. Selim Karagöz, *Mütefekkir* 6/11 (2019).

[167] Noonan, "Scandinavians in European Russia", 137.

[168] Fogel, *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnıh Crednevekovıh Avtorov (IX-konets XIII v.)*, 135.

başlayarak güneyde Karadeniz'e, doğuda Bulgar ve Bilyar'a ve ötesine ve güneydoğuda Hazar Denizi'ne kadar olan sahada kurulan kentlerin önde gelenleri de şunlardır: Volin, Gdansk, Grobin, Riga, Grobin, Reval, Salme, Truso, Krakov, Pskov, İzborsk, Polotsk, Novgorod, Ladoga, Beloozero, Tver, Vitebsk, Smolensk, Yaroslav, Rostov, Suzdal, Vladimir, Bulgar, Suvar, Bilyar, Gnezdovo, Kiev, Çernigov, Sudak, Kerç, Tmutarakan, Azov, Sarkel, İtil, Semender, Derbent, Bardaa (Berde). Türklerin kuzey-güney ticaretinde büyük önemi olan bu kentlerin gelişimlerine etkisi çok büyük olmuştur. Bu coğrafyadaki ilklerden olan bu kentlerin birçoğu, Ruslar tarafından ticaret merkezleri olarak kurulmuş ve zamanla İskandinav karakterlerini kaybederek Slavca konuşulan Ortodoks Hıristiyan

kentlere dönüşmüşlerdir.[169]

Şekil 4. Karadeniz'in kuzeyinde Baltık sahasından Karadeniz ve HazarDenizi'ne kadar olan sahadaki önemli kentler ve nehir ağları.[170]

Ladoga, kuzeybatı Rusya'da İskandinav sakinlerinin yaşadığı ilk yerleşim olarak kabul edilir. Arkeolojik kanıtlar, Ladoga yerleşiminin en alt tabakasından beri İskandinavların

[169] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 13.

[170] Benoit Humbert, *La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles* (Paris, École pratique des hautes études, Doktora Tezi, 2015), 227.

burada yaşadığına işaret ediyor. 750'lere tarihlenen bir tabakada, üzerinde Odin kabartması olan bir muska da dâhil olmak üzere bir dizi İskandinav kökenli buluntu ortaya çıkarıldı.[171]

İskandinavların bu coğrafyada batı Avrupa'daki gibi yağmalayacakları altın ve gümüşle dolu manastırlar ve kiliseler yoktu. Ancak Doğu Avrupa sahası onlara doğunun muazzam doğal zenginliklerine ulaşmalarını sağlayacak uygunlukta bir coğrafya vaat ediyordu. Zamanla kuzeyde bol up güneyde olmayan malların güneyde Türklerin kentleri Bulgar ve İtil'e götürüp orada satmanın daha karlı olduğunu anladılar. Bulgar'da ya da İtil'de Türklerle ve oraya gelen Müslüman tüccarlarla ticaret yapıyor, elde ettikleri malları Avrupa'ya götürüyorlardı. Türkler ve İskandinavlar arasındaki ticaret geliştikçe kentler de kurulup gelişmeye başladı.

Doğu Avrupa sahası (Özellikle Karadeniz'in Kuzeyi, Kuzey Kafkasya ve İdil Sahası) bilgiler eksik ve ikincil kaynaklardan ya da görgü şahitlerinden alınan bilgilerden teşekkül olsa da Herodot'tan bu yana biliniyordu. Herodot, Karadeniz'in kuzey bölgelerine, Özi, Dinyester, Kuban, Don ve bu nehirlerin etki alanlarında kalan bölgelere değiniyor. Hatta eserinde İdil sahasına, burada kimlerin yaşadığına ve kuvvetle muhtemel İdil Nehri'ne de değiniyor ve *Özi Nehri*[172] *Dinyester* (Tyras), *Kuban* (Hypanis) ve *Don* (Tanais)[173] kadar olmasa da bazı bilgiler veriyor ancak bu bilgiler oldukça bulanık ve

[171] Noonan, "Scandinavians in European Russia", 141.

[172] Herodot, Grek geleneğinde alışılageldiği şekliyle Borysthenes olarak adlandırdığı Özi'nin Tuna'dan (İstros) sonra kuzey sahasının en büyük nehri olduğunu, hatta Nil'den sonra dünyadaki en bereketli nehir olduğunu söyler. Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 316.

[173] Herodotos, *Tarih*, 314.

bölük pörçük haldedir. Herodot, kuzeyde İskitlerin ötesinde *Malenkhlenosların* oturduğunu, bunların İskit olmadığını, ayrı bir ırk olduğunu ve onların ötesinin de bataklık ve çöl olduğunu söyler fakat muhtemelen kendisi de emin olmadığı için 'öyle biliyoruz' diye ekler.[174]

Herodot ve Ptolemaios'un tarih ve coğrafyacılık gelenekleri, hem batı hem doğu dünyasında kendilerinden sonra gelenleri önemli ölçüde etkiledi.[175] Doğuda IX.-XI. yüzyıl İslam coğrafyacılarından İbn Hurdazbih ve El-İdrisi gibi âlimler, eserlerinde ve haritalarında Ptolemaios'un haritasını temel almışlardır. Ptolemaios'un haritası her ne kadar Orta Çağlarda batıda ve Bizans'ta da geçerli harita olarak kullanılmış olsa da[176] özellikle İslam dünya bu haritanın üzerine koyarak ve hatalarını düzelterek geliştirmiştir. İslam dünyası coğrafyacıları IX.-XI. yüzyıllarda kuzey dünyasını betimlerken tezin konusunu teşkil eden coğrafyalar hakkında şaşırtıcı bilgiler sunarlar. İdrisi, bugünkü Baltık Sahası, Finlandiya'nın güneyleri ve hatta İsveç'in güney kıyılarındaki bazı yerleşimlerden bahseder.[177] Biruni,[178] Baltık Denizi'ni Vareg Denizi olarak adlandırarak

[174] Herodotos, *Tarih*, 302, 336.

[175] Ptolemaios da kendinden önce Marinos'tan ve Eratosthenes'ten etkilenmiştir. Bkz. R. V. Tooley, "Batlamyus'a Kadar Hıristiyan Öncesi Dönem Coğrafyası", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2001), 404–405.

[176] Andreas Kuelzer, "Bizans Coğrafyası", çev. Mehmet Bayram, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi (OAD)* IV/I (2021), 140.

[177] Marika Mägi, *In Austrvegr, The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication Across the Baltic Sea* (Leiden: Brill, 2018), 416–417.

[178] 793'te Harezm'de dünyaya gelen Ebu Reyhan Muhammed ibn Ahmed el-Bîrunî, iyi bir eğitim aldı. Çocukluk ve gençlik yıllarını burada geçiren Biruni, ileriki yıllarında İbn Sina ile tanışacağı Buhara'ya taşındı. Biruni sonraki yıllarda Hindistan'a ziyaretlerde

İskandinavların doğularındaki bölgelerdeki etkilerinin derecesini, Ruslarla Slavları ayrı iki millet olarak anarak Rusların İskandinav kökenlerini, kuzeydeki ticarette Türklerin etkili olduklarını aktararak bölgedeki Türk halklarının etkisinin altını çizmiş olur:

> "Dünyanın yaşanabilir bölgelerinin batısında, Tanca (Tanjir) ve Endülüs kıyılarına kadar uzanan denize, Çevreleyen Deniz denir. Grekler buna Okyanus derler. Bu denizde çok açılmaz, sadece kıyılarında yüzerler. Burası Endülüs'ten kuzeyde Slavların ülkesine doğru uzanır. Slavlar ülkesinin kuzeyinde, Müslüman Bulgarların ülkesine yakın büyük bir koy ayrılır, bu koy, Vareg Denizi olarak bilinir.[179] Varanglılar, deniz kenarlarında yaşayan insanlardır. Deniz, Müslüman Bulgarların ülkesinin ardından doğuya döner. Bu deniz kıyıları ile Türk ülkesi arasında bilinmeyen, ıssız, geçilmez topraklar ve aşılmaz dağlar vardır. (…) Dünyanın yerleşim gören bölgelerinin ortasında, Slavların ve Rusların ülkesinde, Greklerin Pontos olarak andığı bir deniz vardır. Kıyısında bir liman olduğu için Trabzon Denizi adıyla da biliyoruz. Bu denizden bir boğaz uzanır ve Konstantinopolis surlarının yanından geçer (...).[180]

Biruni'nin Karadeniz'in kuzeyinin coğrafi yapısından söz ederken İdil'in doğusundaki ormanları Başkurt ormanları, Uralları ise Başkurt Dağları olarak

---

bulunmuş, Gaznelilerde sarayda çeşitli görevlerde bulundu. Gazne ve Hindistan'da son yıllarını geçiren Biruni, 1048'de Gazne'de vefat etmiştir. Bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 118.

[179] Baltık Denizi.

[180] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 119.

adlandırması, Türklerin bölgedeki etkisini gösterir. Biruni aynı bahiste Slavlarla Vareg halklarını da ayrı olarak zikreder:

> "Yedinci iklime gelince, bu coğrafyada çok az ekilebilir arazi var. Doğu kesiminde sadece Başkurtların ormanları ve dağları, Peçeneklerin yurtları (iklim) Suvar ve Bulgar şehirleri ve Ruslar, Slavlar, Bulgarlar toprakları[181] ile sona erer. Bu iklimlerde az millet yaşar. Bunlardan bazıları İsu, Varank[182] halklarıdır."[183]

Biruni başka bir bahiste de Hazar Denizi'nin etrafındaki (özellikle kuzeyi ve batısı) halklardan bahsederken, bu bölgede Türklerin, Rusların ve Slavların yaşadığını aktarır:

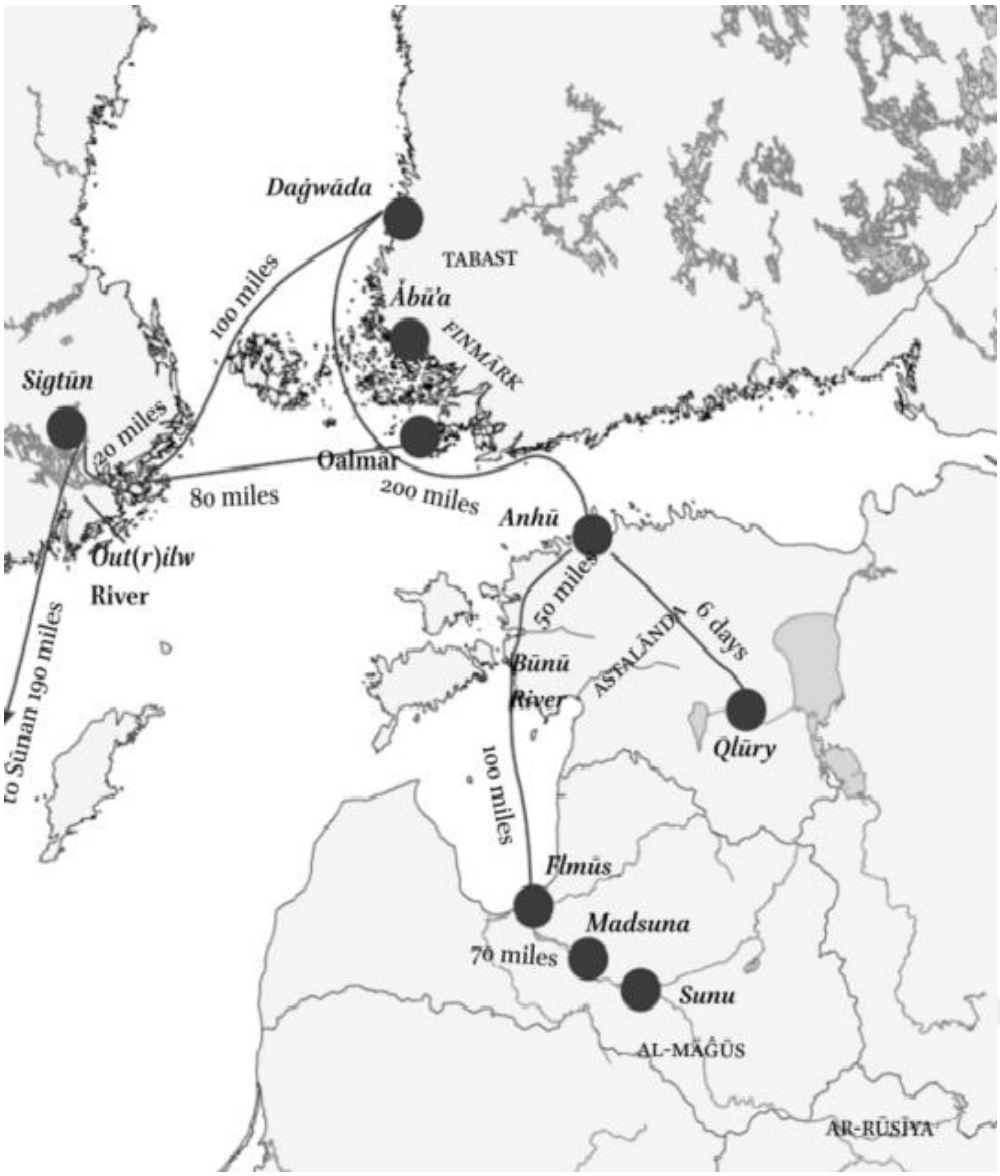
> "Ermeni Denizi olarak anılan yer Hazar Denizi'dir. Etrafında Ermeniler, Türk boyları, Ruslar ve Slavlar yaşamaktadır. Konstantinopolis adında bir koy buradan ayrılır, çünkü bu şehir batı kıyısındadır; bu şehrin ötesinde Rum Denizi'ne akar... Bu deniz batıda Okyanus'a akar."[184]

[181] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 121–122.

[182] İskandinavlar.

[183] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 122.

[184] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 122.

Şekil 5 İdrisi'de geçen Baltık sahası ve İskandinavya kıyılarındaki muhtemel yer adları ve mesafeler.[185]

Türklerin İskandinav halkları ile münasebete geçtiği Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyi gibi coğrafyalar, İslam inancında önemli yer edinmiş yerlerdir. Bundan dolayı bu bölgeler ve bu bölgelerin halkları İslam dünyasından gelen seyyahlar ve coğrafyacılar için önem arz etmekteydi. Dünyanın bu kısmında yaşayan toplumlar (Oğuzlar, Hazarlar, Bulgarlar, Alanlar, Avarlar ve diğer Kafkas halkları) İslam inancına göre Nuh'un oğlu

[185] Mägi, *In Austrvegr*, 417.

Yafes'in soyundan gelen kişilerdi. Kehf Suresi 93-98. Ayetlerde ve Enbiya Suresi 96-97. Ayetlerde Yecüc-Mecüc'den bahsedilmektedir. Aynı şekilde İncil'de ve Tevrat'ta da bu halklardan olumsuz olarak söz edilir. İslam dünyası seyyahları bölge halklarını betimlerken Kur'an'da kuzey halkları hakkında geçen bu ayetlerin etkisinde kalmış olabilirler ve bunun yansımaları eserlerinde hissedilmektedir. Kuzey toprakları hakkındaki görüşlerinin şekillenmesinde bu etkinin rolü büyüktür. Buna en güzel örneklerden biri de Abu Hamid E-Endelüsi El-Gırnati'nin eserinde anlattığı Yecüc Mecüc yurdu olarak anlattığı Bulgar şehrine gittiğinde gördüğünü söylediği dev hikâyesidir.[186] Aynı şekilde Mukaddesi ve İbn Havkal da bu konudan bahseder.[187]

İdrisi,[188] Ptolemaios'un mirasından da faydalanarak, Sicilya'nın Norman kralı II. Roger için oldukça detaylı dikdörtgen bir harita oluşturmuştur. Roger'ın himayesi, İdrisi'nin

[186] Ebû Hâmid Muhammed El-Gırnâtî, *Gırnati Seyahatnamesi (Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-A'cab)*, çev. Fatih Sabuncu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 21, 88-89.

[187] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 14.

[188] Çalışmaları İbn Saîd ve Ebu-l-Fida'nın coğrafi çalışmaları için ana kaynak olan el-İdrisi, Müslüman İspanya'nın önemli bir kültür merkezi olan Kurtuba'da eğitim gördü. Birçok seyahat yaptı. El-İdrisi, özellikle İber Yarımadası ve Batı Akdeniz coğrafyasını ve siyasi yapısını iyi biliyordu. Çalışmalarından dönem Anadolusu'nu, Fransa'yı ve hatta İngiltere kıyılarını ziyaret ettiğini anlıyoruz. El-İdrisi, 1138 civarında, Palermo'da, Sicilya Norman kralı II. Roger'ın (1130–1154) sarayında kaldı ve burada baş eseri olan *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk* adlı coğrafi incelemesini kaleme aldı. *Kitâbu Rucâr* (Roger Kitabı) ya da *el-Kitâbü'r-Rucârî* olarak da bilinen eserini yazarken El-İdrisi, Ptolemaios ile birlikte İbn Ceyhânî, İbn Hurdâzbih ve İbn Havkal gibi kendinden önceki

farklı ülkeler hakkında bilgi toplaması için geniş fırsatlar yarattı. 1154'te tamamladığı haritada (*Tabula Rogeriana*) bu çalışmanın odak noktası olan Karadeniz'in Kuzeyi, özellikle Özi-İdil arası dönemine göre şaşırtıcı doğrulukta çizilmiştir. İdrisi'yi konu açısından önemli kılan diğer önemli hususlar ise ilk defa bir İslam dünyası kaynağının Özi'den bahsediyor oluşu (Danabris) ve Kiev'in (Kuyabah) Rus adındaki Türklere ait olduğunu iddia ediyor oluşudur.[189] El-İdrisi'nin eseri, XII. Yüzyıla kadar Arap ilim dünyası tarafından biriktirilen coğrafi malumatın genel bir koleksiyonudur ve tüm ekümenin bir özetidir. Eserinde VI. ve VII. iklimler kısmında Doğu Avrupa, Ruslar, Kırım, İdil Nehri ve çevresi, İdil Bulgarları ve bu halkların özellikleri ile ilgili bilgiler mevcut. El-İdrisi'nin Ruslar hakkındaki aktardıkları, tüccarlardan ve gezginlerden gelen bilgileri, özellikle X. yüzyılın coğrafyacılarının eserlerinden derlediği malumat ile iç içe geçirmesinden oluşmuştur.

İslam coğrafyacılarından da etkilenmiştir. Bkz. Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerîf", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 21 (2000).

[189] Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*, 88–89; İ. G. Konovalova, *Al İdrisi, O Stranah i Narodah Vostoçnoy Yevropı* (Moskva: Vostoçnaya Literatura, 2006), 108–129. Daha sonra İbn Haldun'un da Rusları Bulgarlar ve diğer bazı halklarla birlikte Türk olduklarını yazdığını ve Rusların 943 yılında Kafkasya'daki askeri faaliyetlerine ilişkin bilgi verdiğini ve bunların Hıristiyan Türkler olduğunu aktardığını görüyoruz. Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*, 109.

Şekil 6 İdrisi'nin haritası (1154). Haritada İdil Nehri Volga olarak değil, Türklerin kullandığı haliyle, İdil Nehri olarak, İdil Bulgarları'nın toprakları ise Bulgar Türkleri'nin Yurdu olarak anılır.[190]

El-Gırnatî'nin[191] İdil Bulgarları yurdundan sonra gittiği Rus toprakları hakkında Rus yıllıklarında bile bulamayacağımız türden bilgiler mevcuttur. Ancak El-Gırnatî hakkında

şunu da belirtmek gerekir ki; Peçenekler ve İdil Bulgarları gibi bozkır Türk halkları, el-Gırnatî'nin ilgisini Ruslardan çok çekmiştir. Diğer taraftan El-Gırnatî'nin 'Rus' kelimesini bilmediğini, XII. yüzyıl gibi İskandinavya'dan Doğu Avrupa'ya akışın eski hızını yitirdiği bir dönemde Slav (Sakaliba, Saklab) kelimelerini kullandığını görüyoruz.[192] Örneğin İbn Havkal'ın kullandığı Rus Nehri terimi, yerini el-Gırnatî'de Slav Nehri'ne bırakıyor.[193]

[190] R. S. Hakimov vd., *Atlas Tartarica* (Kazan, Moskova, St. Petersburg, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2017), 184–185.

[191] Diğer birçok dönem İslam coğrafyacısında olduğu gibi El-Gırnatî hakkındaki bilgileri de kitaplarında kendisi hakkında aktardığı ve bölük pörçük ve az sayılabilecek malumata dayanmaktadır. El-Gırnatî'nin 1080-81 yıllarında adından anlaşılacağı üzere Gırnata'da (Granada) doğduğunu, ilk eğitimini Gırnata'da aldıktan sonra Akdeniz sahasında birçok yeri gezdiğini (Sicilya, Sardinya, İskenderiye, Kahire, Dimaşk, Palmira), Mısır'da ve Bağdat'ta kaldığını biliyoruz. El-Gırnatî'nin Doğu Avrupa (İdil-Ural sahası da dâhil) ve Kafkasya coğrafyasını bizzat dolaşmış, Tatarlar, Başkurtlar, Slavlar, Ruslar ve bölgenin birçok diğer halkları hakkında birinci elden gözlemlerini aktarmıştır. Bkz. Nizar F. Hermes, *The (European) Other in Medieval Arabic Literature and Culture* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 122.

[192] El-Gırnati'nin Türk halkları ve Sakaliba hakkında aktardıkları için bkz. O. G. Bolşakov, A. L. Mongait, *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostoçnuyu i Tsentalnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)* (Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnuyu Literaturı, 1971).

[193] Stig Wikander, *Araber, Vikingar, Väringar* (Lund: Svenska Humanistiska Förbundet, 1978), 76.

İbn Said el Mağribi[194] de Rusların Karadeniz'deki etkileri, yaşadıkları yerler ve karakterleri ile ilgili şunları aktarır:

> "Her şeyden önce, bu bölgede ünlü liman şehirlerinden biri olan Sudak var. Burada envai milletlerden ve inançlardan insanlar yaşıyor ancak hüküm sürenler Hıristiyanlığı kabul edenlerdir. Şehir, tüccarların geçerek "Konstantinopolis Kanalı"na ulaştığı denizin kıyısında yer almaktadır. Sudak'ın karşısında, denizin güney kıyısında, ünlü bir liman olan Sinub[195] şehri yer alır; (…) Bu denizde Rusların yaşadığı adalar var ve bu nedenle bu denize Rus Denizi de deniyor.[196] Ruslar şu anda Hıristiyan inancına sahipler. Bu denizin kuzeyinde büyük Tuma Gölü'e dökülen nehir yer alır.[197] Bu nehrin batı kıyısında, Rusların ana şehri olan Rusiya[198] yer alıyor.

[194] Arap tarihçi, coğrafyacı, şair İbn Saîd el-Mağribî, 1214'te Granada'da doğdu. İşbiliye'de eğitim gördü. Ömrünün çoğunu Mağrib'de, Mısır, Suriye, Irak ve Arabistan'da eserleri için malzeme toplayarak geçirdi. Bazı kaynaklar Kafkasya'ya kadar gittiğini söyler. Bazı kaynaklara göre 1274'te Şam'da, bazı kaynaklara göre 1286'da Tunus'ta öldü. Bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov,* 146.

[195] Sinop.

[196] Azak.

[197] Muhtemelen Don.

[198] Konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov,* 150–151.

Ruslar, Allah'ın en yiğit kavimleri arasındadır. Kuvvetleri ile öne çıkan çok sayıda boydan oluşur."[199]

XII. yüzyıla gelindiğinde İslam dünyasının hala bazı coğrafi anlamda hatalı bilgiler olsa da resmin daha net görüldüğü, hatta bazı yer adlarının yerel halk arasında söylenişinin dahi bilindiği anlaşılır. Örneğin Harakî,[200] Vareglerin kuzeyde Baltık taraflarında yaşadığını bilir ve Rus olarak adlandırılan bu halkın Slavlardan ayrı bir millet olduğunu özellikle aktarır:

"Batı Denizi'ne gelince, burası kuşatıcı deniz olarak bilinir ve aynı zamanda Grek Okyanusu'dur. Bu denizin Hint Okyanusu ile sınırı vardır. Bu Batı Denizi ilgili de hiçbir şey bilinmemektedir. Ancak dünyanın diğer tarafında (ucunda) batı ve kuzey yüzünde karanın karşısında Ruslar ve Slavların olduğu bilinir (...) Ayrıca Slavların kuzeyinde Vareg Denizi olarak da adlandırılan büyük bir koy vardır ve onlar, bunun kıyılarında yaşayan insanlardır. Bu koy Müslüman Bulgarların topraklarına kadar uzanır, doğudan batıya mesafesi üç yüz mil, genişliği ise yüz mildir (...). Pontus Denizi'ne gelince, burası limandan dolayı Trabzon Denizi olarak da adlandırılır ve Lazika'dan Konstantinopolis'in gerisinden Rus ve Slav toprakları boyunca uzanır, uzunluğu 1300 mildir, genişliği ise 300 mildir. Bu denize Tanais denen bir

[199] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 150–151.

[200] Haraki'nin hayatı, hatta tam adı hakkında çok az bilgi var. Nisbası, soyunun Merv şehri yakınlarındaki bir yerden geldiğinden söz ediyor. Harzemşah sarayında gökbilimci olduğuna ve Hive'da yaşadığına inanılıyor. 1132 veya 1138 / 39'da öldü. Bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 22.

nehir akar; kuzeyden Meotis denilen denizden akar ve bu Vareg Denizi'dir."[201]

Batı dünyasının da Doğu Avrupa coğrafyası hakkındaki malumatının en azından halkların şehir sayılarını, hangi nehre ne kadar yakınlıkta yaşadıklarını ve kimin kime komşu olduğunu bilecek seviyede olduğu anlaşılıyor. *Geographus Bavarus*'ta[202] Hazarların 100 şehir oldukları ve Ruslarla yakın yaşadıkları bilgisini görürüz. Eserde Ruslar (Russi) ve Hazarlar (Caziri) arka arkaya verilmiştir.[203] Eserde Rus kelimesinden etnik bir kabile olduğu anlatılırken kuvvetle muhtemel Orta Özi bölgesine yerleşen İskandinavya kökenli Ruslar kastediliyor:

"... Prissanlar 70 şehir. Velunzanlar 70 şehir. Bruzlar en çok Eniza'dan Ren'e kadar bulunurlar. Vuizunbeirler. Hazarlar (Caziri) 100 şehir. Ruslar (Russi)..."[204]

[201] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 23.

[202] *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* (Tuna'nın kuzeyindeki şehirlerin ve bölgelerin tasviri) adlı eser bilim dünyasında daha çok Geographus Bavarus (Bavarya Coğrafyası) olarak bilinir. Eserde çoğunluğun bilmediği ve insanlara karşılık gelen kabileleri ve şehirlerinin sayısını sıralar. Eserde sıralama yapılırken kabilelerin ve şehirlerin birbirlerine olan yakınlıkları gözetilmiştir.

[203] Sverdlov, *Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v.*, 18.

[204] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 25–27.

İskandinavya'ya kadar giden ve birinci elden tanık olduğu şeyleri aktaran Bremenli Adam'da İskandinavya'nın doğusundaki sahadaki halklar ve yer adları daha detaylıdır.[205]

> "Moravyalılar, Çeklerin doğusunda yaşayan Slav halkıdır. Etraflarında bir yanda Pomoryalılar ve Polonyalılar, diğer yanda Macarlar ve insan eti yiyen Peçenek[206] kabilesi vardır."[207]

> "Baltık Denizi'nin ağzına geri dönecek olursak, o zaman kuzeyden önce Norveçliler[208] gelir, sonra Dan ülkesi Sconia,[209] onun ötesinde ise Birka'ya kadar uzanan Gotların uçsuz bucaksız sınırları. Daha sonra Sueone'ler kadınların ülkesine[210] kadar olan geniş bir alana hükmederler. Buranın ötesinde ise anlatılanlara göre yine körfezin sonu olan Rus memleketine kadar[211] Vizzi, Mirri,[212] Lami,[213] Scuti[214] ve Türkler[215] yaşarlar. Yani, bu

[205] E. Ç. Skrjinskaya, *Rus, İtaliya i Vizantiya v Srednevekovye* (Sankt Peterburg: Aleteiya, 2001), 44.

[206] Pescinagi.

[207] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 131.

[208] Nortmanni.

[209] O dönem Danlara ait olan İskandinav Yarımadası'nın güney ucu.

[210] Amazonlar.

[211] Ruzzia.

[212] Fin-Ugor Mari halkı kastediliyor olabilir.

[213] Hangi etnik grup olduğu henüz net değil.

[214] Bir Fin etnik grubu olabilir.

[215] Turci. Eserin İngilizce çevirisinde burasının Fincede Turku olarak anılan halk olduğunu, Finlandiya körfezinin kuzeyinde Baltık Denizi'nde Abo'da yaşayan Fin halk

> denizin güneyden kıyıları Slavların ve kuzeyden ise İsveçlilerin[216] hâkimiyetindedir."[217]

Bu pasajın hemen arkasından Adam şöyle devam eder:

> "Coğrafya hakkında malumatı olanlar ayrıca derler ki; bazı kişiler İsveç'ten hareketle bir kara rotasını takip ederek Grek topraklarına varırlar. Fakat bu iki güzergâh arasında yaşayan barbar insanlar bu güzergâhı oldukça tehlikeli hale getirirler. Neticede gemilerle bu riski alıyorlar."[218]

Bizans da kuzey komşuları ve Türk-İskandinav etkileşiminin olduğu özellikle Karadeniz'in Kuzeyi sahasını anlamak ve imparatorluğu kuzeylilerden korumak amacıyla önemli tarih ve coğrafya eserleri vermişlerdir. Bunlardan en önemlisi olarak DAI, çalışmada detaylıca işlenmiştir. Bunun yanında Fotios, Diyakoz Leon, İoannes Skilicis, Mikhail Psellos, Theofanos Continuatus ve askeri talimat eserleri, Bizans'ın gözünden bölge coğrafyasını anlamayı sağlayan eserlerdir.

---

olduğunu iddia edilir fakat bu coğrafi konum olarak çelişkilidir. Ayrıca Bremenli Adam'ın eserinde Turci iki yerde geçer ve ikinci kısımda açıkça İskitya bölgesine vurgu yapılır.

[216] Suedi.

[217] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 131.

[218] Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, 196.

II-IX.-XI. YÜZYILLARDA DOĞU AVRUPA VE KAFKASYA'DAKİ HALKLAR

Viking Çağı'nda Türk-İskandinav halkları arasındaki münasebetlerin ağırlıklı olarak vuku bulduğu Doğu Avrupa ve Kafkasya sahasının Orta Çağ tarihine yönelik bilimsel araştırmalar, hem Türk tarihi çalışmaları hem de batılıların yaptığı bilimsel araştırmalar bağlamında yetersiz kalmıştır. Doğu Avrupa ve Kafkasya tarihine yönelik bilimsel çalışmalar ağırlıklı olarak Osmanlı ve sonrası dönem üzerinedir. Diğer taraftan ülkemizde İskandinavya'nın Orta Çağ tarihine ve İskandinavya Orta Çağ tarihinin bir evresi olan Viking Çağı olarak anılan döneme yönelik çalışmalar da sınırlı durumdadır. Türkiye'deki İskandinavya tarihine yönelik çalışmalar ise XX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadarki süreç üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Bu kısımda IX.-XI. yüzyıllarda birbirleriyle ticari, askeri, kültürel, dini alanlarda etkileşimde bulunan bölge Türkleri, İskandinav Rusları, Slavlar, Kafkasya halkları, Macarlar ve diğer Fin-Ugor Halkları ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Sovyet dönemi boyunca Doğu Avrupa'ya yönelik tarihi ve arkeolojik çalışma yapmak, siyasi nedenlerden dolayı hem batı tarihçiliğinde hem de Türkiye'de bir taraftan oldukça zorken diğer taraftan marjinal ve egzotik bir uğraş olarak görülmüştür. Doğu Avrupa Türk tarihine yönelik çalışmalara ağırlık veren tarihçiler genellikle Zeki Velidi Togan ve Akdes Nimet Kurat gibi Rusya'dan ülkemize gelen bilim adamlarıdır.[219] Oysaki Urallardan Balkanlara kadar uzanan Doğu Avrupa sahası, Türk tarihi açısından son derece önemlidir ve batılıların bu alanda ciddi araştırmalara girişirken bu bölgenin

[219] Bkz. Yavuz Selim Barhan, *Türkiye'de Erken Dönem Doğu Avrupa Türk Tarihi Araştırmaları (Hun-Hazar Dönemleri Arası)* (Manisa Celal Bayar Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

halklarının tarihini Batı Avrupa tarihi olarak alma konusunda yaşadıkları tedirginliği Türk tarihçilerinin yaşamıyor olması gerekir. Anglo-Germen Avrupa'nın kavramsal haritasında Tatarlar, Başkurtlar, Macarlar, Slavlar, Kafkas halkları ve hatta Romenler ve Bulgarlar ana çekirdeğin dışında bırakılır ancak Türklerin Doğu Avrupa'nın bu halklarıyla olan ilişkileri ve tarihi ortaklıkları Batı Avrupa'dan daha fazla ve eskidir. Diğer taraftan Türklerin Doğu Avrupa'da halkların ve uygarlığın ilerleme ve gelişmesine katkıları büyüktür.[220] Çalışmanın savlarından biri de Türkler ve İskandinavlar üzerinden Batı ve Kuzey Avrupa'ya aktarılan kültürel mirasın Batı medeniyetinin terakkisine olan büyük etki ve katkısı üzerinedir.

IX.-XI. yüzyıllarda Türk-İskandinav halkları münasebetlerine geçmeden önce hadiselerin ve temasların gerçekleştiği coğrafyayı ve bu coğrafyada yaşayan halkları tanımak gerekir. Bu halkları ve coğrafyayı tanımak, Doğu Avrupa'nın batı medeniyetinin hinterlandına girmelerini zorlaştıran etmenleri, IX.-XI. yüzyıllarda Türkler ile Doğu Avrupa ve hatta İskandinavya halkları arasındaki ortak kültürel tarihin Batı Avrupa ile Doğu Avrupa ve İskandinavya (özellikle İsveç) arasındakinden daha yoğun ve kuvvetli olduğunu anlamaya salık verecektir. Çalışmaya konu olan IX.-XI. yüzyıllara gelen sürecin arka planını ve hazırlık aşamalarını anlamak için öncelikle Eski Çağlarda ve Erken Orta Çağlardan IX. yüzyıla kadar bölge halklarının tarihi coğrafyasının bir panoramasını sunmak gerekir.

İskandinavya ve Doğu Avrupa'nın erken dönemleri hakkında Avrupa'nın geri kalan kısımlarına göre daha az şey bilinmektedir. Bu bölgelerin halkları iklim ve topoğrafyanın

[220] İskitler, Hunlar ve Avarlardan sonra Hazarlar, İdil Bulgarları, Uzlar ve Peçenekler gibi Türk halkları vasıtasıyle İtil, Sarkel, Sakşın, Bulgar, Bilyar, Suvar gibi İdil-Özi sahasının en büyük şehirleri Türklerin eliyle kurulmuş ve geliştirilmiştir.

şartlarına göre belirli yaşam şekilleri kurmuşlardır. Ancak İskandinavya ve Doğu Avrupa, ortak özellik olarak güney ve batıdaki uygarlık merkezleriyle çok az etkileşime girmişlerdir. Bununla birlikte, VIII. yüzyılın sonlarından itibaren İskandinav kökenli bazı gruplar, Batı, Güney ve Doğu Avrupa'da aktif olmaya başladılar. XII. yüzyıla kadar sürecek olan bu dönem Batı Avrupa Tarihçiliğinde Viking Çağı olarak anılmaktadır. Viking Çağı neticesinde Hıristiyanlık hem İskandinavya'da hem de Doğu Avrupa'da yayıldı.

Tarih ilmi, bölük pörçük ve süreklilik göstermeyen kaynaklar ve arkeolojik, filolojik ve etnolojik verilere dayanarak batıda Roma etkisinin az olduğu ya da hiç olmadığı Tuna Nehri'nin kuzeyinden itibaren doğuda Kuzey Kafkasya, İdil Boyları ve Ural Dağları'na kadar olan Doğu Avrupa coğrafyası ve halklarının kökenleri, yerleşim alanları, göç yolları, anavatanları hakkında birçok teori ileriye sürmüştür. Bu durum, Gotlar, Hunlar, Avarlar, Fin halkları ve Slavlar için de geçerlidir. Bununla birlikte bu hipotezlerin çoğu, Slavların Doğu Avrupa'nın yerli halkı olduğu, Gotların İskandinavya'dan Doğu Avrupa'ya aktıkları, Fin-Ugorların Orta İdil-Urallar arasındaki coğrafyanın yerli halklarından olduğu konusunda hemfikirdir. Konargöçer Türk halklarının Doğu Avrupa'daki varlıkları genellikle Hunlarla ve Kavimler Göçü ile başlatılır. Fakat Türklerin İdil Boylarında, Kafkasya'da ve Karadeniz'in kuzeyinde milattan önceki dönemlerden beri var oldukları modern tarihçilikte kabul görmeye başlamıştır.[221] Modern araştırmalar ışığında İskandinav kökenli halkların Doğu Avrupa'daki varlıklarını ise aslında Gotlardan, Vandallardan ve Gotlarla aynı dili ve dini paylaştıkları bilinen

[221] *Ancient DNA Study Reveals the Prehistory of Southeastern Europe* (Erişim 11 Ocak 2022) (Erişim 13 Ocak 2022).

Gepidlerden çok önceye, Yamnaya kültürüne kadar götürebiliyoruz.[222] Hatta ilginç bir şekilde günümüz İskandinavlarının, Yamnaya Kültürü'nden Avrupa'nın diğer bölgelerine kıyasla daha fazla soy-bağ taşıdığı tespit edildi.[223] Gotların İskandinavya kökenleri hakkında Jordanes, kaynağı *Scandiarran* (İskandinavya) adında bir ada olduğunu söylediği bir hikâye aktarır. Ona göre bu yer, yüce denizin kuzeyinde bulunan oldukça soğuk bir bölgedeydi. Jordanes, Gotların bu adanın içinden dağılarak Avrupa'nın iç taraflarına kadar nüfuz ettiklerini aktararak Gotların ne şekilde bunu başardıklarını açıklamaya çalışır.[224]

Jordanes *De Origine Actibusque Getarum*'unda devamla İskandinavya (*Scandia*) bölgesinin coğrafyasından bahseder.[225] İskandinavya kökenli olan Gotlar, Karadeniz'in kuzeyindeki geniş sahaya I.-III. yüzyıllarda göç ettiler. Bir yandan Roma imparatorluğu ile bağlar kurarken, diğer yandan oradaki nüfusa üstün gelip yönetimde etkili oldular. Gotlar Roma etkisine İskandinavya'dan da yabancı olmamalıydılar. Zira MS I. yüzyıldan itibaren İskandinavya'da Roma kökenli nesneler ortaya çıkıyor. Buna en güzel örnek Danimarka'da bulunan Hoby Buluntularıdır. Neolitik dönemden beri İskandinavya'da yaygın olan bataklık kurbanlarında bu dönemde Roma'dan ithalatın kanıtlarını teşkil

[222] Ashot Margaryan vd., "Population Genomics of the Viking World", *Nature* 585 (2020), 34.

[223] Wolfgang Haak vd., "Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe" (Erişim 6 Ocak 2022).

[224] Abdullah Üstün, *Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 39.

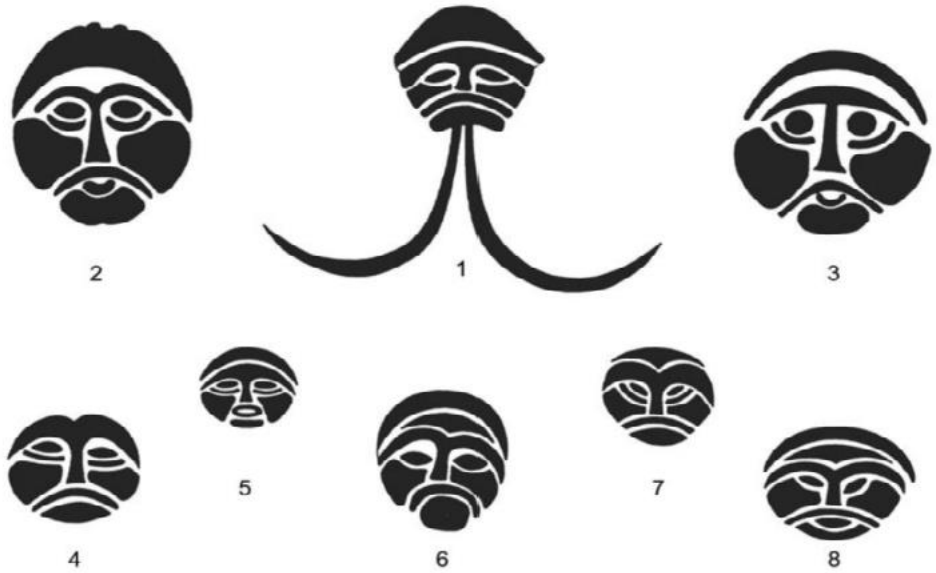
[225] Abdullah Üstün, *Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum*, 42–43.

edecek değerli nesneler ele geçirildi. MS II. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunda kehribara olan talep, Baltık bölgesinin kehribar zengini halkları ile güney arasındaki ticari iletişimi arttırdı. Güneyden de kuzeye cam, çanak-çömlek, madeni paralar ve bronz heykelcikler, takılar ve Roma yapımı nesneler, bölgede ticaret zengini seçkin gruplara ait olduğu düşünülen mezarlarda ele geçti.

MS 375'te Hunlar Karadeniz'in kuzeyini fethederek ve Got topluluklarını Roma topraklarına doğru ittiler. Hunların İskandinavya kökenli Gotlarla ilişkileri Doğu Avrupa toprakları ile sınırlı kalmamış, İskandinavya'ya kadar yayılmıştır. Mesafe kavramının hiç sorun olmadığı ve Sibirya'nın içlerinden Avrupa'nın içlerine kadar ok gibi giren Hunların Avrupa'da kaldıkları süre boyunca İskandinavya'da etki bırakmamış olmaları zaten düşünülemezdi. Diğer taraftan son buzul çağı sona erdiğinden bu yana, her ne kadar tarihsel bazı süreçleri kıta Avrupası'na göre nispeten geriden takip etmiş olsa da İskandinavya, Avrupa'da meydana gelen hadiselerden izole bir vaha konumunda bir coğrafya hiçbir zaman olmamıştır. Hunların İskandinavya'da bulunup bulunmadıkları sorusuna şüphesiz evet yanıtı verilebilir ancak İskandinavya'da kalıcı olarak yerleşip yerleşmedikleri sorusu tartışılabilir. İskandinavya'daki Hun etkisi en açık olarak materyal kültürde karşılaşılabilir.[226] Roma döneminde daha çok Roma İmparatorluğu etkisi görülse de özellikle V. yüzyıldan itibaren İskandinavların savaş aletlerine ve çeşitli takılarına yeni süslemeler, farklı hayvan ve insan şekilleri işledikleri görülüyor. Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle bağlantılı olarak İskandinav kozmolojisine yeni etkilerin dâhil edildiğini ve Hunlar vasıtasıyla Asya bileşenlerinin İskandinavya'ya aktarıldığı

[226] Lotte Hedeager, bazı Hun gruplarının V. yüzyılın ortalarında kıta Avrupa'sından İskandinavya'ya yerleştikleri görüşünü savunur. Bkz. Hedeager, *Iron Age Myth and Materiality,* 191–210.

anlaşılıyor. İskandinav sanatının ikonografisinin nasıl büsbütün farklılaştığını görebiliyoruz.

Şekil 7 İskandinavya'da bulunan ve Hunlarla ilişkilendirilen insan maskeleri.

Maddi kültürün yanında İskandinav Sagalarında birçok anlatıda Atilla ana karakterlerden biridir ve Hunlar Nordik destan anlatısının bir parçasını teşkil ederler. Lotte Hedeager, Roma sonrası Avrupa'daki güç boşluğu döneminde en dönüştürücü bileşenin Hunlar olduğu görüşünü öne sürer. Hedeager devamen, bu köklü tarihsel değişiklikler sürecinde, kuzeydeki Aesir tanrılarının ünlü kralının (Odin), Hunların (MS 453'te ölen) kağanı Attila'dan çıktığını öne sürüyor. Tarihsel kaynaklar, kahramanlık destanları ve şiirleri, ikonografi ve hayvan figürleri, Kuzey Avrupa'nın Erken Orta Çağ'daki dönüşümünün katalizörü olarak Hunlara işaret eder. Tüm bunlarla beraber Hunlar, İskandinavya'da

Hıristiyan dünyasına karşı bir reaksiyon geliştiren ve Viking Dönemi'nin sonuna kadar süren yeni bir pagan kozmolojik dünyanın oluşumuna katkıda bulundular.[227]

a. IX.-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa Bozkırlarında Türkler

IX.-XI. yüzyıllardan önce İskandinavya'dan Gotların ve Asya içlerinden Hunların Karadeniz'in kuzeyinde var oldukları biliniyor. VI. yüzyılda Karadeniz'in kuzey bozkırlarına Türk dili konuşan Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar gibi haklar akın ettiler. Avarlar, VI. yüzyılın ikinci yarısında birçok konargöçer halkı birleştirerek Tuna Nehri havzasında Avar Kağanlığını oluşturdular. Avarların en büyük hasımları Bizans olmakla birlikte, kuzeydeki Slavlara da saldırılar düzenliyorlardı. VIII. yüzyılın sonlarında Frankların darbeleriyle Avar Kağanlığı ortadan kaldırıldı. Avarların doğusunda, Türkistan'ın büyük bir coğrafyaya yayılmış ve Hazar ve Azak havzasındaki halkları da kendi hâkimiyetinde birleştirip etkisine almış olan Göktürk Kağanlığı bulunuyordu. VII. yüzyılın ortalarında iç karışıklıklar ve dış tehditler Göktürk Kağanlığını çöküşe sürükleyince, Göktürk etkisindeki coğrafyadan Bulgarlar ve Hazar Kağanlığı gibi yeni Türk güçleri öne çıkmaya başladı.

VII. yüzyıl, Doğu Avrupa'nın genel tarihi için çok önemlidir. Bu yüzyıldan itibaren Slavlar, yavaş yavaş Balkanlardan Özi Havzasına yerleşmeye başladılar. Karadeniz'in kuzeyinde ve Hazar Denizi'nin Batı ve Kuzey havzalarında ise yıkılan Göktürklerden sonra Hazarların ve onlarla bağlantılı olan Bulgarların öne çıktığı bir coğrafya olmuş ve bu sahada, Kubrat adlı bir han tarafından yönetildiğine inanılan ve o zamanki tarihçilerin Büyük Bulgarya adını verdiği bir devlet ortaya çıkmıştır. Kubrat yönetiminde Bulgarlar, İdil'in aşağı kesimleri de dâhil olmak üzere Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzey

[227] Hedeager, *Iron Age Myth and Materiality*, 17.

kesimlerini kontrol ediyorlardı.[228] Hazarların ve İdil Bulgarların İdil sahasını kontrol ettiği IX.-X yüzyıllar aynı zamanda Novgorod-Kiev çizgisinde Kiev Rus teşekkülünün palazlandığı dönem olmuştur. X. yüzyılın sonlarında Hazar Kağanlığı eski gücünü çoktan yitirmişti. 965 yılında Hazarlar, bir zamanlar haraç aldığı Rusların bozgununa uğradı çöküş dönemine girdi.

Özellikle IX. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa'da havzalarında Türklerin yaşadığı İdil ve Özi nehirleri büyük önem kazanmış ve İslam dünyası ve Bizans ile ticari bağlar kurup güneyin başta gümüş olmak üzere zenginliklerini Batı Avrupa'ya, İskandinavya'ya ve hatta İrlanda'ya kadar olan sahaya aktarmada önemli rol oynamıştır.[229] Halklar kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye çeşitli ticari ürünlerle birlikte bilgi de aktarıyorlardı. Herodot'tan yüzyıllar sonra da ticaretle beraber kuzey-güney arasında krizler de yaşanmış, Hazarlarla İslam dünyası uzunca bir süre savaş halinde olmuş, bu da bölge kentlerini etkilemiştir. İdil sahası için IX-XI. yüzyıllarda her ne kadar Ruslar vasıtasıyla İskandinavya'dan gelen çeşitli mallar önem taşısa da, onlar açısından ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda kuzeyde etkiye sahip devasa bir devlet olan Bizans daha önemli durumdaydı. Diğer taraftan sadece kuzey-güney ticaretinde değil, Avrupa'nın içlerinden Krakov, daha sonra Kiev üzerinden Bulgar ve Bilyar'a uzanan doğu-batı ticaretinde de

---

[228] Tsvetelin Stepanov, *The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages, The Problem of the Others* (Leiden, Boston: Brill, 2010), 77.

[229] Bkz. Igor V. Dubov, *Velikiy Voljskiy Put* (Leningrad: İzdatelstvo Leningratskogo Universiteta, 1989); İgor Dubov, "Velikiy Voljkiy Put v İstorii İskander İzmaylov. "Pusı" v Srednem Povoljye (Etapı Bolgaro Skandinavskih Etno-Sotsialnih Kontaktov i ih Vliyaniye na Stanovleniye Gorodov i Gosudarstv)", *Mejdunarodnyye Svyazi, Torgovyye Puti i Goroda Srednego Povolj'ya IX—XII Vekov*, ed. M. A. Usmanov vd. (Kazan: Master Layn, 1999).

İdil ve Özi sahası önem arz ediyordu. Bulgar şehrinin altı km. kuzeybatısında, İdil Nehrinin sol yakasında yer alan Aga Bazar adlı pazar yeri, 1431'de Fedor Pöstrıy tarafından tahrip edilene kadar İslam dünyasından, Bizans'tan, Türkistan içlerinden, Batıdan ve İskandinavya'dan tüccarların geldiği ve bölge kentlerinin gelişimine büyük katkılar sunduğu uluslararası bir pazardı.[230] IX. yüzyıldan itibaren İdil'in batısında İlk Rus Devleti teşekkül edecek ve bu dinamik devletin etkisi de Orta İdil sahasında hissedilecekti. İdil'in doğusundaki Başkurtlar ve çeşitli Fin-Ugor halkları da İdil'in önemini ve bölgedeki etkisini arttıran etkenlerdir. Uralların başta madenler olmak üzere birçok zenginliğinin İdil sahasına akması da buradaki kentleşme sürecine katkıda bulunmuştur.

a.1. Hazarlar

VII. yüzyılın ortalarında şekillenmeye başlayan Hazarlar, İdil'den Özi'ye kadar olan sahada kentler ve kaleler inşa edip hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaretini kontrol ederek zamanla bölgenin en önemli gücü haline geldi. Arap-İslam dünyası ve Bizans gibi iki önemli güç arasında uzun süre önemli bir güç olarak ayakta kalmayı başaran Hazarlar, kuzeylerindeki Rus tehlikesine karşı koyamadı ve X. yüzyılın sonlarında bölgedeki gücünü ve hâkimiyetini yitirdi.[231] Hazarların gücünün kaynağı önemli ölçüde jeostratejik konumlarına dayanıyordu. Zira Hazarlar İdil ticaret yolunu kontrol ediyorlardı. Dönem

[230] B. B. Jiromskiy, "Aga-Bazar", *Materialı i İssledovaniya po Arheolohii SSSR* 42 (1954).

[231] D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars* (New York: Schoken Books, 1954), x.

İslam kaynaklarından Hazarların İdil ya da Don üzerinden gelerek güneye geçmek isteyen tüccar Ruslardan vergi aldıklarını bize aktarıyorlar. Hazar ötesinden gelen Araplar da Hazarlara vergi veriyorlardı.[232]

En refah döneminde kağanlığın sınırları Kafkasya'dan Kama Nehri'ne, Orta İdil boylarından Özi'ye kadar uzanıyordu. IX-X. yüzyıllarda kağanlık, Doğu Avrupa'nın siyasi ve iktisadi hegemonu konumundaydı. Hazarlar bu coğrafyadaki tüm halklara boyun eğdirmişti. Macarlar, Oğuzlar, İdil Bulgarları, Alanlar Hazar Kağanlığı'nın bir kolu veya vassalıydı. Dolayısıyla bölgenin tüm ticari yollarını elinde tutuyorlardı. Büyük güçlere (Bizans İmparatorluğu ve İslam Halifeliği) bağlı kalmamak, İslam dünyasının ve Bizans'ın çekim merkezine girmekten kurtulup kendi ağırlık merkezini oluşturmak çabasıyla tamamen bir ideolojik hamle ile Museviliği devlet dini olarak benimsemişlerdi.[233]

Önemli ticaret güzergâhlarının üzerinde bulunan kağanlıkta ticaret son derece canlıydı. İdil ve Azak-Don üzerinden Hazar Denizi'ne, oradan da daha güneye yapılan ve Kuzey Avrupa-İslam dünyası ve Bizans arasındaki kuzey-güney ticaretinin en önemli kontrol edici gücü konumundaydı. Bu bağlamda İskandinav Rus-Hazar ilişkileri çalışmanın ana konularından birini teşkil edecektir. Başkenti İdil havzasında bulunan İtil kenti olan Hazar Kağanlığı, Doğu Avrupa'nın güçlü devletlerinden biriydi ve dönemin uluslararası ilişkilerinde önemli bir yeri vardı. İskandinavlar bu bölgelere sadece ticaret değil, yağma ve askeri istilalar için de geliyordu. Kaynaklardan 865'te, Rusların Hazar Denizi'ne ilk

[232] Elena A. Melnikova – V. Ya. Petruhin (ed.), *Drevnaya Rus v Srednevekovom Mire* (Moskova: Ladomir, 2014), 853.

[233] Fogel, *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnıh Crednevekovıh Avtorov (IX-konets XIII v.)*.

saldırılarını öğreniyoruz. Rusların X. yüzyılın ortalarına kadar Hazar Denizi'ne yaptığı bu akınlar, Hazarlarla yapılan anlaşmalara dayanıyordu. Çünkü Hazarlar, İdil ve Don Nehirleri üzerinden ana ticaret yollarını kontrol ediyorlardı. İskandinavya'dan gelen Ruslar, geçiş için Hazarlardan izin almak zorundaydılar.[234] Hazarlar buna karşılık ele geçirilen ganimete ortak oluyordu. İskandinavların Hazar Denizi'nin kıyıları boyunca bu tür saldırılar yaptıklarını ve bugünkü Azerbaycan ve Kuzey İran'ın içlerine doğru akın ettiklerini görüyoruz. Bu seferlerin sonuncusu 1041-42'ye tarihlenebilir. Hazar Denizi'ne bilinen son seferi *İngvar Vittfarne* (Vittfarne uzaklara seyahat eden anlamına gelir) adlı İsveçli bir Viking'in liderliğinde gerçekleşmiştir.[235] Bugünkü Stockholm ve çevresinde bu sefere katılan Vikingler ile ilgili run taşları bulundu. Bu run taşları, günümüzde Dağıstan, Azerbaycan ve kuzey İran olarak bilinen sahalara geniş kapsamlı seferler düzenleyen İskandinavların bu coğrafyadan olduğunu gösteriyor.[236]

913 yılında İskandinav Rus gemi filosu elde edecekleri ganimetlerin bir kısmını Hazar kağanına teklif ederek Hazarlardan Hazar Denizi'ne serbest geçiş talep etti ve Kağan da bunu kabul etti. Hazar Denizi kıyıları boyunca birçok Müslüman yerleşimini yağma girişiminde bulunan İskandinavlar nihayetinde Müslümanlar tarafından geri

---

[234] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş, Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, çev. Osman Karatay (Ankara: Karam, 2006), 282.

[235] Elena A. Melnikova, *The Eastern World of the Vikings, Eight Essays About Scandinavia and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Göteborgs universitet. Litteraturvetenskapliga institutionen (Göteborg: Litteraturvetenskapliga Institutionen, 1996), 18.

[236] Klaus Düwel – Yuriy Kuzmenko, "Runic inscriptions in Eastern Europe – an Overview", *Studia Historyczne* 61/3 (2013).

püskürtüldüler. Bu konu Hazar-Rus ilişkileri açısından önemli faktörlere ışık tutuyor. Bir kere önceki hadiselerden aralarında özellikle Slav kabilelerinin vergilerini toplama konusunda gerilim yaşadıklarını bildiğimiz Ruslarla Hazarların bu süreçte en azından ekonomik çıkar çerçevesinde uzlaştığını görüyoruz. Hazarlar Ruslarla çatışmaya girmemiş, Hazar Denizi yağmasında onlarla ortak hareket etmese de onların geçişlerine müsaade etmiştir.

X. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hazarların gücü artık iyice azalmış, yine İskandinavya kökenli olan Svyatoslav'ın 965'teki saldırısıyla yıkılış sürecine girmişti. 965 ve 969 yıllarında Svyatoslav, Hazarların Sarkel, Atil ve Kerç gibi şehirlerine saldırdı, yakıp yıkarak birçok sakinini öldürdü. 969 yılında tekrar harekete geçti ve bu sefer de İdil Bulgarlarına saldırarak başkent Bulgar'ı harap etti. Noonan'ın dirhemler üzerinden yaptığı araştırmaya göre X. yüzyılda Hazarlarla yapılan ticaret Bulgarlara göre 4-5 kat azalmıştır.[237]

a.2. İdil Bulgarları

VI. yüzyılın sonlarında, VII. yüzyılın başlarında Azak bozkırlarında Büyük Bulgarya Devleti ortaya çıkmıştır. Büyük Bulgarya Devleti zamanla iki gruba ayrıldı. Bir grup Tuna Nehri'ne doğru ilerleyerek Tuna Bulgarları'nı kurdular. Tuna boylarına gelen konargöçer Türkler çernezyum açısından zengin verimli bu topraklarda zamanla bölgenin Slav halklarıyla da karışarak onların geleneklerini ve dilini benimseyip Bulgar halkını oluşturdular. Bulgarların diğer grubu kuzeye, Orta İdil-Kama Nehirlerinin arasındaki

[237] Thomas S. Noonan, "When and How Dirhams First Reached Russia: A Numismatic Critique of the Pirenne Theory", *Cahiers du Monde russe et soviétique* 21/3/4 (1980).

bölgeye yerleşerek İdil Bulgarlarını oluşturdular. İdil Bulgarları, Türk kültürünü, geleneklerini ve dillerini Tuna Bulgarı kardeşlerinden daha iyi korumayı başardılar. İdil Bulgarlarının başkenti İdil Nehri kıyısındaki Bulgar şehriydi. Bulgar, Moğol istilalarına kadar Doğu Avrupa'nın en güzel ve kapladığı fiziki alan olarak en büyük kentlerinden biri olma hususiyetine sahipti.

İdil sahasının aşağı kesimleri Hazarların kontrolündeyken orta kısımlarını ise İdil Bulgarları kontrol ediyordu. İdil Bulgarları özellikle Müslüman[238] olduktan sonra İdil sahasında Bulgar, Suvar ve Bilyar gibi şehirler daha da zengin ve güçlü hale geldi. X. yüzyılın başlarına gelindiğinde İdil Bulgarları zengin şehirleri olan güçlü bir devlet halini almıştı. Orta İdil sahasındaki İdil Bulgar topraklarından İskandinav tekneleri geçiyor, Arap tüccarlar buraya geliyor, uzak doğudan ipek yolu boyunca buraya ipek getiriliyordu. Buradaki kazılarda İskandinav Rus kılıçları, Arap dirhemleri ve Bizans takıları bulunmuştur.[239] O günlerde atılan temeller bugünkü Tataristan ve Başkurdistan sahasının Müslüman Türk nüfusunu oluşturmuştur ve günümüzde de bu sahada Müslüman Tatar-Başkurt Türkleri Slavlar ve Fin-Ugor halklarıyla beraber yaşamaktadır.[240]

X. yüzyılın başlarından itibaren İdil Bulgarları İslam dünyası ile dostane ilişkiler geliştirmeye başladılar ve onların etkisiyle İslam'ı kabul ettiler. Abbasi halifesinin kervan heyetiyle İdil Bulgarları topraklarına giden İbn Fadlan risalesinde İdil Bulgarlarının

[238] Hazarlar arasında devlet teşkilatının gelişmesi ve büyük güçler arasında sıkışmışlık nasıl onları tek tanrılı bir din arayışına yönelttiyse, İdil Bulgarları da öyle yaptı ve 921 yılında resmi olarak İslamiyet'i benimsedi.

[239] K. A. Rudenko, *Voljskaya Bulgariya v XI - Naçale XIII v.: Poseleniya i Materialnaya Kultura* (Kazan: Şkola, 2007), 108–110.

[240] Hakimov vd., *Atlas Tartarica,* 630–636.

İslamlaşma süreciyle birlikte aynı zamanda İdil Bulgarlarının topraklarında karşılaştığı Vikinglerden ve bunların Türklerle ilişkilerinden bahsedecektir. İdil Bulgarları Arap alfabesini ve İslami geleneğini benimseyerek ülkelerine camiler, medreseler inşa ettiler. Böylece Bulgarlar en kuzeydeki Müslüman halk olma özelliğini de elde etmiş oldular ve ülkeleri İslamiyet'in önemli merkezlerinden biri haline geldi. Bulgar ile birlikte İdil Bulgarlarının önemli kentlerinden biri olarak Bilyar'ı da anmak gerekir. İdil Bulgarları XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğolların saldırılarıyla ortadan kaldırıldı. Bulgar ve Bilyar şehirleri yağmalanıp yakıldı.

Hazarlar ve Peçeneklerle kıyaslandığında İdil Bulgarlarının Rus gruplarıyla daha dostça ilişkiler içinde olduğunu görüyoruz. İbn Fadlan'ın aktardıklarından İskandinav Rusların İdil Bulgarları topraklarındaki varlığını ve bölge Türkleriyle derin ticari ilişkiler içinde olduğunu anlıyoruz. Svyatoslav'ın 965'te Hazar Kağanlığına düzenlediği seferde İdil Bulgarlarını da taciz ettiğini biliyoruz. Diğer taraftan kesin kanıt olmasa da özellikle kürk ve bal ticareti sırasında İdil Bulgarları ile Ruslar arasında küçük çatışmalar olmuş olabilir. İbn Fadlan, İdil Bulgarlarının ormanlarında bol miktarda bal bulunduğunu, bu balları toplamaya gittiklerinde bazen düşmanların onlara saldırdıklarından bahseder.[241] Maalesef İbn Fadlan İdil Bulgarlarının bu düşmanlarının kim olduğunu aktarmaz ancak İdil Bulgarları ve Ruslar aynı coğrafyada aynı malların ticaretleri ile meşgul oldukları için bahsi geçen düş manlar Ruslar olabilir. Svyatoslav'dan sonra ise I. Vladimir 985 yılında Bulgarlara bir sefer düzenledi.

[241] Ahmet b. Fadlan b. Abbas b. Raşid b. Hammad, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 31–32.

a.3. Peçenekler

İlk olarak VII. yüzyıl Çin kaynaklarında bugünkü Kazakistan bozkırları yaşayan bir Türk halkı olarak geçen Peçenekler, daha sonra Oğuzların saldırıları nedeniyle İdil sahasına göç ettiler. Sürekli baskı altındaki Peçenekler, Macarları önlerine sürerek onları daha batıya göç etmeye zorladılar. Kendilerinin de doğudan maruz kaldıkları baskılar neticesinde (Kuman baskıları) IX.-XI. Yüzyıllarda Karadeniz'in kuzey bozkırlarında batıda Tuna'ya kadar olan sahaya yayıldıkları görülüyor. Özellikle X. yüzyılda İskandinav Ruslar güneyde Bizans ile hem askeri çekişmeler hem de ticari münasebetler yürütürken Peçenekler aradaki tampon bölgeyi ve su yollarını kontrol ediyordu. Bizans, Peçenekleri bölgedeki güç unsurlarını dengelemek (ya da manipüle etmek) için Peçenekleri sürekli kullanmıştır.[242] Diğer taraftan İskandinavlar da Peçeneklerle olan münasebetleri ile askeri ve kültürel anlamda onlardan etkilenmiştir. Annales Bertiniani'de Bizans elçi heyetiyle güvenli geçiş için batıya giden İsveçliler, Peçenek korkusundan dolayı kuzey yolunu kullanamamış ve Bizans'tan bu talepte bulunmuştu.[243]

PVL, 907 yılındaki seferde İskandinav Rus donanmasının iki bin gemiden oluştuğunu yazar. Buradan iki teori ortaya çıkmaktadır. Ya Peçenekler bölgede hâkim durumda değildi ve Ruslar tarafından etkisiz bırakılmış, sindirilmişlerdi, ya da Ruslarla Peçenekler işbirliği halindeydiler. İkinci teori daha kuvvetli görünmektedir çünkü Nestor Kroniği'nden öğreniyoruz ki; Oleg'in ordusu hem gemilerden hem de atlı birliklerden oluşuyordu. Bu atlı birliklerin Peçeneklerden oluştuğuna tabii ki tam olarak emin olamayız fakat aksi düşünülse dahi Özi havzasındaki bozkırlardan geçen Rus atlı

[242] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio,* 29.

[243] Georg Waitz, *Annales Bertiniani* (Hannover: İmpensis Bibliopolii Hahniani, 1883), 19–20.

birliklerinin Peçeneklerle muhatap olmaları kaçınılmazdı. Prens Olga öldükten sonra başa geçen İgor zamanında Peçenek-Rus ilişkileri gerildi ve 915 yılında Peçenekler Ruslara saldırdı.[244]

Peçeneklerin 968 yılında Kiev'e saldırması ise DAI'dan anlaşılıyor ki Bizans tarafından teşvik edilmişti çünkü Bizans, Rusların Bulgar seferini önlemek istiyordu.[245] Bizans'ın kuzeydeki halklara karşı rüşvet ve hediyelerle, halkları birbirine düşürmek ile yürüttüğü siyasetin etkisi bulunmakla birlikte[246] Peçeneklerin kendi sosyo-ekonomik yapılarından kaynaklanan saldırılar da vardı. Konargöçer Peçenekler yerleşik toplumlardan bozkırda yetiştirilmesi zor ürünleri elde etmeye çalışıyorlardı. Bu ticaret yoluyla değil, güç kullanarak yapılırdı. Peçenekler aynı şeyi İdil Bulgarlarına karşı da uygulamıştı.[247]

972 yılında İskandinav Rus knez Svyatoslav, Balkanlara düzenlediği sefer dönüşü Peçenekler tarafından yakalanarak Peçenekler, PVL'ye göre kafatası Peçenekler tarafından kadeh haline getirildi.[248] Nihayet 1091'de Luvinyum Muharebesi'nde ortak bir Bizans-Kuman birliği tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldılar.[249] Peçenekler bu

[244] Yücel, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler*, 158.

[245] Yücel, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler*, 186–187 Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 208–210.

[246] İmparator Konstantin' DAI'de oğluna Peçeneklerle arışı sürdürme ve onlarla dostluk içinde bulunma tavsiyesinde bulunur. Bkz. Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 29.

[247] Şakirov - Huzin, "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya".

[248] Yücel, *İlk Rus Yıllıklarında Türkler*, 191.

[249] Melnikova – Petruhin, *Drevnaya Rus v Srednevekovom Mire*, 609.

tarihten sonra bölgede önemli bir güçolmaktan tamamen çıktı. Peçeneklerin bilinen sekiz boyu Kiev Rus topraklarına, Bizans topraklarına ve Macaristan'a dağıldılar.

b. Doğu Avrupa'da Slavlar ve İskandinavlar

Binlerce yıl boyunca bugünkü Ukrayna ve Güney Rusya'nın bozkırları, Özi, Don ve İdil nehirleri oyunca uzanan otlak araziler, çeşitli Türk, İrani, Fin-Ugor ve Kafkasya kökenli halklar tarafından meskûndu. Bu bozkır çizgisinin kuzeyinde ise Slav kabileleri yaşıyordu. Erken Orta Çağlardan itibaren Slavların bir grubu Tuna'yı geçerek Roma topraklarına girdiler, Balkanlara yayıldılar. Bugünkü Güney Slavlarının ataları bu gruptur. Bazı Slav kabileleri batıya doğru ilerleyerek bugünkü Batı Slavlarının nihai öncülleri oldular. Doğuya, modern Ukrayna, Belarus ve Rusya'nın Doğu Avrupa topraklarına yayılan grup ise bu çalışmanın en önemli Slav grubu olan Doğu Slavlarını teşekkül ettiler. Yüzyıllar boyunca İskitler, Sarmatlar, Gotlar ve Hunlar gibi halkların hâkimiyetinde bulunan Slavlar, IX. yüzyılın sonlarına kadar güçlü bir devlet meydana getiremediler. Proto-Slavlar, bu istikrarsız ve bakir topraklarda rahat yayılma fırsatı bularak bölgedeki birçok yeri Fin-Ugor ve Baltık halklarına hâkim olarak kuzeyde Ladoga Gölü'ne kadar olan sahaya egemen oldular. Her ne kadar ortak bir dil ve kültür paylaşsalar da Doğu Slavları siyasi anlamda birleşmiş değillerdi. Karmaşık akrabalık bağları üzerine kurulu birçok kabileye bölünmüş durumdalardı. Genelde suyun bol olduğu nehir ve göl havzalarında yaşayan ve ormanların sağladığı besinlerden faydalanan Slavlar, etrafını ağaç surlarla çevirdikleri yerleşimlerde yaşıyor ve tarım-hayvancılıkla da

uğraşıyorlardı.[250] Âdem-i merkeziyetçi ve düzensiz, ortak gelenekler ve inanışlar etrafında birleşmiş Slav kabilelerine karşın kuzeyde İskandinavya'dan gelen dönem teknolojisinin ilerisinde son derece kullanışlı ejderha başlı gemileriyle Slavların yaşadığı sahaya yayılan İskandinav halkları bölgenin tarihini kökten değiştirdiler.

İbrahim İbn Yakub'da Slavlar ile ilgili ise şunlara değinir:

"Sakaliba cesur ve saldırgan bir halk. Birlik olsalardı, birçok kabileye dağılmış olmasalardı karşılarında hiçbir millet duramazdı. Bolluk bereket içinde yaşıyorlar. Tarımla ve kuzeydeki diğer halklara ihrac ettikleri işlerle uğraşırlar. Ürünlerini karadan ve denizden Rus diyarına ve Konstantinopolis'e gönderirler.[251]

İbrahim İbn Yakub'dan Slavlarla ilgili öğrendiğimiz bir diğer husus ise Hazarlar ve Peçenekler gibi Türklerle ve Ruslar da dâhil olmak üzere kuzeyden gelen kabilelerle evlilikler yaptıklarını, diğer halklar karıştıklarıdır.[252]

IX. yüzyılın başlarında, İskandinav yarımadasının hızla büyüyen bir nüfusu vardı. Soğuk iklim, dağlık ve tarıma elverişsiz arazi, hızla artan nüfus, ileri gemi teknoloji diğer birçok nedenden dolayı İskandinavlar anatavanlarını terk ederek dönem dünyasının çeşitli yerlerine yayıldılar. Kimisi tamamen mevsimsel yağma faaliyetleri için giderken yeni yurtlar aramaya ve ticari faaliyetler yürütmeye gidenler de vardı. Genel olarak konuşursak Danlar daha çok batıya ve güneylerine doğru gittiler ve Anglo-Saksonlar ve Franklar tarafından Vikingler olarak tanındılar. Norveçliler de batıya ve kuzeylerine, yani

---

[250] Florin Curta, *The Making of the Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 74–80.

[251] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 148.

[252] Brink – Price, *Viking Dünyası,* 703.

İngiltere, İrlanda, Faroe Adaları ve İzlanda sahasına yayıldılar. Ancak İsveçliler, Doğu Avrupa'nın örümcek ağı gibi yayılmış nehir yollarını keşfettiler ve doğuya doğru gittiler. Doğu Avrupa'nın önemli su yollarını kat ederek güneye inen ve bölgede Ruslar olarak adlandırılan bu halklar, güneyde hem Bizans, Hazar, İdil Bulgarları ve İslam dünyasının zenginlikleriyle hem de bölgede zaten yüzyıllardır var olan önemli ticaret merkezlerini ve yollarını keşfettiler. İdil havzasında gümüş, kürk, bal mumu, bal ve köle ticaretiyle ünlü İdil Bulgarları ve topraklarını Kiev'e kadar genişletmiş, inanılmaz derecede zengin toprakları sahip Hazarlarla ticari faaliyetlerde bulundular. Diğer taraftan Özü'ye yelken açanlar kısa sürede kendilerini Karadeniz'de ve Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te buldular. Bu süre zarfında Rurik ve kardeşleri Novgorod ve çevresinde merkezi yönetimleri oluştururken, Askold ve Dir ise Kiev'e gelerek Kiev Rus Devleti'nin temellerini attılar.[253] PVL'den İskandinavların bizzat Slavlar tarafından bölgeye davet edildiklerini ve gelip kendilerini yönetmelerini istediklerini görüyoruz.[254]

İskandinav Ruslar, "Miklagard" (büyük şehir) adını verdikleri Konstantinopolis'e 860 yılından başlamak üzere birçok saldırılar düzenlediler.[255]

Tezin ilerleyen kısımlarında değinileceği üzere İdil nehri üzerinde faaliyet gösterenlerin de özellikle Hazar Denizi kıyılarına düzenledikleri birçok saldırı mevcut. Bununla birlikte hem Bizans hem de Hazarlar, bu İskandinavları ticarette müttefik olarak kullandıkları gibi

[253] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 148–150.

[254] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 7-8, 144-145.

[255] Alexander A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860* (Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1946), 71.

paralı asker olarak da çalıştırdılar.[256] Bizans aynaklarında bu paralı askerlere Vareg Muhafızları (Τάγμα των Βαράγγων, Βάραγγοι)) adı verildi.

İskandinavların bölgede ticaret ile güneyin zenginliklerine ulaşmaları sayesinde giderek güçlendi ve bölgedeki Salav, Fin-Ugor ve Baltık halklarına hâkim olmaya başladılar. Rus tarihindeki ilk birleşik yönetici hanedan olan Rurik hanedanını oluşturarak erken Rus siyasi teşekkülünü meydana getirdiler. Rurik'ten sonra başa geçen ve fetihlerle sınırlarını genişletip güneydeki Hazarlara galebe çalmak isteyen Oleg hafife alınacak iri değildi. Uluslararası ticaret merkezlerinin kavşağında yaşayan Hazarlar ve İdil Bulgarları, başlarda yoğun ticari faaliyetler içinde bulundukları bu hırslı ve dinamik İskandinav halklarıyla bundan sonra yıkılana kadar sürekli mücadele etmek zorunda kalacaktı. Oleg, kuzeydeki geniş topraklarda yaşayan tüm halkları birleştirerek önceden zaten İskandinav Askold ve Dir tarafından ele geçirilmiş olan Kiev'i de aldı. Verimli topraklarla çevrili ve Özi kıyısında olması hasebiyle ticari potansiyeli yüksek olan Kiev'i merkez olarak belirledi ve Kiev Rus Devleti'nin temellerini atmış oldu. "Rus" kelimesi başta hâkim İskandinav seçkin grubuna atıfta bulunurken Slav olsun, İskandinav olsun, Kiev devletinin tüm tebaasına hitaben kullanılmaya başlandı. Tarihin seyri içerisinde Rurik hanedanının knezleri, adlarını bugün bile Rusya olarak bilinen topraklara vermiş oldular. Zamanla bölge halkları ile karışan İskandinav Ruslar,[257] İskandinavya'nın da Hristiyanlaşması[258] ve İskandinavya'da merkezi devletlerin kurulmasıyla

[256] Farda Asadov, "Khazaria, Byzantium and the Arab Caliphate: Struggle for Control Over Eurasian Trade Routes in the 9th-10th Centuries", *The Caucasus & Globalization* 6/4 (2012).

[257] A. V. Golovnev, *Antropologiya Dvijeniya, (Drevnosti Severnoy Yevrazii)* (Ekaterinburg: Volot, 2009), 421.

[258] Vlasto, *The Entry of the Slavs Into Christendom*, 269–270.

anavatanlarından gelen nüfus akışı durunca kendi dilleri yerine bölgede hâkim olan Slav dilini benimseyerek Slavlara karışıp bugünkü Rus milletini oluşturdular.[259]

c. IX.-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa'da Diğer Halklar

İskandinavlar doğuya geldiklerinde bölgede sadece çeşitli Slav grupları değil, Fin-Ugor halkları, Baltık halkları ve Macarlar da bulunuyordu. Fin-Ugor halkları Doğu Avrupa'da en az Slavlar kadar eski bir geçmişe ve geleneğe sahiptir. Hatta doğuya gelen İskandinavlara verilen "Rus" kelimesinin Fince kökenli olduğu kabul görmektedir.[260] Diğer taraftan İskandinav Ruslar doğudaki faaliyetlerinde zaman zaman Finlerle de birlikte hareket etmişlerdir. İskandinavların Bizans ile imzaladıkları 912'deki antlaşmalarında geçen adlardan 13'ü İskandinav kökenli iken 2'sinin Fince olduğu görülür.[261] Hatta 912 yılındaki bu antlaşmada sadece İskandinav ve Fin kökenli adlara rastlarken Slavca kökenli isimlere ilk defa 944 yılındaki antlaşmada rastlanır ve bu antlaşmada da Fince adlar mevcuttur.[262] Diğer taraftan Finlandiya'da bulunan Anglo-

[259] Elena A. Melnikova, "The Cultural Assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the Point of View of Language and Literacy", *Runica - Germanica - Mediaevalia* 37 (2003).

[260] Stefan Brink, "Vikingler Kimdi?", *Viking Dünyası,* ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 19–20.

[261] Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 672.

[262] Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 243.

Sakson sikkeler, İskandinavların Finlerin yoğun olduğu sahalarda da etkili olduğunu düşündürür.[263]

İskandinavlar ve Macar grupları arasındaki en yakın ve iz bırakan temas noktası, tıpkı Türkler ve İskandinav halkları ilişkilerinde olduğu gibi, İskandinavların ve Macarların Orta ve Doğu Avrupa'daki hareketiyle bağlantılıdır. Baltık kıyılarından güneyde Karadeniz'in kuzeyindeki kıyılar boyunca uzanan farklı ticaret merkezleri, aralarında Türkler, İskandinavlar, Slavlar ve Macarların da bulunduğu hareketli halk gruplarının iletişime geçtiği alanlardı. Orta Çağlarda Macarlar, coğrafi olarak oldukça geniş bir sahada kültürel ve siyasi anlamda kendilerini gösterseler de, kendi aralarında sosyal sınırlarını koruyabilmiş ve maddi kültürel anlamında açıkça ayırt edilebilir olmayı başarmışlardır. Aslında aynı şeyi İskandinav maddi kültürü için de söylemek mümkündür. Kuzeydeki farklı kültürel ve dilsel geçmişten gelen halkların oluşturduğu bu ticari ortamda, halklar kendi zanaat tekniklerini içeren dekoratif malzemeleri, ürünleri anavatanlarına aktarmışlardır. İsveç'te Birka'da yapılan kazılarda İskandinavlar Macarlar arasındaki temaslara dair kanıtlar ortaya çıkmıştır.[264]

İskandinavlar Doğu Avrupa'da göründüklerinde Macarlar Aşağı Özi-Don bölgelerinde idiler. Macar-İskandinav ilişkilerine dair kaynaklar çok nadir olsa da ilişkinin var

---

[263] C. A. Nordman, "Anglo-Saxon Coins Found in Finland, Helsingfors", *The Finnish Antiquarian Society* (1921).

[264] İskandinavya'da bulunan Macar kültür varlıkları için bkz. Charlotte Hedenstierna-Jonson, "Cultural Exchange in the Early Medieval Period", "Magyar – Rus – Scandinavia", *Situne Dei* (2009) Ayrıca bkz. ead., "Traces of Contacts: Magyar Material Culture in the Swedish Viking Age Context of Birka", *Die Archaologie der Frühen Ungarn: Chronologie, Technologie un Methodik* , Band 17.

olduğuna dair görüşler mevcuttur. Gardizi'ye göre Macarlar Slavlara ve Ruslara saldırıyor, onlardan elde ettiği köleleri Bizans liman kenti Kerç'te satıyorlardı. Buna rağmen Macar-İskandinav ilişkilerinin barışçıl olduğu yönünde görüşe sahip Macar tarihçiler de mevcut.[265] Macar tarihçilerin iddialarına göre Ruslar, Özi-Don havzasında Macarlarla daha kolay anlaşma sağlayabiliyordu çünkü Macarların siyasi oluşumları Peçeneklerin aksine Gyula ve Kende liderliğinde daha merkeziydi.[266]

İskandinavlar Doğu Avrupa içlerine kat etmeden önce Baltık kıyılarında faaliyet göstermişlerdir. İsveç'ten yola çıkan İskandinav gemileri Baltık Körfezi'ni geçip Ladoga Gölü'ne varmadan önce bugünkü Litvana'da yer alan Grobina, Estonya'da yer alan Salme ve Iru ve Pada gibi limanlara uğruyorlardı.[267] Bu yerleşimlerde özellikle Marika Mägi'nin ortaya koyduğu üzere Viking öncesi yaşam ve yerleşim olsa da İskandinavların gelişiyle ticaret büyük bir ivme kazanmış ve gümüş dirhemler de dâhil birçok ticari emtiaya

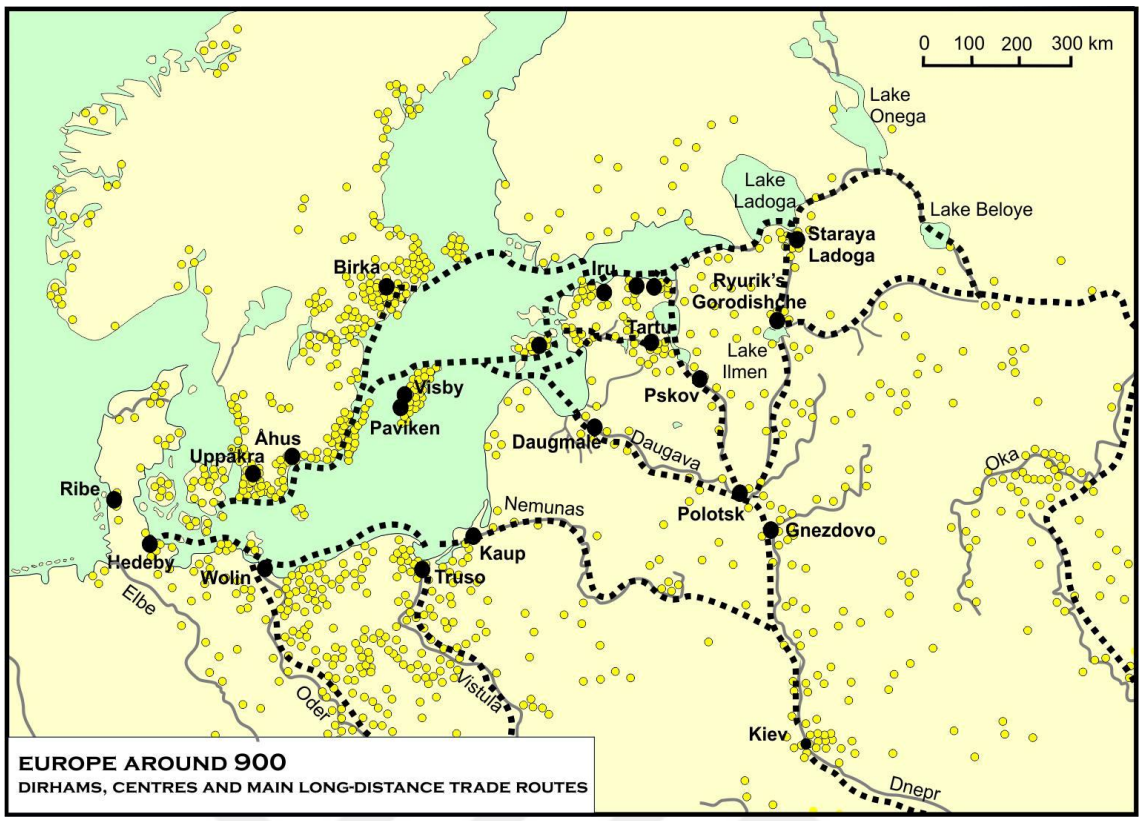
[265] István Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century, The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition* (Leiden, Boston: Brill, 2015), 320–327.

[266] Imre Boba, *Nomads, Northmen and Slavs, Eastern Europe in the Ninth Century* (Wiesbaden: Mouton - The Hague, 1967), 128.

[267] Grobina mezar alanında İsveç ve Gotland'a özgü malzemelere rastlandı (özellikle Vendel Çağı). Grobina yerleşiminin bir ticaret merkezi olup olmadığı halen tartışma konusudur. Grobina'nın güneybatısında yer alan wiskiauten yerleşimi de Grobine ile ilişkilendirlir. Wiskiauten'te Vendel döneminin yanında Hiberno-Norse dönemine özgü kalıntıları da mevcuttur (IX.-X. yy.). Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Kaliningrad sınırları içerisinde yer alan topraklarda yapılan kazılarda Viking Çağı'na ait ve İskandinavya'ya özgü kırk iki kılıç bulunmuştur. Bu yerleşimin İsveç, Dan ya da Gotland yerleşimi olduğunu iddia eden araştırmacılar vardır.Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 653.

rastlanmaya başlanmıştır. Hatta gümüş dirhemler (doğal olarak) VIII. yüzyılın sonlarından itibaren Baltık bölgesinde bulunurken atı Avrupa'da ancak X. yüzyılla birlikte görülmeye başlanmıştır.[268] Daugava ve Velikaya nehirleri, Baltık sahasını Özi'ye bağlayan önemli kollardı ve İskandinavların bu nehirleri ktif olarak kullanıp bölge halklarıyla etkileşime geçmemesi düşünülemez. Baltık sahasını İskandinavya ile bugünkü Rusya sahası arasındaki büyük bir boşluk olarak görmek mümkün değildir. Baltık sahası hem önemli bir tampon bölgeydi hem de IX.-XI. yüzyıllarda Baltık Fin halkları (Finler ve Estonlar) hem de Baltlar (Litvanya ve Letonyalılar) doğularında Vistula Nehri'ne, batı ve güneylerinde ise neredeyse Özi'ye kadar yayılmışlardı.

[268] Mägi, *In Austrvegr*, 254.

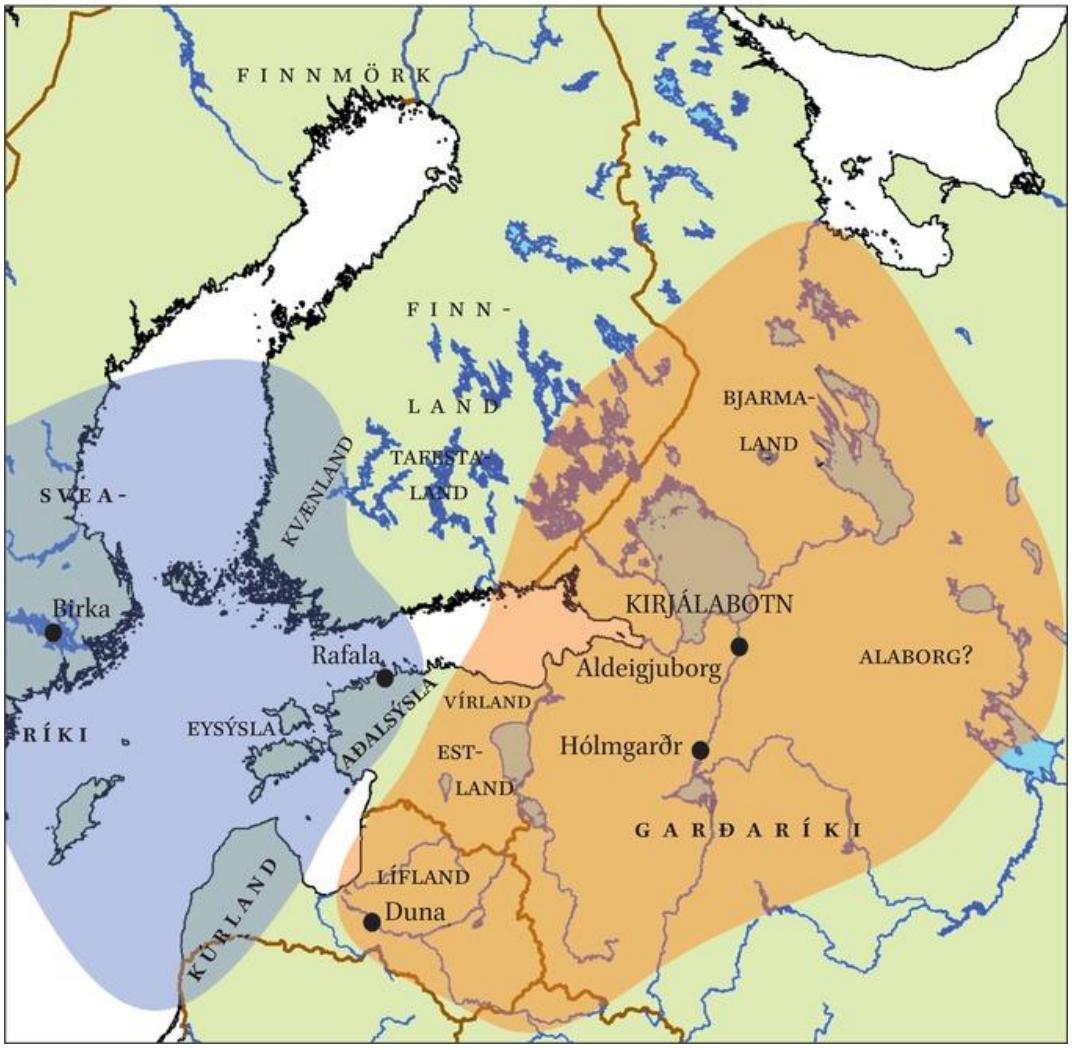
Şekil 8 İskandinavya'an hareketle Baltık sahası üzerinden doğuya yapılan ticaret haritası. Sarı noktalar, dirhem bulunan yerleri gösteriyor.[269]

Baltık sahası ve özellikle Estonyalıların ataları ile ilgili bilgilere de hem İzlanda Sagalarında hem de Latin kaynaklarında ve PVL'de rastlıyoruz.[270] Baltık bölgesi ile ilgili yer adlarına run taşlarında da rastlanıyor. Her ne kadar kaynakların çoğu çok sonraları derlenmiş ve büyük olasılıkla bölgeyi hiç ziyaret etmemiş kişiler tarafından derlenmiş olsalar da, bölge yağma ve ticaret için gelen İskandinavların bölgeyi ve bölge halklarını

[269] Mägi, *In Austrvegr,* 97.

[270] Stalsberg Anne, "Scandinavian Relations with Northwestern Russia During the the Viking Age: The Archeological Evidence", *Journal of Baltic Studies* 13 (1982), 267.

çok iyi bildikleri çıkarımında bulunulabilir.[271] Doğuya gelen Rusların Doğu Avrupa'nın batı ucunda ise Batı Slav halklarından Lehler bulunuyordu. Leh topraklarında İskandinav Rusların ve doğudan gelen Türklerin ticaret yaptığına değineceğiz.

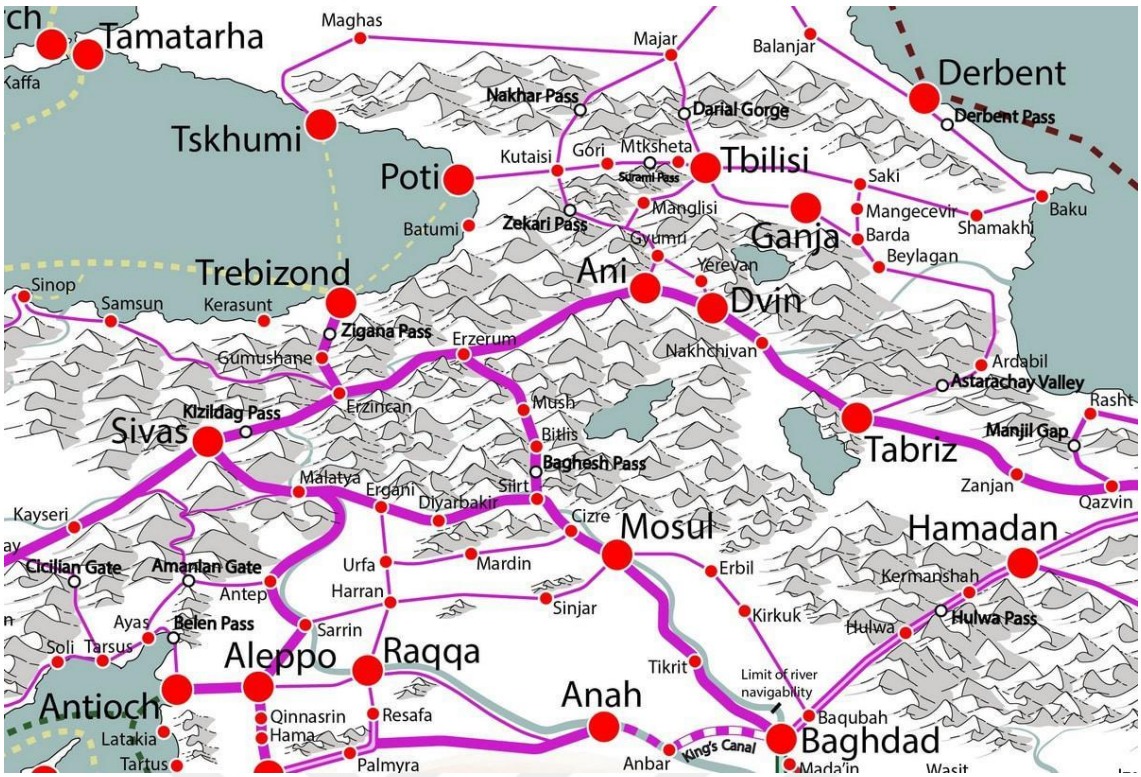
Şekil 9 İskandinav sagalarında geçen Baltık Bölgesi yer adları.[272]

[271] Andres Tvauri, *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia* (Tartu: Tartu University Press, 2012), 35.

[272] Mägi, *In Austrvegr*, 160; Benzer bir harita için Bkz. Marika Magi, *The Viking Eastern Baltic* (Leeds: ARC Humanities Press, 2019), 20.

d. IX.-XI. Yüzyıllarda Kafkasya Halkları

Çalışmamıza konu olan birçok olaya sahne olan coğrafyalardan biri de Kafkasyadır. Dünya tarihinde jeopolitik konumu dolayısıyla son derece özel bir yere sahip olan bölge, Erken Orta Çağlardan itibaren batıda Roma, güneyde Persler ve Sasaniler batıda Göktürkler ve kuzeyde Hazarlar gibi devletlerin hâkimiyet alanında kalmış bir sahadır. Günümüzde onlarca farklı milletin yaşadığı kuzey Kafkasya sahası, IX. ve X. yüzyıllarda Hazarların egemenliği altındaydı. Hazar denizi kıyısı boyunca güneyden kuzeye Derbent geçidi üzerinden Belencer, Semender, Saksin gibi şehirler vasıtasıyla Hazarlardan güneyde İslam dünyasına önemli bir ticari faaliyet hâkimdi. Diğer güneyde taraftan Kazvin, Tebriz, Nahcivan ve Ani üzerinden İpek Yolu son derece aktif olarak faaliyet gösterirken önemli bir kol da Batum ve Poti limanları ile Tiflis ve Gence üzerinden geçerek Bakü'ye uzanan ticaret yoluydu. Tüm bu yollar hem kuzey-güney hattından (İtil-Bulgar, Rey-İsfahan) hem doğu-batı hattından (Semerkant-Merv, Konya-İstanbul) uluslararası ticaret yollarına bağlanıyordu. Diğer taraftan İskandinav Ruslar hem İdil üzerinden hem de Azak Denizi ve Don Nehri üzerinden Kafkasya ile sıkı ticari münasebet içinde olmuşlardır. Kafkasya, özellikle Anadolu ve İran coğrafyalarında merkezi devletlerin teşekküllerinden itibaren siyasi çekişmelere sahne olmuştur. Özellikle antik dönemden itibaren doğudan batıya ve kuzeyden güneye Asya-Avrupa ticaretinin ivme kazanmasıyla bu bölgedeki kültürel alışveriş de yoğunlaştı.

Şekil 10 XI.-XII. Yüzyıllarda Kafkasya'da ticaret yolları. https://www.pathozoom.com/image/123047/popular/7 (15.06.2023)

Kafkasyada Türk varlığı Hunlardan önceye dayanır. Özellikle MS II. yüzyıldan itibaren Türk dili konuşan halklar ağırlıklı olarak Hazar Denizi'nin güneyinden Kafkasyaa nüfuz etmeye başladı. Dionysius Priegetes ve Ptolemaus, eserlerinde II. Yüzyılda Kafkasyada Türklerin varlığını işaret eder. Agathangelos, 227 yılında Kafkasyada Hunların yaşadığını ileri sürüyor.[273] Hunların Kafkasyada (Dağıstan merkezli) bir idare kurdukları bilinmektedir.[274] Özellikle Hunların büyük gruplar halinde Kafkasyaa gelip yerleşmeleriyle birlikte Sovyetler dönemine kadar sürecek olan devamlı bir Türk etkisi dönemine girilmiştir. Zira muazzam bir dil çeşitliliğinin olduğu bu coğrafyada Orta

[273] Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 124–125.

[274] L. B. Gmırya, *Strana Gunnov u Kaspiyskih Vorot* (Mahaçkale: Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo, 1995), 96–101.

Çağlardan bu yana hep bir geçer diler (lingua franka) ihtiyaç duyulmuştur. Sovyetlerden bu yana Rusçanın hâkim olduğu Kafkasyaa Hunlardan bu yana Türkçe hâkimdi. Golden'ın da ifade ettiği üzere Türk dili Kafkasyada Türkçe, Azeri, Kumuk ve Nogay biçimlerinde işlev yaparak Komünist devrime kadar bölgenin *lingua franka*'sı idi.[275]

VII. yüzyıldan itibaren kökleri Göktürklere dayanan Hazarların Kafkasyada güçlü bir devlet kurduklarını görüyoruz. VIII. ve IX. yüzyıllarda özellikle Kuzey Kafkasyaın Hazar Türklerinin idaresi altındaydı. X. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini sürdüren Hazarlar, Kafkasya halklarının büyük bir kısmını yönetimleri altından birleştirmiş bulunuyordu. Emeviler devrinde bölgeye sefer düzenleyen Arap ordularıyla karşılaşan Hazar Türkleri İslam ile de böylece tanışmışlardır. Sonraki yüzyıllarda bölgeye Oğuz boyundan Türk topluluklarının da göç ettiği bilinmektedir.[276]

İslam dünyasının Kafkasyaa büyük önem vermesinin ve zorlu savaşlara girmesinin arkasında yatan mühim nedenlerden biri de bu bölgede Türklerin etkisiyle palazlanan Derbent, Berde, Gence, Belencer gibi şehirlerin albenisiydi. Güney Kafkasya coğrafyasında ticaretin ivme kazanması da (özellikle X. yüzyılda) bu şehirlerin gelişimi ile ilişkilidir. Bu bölgeden doğu ülkelerine, Anadolu'ya ve kuzeye ipekli, yünlü, pamuklu kumaşlar, kilimler, kökboyası, bal, balık, koyun gibi ürünler ihraç edilirdi (özellikle Hazarlar üzerinden). Bu ticaretin kuzey güney ayağında IX.- X. yüzyıllarda İskandinav Rusların etkisi büyüktü. Kafkasyada Rus-Hazar ilişkileri tüm boyutlarıyla ele alınacaktır.

[275] Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 41.

[276] Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 30.

Ruslar, elimizdeki kaynaklara göre Hazar Denizi kıyılarında ilk olarak saldırganlar olarak değil tüccarlar olarak belirmeye başladılar. VIII. yüzyılın sonlarından, IX. yüzyılın başlarından itibaren İskandinavların Ladoga'dan Volkhov Nehri'ni takip ederek Özi ve İdil Nehirleri üzerinden güneye indiklerini biliyoruz. İbn Hurdazbih'den bu kuzeylilerin Türk, Slav ve Fin-Ugor halklarından mallar alıp güneyde Bizans'a, Hazarlara, Hazar Denizi kıyılarındaki kentlere ve hatta Bağdat'a kadar götürdüklerini öğreniyoruz. Ticari faaliyetlerin yanında İskandinavlar, Kafkasyada saldırı ve yağma faaliyetlerinde de bulundular. 864'te, 884'te, 909-910'da, 913, 914 ve 944'te Hazar topraklarından Hazarlara vergi vererek geçip Hazar kıyılarındaki kentlere saldırıp yağmalar yaptılar. İskandinavların Kafkasya'daki faaliyetleri ve bölgeye etkileri tüm yönleriyle ele alınacaktır.

III- BÖLÜM - HALKLARIN BİRBİRLERİNE ETKİLERİ

İskandinavların doğuya gelen grubunun tarihi genelde ya İskandinav-Slav ilişkileri çerçevesinde ya da İskandinav Rus-Bizans ya da İskandinav Rus-İslam dünyası çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde, Viking Çağı olarak adlandırılan dönemde İskandinav kökenli Ruslarla Türk halkları arasındaki ilişkiler siyasi, ticari, askeri, dini, filolojik ve kültürel açılardan ele alınacaktır. İskandinavların farklı Türk gruplarıyla olan ilişkilerini müstakil olarak ele almak da mümkün olabilirdi ancak o zaman daha geniş ve toplu bir görünüm ortaya çıkarmak zorlaşacaktı.

a. Siyasi Alandaki Etkileşimler

Türkler ile İskandinavlar arasındaki ilişkiler, askeri mücadelelerden çok[277] çeşitli siyasi-ticari ilişkilerin ve genellikle sulhün egemen olduğu, siyasi-ticari ilişkiler çerçevesinde birçok etkileşimin yaşandığı bir zeminde gerçekleşmiştir. İstisnai durumlar olarak da Özi boylarında Ruslarla Bizans ile iletişimini kesen Peçenekleri, Svyatoslav'ın İdil Bulgarlarına ve Hazarlara olan saldırılarını ve Hazar Denizi'ni yağmaladıktan sonra geri püskürtülen Rusların İdil Bulgarlarının saldırısına uğramalarını gösterebiliriz. Mes'udi'den ve İbn Miskeveyh'ten, Rusların Hazar Denizi'nin batı kıyılarında yaşayan (Günümüz Dağıstan ve Azerbaycan kıyıları) Müslümanlara saldırdıklarını ve Müslümanların onlardan intikam aldığını öğreniyoruz. Müslümanlardan kuzeye

[277] Askeri alandaki etkileşimler bölümünde etkileşimlerin de daha çok savaş teknolojisi ve askeri teçhizat alışverişi şeklinde gerçekleştiği görülecek.

kaçabilen Rusları ise İdil Bulgarları yok ettiler. Siyasi alandaki etkileşim konusunda bilgi öğrendiğimiz ilk kaynak, aynı zamanda Türk-İskandinav halkları münasebetleri hakkında elimizde bulunan ilk kaynaktır.

Doğu Avrupa'daki varlıklarının ve yerleşimlerinin başlangıç noktalarından biri Ladoga Gölü etrafı olan İskandinavlar, bölge halklarıyla temaslar kurarak nehirler yoluyla güneyde Bizans ve İslam dünyası topraklarına kadar inerek Bizans ve İslam dünyası ile de siyasi ilişkiler kurdular ancak İskandinavlara en büyük siyasi etkiyi Türkler yapmış olmalılar. Baltık coğrafyasından Karadeniz kıyılarına ve Kuzey Kafkasya'ya kadar olan bölgenin tek merkezi otoritesi olan Hazarlar, Svyatoslav'ın ağır saldırılarına kadar Karadeniz'in kuzeyindeki kabilelerden haraç toplamaya devam etmişti. İstahrî,[278] Ruslar, bulundukları konum ve Doğu Avrupa'daki faaliyetleri ve Türklerle ilişkileri hakkında bilgi verir.[279]

"Ruslar 3 kesimdir. Yarıya yakını Bulgarlara yakındır. Hükümdarları Kuyabe (Kiev. İstahri Kiev şehrini dile getiren ilk seyyahtır) şehrinde oturur. Burası Bulgar şehrinden daha büyüktür. Bunlardan daha uzak olan kesim Saleviyye olarak isimlendirilir. Hükümdarları Ersâ şehrinde oturur. İnsanları Kuyabe şehrine ticarete gider. Ersa şehrine gidebilen bir yabancıdan bahsedilmez; zira yabancılardan oraya ayak basan kişileri öldürürler. Suyun içerisinden giderler. Ticaret yaparlar ama yaptıkları ticareti ve işlerini

[278] Hakkındaki bilgilerimiz kısıtlı olmakla birlikte adından İstahri şehrinden (antik Persepolis yakınlarında) olduğu düşünülebilir. *Yollar ve Ülkeler (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik)* adlı eserinde gezip gördüğü yerleri anlatan İstahri, Hazarlar ve İdil Bulgarları ile birlikte Ruslar hakkında da bilgi verir. Bkz. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 156.

[279] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 81.

kimseye haber vermezler. Kimse ile dost olmazlar ve hiç kimsenin ülkelerine girmesine izin vermezler. Esra'dan siyah kürk ve kurşun götürülür. Ruslar, kendilerini yakan bir halktır. Öldüklerinde bütün varlıkları ile birlikte cariyeleri de kendileri ile birlikte yakılır. Bazıları sakallarını keserken, bazıları da sakallarını uzatır ve perçem gibi kıvırır. Giysileri kısa tüniktir/karâtık. İşte bu Ruslar, Hazarlar,[280] Rumlar ve çoğunlukla Bulgarlar ile ticaret yaparlar. Rumların kuzeyinden onlara komşudurlar. Sayıları çoktur. Ülkelerine gelen Rumlar ve Bulgarlardan vergi alırlar."[281]

Güneye doğru yaptıkları ticari faaliyetlerde kuzeyli halkların son derece kıymetli addettikleri gümüş madenine ulaşmada ve kuzeyin kürk[282] gibi ticaret mallarını güneye taşımada ticari yolları Hazarlar denetliyordu. Dolayısıyla Hazarların Rusları siyasi alan da dâhil olmak üzere birçok açıdan derinden etkilemeleri kaçınılmazdı. İskandinavların siyasi anlamda Türklerden derinden etkilendiklerinin en belirgin göstergesi, Doğu Avrupa'ya gelen İskandinavların kurdukları ilk siyasi oluşumda idarecilerinin kağan (*chacanus*) unvanını kullanmasıdır. İskandinavlar tarafından Doğu Avrupa'da kurulan bu devletin adı da Rus Kağanlığı idi. İdarecilerinin kağan unvanını kullandıklarını ilk olarak aynı zamanda Türk-İskandinav halkları münasebetleri hakkında elimizde bulunan ilk kaynak olan *Annales Bertiniani*'den öğreniyoruz.[283] Kaynak, 839 yılı hadiselerinde

[280] Iṣṭakhrī, *Ülkelerin Yolları*, 197–198.

[281] Iṣṭakhrī, *Ülkelerin Yolları*, 202.

[282] Kürk, İslam dünyasında sıcak tutması ve görünüşünden dolayısı ile çok makbul bir giysiydi. Kürk'ün İslam dünyası açısından önemi için bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 143.

[283] Akdes Nimet Kurat, Rus knez Vladimir'in dahi kağan unvanını kullandığını ve bunun Kiev'e hakimiyet telakkisi ile alakalı olduğunu söyler. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi* (İstanbul: devlet Basımevi, 1937), 83.

Bizans elçi heyetinin İngelheim'de I. Louis'in (Dindar Louis) huzuruna çıktıklarından söz eder. Heyette kendilerini Ruslar[284] olarak ve liderlerini de Kağan (*chaganus*) olarak tanımlayan bir grup da vardı. İmparator Louis, kendilerini Ruslar olarak tanıtan bu grup ile ilgili yaptığı istihbarat sonucu bunların aslında kuzeyli İsveçliler (*comperit eos gentis esse Sueonum*) olduğunu anlamıştır.[285] *Annales Bertiniani*, IX. yüzyıl Karolenj dünyasında vuku bulan olayların ayrıntılı bir kaydını bize ulaştıran, Türk-Rus münasebetleri ile ilgili son derece önemli ayrıntılara yer veren bir eserdir. Kaynakta geçen Rusların Kağanı, kral kağan değinmeleri modern tarihçiler arasında geniş ölçüde tartışılmıştır. Eserin kaleme alındığı ve olaylarının anlatıldığı yüzyıl, Karolenj Devletinin çöküşte olduğu katastrofik dönemlerden birisiydi.[286] Ekonominin derin bir çöküş içinde olduğu, Hıristiyan Karolenjlerin Pagan Vikinglerin saldırı ve yağmaları altında ezildikleri bu dönemde Batı Avrupa'yı korkudan titreten Vikinglerin doğudaki kuzenlerinden bir grup, kendilerini kralları *Kağan*'ın gönderdiğini, İsveç'e geçiş için izin istediklerini söyleyen bir mektupla Karolenj imparatorunun huzuruna çıkmışlardır. Vikinglerin Batı Avrupa'daki faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgiler içeren bu eserin bizim konumuz açısından en önemli tarafı bahsi geçen bu elçilik heyeti hadisesi anlatılırken bu İsveçlilerin kendilerini *kağan*'larının gönderdiğini söylemeleridir:[287]

"İmparator Theophilus tarafından gönderilen Grek (Bizans) elçi heyeti de geldi. Bu heyette, Chalcedon'un (Kadıköy) piskoposu Theodosius ve Spatharius Theophanus da

[284] *Qui se, id est gentem suum, Rhos vocari dicebant.*

[285] Bu Rus grubun kuzeyden tam olarak nereden gelmiş olabilecekleri ile ilgili bkz. Simon Franklin – Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200* (London, New York: Routledge, 1996), 29–50.

[286] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 17.

[287] Nelson, *The Annals of St-Bertin*, 1.

vardı. İmparator için değerli hediyeler ve bir de mektup taşıyorlardı. İmparator, bu heyettekileri 18 Mayıs tarihinde İngelheim'da bir törenle huzuruna kabul etti. Heyetin misyonu, iki imparator ve tabiileri arasındak barış, daimi dostluk ve diyalog antlaşması gerçekleştirmekti. Onlar ayrıca imparatorumuzun yabancı halklara karşı kazandığı zaferleri kutlamak istiyorlardı. Theophilus'un imparatorun zaferlerini kutlayan ve ona dua içeren mektubu imparatorun huzurunda okundu. İmparator ayrıca heyetle birlikte kendilerine Rus diyen bazı adamlar göndermişti.[288] Mektupta bu kişilerin kendisine adına *kağan* dedikleri kralları tarafından gönderildiği belirtiliyordu. İmparator Theophilus mektubunda imparatorun onlara iyilikle muamele edeceğini, imparatorluğunun topraklarından güvenli bir şekilde geçmelerini sağlayacağını ve onlara imparatorun topraklarından geçip kendi vatanlarına ulaşmalarında refakat edecek kişiler görevlendireceğini umduğunu belirtiyordu. Çünkü Bizans imparatorunun mektupta belirttiğine göre onların Konstantinopolis'e gelirken kullandıkları güzergâh vahşi ve acımasız kavimlerle doluydu ve imparator onların memleketlerine geri dönerken aynı güzergâhı kullanmalarını istemiyordu.[289] İmparator onların başlarına bir bela gelmesini istemiyordu. İmparator onların buraya gelmelerinin gayesini daha detaylı araştırınca onların İsveçliler olduğunu öğrendi. İmparator onların yardım istemek için değil casusluk için geldiklerinden şüphelenmişti. Onların gerçekten iyi niyetlerle geldiklerine emin olana kadar onları kontrolde tutmaya karar verdi. Derhal aynı kafileyle Theophilus'a bir mektup göndererek bu kaygısını dile getirdi. İlaveten onları aralarındaki dostluk hürmetine memnuniyetle hîmâ edeceğini ve eğer gerçekten samimi yardıma ihtiyaç duyan

[288] Viking Ruslara dair elimizdeki en erken kaynak.

[289] İskandinavlar neden farklı bir dönüş yolu seçtiler sorusunun cevabı için bkz. Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus", 134.

kimselerse onların güvenle, himayeli bir şekilde ülkelerine dönmelerini sağlayacağını, ama eğer öyle değillerse onları bir kafileyle ona geri göndereceğini ve kendisinin onlara uygun gördüğü şekilde muamelede bulunacağından emin olduğunu belirtti."[290]

Annales Bertiniani'de geçen Rus Kağanı unvanının yanında Türk-İskandinav ilişkilerini ilgilendiren başka bir husus da bu kuzeylilerin Bizans'ın başkentini neden ziyaret ettikleri sorusunun altında yatmaktadır. Zira imparator Theofilos, bu kuzeyli heyetini sıradan bir diplomatik incelik hareketi olarak kabul etmiş olamaz. Kuzeylilerin VIII. yüzyıldan beri Doğu Avrupa'da var oldukları ve 839'dan çok önce Hazarlarla ve Macarlarla ilişki içinde oldukları biliniyor. Ne kuzeylilerin Bizans'tan beklentileri hakkında ne de Bizans'ın kuzeylilerden temin etmek istedikleri çıkarlar hakkında bilgi sahibiyiz ancak Hazarlar ve Macarlara karşı bir tür işbirliği beklentisi içinde olunacağını tahmin etmek güç değildir. Çünkü kuzey dünyası halkları için önemli bir pazar olan ve Bağdat'a geçiş yolu üzerinde bulunan Bizans ile Doğu Avrupa'da gittikçe daha etkin olan ve ticarette önemli rol oynayan bu kuzeylilerin ilişkilerini kesmeleri iki tarafa da fayda sağlamazdı. Bu durumu *Annales Bertiniani*'den yola çıkarak tahmin yürütmekten başka somut delilimiz bulunmamakta ancak kuzeylilerin Konstantinopolis'i ziyaret ettikleri yıl (839) Ruslara, Macarlara ve Hazarlara yakın bir bölgede, Kırım'da yeni bir askeri thema oluşturması (Klimata) muhtemelen tesadüf değildir. Theofilos'un bu themayı Kırım ve çevresinde kontrolü kaybetmemek için kurduğunda şüphe yoktur. Diğer taraftan kuzeylilerin Bizans'ı ziyaret ettikleri yıl Hazarlar da bir hamle gerçekleştirmiş ve kendi elçilerini göndererek Theofilos'tan Sarkel'i inşa için yardım talep etmişlerdir. Theofilos'un Sarkel'in inşası için gönderdiği ekip başkente dönüp Bizans'ın Kırım'daki hâkimiyetinin tehlikede olduğunu imparatora iletince imparator Kırım Themasını kurmuştur. Bu hadise

[290] Nelson, *The Annals of St-Bertin,* 44 Waitz, *Annales Bertiniani,* 19–20.

tarih verilmeden *DAI'da* da aktarılmaktadır.[291] Bu hadiselerden anlaşılan odur ki; hem kuzeyli Ruslar hem de Hazarlar Konstantinopolis'e Bizans'ın desteğini elde etmek amacıyla elçiler gönderdiler ve Bizans, Sarkel'i inşa ederek Hazarlara destek verdi.[292]

Buna ilaveten Shepard'a göre İskandinav kökenli bu halkların X. yüzyılın başlarında Bizans ile yaptıkları iki önemli antlaşmada (907 ve 911) ismi geçen kişiler Rus topraklarında iktidar sahiplerini temsil ediyorlardı ve gücün merkezi saraya bağlı kağanda bulunuyordu. Shepard burada doğrudan kağan gelimesini kullanır.[293] Yine Shepard'a göre Kiev'de konuşlanan Prens İgor, kağan rolünü üstlenmişti ve başkomutanı Svelend ile olan ilişkisi de Hazar tarzı ikili liderliği yansıtıyordu.[294] Buradan hareketle IX. yüzyılda Doğu Avrupa'ya gelen ve Rus olarak bilinen İskandinavların oluşturduğu ve Rus Kağanlığı olarak bilinen siyasi oluşumun, Doğu Avrupa'da Türk-İskandinav halklarının arasındaki siyasi etkileşimin derecesini göstermesi açısından önemi görülür. Özetle maalesef sayıları hakkında bir bilgi edinemediğiniz ve kendilerini Rus (*Rhos*) olarak adlandıran ve İsveçlilerin soyundan geldiklerini iddia eden (gens *Sueonum*)[295] İskandianvlardan oluşuyordu, kağan unvanını kullanıyorlardı ve kuzeydeki güzergâhta onları birçok tehlikeler beklediği için Bizans heyetine ile birlikte İngelhelm'e gelerek burada Dindar Louis'ten geçiş izni istemişlerdir. İmparatorun bunların kendilerine

---

[291] Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio,* 41.

[292] Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus", 134.

[293] Brink – Price, *Viking Dünyası,* 630.

[294] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 626.

[295] İmparator bu ifade sayesinde derhal onların kuzeyli Vikingler olduklarını anlamıştı. Çünkü Rus (Rhos) kelimesi hakkında bir bilgisi yoktu. Hatta bu adlandırmayı muhtemelen ilk defa duyuyordu.

mütemadiyen saldıran Vikingler olduğunu anlaması ve onların casus olduğundan şüphelenmesi üzerine geçiş izni vermediği biliniyor ancak bu Vikinglere ne olduğu hakkında ileri bir malumata sahip değiliz.[296]

838'de Annales Bertiniani'de yer alan kağan unvanı, 871 yılında bir başka Latince kaynakta karşımıza çıkıyor. Bizans imparatoru I. Basileos, II. Louis'e (Ludvig) gönderdiği mektupta kağan unvanının Avarlar, Hazarlar ve Normanlar (Nortmanno) arasında kullanıldığından söz eder.[297]

Annales Bertiniani ve *Chronicon Salernitanum*'da karşılaştığımız bu hususu daha ilgi çekici kılan ise İskandinavların *kağan* unvanını kullandığı bilgisine İslam kaynaklarında da rastlamamızdır. İbn Rüsteh *el-Alâku'n-Nefise*'sinde Ruslardan bahsederken hem Salakiba (Slav) – Rus ayrımına yönelik hem Türk-Rus-Sakaliba üçgenindeki ilişkilere hem de Rusların kağan unvanını kullandıklarına yönelik bilgiler sunar. İbn Rüsteh'e göre Rusların, kendisine Hakan-ı Rus unvanını vermiş olan melikleri vardı. Yine İbn Rüsteh'in tasvirinde Rusya'nın etrafı göllerle çevriliydi. O da Rusların bir adada yaşadıklarını ve burasının üç günlük bir uzaklıkta olduğunu aktarıyor. Onun tasavvurunda bu coğrafya, oldukça yeşil ormanlık ve sık sık bataklıklarla çevriliydi.[298] İbn Rüsteh'in Rusların Slavlarla savaşıp onları gemilerine atarak Hazeran ve İdil Bulgarlarına götürüp orada

[296] Duczko, *Viking Rus*, 17–18.

[297] Duczko, *Viking Rus*, 25.

[298] Bununla ilgili tartışmalar için bkz.: D. A. Hvolston, *İzvestiya o Khozarah, Burtasah, Bolgarah, Mad'yarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda ben Omar Ibn-Dasta* (St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1869), 147–150.

sattıklarını aktarır.[299] Rusları aktarırken tarımla uğraşmadıklarını, tahıl ihtiyaçlarını Sakalibe yurtlarından elde etiklerini dile getirir.[300]

Rusların kağan unvanını kullandıklarına rastladığımız bir diğer belge ise anomim Farsça eser *Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*'dir (Doğudan Batıya Dünyanın hudutları). Eser, Türkler hakkında verdiği tafsilatlı bilgilerle X. yüzyıl Arap-İran kaynakları arasında müstesna bir konuma sahiptir.[301] Konumuz açısından ise Rus-Türk ilişkilerinin yanında Rus-Slav ayrımını yapması ve Rus olarak bahsedilen grubun İskandinavya kökenlerine sahip olduğuna yönelik bilgiler vermesi yönünden öneme sahiptir. Zira esere göre; Ruslar, Sakalibe'nin doğusunda yaşarlardı ve aralarında Ruslara hizmet eden Sakalibe'den bir güruh bulunurdu. Son derece savaşçı, kötü huylu ve cengâver olan Ruslar, önderlerine *Rus Kağanı* derlerdi.[302]

"Bu ülkenin doğusu Peçeneklerin dağları,[303] güneyi Rûtâ Nehri, batısı Saklablar, kuzeyi ise kuzeyin gayri meskûn topraklarıdır. Burası büyük bir ülkedir. Halkı kötü huylu, inatçı, kibirli, kavgacı ve cengâverdir. Çevrelerinde yaşayan ve kendi dinlerinden olmayan

[299] Ramazan Şeşen'de "Slavlar üzerine akınlar yaparlar. Gemilere binerek onların ülkesine çıkarlar. Onlardan aldıkları esirleri Hazarlara ve Bulgarlara satarlar" Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* 39.

[300] İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise, Dünya Cografyası*, çev. Ali Fuat Eker (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 163.

[301] Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* 15.

[302] Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, 120.

[303] Ural Dağları?

herkesle savaş içindedirler. (Savaştıkları insanlara) galip gelirler. Kralları *Rus Hakan* olarak isimlendirilir."[304]

Gerdizi de İbn Rüsteh'ten de etkilenerek Rusların hakan denen bir hükümdarları olduğunu söyler:

"(...) Onlar (Macarlar) Slavları yenerler ve her zaman Slavlara üstün gelirler ve onları [köle kaynağı] olarak görürler. Macarlar ateşe tapıyorlar ve Oğuzlara, Slavlara ve Ruslara gidiyorlar ve oradan esir alıp Bizans'a götürüp satıyorlar (...). Sürekli Slavlara saldırıyorlar. Macarlardan Slavlara 10 günlük mesafe vardır. Slav serhatlarında Vantit adında bir şehir vardır (...). "[305]

"Rusların ülkesi denizde bir adadır. Bu adanın uzunluğu ve genişliği 3'er günlük yoldur. Bu ada hep ormanlar ve korularla kaplıdır. Toprağı çok nemlidir. O şekilde ki, insan ayağını yere koyarsa nemden toprak hareket eder. Rusların Hakan denen bir hükümdarları vardır. Zikredilen adada 100.000 kadar adam yaşar. Bu adamlar gemilerle daima Oğuzların ve Slavların yanına giderler. Slavları yakalayıp esir ederler ve onları Hazarlar ve Bulgarlara götürüp satarlar. Rusların ekin ve hububatı yoktur. Ziraatleri Slavları yağmalamaktan ibarettir. Aralarından birinin bir çocuğu olunca, kınından çekilmiş kılıcı önüne koyarlar. Babası ona 'Sana miras bırakacak altın, gümüş ve malım yok. Sana mirasım budur. Kendin kazan, kendin ye.' der. Bunların ticareti samur ve sincap derisi satmaktan ibarettir. Bazıları yün satar. Bunlar temiz elbiseli kişilerdir. Esirlere iyi

[304] Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, 120.

[305] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 56–59.

davranırlar. İnsancıldırlar. Aralarından hiç biri yabancıya fena davranmaz. Yabancılara fena davrananı kınarlar. Ondan yabancının hakkını alıverirler."[306]

İki önemli Rus kaynağında da, Metropolit İlarion'un *Slovo o zakone i Blagodati*'si[307] ve İgor Destanı'nda (*Slovo o Polki İgoreve*)[308] Rus liderlerine *kağan* olarak hitap edildiğine şahit oluyoruz. Bunlara ek olarak Kiev'deki Aziz Sofya Katedrali'ndeki "Tanrım, Kağanımızı Koru" (Спаси, Господи, Кагана нашего! – Spasi, Gospodi, Kagana naşego!)[309] yazısını da dile getirmek gerekir.[310] İlarion, risalesinde Vladimir Svyatoslaviç'i "topraklarımızın büyük kağanı" (*великий каган нашей земли* – Velikiy kağan naşey zemli), "Kağanımız Vladimir" (*каган наш Владимир* – Kagan naş Vladimir) olarak, oğlu Yaroslav'ı ise "inançlı (sadık) kağanımız Yaroslav" (*благовернoму кагану Ярославу* – Blagovernomu kaganu Yaroslavu) olarak anar.[311] Anlaşılan "kağan" unvanı İskandinav Ruslar arasında Doğu Avrupa'ya gelip Türklerle münasebete geçtikten sonra yaygın olarak kullanıldı. Hatta Duczko'ya göre kağan unvanı, Rusların tek resmi unvanı olarak kullanılıyordu. Kiev Rus Devleti kurulduktan sonra bir süre devam ettikten sonra

---

[306] Novoseltsev vd., *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye*, 399.

[307] Mitropolit İlarion, *Slovo o zakone i blagodati*, çev. V. Ya. Deryagin (Moskova: İnstitut Russkoy Tsivilatsii, 2011), 22–26.

[308] Peter B. Golden, "The Question of the Rus' Qaganate", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982), 82.

[309] Kuzey dış galerisinin duvarında yer alan bu yazı, II. Dünya Savaşı yıllarında sıva tabakasının dökülmesiyle yok oldu. S. A. Vısotskiy, *Drevnerusskiye Nadpisi Sofii Kievskoy, Vıpusk I* (Kiev: Naukova Dumka, 1996), 49-52, 162–163.

[310] Golden, "The Question of the Rus' Qaganate", 82.

[311] Duczko, *Viking Rus*, 25.

zamanla kullanımı ortadan kalkmıştır. Tüm bu kaynaklar, Türkçe kökenli ve Türk halklarına özgü olan *kağan* unvanının İskandinavya kökenli Ruslar arasında yaygın olarak kullanıldığına, devlet geleneği anlamında Türklerden etkilendiklerine bir kanıttır. Rusların Doğu Avrupa'da yoğun olarak faaliyet gösterdiği IX.-XI. yüzyıllarda bölgedeki yegâne hâkim güç, Göktürklerin varisi olan Hazar Kağanlığıydı. Kağan unvanının ise Hazarlar tarafından kullanıldığını gösteren birçok belge elimizde mevcuttur.[312]

Rus liderlerin kağan unvanını kullanmalarını Hazarlardan bağımsızlık kazandıklarının bir göstergesi olarak sunmak görüşüne Peter Golden şiddetle karşı çıkar ve aksine Rusların Hazarların bir tebaası olduğundan bu unvanı taşıdıklarını, aksi takdirde bu unvanı taşımalarının siyasi anlamda mümkün olamayacağını ileri sürer. Kağan unvanını kullanmasının dönem Doğu Avrupasında Rus liderlere kazandıracağı imtiyazlar düşünüldüğünde bu düşünce en kabul gören teori olarak karşımıza çıkar.[313] Diğer taraftan başkasına ait bir unvanı kimsenin rahatça sahiplenemediğini, böylesi bir durumda nasıl siyasi krizlerin ortaya çıkacağını en güzel *Chronicon Salernitanum*'da görüyoruz.[314] Yukarıda aktardığımız Bizans İmparatoru I. Basileos'un II. Ludvig'in imparator unvanını kullanması üzerine gönderdiği mektuba II. Ludvig de bir cevap niteliğinde mektup göndermişti. Bu mektupta II. Ludvig kendini savunurken sadece Hazarların değil, Avarların ve Bulgarların da *kağan* unvanını kullandıklarını söylüyor. II. Ludvig cevap mektubunda şunları söylüyordu:

---

[312] Hazarların Kağan unvanını kullanmaları ile ilgili bkz. Hayrettin İhsan Erkoç, "Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, ed. Semiha Nurdan – Muhammed Özler (Ankara: TTK, 2018), 392.

[313] P. B. Golden, "Rūs", *Encyclopaedia of Islam* , VIII/625–626.

[314] Duczko, *Viking Rus,* 25.

"İmparator Ludwig,[315] I. Basileos'un imparator unvanını yasadışı olarak kötüye kullandığı şeklindeki[316] suçlamalarına katılmıyor. (…) Ancak Davud tarafından da onaylanan tüm kitaplar bize aktarıyor ki; Arapların protosembolleri (protosimbolus) değil, kralları vardı. Kağan (*chaganus*) unvanı da inanıyoruz ki; sadece Hazarların ya da Normanların (*Nortmanni*) değil, Avarların da yöneticisidir (*praelatus*). Aynı şekilde Bulgarların (*Vulgares*) yöneticisi (*princes*) de bu unvanla bilinir. Tüm bunları, Grekçe kitapları okuduktan sonra, yazdığınız şeyin ne kadar uygunsuz olduğuna kendinizi ikna etmeniz için söylüyoruz; bunların kesinlikle kendi unvanlarından memnun olduklarını söylüyorsunuz, ancak siz onların kendi unvanlarını da kullanmıyorsunuz. Ama bu nedenle, kurnazca *βασιλεύς* unvanını onların hepsinden alıyorsunuz, çünkü onu yalnızca kendinize layık görüyorsunuz, sahiplik hakkıyla değil, zorla. (...)"[317]

Burada Ludvig'in cevabı bizim düşüncemizi etkilememektedir çünkü Avarların ve İdil Bulgarlarının dan Türk halkları olduğunu ve bunların da Kağan unvanını kullandıklarını biliyoruz. Duczko ve Golden'a göre İskandinav Ruslar bu unvanı kullanırken "gerçek Kağanlık" onların olmadığını, Göktürk Kağanlığının gerçek varislerinin Hazarlar olduğunu gayet iyi biliyorlardı ve Ruslar, Hazarların bir vasalı olmayı, dolayısıyla İtil'deki gerçek kağana bağlanmayı kabul etmişlerdi.[318] Ve tüm bu bilgilerden yola

[315] 825-875 İtalya Kralı ve Frank İmparatoru.

[316] 800 yılında Şarlman'ın Roma'da taç giyip imparator ilan edilmesinden sonra Bizans imparatoru ve Frank hükümdarı arasında çıkan anlaşmazlık konusu. Bizans'a göre yalnızca bir Roma imparatoru vardı ve o da Bizans'tı. Şarlman'ın Roma'da taç giyip kendisini Roma imparatoru ilan etmesi iki güç arasında uzun süreli bir tartışmaya konu oldu ve Bizans-Batı ilişkilerine uzun vadede de önemli ölçüde etki etti.

[317] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 22–23.

[318] Duczko, *Viking Rus*, 30.

çıkarak bu bağlılığın tarihi, Hazarların İskandinav Rusları boğazı korumları için Kerç Boğazı'na yerleştirdiği 930'lara değil, Rusların kağana tabii olduklarını bizzat kendilerinin ifade ettiği Annales Bertiniani'de bahsedilen 839'a[319] kadar geri götürülmelidir.[320]

Türkler ile İskandinavların Avrupa'da yaşanan Viking Çağı olarak adlandırılan dönemin başlangıcından itibaren siyasi etkileşim halinde olduğunu gösteren kaynaklardan bir diğeri de *Amasralı Georgius* üzerine yazılan bir Bizans hagiografisidir. Amasralı Aziz Georgius üzerine yazılan ve X. yüzyıla tarihlenen bir hagiografide Aziz Georgius'un birçok mucizeler gerçekleştirdiği, kente saldıran ve yağmalayan Ruslara karşı Amasra'yı koruduğu anlatılır. Bu saldırının gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmaları XIX. yüzyıldan bu yana devam ededursun, gerçekleşmiş olması halinde bu kaynağı Viking Rus-Bizans ilişkilerinden bahseden ilk kaynak olarak kabul etmek mümkündür. Burada iki konu bizim çalışmamız özelinde önemlidir. Birincisi kaynakta Amasra'ya saldıran Rusların 793 yılında İngiltere'de Lindisfarne Manastırı'na saldıran Vikinglerle neredeyse aynı şekilde tasvir edilmeleri, ikincisi ise Rusların Amasra'ya saldırmaları gerçeleşmemiş olsa da ya da gerçekleşse bile bu kadar erken bir dönemde gerçekleşmemiş olmasının bizim konumuz açısından çok bir şeyi değiştirmemesi, önemli olanın IX.-X. yüzyıllarda kaleme alınan (yazılış tarihi tartışmalıdır) bir hagiografyada kuzeyden gelen İskandinavların

[319] Aynı yıllarda eserini kaleme alan İbn Hurdazbih de İskandinav Rusların Karadeniz'in kuzey kıyılarında siyasi ve ticari bağlar kurduklarını anlatır. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 145–146.

[320] Omeljan Pritsak Norman Gold, *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century* (Cornell University Press: Ithaca, 1982), 116–117.

Anadolu'da Paflagonya kıyılarına saldırmalarından bahsediyor oluşudur.[321] Buradan anlaşılacak nokta şudur: Amasra'ya gerçekleştirilen baskının gerçekte vuku bulup bulmadığı ve baskının tarihi hakkında önemli tartışmalar vardır ancak IX. yüzyılın başlarında Rus olarak bilinen insanların önemli bir tehdit olarak görüldüğü açıktır. Bu da Türk-İskandinav halkları siyasi ilişkilerinin IX. yüzyılın başlarına kadar götürülmesinin mümkün olduğunu gösteriyor. Bu da şu anlama geliyor: Viking Çağı'nın başlangıcı olarak kabul edilen dönemlerde (793 Lindisfarne Manastırı Saldırısı) İskandinavyalılar bir koldan İngiltere kıyılarını yağmalarken bir koldan da Doğu Avrupa nehirlerinden gelerek Türklerin yaşadığı topraklardan da geçip Karadeniz'e iniyor ve Bizans kıyılarına saldırılar düzenliyorlardı. Bu durum ayrıca İskandinavyalıların PVL'de bahsedildiği üzere 862'de Rurik'in kardeşleriyle Novgorod ve çevresine davet edilmelerinden çok önce Karadeniz kıyılarına kadar inerek bölgede etkili olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan Bizans'ın Kırım Themasını kurması ve Hazarlara Sarkel'in inşasına yardım etmek suretiyle destek vermesi, Ruslar ile önceden yaşadığı tatsız hadiselere bağlanabilir. İşte Amasralı George'da bu tür hadiseler dile getirilmektedir. Diğer taraftan Amasralı George, Ruslardan bahsederken onların bölgede herkes tarafından iyi tanındığını vurgular.[322] Kuzeylilerin *Annales Bertiniani*'de belirtildiği üzere Konstantinopolis'e

[321] Fakat burada kuzeyde bulunan (örn. Peterhof) ve IX. yüzyılın başlarına tarihlenen dirhemlerden yola çıkılarak Vikinglerin IX. yüzyılın başları gibi erken bir dönemde Bağdat pazarlarında var olduğu görüşlerini göz ardı etmemek gerekir. Thomas S. Noonan, "When did Rûs/Rus' Merchants First Visit Khazaria Baghdad?", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* (1991), 213–219.

[322] Litvina A. F. – F. B. Uspenski, *İz İstorii Russkoy Kulturı (Kievskaya i Moskoskaya Rus)* (Moskva: Yazıki Slavyanskoy Kulturı, 2002), 60.

dostluk elçileri göndermiş olması, Bizans'ın Ruslara bakışını değiştirmemiştir. Bunda da yine önceki tecrübeler mutlaka etkili olmuştur.[323]

"Herkesin malumu olduğu üzere son derece vahşi, zalim ve hiçbir insanlıktan zerre nasibini almamış bir kavim olan Barbar *Ruslar* saldırdılar. Bunların davranışlarındaki canavarlık, eylemlerindeki insanlık dışılık, kana susamışlıklarını gösteriyor. Bu insanlar hiçbir şeyden insan öldürmek kadar zevk almıyorlar. Oldukça kötü bir şöhrete sahip olan bu [halklar], Propontis'ten[324] başlayıp yakıp yıkarak ilerlediler. Kıyıların geri kalanına yayıldılar. Azizin memleketine (Amastris-Amasra) bile nüfuz ettiler. Acımasızca her milletten ve yaştan insanı katlettiler. Ne yaşlılara acıdılar ne de kundaktakilere. Katil elleriyle silahlanarak güçleri yettiğince büyük bir yıkım gerçekleştirdiler. Yıkılmış kiliseler, kirletilmiş kutsal alanlar, devrilmiş altarlar, parçalanmış libasyonlar ve sunak alanları… Bu şekilde yabancıların erkekleri ve bakire kadınları katletme geleneği bunlar tarafından bir kez daha tekrarlanmış oldu. Ne yardım eden kimse vardı ne de direnen. Çayırlara, pınarlara ve ağaçlara tapınılıp medet umuluyor. İlahi takdir belki de kutsal kitaplardan öğrendiğimiz, İsrail'in birçok kez başına gelen kanunsuzluğun artması için bunları yaşatıyor."[325]

Annales Bertiniani'de Rusların Bizans ile iyi ilişki içinde olunduğunu ve imparatorun Rusara yardım ettiğini gösteren malumat ile Amasralı George hadisesinden öğrendiğimiz

---

[323] Treadgold, "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus", 137.

[324] Burada kastedilen Marmara denizi değil, Azak Denizi olmalı

[325] Tatyana N. Djakson – İ. G. Konovalov, A. V. Podosinov, M. V. Bibikov (ed.), *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov* (Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2010), 129–130.

Rusların Bizans topraklarına saldırma hususunun tezat teşkil ettiği düşünülebilir ancak doğuya gelen Rusların farklı gruplar halinde ve farklı güzergahlardan, farklı motivasyon ve gayelerle geldiklerini unutmamak gerekir.[326] Kesin olarak şunu söyleyebiliriz ki; *kağan* unvanı, Doğu Avrupa'da birçok imtiyaza sahip olmanızı sağlayacak bir unvandı. Güneyden İskandinavya'ya aktarılan birçok ticari emtianın, özellikle gümüşün akışında Hazar kağanı kontrol edici konumdaydı. Dolayısıyla hem İdil üzerinden gelen Ruslar hem de Özi üzerinden gelenler Hazar Kağanlığı ile iyi siyasi ilişkiler kurmak zorundaydı. Bunu hem Latin kaynaklarında, hem Arap kaynaklarında, hem Bizans kaynaklarında hem de arkeolojik buluntularında görüyoruz. Doğu Avrupa'da Baltık ve Ladoga Gölü sahasından güneyde Karadeniz'e ve Hazar Denizi'ne kadar olan sahada siyasi ve ticari anlamda Hazar Kağanı en güçlü unsurdu ve bölge sakinleri ve ticarete gelenler bir şekilde kağan tebaası ile ilişki kurardı.

Musevi Hazarların deniz kuvvetleri olmadığı ve güneylerinde İslam dünyası ile mücadele halinde oldukları için Rusların Hazar Denizi'ne girerek batı ve güney kıyılarına saldırılar düzenlemeleri Hazarların çıkarına hizmet ediyordu. Hatta Bartold'a göre bu Rusların Hazarlarla ilişkileri sadece Hazarlara onda bir oranında vergi vererek İtil'den Hazar Denizi'ne geçmekten ibaret değildi. Ona göre Hazarlar, bizzat onları Hazar Denizi'ne

[326] Franklin - Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200*, 31; Thorir Jonsson Hraundal, "New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources", *Viking and Medieval Scandinavia* 10 (2014).

girip İslam dünyasına saldırılar düzenlemeleri konusunda teşvik ediyor olabilirlerdi.[327] Zira Mesudi'ye göre Vikinglerin Hazar başkentinde çeşitli görevleri de vardı:

"Putperest inanışa sahip Ruslar ve Sakalibe, kralın tüccarları ve hizmetkârları olarak görev yaparlar."[328]

Özetle Rus'tan ilk bahseden kaynak olan Latince Annales Bertiniani'nin Türklerle ilişkinin derecesini belli eden Rus Kağanı terimini kullanması ve bundan birkaç yıl sonra Ruslara değinen ilk Arap kaynağı İbn Hurdazbih'in Ruslara Türklerle ilişkisi çerçevesinden bahsetmesi, Türklerle İskandinavya kökenli toplulukların Viking Çağı'nın daha ilk evrelerinden itibaren siyasal anlamda irtibatta ve etkileşimde olduklarını ortaya koymaktadır. Aynı anda İngelheim, Bağdat, İdil havzası, Hazar Denizi, Özi gibi farklı coğrafyalarda ve anlaşılan farklı amaçlarla (ticaret, yağma, paralı asker) bulunan İskandinav Rus gruplarına ilişkin birçok farklı kaynağın nasıl yorumlanacağı konusu açık ve net değildir ancak kesin olan şudur ki; İskandinavlar, farklı bölgelerde farklı Türk halklarıyla yoğun temaslarda bulunarak onlardan etkilenmişler ya da onları etkilemişlerdir. Bu durumun Viking Çağı boyunca ve Viking Çağı sonrasında İskandinavya anavatanının ve Doğu Avrupa'nın siyasi yapısını ne şekilde değiştirdiği konusu, İskandinavların Batı ve Kuzey Avrupa'daki siyasi varlığa etkileri ile karşılaştırmalı olarak araştırılarak ileriki çalışmalarda ele alınabilir.

---

[327] Bartold'un Rusların Hazar Denizi'ndeki faaliyetleri hakkında Mesudi'nin aktardıklarının detaylı analizi için bkz. V. V. Bartold, *Soçineniya* (Moskva: Vostoçnaya Literatura, 1963), 685-687.

[328] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 124.

b. Ticaret Alanındaki Etkileşimler

Bu bölümde, ana ticaret yollarının meydana gelişi ve gelişimi, bu nehirler boyunca yaşayan Türklerle İskandinav Rusların arasındaki ticari etkileşim ele alınmaktadır. Batı, Güney ve Kuzey Avrupa'da denizlerde ve okyanuslardaki varlıkları ve etkileri ile bilinen Vikingler, portatif (nehirden nehre taşınabilen), hızlı ve çevik hareket edebilen gemilere de sahiptiler. Bu tür ticari gemiler, birbirine bağlanan nehirlerin örümcek ağı gibi sardığı Doğu Avrupa coğrafyası için son derece idealdi.[329] İskandinavların gemilerine yönelik atıflara Bizans kaynaklarında, PVL'de, İslam kaynaklarında bolca rastlanır. Kaynakların yanında, arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan Viking gemileri de mevcut.[330]

[329] Doğu Avrupa'da bulunan İskandinav gemileri için bkz. A. Stalsberg, "Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'", *Russian History* 28/1/4 (2001).

[330] Stalsberg, "Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'".

Şekil 11 Oseberg Gemisi (Solda) ve Tune Gemisi (Sağda). Viking Gemi Müzesi, Oslo. Resim: Selim Karagöz (13 Kasım 2009)[331]

Doğu Avrupa'da kuzeyin ormanlık alanlarında yegâne ulaşım yolları nehir güzergâhları iken, orman kuşağının güneyindeki Türklerin yoğunlukla yaşadığı bozkır enleminde ise içme suyu ve su ürünleri gibi yiyeceklere ulaşım imkânlarından dolayı kara ticaret ve ulaşım yolları da nehirlere paralel olarak gelişmişti. Nehirler, doğaları gereği ulaşım ve ticaret ile bağlantılı olduklarından, nüfus da nehirler ve göller etrafında yoğunlaşmıştır. Viking Çağı gibi bir dönem yaşayan Kuzey dünyası ile Bizans ve İslam dünyası gibi muazzam zengin iki medeniyetin yer aldığı güney dünyası arasında yer alan Doğu Avrupa, jeostratejik konumu dolayısıyla IX.-XI. yüzyıllarda önemli birçok ticari merkezin geliştiği bir coğrafya haline geldi. Kiev, Novgorod, Pskov, Bulgar, Bilyar, Suvar, Kazan, Smolensk, Rostov, Suzdal, Vladimir, Kerç, Sudak, İtil gibi önemli merkezlerin hepsi nehir ve deniz kenarlarında gelişti ve bu yüzyıllarda tarihlerinin en

[331] Şu anda kapalı olan ve 2026'da Viking Çağı Müzesi olarak açılacak olan müzenin sayfası için bkz. https://www.vikingtidsmuseet.no/english/ (18.04.2023)

müreffeh dönemlerini yaşadı.[332] Türk halklarının yoğun olarak yaşadığı bu coğrafya üzerindeki nehirler, İskandinavları Karadeniz üzerinden (Özi vasıtasıyla) Bizans başkentine, Hazar Denizi üzerinden (İdil vasıtasıyla) İslam dünyasına götürüyordu. Dönemin iki süper gücünün zenginliklerinden faydalanmak isteyen (belirli oranlarda da muhtaç olan) İskandinavlar Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları, Oğuzlar gibi Türk halkları ile ticari bağlantı içine giriyorlardı. Çünkü bu ticaretin ana mümessilleri, IX.-XI. yüzyıllar boyunca Hazarlar, İdil Bulgarları, Peçenekler ve Oğuzlar gibi Türk halklarıydı. Türkler Özi, İdil, Don ve İskandinavların geçtikleri diğer tüm nehir yollarının güçlü ve müreffeh sahipleri konumundaydılar.[333] İşte Doğu Avrupa'da bu nehir yolları denizlerin konargöçerleri olan İskandinav Ruslar ile bozkırın konargöçerleri olan Türkleri birleştiren unsur olmuştu.

[332] Pavel M. Dolukhanov, *The Early Slavs*, *Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus* (New York: Pearson Education, 1996), 167–170.

[333] Dubov, *Velikiy Voljskiy Put*.

Şekil 12 İskandinavların İdil Yolu ticaretinde kullandıkları güzergâhlar (IX.-XI. yüzyıllar)[334]

Diğer taraftan kuzeyden güneye olan yoğunluk kadar olmasa da Doğu Avrupa'dan da tüccarlar Türklerin yaşadığı coğrafyalar da dâhil olmak üzere kuzeye İskandinavya'ya gidip özellikle İsveç kıyılarındaki Ribe, Uppsala, Visby, Sigtuna gibi kentlerde ticaret yapıyorlardı. Bremenli Adam, İskitya'dan birçok tüccarın her yıl buraya gittiğini, ticaret yaptığını belirtir:

[334] Humbert, *La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles*, 68.

"Büyük vaiz[335] Ansgar'ın izini takip ederek Baltık Denizi'ni geçti ve zorluk çekmeden Birka'ya geldi.[336] (...) Birca, İsveç'in[337] ortasında, İsveçlilerin en saygın tanrılarının tapınma merkezinin bulunduğu Upsala'ya[338] çok uzak olmayan bir Got[339] şehridir. Bu noktada Baltık Denizi[340] ya da Barbar Denizi[341] olarak adlandırılan deniz körfezi kuzeye doğru kıvrım yaparak bu denizin kıyılarında yaşayan barbar halklar için arzu edilen bir liman oluşturur. Bu bölgede yaşayan savunmasız halklar için son derece tehlikelidir. Gerçek şu ki; sık sık korsanların baskınlarına maruz kalan Birka sakinleri, onlara silah zoruyla direnemez ve bu nedenle düşmanlarını sinsi hilelerle alt etmeye çalışırlar. Savunmasız olan denizin bu körfezini, yüzün üzeri stadia mesafeyi gizli kayalarla (su altında) doldurdular ve yolu kendileri ve hırsızlar için eşit derecede tehlikeli hale

[335] Piskopos Unni'den bahsediliyor.

[336] Eserin bu İngilizce çevirisinde Björkö olarak geçmektedir. Burada kastedilen Malaren Gölü'ndeki Björkö adasında bulunan Got (kuzey halklarının erken Orta Çağ'dan itibaren kıta Avrupa'sında Got yurdu, halkları ise genel olarak Gotlar olarak adlandırıldığı olmuştur. Fakat Adam, İskandinavya halklarının Gotlar dışında İsveçler, Danlar, Normanlar gibi adlarla anıldığını da bilmekte ve bu pasajın hemen devamında bunu dile getirmektedir.) yerleşimidir. Zira kelime eserin Latince aslında Birca olarak geçmektedir. Coğrafi yakınlık olarak da güneybatı İsveç'teki Björkö'nün kastedilmiş olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü Baltık Denizi'nin geçildiğinden bahsediliyor. Diğer taraftan Unni'nin Birka'da yaşamını yitirdiğini de biliyoruz.

[337] Sueonia.

[338] Ubsola.

[339] Gothi.

[340] Mare Balticum.

[341] Mare Barbarum.

getirdiler. Tüm İsveç kıyılarının en güvenilir limanı haline geldiği için Danların[342] ve Normanların[343] olduğu kadar Slavlar[344] ve Sembler[345] ve İskitya'dan gelen diğer birçok halkın gemileri her yıl her envai ticari faaliyet için burada toplanırlar.[346]

Özellikle VIII. yüzyılın ikinci ve IX. yüzyılın ilk yarısı boyunca İskandinavya'dan Baltık Körfezi ve oradan Ladoga Gölü ve İdil üzerinden Bulgar'a, İtil'e, oradan da Hazar Denizi üzerinden İslam dünyası arasında yoğun bir kuzey-güney ticaret hareketi yaşanmıştır. Hazar, İdil ve Baltık Denizi'ni birbirine bağlayan transit yol, Doğu Slavlarının ve Fin-Ugor halklarının yaşadığı coğrafyalardan geçerek Volhov ve Oka Nehirleri boyunca İlmen Gölü'ne ulaşıyordu. PVL'de bahsedilen Rurik'in gelip yerleştiği yer de İlmen Gölü civarındaki yerleşimdir.

[342] Dani.

[343] Nortmanni.

[344] Sclavorum.

[345] Sembe (Prusyalılar).

[346] Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, 51–52; Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 124.

Şekil 13 Veliki Novgorod'dan Volhov'un görünüşü. Nehrin hemen sol yakasında İSkandinav Rus panayır alanı bulunuyordu. Rurik'in ilk yerleştiği gorodişe ise Novgorod'tan birkaç km uzaklıkta.(Resim: Selim Karagöz, 21 Ağustos 2015).

Veliki Novgorod, buradaki en önemli, en büyük pazar merkezi, yerleşim alanıydı. Buradan İdil, Özi ve Don nehirleri üzerinden ve daha az öneme sahip diğer güzergâhlardan güneye yapılan bu ticaret, XI. yüzyılın başlarına kadar İskandinav kökenli tüccarların etkisinde sürdürüldü. Ağırlıklı olarak İskandinav Ruslar ve Slavlar (Sakaliba) tarafından yürütülen bu ticarette kuzeyin zenginlikleri (özellikle kürk ve köle) İslam Dünyasına, güneyin zenginlikleri (Arap gümüş sikkeleri, kumaş, baharat) kuzeye aktarıldı. İslam dünyası ile olan ticari hareketlilik kuzeyin ticaretini de etkilemiş, dönemin önemli yerleşimlerinden olan Kiev ile Bulgar şehri arasında kervan rotası

geliştirilmiştir.[347] Slavların yaşadıkları topraklar, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan kara ve nehir ticaret ağı sisteminin kavşak noktalarındaydı. Burada Slavların stratejik olarak daha güçlü ve önemli hale gelmesi beklenebilir fakat İskandinav halklarının hem toplum olarak enerjik olmaları, hem de gemi teknolojilerinin çok daha ileri olması onları etnogenez olarak üstün konuma getirmişti. Zira PVL'de Slavların İsveçlileri gelip onları yönetmeleri için çağırdıklarından söz edilir. İskandinavlar, Slavları köle olarak alıp İdil Bulgarlarına, Hazarlara, Bizans'a ve nihayet İslam dünyasına satıyorlardı (bazen dolaylı olarak). Moğol öncesi dönemde Doğu Avrupa'daki ana ticaret yollarını ve ticari akışı Hazarlar ve İdil Bulgarları ile birlikte Slavlar değil İskandinavya kökenli Ruslar yönetiyordu denilebilir. Bu ticaret ağı sayesinde İskandinavya ile Türk dünyası birbirlerini çok iyi tanıyorlar, birçok alanda etkileşimde bulunuyorlardı.[348]

Viking Çağı'nda İskandinavya halkları, sadece Doğu Avrupa'daki halklar (Türk, Slav, Fin-Ugor vd.), Batı Avrupa ve Bizans ile değil; aynı zamanda İslam dünyası ile de daimi iletişim halinde olmuşlardır. Montgomery'nin de dile getirdiği üzere Ruslar, Arapça kaynaklarda çeşitli aralıklarla altı yüzyıl boyunca yer almıştır.[349] Bu da demek oluyor ki; Viking Çağı sona erdikten sonra da özellikle önceki kaynaklardan aktarmayla İskandinavlar, İslam Dünyası kaynaklarında yer almışlardır. İskandinavlar, Endülüs'ü saymazsak İslam dünyası ile irtibatını kaçınılmaz olarak ya Türkler ya da Bizans üzerinden sağlamak zorundaydı. Kuzeyden güneye inişteki tampon bölgeleri kontrolü altında bulunduran Türkler ve Bizans üzerinden İslam dünyası ile sağlanan bağlantı ile

[347] A. M. Belavin – V. A. Oborin, "Posredniçeskaya Rol Voljskoy Bulgarii v Torgovom Obmene Drevney rusi i Verhnego Prikam'ya", *Boljskaya Bulgariya i Rus* .

[348] Fogel, *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnıh Crednevekovıh Avtorov (IX-konets XIII v.)*.

[349] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 40.

Endülüs Müslümanları ile sağlanan bağlantıda seyredilen siyaset farklılık gösteriyordu. Kuzeyliler, Endülüs üzerine saldırılar gerçekleştirip yağmalar yapıyorlardı. Arkeologlar, İspanya'nın Galiçya kıyılarında Viking üssü ya da kampı olduğu anlaşılan bir alanda fırtına sonrası ortaya çıkan Viking gemisi çapaları ortaya çıkardılar.[350] İspanya'ya gerçekleştirilen Viking akınları hakkında İslam dünyası tarihçilerinden ve coğrafyacılarından zaten bilgi ediniyorduk. İslam kaynaklarında Endülüs'e saldıran Vikinglerden "ateşe tapan, putperest" anlamına gelen majus (مَجوس) olarak bahsedilmektedir.[351] Doğu dünyasında ise benzer yağmalara da rastlanmakla birlikte[352] çoğunlukla ticari faaliyet içerisinde olmuşlardır. Doğunun zenginliklerine ihtiyaç duyan kuzeyliler için Hazarlar, İdil Bulgarları ve Peçenekler büyük öneme sahipti.

İslam dünyası kaynaklarında İskandinavya'dan gelerek doğu Avrupa'da nehir yolları boyunca, Karadeniz kıyılarında ve bilhassa Hazar Denizi kıyılarında askeri sefer ve yağmalar düzenleyen İskandinav gruplardan da bahsedilir. Karadeniz ve Hazar Denizi havzası, IX. yüzyılın başlarından itibaren Rusların iktisadi çıkar alanı içerisinde dâhil olmuştu. Burası, Viking Çağı boyunca güneydeki zenginliklerin (özellikle gümüş) Doğu Avrupa'ya, oradan da Batı ve Kuzey Avrupa'ya aktarıldığı önemli bir birleştirici coğrafyaydı. İbn Hurdazbih'ten, Vikinglerin IX. yüzyılın ortalarında Don ve aşağı İdil boyları üzerinden Hazar Denizi kıyısı boyunca güneye inerek Cürcan ve Bağdat'a kadar uzanan rotada ticaret yaptıklarını biliyoruz. Kuzeyde bulunan (Peterhof Buluntuları) Arap-Sasani sikkelerini kanıt gösterirsek İskandinavların Bağdat pazarlarında IX.

[350] Jessica Esther Saraceni, "The Search for Spanish Vikings - Archaeology Magazine" (Erişim 25 Ekim 2021).

[351] Detaylı bilgi için bkz. Brink – Price, *Viking Dünyası*, 584–594.

[352] Mesudi ve İbn Miskeveyh bahislerine bakınız.

yüzyılın başlarından itibaren faaliyet gösterdiklerini söylemek mümkün.[353] İskandinavlar, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım'dan Hazar Denizi kıyıları boyunca en kuzeyden güneyde Cürcan'a kadar bölge halkları ile (kabaca Hazar Denizi'nin bugünkü Dağıstan, Azerbaycan ve İran kıyıları) ticari ilişkiler sürdürmüşlerdir. Vikinglerin bu bölgelerdeki faaliyetleri her zaman ticari ilişkiler etrafında dostane şekilde gerçekleşmemiştir. Özellikle IX. yüzyılın ikinci yarısında ve X. yüzyılın ilk yarısında Vikinglerin yoğunlukla Hazar Denizi çevresine çeşitli akınları, yağma odaklı seferleri olmuştur. İslam dünyası kaynaklarında bu askeri harekâtlarına rastlıyoruz. İskandinavların bu harekâtlarının tamamında bölgede hâkim unsur olan Türklerle ilişkileri olmuştur.

İbn Fadlan, İdil boylarına geldiği tarihlerden İskandinav Ruslar onlarca yıl öncesinde Türk halklarıyla ilişki içerisindeydiler. İskandinav Ruslar bu bölgeye VIII. yüzyılın sonlarından itibaren bugünkü Rusya topraklarındaki nehir yollarından Karadeniz'e ve Hazar Denizine inmiş, dönem dünyasının iki süper gücü olan Bizans ve İslam dünyasının pazarlarında kuzeyden getirdikleri malları satıyorlardı. Kuzeyden güneye gelen bu ticaret yollarının kontrolü neredeyse tamamen Türk halklarının elindeydi. İdil üzerinde önce İdil Bulgarlarının en önemli şehirlerinden biri olan Bulgar'a, oradan da Hazarların başkenti İtil'e uğramak zorundaydılar. Bu bağlamda İbn Fadlan'ın aktardıklarından da anlıyoruz ki; İskandinavlar bu coğrafyaya kesinlikle yabancı değiller, bölge halkını (Türkleri), kültürünü ve dinini oldukça iyi kavramış, kendilerini kabul ettirmiş durumdalar. Bunun yerleşmesi de uzun yıllar alacak bir durumdur.[354] Tüccar İskandinavlar, Türklerin İdil nehri boyunca kurdukları şehirler sayesinde güneyde İslam dünyasına uzanan ticaret yolunu kısaltabiliyorlardı. Bu güzergâhta iki Türk şehri başroldeydi. Hazarların başkenti

[353] Thomas S. Noonan, "When did Rûs/Rus' Merchants First Visit Khazaria Baghdad?", 219.

[354] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 12.

İtil, konumundan dolayı Türkistan sahasından ve halifelik topraklarından Müslümanları kendine çekiyordu. Aşağı İdil sahasını bu şekilde Hazarlar kontrol ederken, benzer bir rolü özellikle X. yüzyılın başlarında resmi olarak İslamı kabul etmesiyle İslam dünyasıyla doğrudan bağlantı kuran İdil Bulgarları üstlenmişti. Bu kentlerrin güney ile olan sıkı ticari ağları sayesinde İskandinavlar, istisnalar olsa da bizzat güneye inmek zorunda kalmıyordu çünkü bölgede İslam dünyası ile olan ticareti tamamen Hazarlar ve İdil Bulgarları kontrol ediyordu.[355]

Burada İbn Hurdazbih'in Rusların Hazar yurdundan geçip onlara verdi vererek kendilerinin bizzat Bağdat pazarlarına gittiklerini aktardığı eserine dikkat çekmek gerekir. İbn Hurdazbih, Radhaniya ve Rusların ticaret güzergâhlarını anlatırken Rusların Hazarların topraklarından, başkentlerinden geçtiklerinden bahseder. İbn Hurdazbih'ten öğrendiğimize göre Hazarlar, Ruslardan yüzde on oranında vergi alıyordu. Hurdazbih ayrıca, Rusların Hazarların yurdundan geçerek Hazar Denizine ulaştıklarına, buradan Curcan'a veya Bağdat'a geçtiklerine değinir.[356]

---

[355] Roman Kovalev, "The Role of Khazaria and Volga Bulğāria in Trade Relations Between the Near East and European Russia During the Tenth Through the Early Eleventh Centuries (The Numismatic Evidence), Part 1", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 18 (2011); Thomas S. Noonan, "When did Rûs/Rus' Merchants First Visit Khazaria Baghdad?".

[356] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı,* 145–146 İbn Hurdazbih ayrıca burada Slav dili konuşan tercümanların onlara rehberlik ettiklerini, Rusların kendilerini Hıristiyan gösterdiklerini ve cizye ödediklerini anlatır. Bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*.

"Ruslar Sakalibe'nin bir koludur (cins). Saklebe'nin uzak kesimlerinden işlenmiş deri, siyah tilki postu ve kılıç gibi ticaret malzemelerini Rum Denizi'ne / Bahrü'r Rum[357] getirirler.[358] Rum hükümdarına (bu ticaret malzemelerinin öşrünü) 1/10 (vergi olarak) öderler. Sakalibe nehri olan Tennis'te ilerleyerek, Hazar (bölgesinin) şehri olan Hamlic'e ulaşırlar. Hazar hükümdarına[359] öşrünü 1/10 (vergi olarak) öderler. Daha sonra Cürcan Denizine (Hazar Denizi) ulaşırlar ve Ehabbu deniz kenarındaki (karaya) çıkarlar. (Cürcan Denizi'nin) çapı 500 fersahtır. Bazen ticaret eşyalarını develer üzerinde Cürcan'dan Bağdat'a götürürler. Sekalibeli (erkek) hizmetkârlar[360] tercümanlık yaparlar. (Bunların) Hristiyan oldukları iddia edilir ve bunlar için cizye ödenir."[361]

İbn Hurdazbih'in ifadelerinden Vikinglerin Bağdat pazarlarına kadar bizzat geldiklerini anlıyoruz. Ancak özellikle Hazarların ve İdil Bulgarlarının kuzeyde ticari düzeni kurup kontrolü ele geçirdikten sonra bu kadar güneye inmeye gerek duymamış, kuzeydeki Türkler üzerinden güney ile irtibatı devam ettirmişlerdir. Yine İbn Hurdazbih'in Hazar hükümdarlarına onda bir oranında geçiş ücreti vererek güneye indiklerini aktarmasından Rusların İdil ve Don nehirleri üzerindeki mutlak hâkim güç olan Hazarlarla (muhtemelen uzunca bir süredir) iyi ilişkiler içerisinde olduklarını anlıyoruz. Hristiyan olduklarının söylediklerinde cizye ödedikleri hadisesi ise Hristiyanlığın kitabi dinlerden olması ile

[357] Karadeniz

[358] İbn Hurdazbir burada muhtemelen Hersones'ten bahsediyor. Bkz. Franklin - Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200*.

[359] Sahib

[360] Hadım

[361] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 145.

alakalıdır. Ruslar, Hristiyan olduklarını değil de pagan inanışa sahip olduklarını söyleseler muhtemelen daha büyük sorunlarla karşılaşırlardı.[362]

İskandinavya'dan gelen Ruslar, ticaretini yaptıkları malların hepsini doğrudan İskandinavya'dan getirmiyorlardı. Türklere, Bizans'a veya İslam dünyasına sattıkları malların veya kölelerin çoğunu Baltık sahasından, Kuzeybatı ve Güney Rusya'daki Slavlardan veya Fin-Ugor halklarından yağmalıyorlardı. Doğu Avrupa'ya gelen bu halkları farklı gruplar olmakla birlikte ticari ilişki kurdukları Türk halkları da farklı özellikler gösteriyorlardı. İskandinavlar özellikle IX. yüzyılın başlarından itibaren İdil üzerinde Hazarlarla ve İdil Bulgarlarıyla temas halinde iken; IX. yüzyılın ortalarından itibaren Kiev'e yerleştikten sonra Peçeneklerle komşu olmuşlardır. İdil üzerindeki Türklerden (İdil Bulgarları, Hazarlar) farklı olarak İskandinavlar, Özi üzerinden gerçekleştirdikleri ticarette Peçenekler ile daha küçük çaplı alışverişlerde bulunuyorlardı. Peçeneklerle ile olan ticareti, konargöçer toplumlarla yerleşik toplumlar arasında değiş tokuş edilen temel ürünler olarak düşünebiliriz.

Viking Çağı'ndan çok önce bölgede Slavların Hazarlarla ticari ilişki içinde olduğunu biliyoruz.[363] Bu ilişkiler İskandinavların gelmesiyle hızlı bir ivme kazandığını özellikle Rurikovo Gorodişe ve İlmen Gölü dolaylarındaki Hazar buluntularından anlamak mümkündür. Ladoga ve İlmen Göllerine gelen İskandinavların ana hedeflerinden biri kendilerini İdil Bulgarları ve Hazar dünyasına ulaştıracak olan İdil Nehri güzergâhıydı. İdil yolundaki ticari faaliyetlerin özellikle arkeolojik materyal üzerinden değerlendirdiğimizde Özi'ye göre daha erken başladığı söylenebilir ancak İskandinavların ancak X. yüzyılda Özi havzasında etkili olmaya başladıkları görüşü

[362] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 685.

[363] Androshchuk, *Vikings in the East*, 213.

tartışmalıdır. Öncelikle Hazarların Sarkel'i inşa etmesinin sebeplerinden birinin batıdan gelen İskandinavlara karşı olduğu konusundaki tartışmaları akla getirmek gerekir.[364] Diğer taraftan elimizde bu düşünceyi destekleyecek Tatyanovka ve Mayaki kazılarında İskandinavlara ait kılıç ve gemi demir parçaları gibi buluntular mevcut. Bu buluntular özellikle İslam dünyası yazılı kaynaklarıyla da birleşince İskandinavların IX. yüzyılın başlarından itibaren Hazar topraklarında askeri varlıklarının olduğunu ve ticari çıkarlarının bulunduğunu gösterir.[365] Ayrıca İskandinavların Özi yolunu Karadeniz'e inmek, oradan da Azak Denizi ve Don Nehri vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ulaşmak için kullandıklarını da unutmamak gerekir. İskandinavların Austrverg (Doğu Yolu) olarak adlandırdıkları ana hat olarak Özi ve İdil üzerinden yapılan fakat alternatif hatları da bulunan ticaret güzergâhını İskandinavlar için cazip kılan şey sadece iktisadi motivasyonları değil, aynı zamanda yol güvenliği, elde edilen kazanç ve hepsinden önemlisi de bölgede sağlanmış olan tüccar hakları idi. İdil Bulgarları ve Hazarlar, uyguladıkları mutedil siyasetlerle tüccarların güvenliklerini sağlayıp haklarını koruyarak bölgede belirli bir sebat ve sükûnet sağlamışlardır.[366] Bu barış ve düzen dönemi, sadece Doğu Avrupa coğrafyası ve bölge halklarının değil, İskandinavya'dan Bizans ve İslam dünyasına kadar olan coğrafyayı olumlu anlamda etkilemiştir. Bundan dolayı

[364] Jacek Gruszczynski, *Viking Silver, Hoards and Containers, The Archaeological and Historical Context of Viking-Age Silver Coin Deposits in the Baltic c. 800-1050* (Abingdon Oxon, New York NY: Routledge, 2019), 156; Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, 227–240

[365] Androshchuk, *Vikings in the East*, 213–215.

[366] Bkz. Pax Khazarica.

Vareglerden Greklere Varan Ticaret Yolu (*Путь из варяг в греки*)[367] olarak bilinen bu doğu yolunu Vareglerden ya da Ruslardan Türklere, hatta Araplara varan ticaret yolu olarak adlandırmak da mümkündür. Bu güzergâhtaki yerleşimler gelişimlerini İskandinavya'dan Bizans'a yapılan ticarete borçluydular.[368] İskandinavlar, Doğu Avrupa nehirleri ve bu nehirlere son derece uygun gemileri vasıtasıyla oluşturdukları bu ulaşım ve ticaret ağıyla Bizans ve İslam dünyasını güneyden kuzeye tüm Avrupa ile bağlayarak Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu IX.-XI. yüzyıllarda doğunun zenginliklerini batıya aktardılar.

İskandinavya'dan Bulgar, İtil, Kiev ya da Bağdat, bize çok uzun mesafeler gibi gelebilir ancak daha erken Orta Çağ'dan bu yana İskandinavya ve Britanya adalarından insanlar dini (Kudüs'e hac) ya da ticari gayelerle güneye gelmişlerdir. Danimarka'nın ya da İsveç'in güney sahillerinden çıkan bir İskandinav gemisi, Baltık denizini geçerek Staraya Ladoga'yı üs olarak kullanır, buradan da kolayca karada da taşıyabileceği ya da yürütebileceği (tekerlekli)[369] gemilerle ya da yük hayvanları ve arabaları ile

---

[367] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 9.

[368] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 1987), 14.

[369] XV. yüzyılın sonunda yazılan Radzivil Yıllığı'nda İskandinavların 907 yılı Konstantinopolis saldırısı betimlemesinde Oleg ve askerleri, Bizans elçilerinin haraç teklifini görüşürken tekerlekli gemi üzerinde görülür ancak Radzivil Yıllığı'nın önceki yıllıktan etkilenerek böyle bir tasvire yer verdiği ihtimali ve bilginin ilk geçtiği kaynakta kast edilenin gemilerin altına yuvarlak kütükler yerleştirmek olabileceğini de dikkate almak gerekir.

ilerleyebilirlerdi.[370] PVL'de Oleg, 907 İstanbul saldırısında kuşatma esnasında askerlerine gemileri karadan yürütmek için tekerlek yapmalarını emrettiği yazar.[371] Kışları ise kızaklarla seyahat edildiğine dair kanıtlar mevcuttur. Aygün, günümüzde vize gereklilikleri, gümrük kapıları, göçmenlik yasaları gibi birçok engelle bize iyiden iyiye uzak gelen mesafeler aslında burnumuzun dibindedir, diyerek bunu en güzel şekilde açıklamaktadır.[372]

Şekil 14 Radivil Yıllığı'nda Oleg ve askerlerinin 907 Konstantinopolis kuşatması sırasında Bizans elçileri ile uzlaşma görüşmesi tasviri. Gemilerin tekerlekli ve pruva kısmının Viking gemilerindeki gibi ejderha şeklinde betimlemesi dikkat çekicidir.

[370] Stalsberg, "Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'".

[371] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 160.

[372] Emre Aygün, *Türk Tarihinin Kaynakları Olarak İskandinav Sagaları* (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012), 11–12.

https://runivers.ru/doc/rusland/letopisi/?SECTION_ID=19639&ELEMENT_ID=586849 (26.05.2023)

İskandinavya'dan hareketle Baltık Körfezi üzerinden Baltık kıyılarından ya da Ladoga Gölü üzerinden Doğu Avrupa içlerine inilen güzergâh iki ana kısma ayrılıyordu. Bir rota kuzeyden güneydoğu'ya doğru kıvrılarak Hazar Denizi'ne akan İdil Nehri güzergâhıydı. İskandinavların İdil Bulgarları ve Hazarlar üzerinden İslam dünyası ile irtibata geçtiği güzergâh burasıydı. Bu güzergâh üzerinden İskandinav Ruslar, İdil Bulgarlarının başkenti Bulgar'dan yine İdil Nehri'ni takiple Hazar Denizi'ne, oradan da Bağdat'a kadar inmişlerdir.[373] IX. yüzyılda ve X. yüzyılın başlarında Hazar Türkleri bölgenin kontrolünü tamamen elinde bulunduruyor, hem İskandinav Ruslardan[374] hem de İdil Bulgarlarından vegi alıyorlardı. İdil Bulgarları her yıl Hazar kağanına hane başı bir samur derisi vergi verirken, Ruslar da hem Hazarlara hem de İdil Bulgarlarına veriyordu.[375] İbn Fadlan, Rusların ya da başkalarının köle getirirlerse kağanın on köleden birini seçip aldığını aktarır.[376] Rusların İdil sahasına getirip İdil Bulgarlarına sattıkları köleler daha sonra

[373] Hazar Denizi'ne inen bir diğer rota da Dinyeper üzerinden Karadeniz'e inen, oradan Azak Denizi üzerinden Don'a, oradan İdil'e geçip Hazarlara onda bir oranında vergi vermek suretiyle Hazar Denizi'ne ulaşan güzergâhtı. Mes'udi, İbn Miskeveyh, İbn Havkal gibi İslam dünyası coğrafyacıları, 912-13 ve 943 yıllarında Hazar Denizi'ndeki faaliyetlerinden bahsederler.

[374] A. G. Kuzmin, *Povest Vremennıh Let*. Kuzmin (Moskva: İnstitut Russkoy Tsivilatsii, 2014), 67.

[375] İdil üzerinden Bulgar ve Bilyar şehirlerine gelen Rusların İdil Bulgarlarına vergi verdiklerini Al-Mukaddesi de aktarır. Bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 44.

[376] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 36–37.

Türkistan içlerindeki Müslüman alıcılara nakledilirlerdi. Yani Türkler ticarette bölgede aracı rolünü üstlenmişledi. Hatta X. yüzyılın ikinci yarısında eserini kaleme alan Mesudi'ye göre Ruslar ve pagan olan Sakaliba kağanın tüccarları ve köleleri olarak hizmet ediyorlardı. Yine aynı kaynaktan Rusların, Museviler, Müslümanlar ve diğer konargöçerlerle birlikte Hazarların başkenti Atil'de kağanın hizmetinde olduklarını öğreniyoruz.[377]

İbn Hurdazbih, eserinde İskandinavların izlediği iki kuzey yolu hakkında malumat verir. Bu yollardan biri Özi üzerinden Karadeniz'e, oradan da Konstantinopolis'e; diğeri ise İdil Nehri üzerinden Hazar Denizine, oradan da Bağdat'a ulaşır.[378] Bu iki güzergâh, günümüz arkeolojisinin de bulgularıyla desteklediği yaygın olarak bilinen iki güzergâhtır. Zaten İbn Hurdazbih'ten sonra İbn Fadlan da İdil Nehri üzerinde karşılaştığı Rusları detaylı olarak anlatacaktır. Rusların Doğu Avrupa'da kullandıkları bu rotaların güney uçlarını (Özi üzerinde Kiev'den Karadeniz'e, İdil üzerinden ize Orta İdil boylarından Hazar Denizi'ne ulaşana dek) Türk halkları domine ettikleri için özellikle İdil üzerinden gelen Ruslar, İdil Bulgarlarının başkenti Bulgar'a ve Hazarların başkenti İtil'e uğramak zorundaydılar.[379]

Hazarların bu ticaret ağındaki rolü, birkaç sebepten dolayı giderek azalmaya başlamıştır. Öncelikle X. yüzyılın başlarından itibaren İdil Bulgarları, hala belli oranlarda Hazarlara olan belirgin siyasi bağımlılığına rağmen, İtil'in özellikle IX. yüzyıldaki münhasır rolünü

[377] Norman Gold, *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, 116–118.

[378] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 145.

[379] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 13.

tehlikeye atmaya başladı. İtil için Bulgar'ın gelişmesi,[380] ölümcül bir gelir kaybı anlamına geliyordu.[381] Çünkü İdil Bulgarlarının başkenti Bulgar'a doğu Başkurtlar, Uzlar ve İdil'in kuzeyindeki birçok Fin-Ugor kabilelerinin kolayca ulaşabilme imkânı bulunuyordu.[382] Diğer taraftan İslam'ın da etkisiyle Maveraünnehir'den Bulgar'a kara kervan yollarından ulaşılabiliyordu.[383] İbn Fadlan da bu güzergâhı kullanarak Bulgar'a ulaşmıştı. İdil dahasındaki Türkler, bu ticaret yollarına oldukça hâkimdiler. İdil Nehri üzerinden Bulgar'a, İtil'e ve oradan Hazar Denizi üzerinden güneye, İslam dünyasının zengin ticaret merkezlerine ulaşan Ruslar da zaten, rotalarını kuvvetle muhtemel Türklerden öğrenmişlerdir çünkü öncelikle Türkler Ruslarla İslam dünyası üzerinde yer alıyorlardı, İslam dünyası ile sınırdılar ve Müslümanlarla sıkı ticaret ilişkileri vardı.

---

[380] İdil Bulgarlaırnın Abbasi Halifesinin desteğini alarak İslamı benimseme süreci için bkz. İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 37–45.

[381] Noonan'ın yaptığı araştırma sonucu X. yüzyılda bulunan İslam sikkelerinin neredeyse beşte dördü İdil Bulgar sahasında bulunmuştu. Bu dönemde Hazarların rölü ikinci plana düşmüştü. Bkz. S. Thomas Noonan, "The Economy of the Khazar Khaganate", *The World of the Khazars: New Perspectives; Selected Papers from the Jerusalem*, ed. Peter B. Golden vd. (Leiden, Boston: Brill, 2007), 235–236.

[382] Gerdizi, Bulgarlar ile ilgili bahsinde Rusların da tıpkı Hazarlar gibi Bulgar devletine ticaret için geldiklerini aktarır. Bkz. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 84.

[383] İdil Bulgarları ve Hazar tüccarlar da Türkistan sahasına gidip ticaret yapabiliyorlardı. Örneğin İbnü'l Fakih *Kitab al-Buldan* eserinde Rey şehrine Hazar ülkesinden ve Bulgar'dan tüccarların geldiğini anlatır. Bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 108.

İtil'in önemini yitirmesine yol açan bir diğer sebep de aslında dolaylı olarak İskandinavlardan kaynaklanıyordu. Rusların Orta Özi sahasındaki yükselişi, Hazarların eski Slav vergi mükelleflerini kaybetmeleri anlamına geliyordu. Ruslar ve Slavlar önceden Hazarlara vergi verirken, X. yüzyılın ortalarına gelindiğinde güçlenen Ruslar artık Hazarlara vegi ödemediği gibi Slavların da vergi ödemelerini engelleyerek vergileri kendileri alır oldular.[384] Neticede Hazarlar, Rusların saldırıları sonucu son buldu. İbn Havkal ifadesinde Hazarların başşehri Etil'in İdil Nehriyle ikiye ayrıldığını ve bu nehrin Rusların ülkesinden çıktığını, bu şehrin Hazar Denizi, Serir, Rus, Oğuz ülkeleri arasında olduğunu dile getir ve bu süreci özetler:[385]

"Atil'deki başlıca gıdalar pirinç ve balıktır. (..) Endülüs'te satılan kunduz kürkleri, daha önce de sözünü ettiğimiz Sakaliba topraklarından gelir. Rusların topraklarında bulunan bu kürklerin çoğu ve özellikle en iyi kalitede olan kürkler aslında Yecüc ve Mecüc ülkesinden getirilir; bazen Bulgarlara satılırlar. 358/969 yılına kadar durum böyleydi. Ruslar, bu yıl Bulgar, Hazar ülkelerini tahrip ettiler. Harezmliler Bulgarlara, Slavlara ticaret ve gaza için gittiklerinden kıymetli kunduz derileri; yün ve kürkler Harezm'e de gelir. Rus ticaret gemileri devamlı Hazaran'a (Etil) gelirler, getirdikleri mallardan öşür gibi vergi öderler, yukarıda hükümdarların ve adamlarının, has Hazar olan ordusunun Etil'in batı kısmında oturduklarını söylemiştik."[386]

---

[384] Cross, *Russian Primary Chronicle,* 59; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* 37.

[385] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 29.

[386] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 155 İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 341–342.

Ticaret için Endülüs'e, Anadoluya, Konstantiniyye'ye ve Hazara gittiklerini aktaran Mesudi, Azak Denizi'nden ise Rus Denizi olarak bahseder: [387]

Hazar Nehri'nin[388] yukarı kısımları (Buntus) Pontus Denizi'nin[389] bir körfezi ile birleşir.[390] Bu deniz aynı zamanda Rus Denizi olarak bilinir çünkü sadece onlar bu denizi geçebiliyor, kıyılarında yaşıyorlar. Bunlar pagan bir millettir ve ne otorite, ne de kanun bilirler. Tüccarlarının çoğu İdil Bulgarları ile ticaret yaparlar. Rusların kendi ülkelerinde Horasan'daki Panjir ile kıyaslanabilecek büyüklükte gümüş madeni vardır.[391]

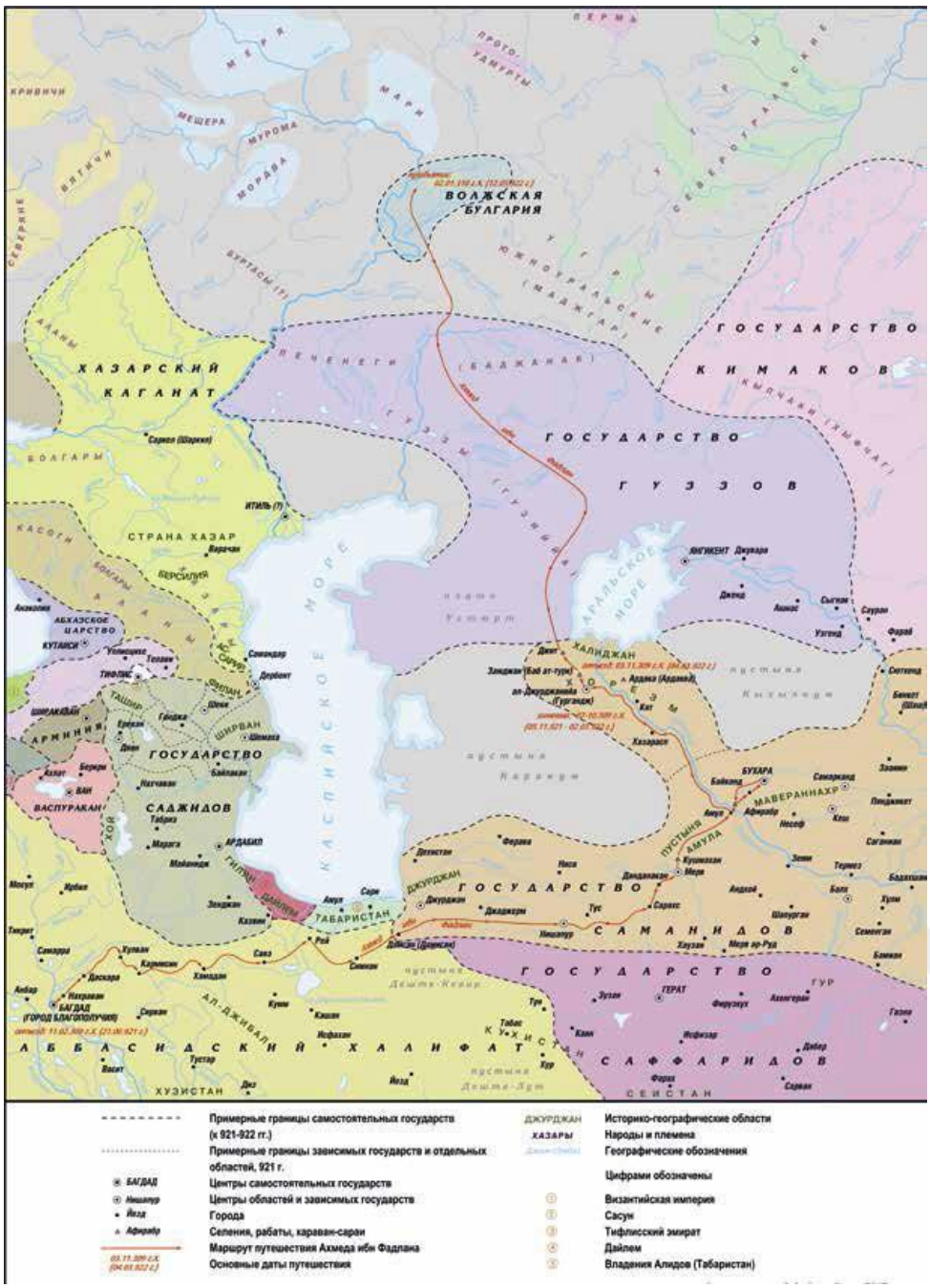
[387] Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. D. A. Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004).

[388] İdil, fakat Mesudi burada Don Nehrini kastediyor olmalı.

[389] Tercüman, eserin Türkçe çevirisinde Bahr-i Buntus'u Baltık Denizi olarak çevirmektedir. Oysaki Mes'udi'nin burada kastı Karadeniz olmalıdır. Araplar Karadeniz'i genellikle Bahr-i Buntus olarak adlandırmışlardır. Bkz. Murat Arslan, "Pontos'tan Karadeniz'e Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler", *Olba* XIV (2006), 86. Çevirmen başka bir yerde yine Bahr-ı Buntus'u Baltık Denizi olarak çevirir. Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, 73; Karadeniz'in farklı dönem kaynaklarında geçen adlandırmaları için ayrıca Bkz. Andrii Danylenko, "The Naming of the Black Sea in Arabic-Islamic and Christian Sources", *Armenia, Caucaso e Asia Centrale*, ed. Daniele Artono vd. (Madrid: Edizioni Ca' Foscari, 2023)

[390] Karadeniz. Fakat Mesudi burada yanılmaktadır. Kastettiği Azak Denizi'dir.

[391] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 126.

Şekil 15 İbn Fadlan'ın izlediği rota, Maveraünnehir ile Bulgar'ın ticari ilişkilerinde kullanılan kervan rotasıdır.[392]

[392] Ahmedov – Torgoyev, *Puteşestviye İbn Fadlana: Voljskii Put' ot Bagdada do Bulgara*, 17.

Yazılı kaynaklardan (İslam dünyası kaynakları) ve arkeolojik verilerden, İskandinavların İdil güzergâhında ticaretini yaptığı ürünleri görmek mümkündür. IX.-X. yüzyıllarda İskandinav Ruslar, özellikle kuzeyden elde ettikleri kunduz, başta tilki olmak üzere çeşitli hayvan kürkleri, İskandinavya'dan getirdikleri ya da Franklardan temin ettikleri kılıçları gibi ürünleri ve köleleri getirerek ya İdil Bulgar ve Hazar pazarlarında ya da bizzat kendileri Hazarlara Hazar Denizinden geçiş ücreti ödeyerek güneye inip İslam dünyasında satıyorlardı. Karşılık olarak da başta gümüş olmak üzere ipek, baharat ve çeşitli tahıl ürünlerini alıyorlardı. İbn Rüsteh'in eserinden Rusların İdil Bulgarları ve Hazarlarla olan ticari ilişkilerin derecesini ve bu Türk halklarının sosyo-kültürel, dini yaşantıları hakkında bilgi sahibi oluyoruz:

"Bulgarlar Barsula, İşgil (Askel) ve Bulgar olmak üzere üç gruptan oluşurlar ve hep bir arada, birlikte yaşarlar. Hazarlar ve Ruslar (Rusiya, Rus) ile ticaret yaparlar. İdil Nehrinin iki yakasında yaşayan Bulgarlar, Rusların getirdikleri mallara karşı birçok ürün satarlar; samur kürkleri, kakım (ermin), boz sincap ve diğer birçok kürk... Bulgarlar tarım toplumudur ve her çeşit tahılı yetiştirirler; arpa, buğday, darı... Halkın çoğunluğu Müslümandır ve Kur'an okulları, müezzinleri ve imamları bulunur."[393]

İbn Rüsteh İdil Bulgarlarının diğer halklarla olan ticaretinden bahsederken de Ruslara değinir. İdil Bulgarlarının Hazarlar ve ticaretlerinin olduğunu aktarırken Rusların da ticaret için İdil Bulgarlarının topraklarına geldiklerini aktarır.[394] İbn Rüsteh devamla, İdil Nehri'nin iki yakası boyunca uzanan halkların daha farklı birçok şeyle birlikte kuzeyde

[393] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 114.

[394] Sverrir Jakobsson, *The Varangians, In God's Holy Fire* (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), 41.

bolca bulunan ve güney dünyasında (Bizans, İslam dünyası) büyük rağbet gören sincap postu, samur, kakım gibi malların ticaretini yaptıklarını aktarır.[395]

İskandinav Rusların Bulgarlarla olan ticareti bahsi kısmının Türkçe tercümesinde anlam değişikliğine yol açan bir çeviriden söz etmek gerekir. Eserin Türkçe çevirisinde 'Utul (İtil) Nehrinin her iki kıyı şeridi boyunca yerleşmiş olan halkın tümünün ticareti samur, kakım, sincap derisi ve bunun dışında daha farklı şeylerle olur.'[396] şeklinde geçerken, metnin aslında şu şekilde geçmektedir: 'Nehrin iki yakası boyunca yaşayanlar (Ruslar) onlarla (Bulgarlarla) samur, kakım, sincap derisi gibi mallarını getirip satarlar' Hvolston da bu şekilde çevirmiştir. Metnin Arapça çevirisinde de *Rus* kelimesi geçer. Türkçe çevirisinden bu malları Rusların getirip Bulgar Türklerine sattığı anlamı değil de İdil Nehri boylarına yerleşmiş olan halkın (hangi halk olduğu ya yazmıyor ancak aslında önceki cümleden bunun Vikingler olduğu anlaşılıyor) ticaret yaptığı anlamı çıkmaktadır.[397]

İbn Rüsteh bir diğer bahiste ise İskandinav Rusların Sakalibayı (Slavları) yağmalayarak elde ettikleri köleleri Hazarlara ve Bulgarlara sattıklarını anlatır:

[395] İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 159–160; Ramazan Şeşen'in çevirisi için bkz. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 37

[396] İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 159–160.

[397] Hvolston, *İzvestiya o Khozarah, Burtasah, Bolgarah, Mad'yarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda ben Omar Ibn-Dasta*, 23.

"Kağan Rus adını verdikleri bir idarecileri vardır. Rus gemileri ile gelip Sakaliba'yı yağmalayarak[398] onları tutsak alıp Hazarlara ve Bulgarlara satarlar.[399] Tarım yapılabilir arazileri yoktur ve Sakaliba topraklarını yağmalayarak geçinirler." [400]

Belh geleneğinin takipçilerinden olan Makdisî'de[401] de Rusların ekilebilir arazileri olmadığını ve Slavlara saldırarak onları köle ettikleri bilgisi yer alır:

"Ruslara gelince, gölle çevrili bir adada yaşıyorlar[402] ve bu göl onları düşmanlardan koruyan kaleleri gibidir. Bu halk toplamda yüz bin kişidir. Ne ekilebilir arazileri ne de ekinleri var. Ülkeleri Slavların ülkesi ile sınırlıdır ve onlara saldırırlar (Slavlara), servet

---

[398] İbn Rüsteh'in Rus halkını betimlerken onların Slavlarla karıştırılmasının imkânsız olduğunu apaçık anlamaktayız. Yerleşim yerlerinin, tarım yapılabilir arazilerinin olmayışı, savaş tarzları, aralarındaki anlaşmazlıkları teke tek dövüşle çözmeleri, şifacı büyücülerinin olması ve bunların kadın, erkek, at vs. gibi canlıların tanrılara kurban edilmesi emrini verebilmeleri, fiziksel olarak oldukça iri ve güçlü olmaları, en iyi at üzerinde değil, gemide savaşabiliyor olmaları, İskandinav halklarının karakteristik özelliklerindendir. Bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov,* 43.

[399] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 118.

[400] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 116.

[401] Makdisî ve eseri hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Kraçovsky İ. Yu., *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura* (Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1957), 226–228 Tarif Khalidi, "Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih'i", çev. Hayrettin Nebi Güdekli, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011).

[402] Şeşen *"Ruslar bir gölün ortasında rutubetli bir adada otururlar"* şeklinde çevirir. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* 141.

yığarlar ve onları tutsak ederler.[403] Derler ki; içlerinden birinin çocuğu doğarsa, baba çocuğa bir kılıç bırakır ve şöyle der: 'Kılıcınızın alacağından başka hiçbir şeye sahip değilsin.'[404] Bir kralları var. İki tartışmacıyı yargılaması gerekiyorsa ve [rakipler] ondan memnun değilse, onlara şöyle der: 'Kılıçlarınız sizi yargılasın' kimin kılıcı önce davranırsa o kazanır.'"[405]

İskandinav Rusların ticaretini yaptıkları önemli emtialardan biri de kılıçlarıydı. Marvazi eserinde Slavları ve Rusları birbirinden net olarak ayırır ve iki toplumun özelliklerini ayrı ayrı sıralarken aynı zamanda "geçimlerini sağlamak için kılıçlarına bakarlar" şekline bilgi aktararır.

"Ruslar denizde bir adada yaşarlar. Uzunluğu her yönden 3 günlük mesafededir. Memleketlerinde ağaç ve orman çoktur ve göllerle çevrilidir. Bunlar çeşitli milletlerden oluşurlar ve geçimlerini sağlamak için kılıçlarına bakarlar. Adamlarından biri arkasında oğullar ve kızlar bırakarak ölürse adamın tüm varlığını kızlara verirler ve oğlana sadece kılıç verir ve derler ki; 'senin baban bu serveti kılıçla kazandı; sen de bu yolda babanı örnek al ve onun yolundan git."

İbn Hurdazbih de Rusların kürk ve kılıç ticaretiyle uğraştığını aktarıyor.[406]

---

[403] Bu bilgi de oldukça ilginçtir. Yazar Slavlarla Rusların (Vikinglerin) sınırlarını keskin bir şekilde birbirinden ayırır.

[404] İbn Rüsteh'te de Ruslar ile ilgili benzer anlatım vardır. Bkz. İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 163–164.

[405] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 50.

[406] Biz biliyoruz ki Ruslar, kuzeyden güneye Türk yurtlarından geçerek İslam dünyasına ve Bizans'a sadece kürk ve kılıç değil, köle, bal, bal mumu ve kehribar gibi diğer birçok

İki ucu da keskin ve uzun İskandinav kılıçları atlı konargöçer Türklere çok da uygun değildi. Özellikle Hazarların hafif eğimli süvari kılıçlarını tercih ettiklerini söylemek yanlış olmaz. İlk Rus Yılıklarında Hazarların, Slav kabilelerinden vergi olarak gelen iki ucu keskin kılıçları beğenmediklerine dair bahis vardır.[407] Ancak İskandinavların İdil havzasında kılıç ticareti yaptıklarını düşündüren arkeolojik veriler mevcuttur. Bugünkü Tataristan'da Balımer Kurganı'nda İskandinavlara özgü kılıç[408] ve yine Tataristan'da İdil Bulgar şehri Bilyar kazılarında İskandinavya Jelling kültürü tarzında dekore edilmiş bir bronz kın parçası bulundu.[409]

kuzey ürününü de taşımış, karşılığında da doğunun baharatını, ipeğini ve en önemlisi de gümüş sikkelerini İskandinavya'ya taşımışlardır. Bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 13.

[407] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 140–141.

[408] G. S. Muhanov vd. (ed.), *Gasırlar Mirası: Tatarstan Respublikası Devlet Museyi Jıyelmalarınnan* (Kazan: Zaman, 2000), 38.

[409] Oleg Gasimov, *Orujiye v Sobranii Natsionalnogo Muzeya Respubliki Tatarstan* (Kazan: Zaman, 2003), 14–19.

Şekil 16 Sol: Tataristan'da bulunan İskandinav kılıcı. Frank ULFBERTH kılıçları olarak bilinen bu kılıçları İskandinavlar İdil Bulgarları topraklarına getirdiler.[410] *Sağ: Tataristan Milli Müzesi'nde İskandinav kılıcı. Resim: Selim Karagöz (27 Aralık 2015)*

İskandinavların yerel Fin-Ugor halklarıyla irtibata geçip kürk, kurutulmuş balık, bal ve bal mumu gibi ticaretini yaptığı malları temin etmeleri açısından önemli bir bölge olan Yukarı İdil havzasında Yaroslav yakınlarındaki Bolşoye Timerovo Arkeolojik alanında üç bine yakın İslam dirhemi ile beraber İskandinav Rus kılıçlarına da rastlanmıştır. Bu sikkeler arasında İdrîsîler ve Emevilerin IX. yüzyılına ait olanlar dahir vardı. İskandinav kılıçlarının yanında bulunan çeşitli mücevherler, bu bölgenin İskandinavların bölgedeki su yolu trafiğindeki etkilerini işaret eder.[411] Diğer taraftan bu arkeolojik buluntuların çıkarıldığı Timerovo ile Balımerski, Gnezdovo, Rurikovo Gorodişe ve Sarskoye,

[410] Gasimov, *Orujiye v Sobranii Natsionalnogo Muzeya Respubliki Tatarstan*, 17.

[411] Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 660–661; Makarov, *Rus v IX-X Vekah*, 179–194.

İskandinav kökenli buluntularıyla ortak noktada birleşirler.[412] At üzerinde manevra imkânı daha iyi olan ve hafif sabre kılıçlarını tercih eden Türkler İskandinavların getirdikleri kılıçların muhtemelen İdil üzerinden düneye İslam dünyasına ticaretini yapıyorlardı. İslam dünyasında bu kılıçlara talep olduğu biliniyor. İbn Miskeveyh, Hazar kıyılarına saldırıları sırasında ölen ve Kafkasya'da Hazar kıyılarında İskandinav geleneklerine göre kılıcıyla birlikte gömülen askerlerin mezarının Ruslar gitikten sonra bölge Müslümanları tarafından soyulup kılıçların mezardan alındığını aktarıyor. İbn Miskeveyh sağlamlıkları ve gösterişli yapılarıyla bu kılıçlarına bölge halkının sahip olmak için birbiriyle yarıştığını özellikle ekler:

"Onlardan biri öldüğünde gelenek olduğu üzere, karısı veya diğer kadınlarını, silahlarını, kıyafetlerini, eşyalarını ve ona bağlı olan kölesini de onunla birlikte gömüyorlardı. Vikingler gittikten sonra Müslümanlar mezarlarını kazdılar ve keskinliği ve mükemmelliği ile bugün dahi büyük talep gören birçok kılıç çıkardılar. Sayıları iyice azaldığında bir gece üslerini kurdukları kaleyi terk ettiler, değerli taşlar ve güzel kıyafetler de dâhil olmak üzere ellerindeki tüm ganimetleri taşıdılar ve kalanları da ateşe verdiler. Yanlarına almak istedikleri kadınları, oğlanları ve kızları da yanlarına alarak Kur Nehrine doğru gittiler."[413]

Kılıçlar gibi bal ve bal mumu ticareti de İskandinav Ruslar tarafından İdil rotasında ticareti yapılan ürünlerdendi. Slavlardan ve Fin-Ugor halklarından temin edilen bu

---

[412] Androshchuk, "Vikingler Doğuda", 670 Golovnev, *Antropologiya Dvijeniya*, 298.

[413] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 136; Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, thk. Mehmet Şeker vd., çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 468–469; Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 105.

ürünler, İdil Bulgarları, Hazarlar ve daha güneyde İslam dünyasına götürülerek satılıyordu. İstahri, İtil şehrinden bahsederken buranın halkının yazları tarım için 20 fersah mesafe uzaklığa gittiklerini, elde ettikleri ürünlerin bazılarını İtil'in kıyısından, bazılarını ise bozkırdan elde ederek arabalarla ya da nehir yoluyla taşıdıklarını aktardıktan sonra devamla, Hazar yurduna mumun ve balın kuzeyden Rus ve Bulgar yurtlarından geldiğini, benzer şekilde dünyada sadece İtil kenarında Rus, Kiev de Bulgar yurtlarında üretilen ipek derilerin olduğunu, dünyada buradan başka üretilen bir yer bilmediğini söyler.414 İbn Havkal da kürk ile beraber bal ve bal mumunun da Hazar topraklarına Ruslardan ve Bulgarlardan getirildiğini aktarıyor:

"Hazar ülkesinden getirilen bal, bal mumu ve kürk-yün ise Rus, Bulgarlardan oraya ithal edilir. Bu aynı zamanda dünya çapında ihraç edilen kunduz kürkü için de geçerlidir, çünkü bunlar sadece Rus, Bulgar ve Kiev topraklarının kuzey kısımlarında bulunur."[415]

Gerdizi'nin ise ancak İdil Bulgarlarının ve Hazarların ülkesinde çok iyi bal ve bal mumu üretildiğini ve bolca bulunduğunu söylediğini de belirtmek gerekir.[416] Dolayısıyla bu ürünler üzerine Türkler ve Ruslar arasında rekabet olma ihtimali de vardır ve Hazar yurdunda bal ve bal mumunun bolca bulunduğuna dair kanıtlar da mevcuttur.[417]

[414] Iṣṭakhrī, *Ülkelerin Yolları*, 199.

[415] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 396; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, 341–342.

[416] A. P. Martinez, "Gardizi's Two Chapters on the Turks", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* II (1982).

[417] Noonan, "The Economy of the Khazar Khaganate", 215.

İskandinavların İdil sahasında yaptıkları ticaret karşılığında ağırlıklı olarak Arap dirhemlerini ödeme olarak kabul ediyorlardı. Bunun yanında Kafkasya'dan ve Türkistan sahasından temin edilen çeşitli seramik ürünler, cam, ametist ve jasper gibi değerli taşlar ve kumaş da verilen mallar karşılığında alınıyordu. Gnezdovo ve Ladoga gibi İskandinav arkeolojik alanlarındaki kazılarda IX. yüzyıl katmanında bulunan Türkistan sahasına özgü çeşitli takılar ve bozkır kemer tokaları da kuzeye Hazar topraklarından gelmiş olmalıdır. Ancak Rusların İdil üzerindeki ticaretlerinde önceliği her zaman gümüş dirhemler olmuştur. Rusların gümüş talebi öyle bir noktaya gelmiştir ki, Türkistan sahasında gümüş sıkıntısı yaşanmaya çaşlamış, dirhemler ikiye kesilerek kullanılmışlardır. Bölge ticaretinde önemli rol oynayan İdil Bulgarları kendi dirhemlerini basmış, Hazarlar Arap dirhemlerinin imitasyonlarını yapıp İskandinavlarla ticarette kullanmışlardır. Bunların bazıları Gotland'da bulunmuştur.[418] Bu buluntular sayesinde İslam dirhemlerinin İskandinavya'ya ilk götürülüşünü VIII. yüzyılın ortalarına kadar götürmek mümkün.[419] Bu sayede batıda Viking Çağı olarak adlandırılan ve 793 yılındaki Lindisfarne Manastırı ile başlatılan dönemden çok önceleri İskandinavların doğu ünyası ile sıkı münasebeti ve ticari faaliyeti olduğu bir kez daha ortaya konulmuş oluyor. Diğer taraftan İskandinavlar, İdil ve Özi sahasından anavatanlarına dirhemler götürdükleri gibi nadir olarak rastlansa da batıdan da doğuya gelirken yanlarında Avrupa sikkeleri

[418] Gotland'da bulunan Spillings definesinde ortaya çıkarılan bir sikkenin Hazarlara ait olduğu ve üzerinde *Musa Tanrı'nın Elçisidir* yazdığı tespit edildi. Sikke, Arap sikkelerinin bir imitasyonudur ve Hazarlar tarafından basılmıştır. Florin Curta (ed.), *East & Central Europe in the Middle Ages* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005), 220–253; Kurat, *Rusya Tarihi*, 14.

[419] Linder-Welin – Ulla S, "The First Arrival of Oriental Coins in Scandinavia and the Inception of the Viking Age in Sweden" 69 (1974), 28.

getirdikleri olmuştur. Bunun en güzel örneği, İdil üzerinde, Kazan'a yakın mesafedeki Svyajsk adasında bulunan İngiliz kralı II. Ethelred'e ait gümüş sikkedir.[420]

IX.-X. yüzyıllarda İslam dünyası ile kuzey Avrupa arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir aracı rolü oynayan ve İskandinavlara yaptığı ticarette İslam sikkelerini kullanan Hazarlar, muhtemelen IX. yüzyılın ortalarında Abbasi darphanelerinde dirhem üretimindeki keskin düşüş üzerine madeni para arzını karşılayabilmek ve böylece İskandinav Rus tüccarları kendi bölgesine çekmeye devam edebilmek için imitasyon dirhemler basmaya başladılar. Bilinen en erken Hazar imitasyon dirhemi 837-838'e tarihlenmektedir.[421] Hazar idarecileri, dönem dünyasında en geçerli paralardan olan İslam paralarının ilk başlarda birebir aynılarını taklit ederken, sonraları dirhemlere kendi damgalarını ve darphane yerini gösteren "İl-Hazar" (Hazarların yurdu) ilavesini eklemeye başladılar. Museviliği benimsemiş Hazar idareci sınıfı İslam sikkelerini taklit ederken, *Muhammedun rasûlu(A)llâh* yerine Mûsa Resûlullah ekleyerek böylece hem Hazar-Türk kimliklerini ön plana çıkarmış hem de dini inanışlarını yansıtmışlardır.

---

420 https://www.tatar-inform.ru/news/vikingi-let-300-terrorizirovali-evropu-i-nas-nemnogo-u-sviyazska-nasli-penni-etelreda-ii-5856596 (15.03.2023)

421 Christoph Kilger, "Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries", *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*, ed. Dagfinn Skre (Arhus: Aarhus University Press, 2007), 224–225.

Şekil 17 (Sol) Bağdat'ta basılan bir dirhemin Hazarlar tarafından yapılan imitasyonu. Spillings IV, Gotland (870-871). 2.08 g. 3.1 cm. Resim, Gabriel Hildebrand, Stockholm Milli Tarih Müzesi. (Sağ) IX. yüzyılda bulunan Hazar imitasyon sikkelerinin bölgelere göre dağılımı.[422]

[422] Kilger, "Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries", 224–225; Dirhemlerin Doğu Avrupa ve İskandinavya'ya dağılımını yıllara görmek için bkz. Thomas S. Noonan, "Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age", *Harvard Ukrainian Studies* 16/3/4 (1992).

İskandinavlarda, Hazarlar ve İdil Bulgarları üzerinden ticaretle elde ettikleri bu dirhemleri delerek ve üzerlerine çeşitli şekiller çizerek, çentik atarak ya da yazılar kazıyarak aksesuar olarak kullanma[423] gelenekleri de vardı.[424]

Şekil 18 (sol alt) İskoçya'da Skye Adasında keşfedilen ve içinde birçok dirhem bulunan Storr Rock Viking Hazinesinin bulunduğu alan ve Özbekistan'da sikkelerin basıldığı yeri gösteren harita. İskandianvlar Türkler ile beraber bu iki ayrı dünyayı birleştiren unsur olmuştur. (sağ) Kolye olarak kullanılmak üzere delik açılmış Abbasi dirhemi. Harun

[423] Aynı gelenek İdil Bulgarlarında da vardır. Günümüzde de Kazan Tatarları ve Başkurtlar hala bu geleneği devam ettirmektedirler. Anadolu'da da var olan bir gelenektir.

[424] Detaylı bilgi ve görseller için bkz. I. G. Dobrovolskiy vd. (ed.), *Graffiti Na Vostoçnıh Monetah* (Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1991).

Reşit'in oğlu Emin zamanında Afganistan'da Belh'de basılmıştır. (Üst) Üzerinde Runik yazıyla Thor-Þorr (İskandinav tanrısı) yazan bir dirhem.[425]

İdil boylarında İskandinavlar ile Türkler arasında yükte hafif, pahada ağır ürünler olan dirhem, bal, bal mumu, kürk, çeşitli kumaşlar gibi ürünlerin yanında hayvan ticareti te yaygınlaşmış olabilir. Vikinglerin uzun gemileriyle çeşitli evcil hayvanları da taşımak mümkündü. Bugün İzlanda'nın meşhur küçük boylu atları üzerine yapılan genetik araştırmalar sonucu kökenlerinin Türkistan sahasına dayandığı anlaşılmıştır.[426] IX. yüzyılın ikinci yarısında (Doğuda Türk-İskandinav ticaretinin zirve dönemleri) doğudan İskandinavya anakarasına getirilen bu atlar Vikingler vasıtasıyla İzlanda'ya götürülmüştür. Bunun yanında İdil ve Özi sahasına gelen İskandinavların hayvan ihtiyaçlarının hepsini yanlarında getirmeleri mümkün gözükmüyor. İhtiyaçlarının önemli bir kısmını İdil Bulgarlarından, Hazarlardan ve Peçeneklerden saylamak durumundaydılar. Nitekim İbn Fadlan'ın risalesinde İdil sahasına gelen İskandinav Rusların işleri yolunda gitsin diye koyun ve sığır kurban ettiklerinden bahseder.[427] Yine İbn Fadlan'ın resmettiği Rus beyinin cenaze merasiminde geminin içine koyup yakarak nehre saldıkları ölünün yanına cariyelerle birlikte at, inek ve köpek de kurban edilip bırakılıyor. İdil Bulgarlarının, Hazarların, Peçeneklerin ve onlara yakın yaşayan Uzlar, Başkurtlar ve Burtaslar gibi halkların büyük sürülere sahip oldukları biliniyor.[428] Özi havzasının aksine İdil Nehri boyunca kalıcı yerleşimler kurmadıkları için İskandinavların

[425] Mark Blackburn, "The Coin-Finds", *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*, ed. Dagfinn Skre (Arhus: Aarhus University Press, 2007), 67.

[426] Pamela S. Nolf, "Detecting Icelandic Horse Origins", *Icelandic Horse Quarterly* IV (2012).

[427] Ahmet b. Fadlan b. Abbas b. Raşid b. Hammad, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 39–40.

[428] Noonan, "The Economy of the Khazar Khaganate", 227.

canlı hayvan ticareti muhtemelen nehir yolculuklarında erzak ikmali ve dini ritüellerinin icrası için yetecek seviyedeydi.

İslam kaynakları, Bizans kaynakları ve bilhassa PVL'de bahsi geçen bir diğer rota da Volhov Nehri üzerinden dönemin önemli ticaret kenti olan Novgorod'a, buradan da Özi üzerinden Kiev'e ve nihayet Karadeniz'e ulaşıyordu. Karadeniz'e ulaşan İskandinavlar, buradan Bizans (Konstantinopolis) ile ya da Azak Nehri üzerinden İdil'e ulaşmak vasıtasıyla Hazar Denizi'ne de geçebiliyorlardı.[429]

İbn Rüsteh ve Makdisi'nin İdil üzerinden ticari faaliyet yürüten Rusların ticaretini yaptığı ürünlerin ve Rusların çeşitli geleneklerinin Özi üzerinde faaliyet gösterenlerle benzer olduğu özellikle *Hudûd el-âlem*'de görülür:

"Burası yaşamak için gerekli olan doğasıyla son derece güzel bir yerdir. Onlardan bir grup askerlik talimi yapar. Tabiblere büyük bir saygı gösterirler. Onlar ganimetlerinden ve ticari karlarından merkezi hükümete yıllık vergi verirler. Aralarından kendilerine hizmet eden Slavlardan bir grup yaşamaktadır. Aşağı yukarı yüz gez (dirsekten orta parmak ucuna kadar uzanan mesafe) uzunluğunda pamuklu kumaş üretirler. Kuyruğunu boyunlarının arkasından uzattıkları yün başlık takarlar. Ölülerini bütün eşyaları, elbiseleri ve mücevherleriyle gömerler. Aynı zamandan mezara ölü ile birlikte yiyecek ve içecek koyarlar. Ruslar üç gruptur.[430]

[429] Özi Ticaret Güzergahı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Thomas S. Noonan, *The Dnieper Trade Route in Kievan Russia (900-1240 A.D.)* (Indiana University, Doktora Tezi, 1966).

[430] İstahri, İbn Havkal ve İdrisi de Rusların üç gruba ayrıldıkları şeklinde bilgi verirler.

1. Kuyabe (Kubabe?), İslam ülkelerine en yakın Rus şehridir. Nimeti olan bir yerdir. Kralın ikamet yeridir. Burada çeşit çeşit kürkler ve değerli kılıçlar üretilir.

2. Slabe?, nimeti olan bir şehirdir. Barış dönemlerinde onlar ticaret için Bulgarların bölgelerine giderler.

3. Urtab?, yabancıların öldürüldüğü bir şehirdir. Burada değerli pala ve kılıçlar üretilir. Bu kılıçlar ikiye katlanabilir ancak elden bırakır bırakmaz eski haline döner. [431]

Bir diğer nehir, Saklâb ülkesinden çıkan ve Rus sınırlarına varıncaya kadar doğuya doğru akan Rus Nehri'dir.[432] Daha sonra bu nehir, Ruslar ait olan Urtâb, Salâb ve Kûyâfe şehirleri ile Hıfçâh (Kıpçak) sınırlarının kenarından (bar hudûd) geçer. Daha sonra yönünü değiştirir ve Peçeneklerin (ba hudûd Bacanâk) sınırları istikametinde güneye doğru akarak Âtil Nehri'ne dökülür.[433]

[431] Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, 120 İ. N. Danilevskiy, *Drevnaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX-XII), Kurs lekcij* (Moskva: Aspekt-Press, 1998), 49.

[432] Oka ya da Yukaru İdil sahası (Bugünkü Nijni Novgorod – Yaroslavl arası) olmalıdır

[433] Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, 28; V. V. Minorsky, *Hudúd al-'Ālam, The Regions of the World: a Persian Geography, 372 A.H.-982 A.D.* (London: Messrs. Luzac & Co., 1937), 75.

Şekil 19 İskandinavların Volhov ve Özi üzerinden kuzeyden güneye kullandıkları rota (IX.-XI. yüzyıllar).[434]

Dvinai Volhov ve Velikaya gibi nehirler üzerinden Özi'ye oradan da Karadeniz'e kadar inen İskandinavlar, İdil üzerinde faaliyet gösterenlerin aksine daha kalıcı ve yerleşik hareket ederek burada Novgorod ve Kiev merkezli idareler de kurmuşlardır. Erken Orta Çağ'dan beri bilinen bu yol, PVL'de Vareglerden Greklere Giden Yol, Bremenli

[434] Humbert, *La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles*, 72.

Adam'da ise İsveçlilerden Greklere Giden Yol olarak anılır.[435] PVL, Rusların atalarının kim oldukları, nereden geldikleri ve Kiev'i ilk yönetenlerin kimler oldukları konusyla başlar ve daha başlarda bu güzergahtan bahsedilerek önemi özellikle vurgulanır:

"Polyanlar sahibi oldukları tepelerde yaşarken Varyaglardan Greklere uzanan bir yol vardı. Bu yol Greklerden Dnyeper boyunca devam eder ve Dnyeper'in yukarılarında Lovat'a kadar uzanırdı. Lovat Nehri ise büyük bir göl olan İlmen'e dökülür, İlmen'den çıkan Volhov Nehri ise Büyük Neva Gölü'ne kavuşur; bu gölün ağzı da Varyag Denizi'ne açılır. Bu deniz üzerinden Roma'ya kadar gidilebilir, Roma'dan yine deniz yoluyla Çargrad'a varılabilir ve Çargrad'tan Dnyeper Nehri'nin aktığı Pontus Denizi'ne ulaşılabilir. Dnyeper, Okov Ormanları'ndan doğup güneye doğru akarken aynı bölgeden doğan Dvina kuzeye yönelip Varyag Denizi'ne dökülür. Volga Nehri de Okov Ormanları'ndan doğar, fakat doğuya doğru akar ve Hvalis Denizi'ne 70 kolla boşalır. Bu şekilde Rus topraklarından Volga boyunca Bulgarlara ve Hvalislere ulaşmak ve oradan da doğuya yönelerek Sam'ın bölgesine ulaşmak mümkündür; ayrıca Dvina boyunca gidildiğinde Varyaglara, Varyaglardan Roma'ya ve Roma'dan da Ham'ın ahvadına gidilebilir. Dnyeper 3 (kolla) Pontus Denizi'ne dökülüyordu ki Petr'in kardeşi Aziz Andrey'inkıyılarında tebliğe başladığı bu deniz Rus Denizi olarak ta adlandırılır."[436]

Konstantin Porphyrogenitus, DAI'nin IX. bölümünde Novgorod ve Kiev'i Konstantinopolis'e bağlayan nehir yolunu tasvir ediyor. Bu vesileyle kuzeyden güneye

[435] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 127.

[436] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 127–129.

Özi boyunca uzanan halkları ve şehirleri sıralar ve Rusların Konstantinopolis'teki faaliyetlerini anlatır.

"Dış Rusya'dan Konstantinopolis'e kanoyla gelen Rusya prensi, İgor'un oğlu Sviatoslav'ın oturağının olduğu Novgorod'dan ve diğerleri de Smolensk şehrinden ve Teliutza'dan ve Çernigov'dan ve Vyshegrad'dandır. Tüm bunlar Dinyeper ırmağına iner ve hep birlikte *Sambatas*[437] da denen Kiev şehrinde toplanırlar. Krivichianlar ya da Lenzanenler denen Slav tebaları ve Slavon bölgelerin geri kalanı kış zamanı dağlarından dar, uzun ağaçlar keser ve bahar yaklaşıp buz erirken bunları hazırladıklarında onları komşu göllere getirirler. Ve bu göller Dinyeper ırmağına açıldığına göre, oradan bu aynı ırmağa girer ve Kiev'e inerler ve bitmek üzere olan gemileri birlikte çekip Ruslara satarlar. Ruslar yalnızca bu dipleri alıp onları parçaladıkları eski kanolardan kürekler, ıskarmozlar ve diğer takımlarla donatırlar; ve böylece onları kullanılır hale getirirler. Ve Haziran ayında Dinyeper ırma- ğına aşağı hareket edip Ruslar'a vergi veren bir şehir olan Vitiçev'e gelirler ve orada iki üç günlüğüne toplanırlar; ve tüm kanolar bir araya getirildiğinde, onlara binip adı geçen Dinyeper ırmağına inerler. Ve ilk olarak Rusça ve Slavoncada 'Uyuma!' anlamındaki *Essoupi* denen ilk baraja gelirler; barajın kendisi Polo alanı genişliği kadar dardır; orta- sında adalar gibi duran yerinden sökülmüş yüksek

[437] Brutskuz, Sambatas kelimesinin Türkçe olduğunu ve Hazarlar tarafından Kiev'e verilen bir ad olduğunu söyler. Bkz. J. Brutzkus, "Eski Kiev'in Türk-Hazar Menşei", çev. İkbal Berk – Halil İnalcık, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 3'ten ayrıbasım/IV (1946); Sambatas'ın kökeni hakkındaki diğer tartışmalar için bkz. Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*; Akdes Nimet Kurat, Brutzkus'dan önce Sambatas kelimesinin Hazarca olma ihtimali üzerinde durur ve Kiev'de Kozare denilen ayrı bir mahalle olduğunu da hatırlatır. Bkz. Kurat, *Peçenek Tarihi,* 83.

kayalar vardır. Su bunlara karşı akıp üstünden fışkırıp yüce ve korkunç bir gürültü ile diğer yana dökülür. Dolayısıyla, Rus- lar bunların arasından geçmeye yeltenmez, adamları kuru toprağa indirip geri kalan eşyayı kano üzerinde bırakarak kıyıya çekerler; sonra soyunup bir kayaya çarpmaktan ka- çınmak için ayaklarıyla yoklarlar. Bunu gönderleri dikerek, kimi başta, kimi ortadayken kimi de yine kıçta yaparlar; ve tüm bu dikkatli işlemle, ırmak kıyısının altında ucu kıvrılan ilk barajı geçerler. Bu barajı geçtiklerinde, diğerlerini kuru topraktan yeniden tekneye alıp uzaklaşırlar ve 'Baraj Adası' anlamına gelen, Rusça *Oulvorsi* ve Slavoncada *Ostrovounipraç* denen ikinci baraja inerler. Bu da ilki gibi, ters ve geçilmezdir. Bir kez daha adamları indirip, ilk barajda olduğu gibi kanoyla geçişe yöneltirler. Benzer biçimde Slavoncada 'Baraj Gürültüsü' anlamındaki *Gelandri* denen üçüncü barajı ve sonra da Rusça *Aeifor* ve barajın taşlarında pelikanlar yuva kurduğu için Slavoncada *Neasit* denen dördüncü, büyük barajı geçerler. Bu barajda gelişigüzel yanaşarak iner ve onlarla birlikte gözcülük etmeye atananlar dışarı çıkar ve bu adamlar gidip tetikte Peçenekleri gözlerler. Diğerleri, kanolarındaki mallarını alıp, barajı geçinceye kadar zincirli köleleri karadan yürütürler. Sonra, kanolarını kısmen çekerek, kısmen de omuzları üzerinde taşıyarak, onları barajın uzak ucuna ulaştırırlar; işte o zaman, bunları yeniden ırmağa koyup bagajlarını yükleyerek, kendileri de biner ve birlikte yine seyre çıkarlar. Geniş bir göl oluşturduğu için Rusça *Varouforos* ve Slavonca *Voulnipraç* denen beşinci baraja geldiklerinde, yine kanolarını ilk ve ikinci barajlarda olduğu gibi ırmağın kıyılarından sürüp Rusça *Leanti* ve Slavonca *Veroutzi* yani 'Suyun Kaynaması' denen altıncı baraja varıp bunu da benzer biçimde geçerler. Ve oradan Rusça *Stroukoun* ve Slavonca 'Küçük Baraj' anlamında *Naprezi* denen yedinci baraja seyrederler. Bunu, Kersonluların Rusya'ya ve Peçeneklerin de Kerson'a geçtikleri *Vrar* denen sığlıktan geçerler; bu sığlık Hipodrom kadar geniştir ve dibinden kayaların yüzeyi kırdığı yere kadar ölçüldüğünde, bir ok atımı uzunluktadır. Dolayısıyla Peçenekler inip Ruslara işte bu noktadan saldırır. Burayı Çapraz geçtikten

sonra, devasa bir meşe ağacı dikili olduğu için kurbanlarını sundukları St. Gregory adındaki adaya ulaşırlar ve canlı horozlar kurban ederler. Gelenekleri ol- duğu üzere, çevrelerine oklar ve diğerleri de ekmek, et, ya da her biri elinde ne varsa onu da saplar. Ayrıca horozları kesmek, ya da ayrıca yemek, ya da canlı bırakmak konusunda kura da çekerler. Bu adadan ileri Selinas ırmağına varana kadar Ruslar, Peçeneklerden korkmazlar. Böylece oradan başlayıp St. Aitherios adasının bulunduğu, ırmağın ağzını oluşturan göle ulaşana kadar dört gün seyrederler. Bu adaya varınca iki üç gün dinlenirler. Ve kanolarını gerektiği gibi ele alarak birlikte getirdikleri yelkenler, direkler ve yekelerle yeniden donatırlar. Söylediğim gibi, bu göl ırmağın ağzı olduğu ve denize taşıdığı ve St. Aitherios denizde bulunduğu için, oradan Dinyester ırmağına gelirler ve oraya güvenle ulaşınca yeniden dinlenirler. Ama hava elverişli olduğunda, denize inip Aspros denen ırmağa gelir ve orada da benzer biçimde dinlendikten sonra, yine seyre çıkıp Dambez ırmağının Selinas diye adlandırılan koluna gelirler. Ve Selinas ırmağını geçinceye kadar, Peçenekler de onlara eşlik ederek yürür. Ve olur da deniz bir kanoyu kıyıya vururs a, Peçeneklere birlikte karşı koymak için hepsi birden karaya iner. Ama Selinas'tan sonra kimseden korkmazlar, ama Bulgarya mıntıkasına girince, Tuna ırmağının ağzına gelirler. Tuna'dan hepsi de Bulgar mıntıkası olan Konopas'a ve Konopas'tan Konstantiya'ya ve Konstantiya'dan Varna ırmağına ilerler ve Varna'dan Ditzina" ırmağına gelirler. Ditzina'dan Mesembria" bölgesine gelirler ve sonunda orada, böylesine zahmet ve korku, böylesine zorluk ve tehlikeyle dolu yolculukları bir sona gelir. Bu aynı Rusların kış zamanındaki sert yaşam biçimi de şöyledir. Kasım ayı başladığında, reisleri tüm Ruslarla birlikte bir anda Kiev'den ayrılıp 'kollar' demek olan 'poliudia'ya yani Ruslara vergi veren Vervialılar, Drugoviçialılar, Krivichialılar ve Severialılar ile Slavların geri kalan şehirlerine doğru yola çıkarlar. Orada kış boyunca kalır, ama Dinyeper ırmağının

buzunun eridiği Nisan ayından başlayarak bir kez daha Kiev'e geri gelirler. Sonra, yukarıda söylendiği gibi kanolarını alıp onarır ve Romanya'ya inerler."[438]

İskandinav efsanelerine göre İskandinavya'dan Bizans'a giden bu yolu ilk keşfeden kişi, Norveçli gezgin Erik'ti. Sagaya (*Eireks Saga Víðförla*) göre Erik, arkadaşıyla beraber (onun adı da Erik) Údáinsakr (ölümsürler yurdu) olarak adlandırılan ve oraya varanın ölümsüz olduğuna inanılan yere gitmek için İskandinavya'dan yola çıkar. Yolda önce Gardariki'ye (İskandinav sagalarında Rusların doğuya geldiği Özi-İdil sahası Gardariki olara adlandırılır) gider. Oradan da nehir yollarını takip ederek Miklagard'a (İstanbul) varır. İstanbul'da imparator onu son derece iyi karşılar. Erik ve beraberindekiler, imparatora o sırada yaşanan isyanı bastırmasında yardımcı olurlar.[439] Údáinsakr, Saxo Grammaticus'un Gesta Donarum'unda da geçer.[440]

[438] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 36–40.

[439] http://www.germanicmythology.com/FORNALDARSAGAS/EireksSagaVidforlaTunstall.html (12.04.2023)

[440] http://mcllibrary.org/DanishHistory/book4.html (12.04.2023)

Şekil 20 Nikolay Rerih'in 1902 tarihli "Rusların İptidası" başlıklı resim serisinden "Denizaşırı Misafirler" adlı tablo.[441]

Vareglerden Greklere Giden yol olarak adlandırılan ve IX.-XI. yüzyıllarda ticari ve kültürel alışverişin merkezi haline gelen bu güzergâh, Moğollar bölgeye hâkim olana kadar önemini korudu.

İskandinavlar Özi sahasında da İdil'dekine benzer olarak kürk, köle, bal mumu, bal gibi ürünlerin ticaretini yapıyorlardı. İdil'deki Rusların aksine Özi üzerindeki Ruslar, bu bölgede daha kalıcı hareket ettikleri için bozkırın konargöçerlerinin hayvanlarına (özellikle atlara) büyük ihtiyaç duyuyorlardı. PVL, Rusların, 907 yılında Oleg

[441] https://muzei-mira.com/kartini_ispanskih_hudojnikov/2502-zamorskie-gosti-nikolay-konstantinovich-rerih-opisanie-kartiny.html (07.05.2023)

önderliğinde Konstnatinopolis saldırılarını anlatırken Rusların yanlarında gemilerle birlikte atlar atlarının da olduğunu aktarıyor.[442] Ruslar 907'de Bizans'a doğru hareket ederken geçmeleri gereken Karadeniz'in kuzey bozkırlarının hâkimiyetini Peçenekler ele geçirmiş bulunuyorlardı. Oleg'in Peçeneklerle iyi geçindiğini ve ittifak halinde olduğunu biliyoruz. Bu saldırıda Peçeneklerin Ruslarla birlikte hareket etmiş olmaları Rusların Peçeneklerin atlarından faydalanmış olmaları ihtimal dâhilindedir.[443]

"Yıl 6415 (907).395 İgor'u Kiev'de bıraktıktan sonra Oleg yanına çok sayıda Varyag, Slavyan, Çud, Kriviç, Merya, Polyan, Severyan, Drevlyan, Radimiç, Hırvat, Duleb, Tverts ve tanınmış rehberler alarak Greklere sefer düzenledi.396 Bu kavimlerin hepsine Büyük İskitya denir.397 Oleg bu kavimlerin tamamıyla atlara ve gemilere binerek yola çıkmıştı ve 2000 tane gemileri vardı."[444]

DAI'de imparator Konstantin'in bahsettiği sekiz boya ayrılmış Peçeneklerin Don'dan Tuna'ya yayılıp tüm sahayı kontrol ettiği bir dönemde, Rusların Özi üzerindeki politikasını ve hareket stratejisini belirleyici unsur Türkler olmuştur. Aynı eserde Rusların da Peçeneklerle iyi geçinmeye ve barış içinde olmaya dikkat ettiklerine çünkü kendi yurtlarında bulunmayan at, sığır, koyun gibi hayvanların temininde Peçeneklere muhtaç olduklarına yer verilir. Dolayısıyla eser, Rusların hem zararlarından kaçınmak hem de ticaretin avantajlarından yararlanmak için Peçeneklerle ittifak içinde olmaya özen

[442] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi,* 158–159.

[443] Rus-Peçenek askeri ilişkilerine Askeri Anlamdaki Etkileşimler kısmında değinilmiştir.

[444] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi,* 159.

gösterdiklerini özellikle ifade eder.[445] Diğer taraftan Rusların Bizans ile ticaret yapabilmesi de tamamen Peçeneklerle iyi geçinmesine bağlıydı.

"Yine Peçeneklerle barış içinde olmadıkça Ruslar bu Romalıların bu imparatorluk şehrine, savaş için de ticaret için de gelemezler çünkü Ruslar gemileriyle ırmağın barajlarına gelip gemilerini ırmaktan kaldırıp geçene kadar omuzları üzerinde taşımayıp oraları geçemediklerinde, bu Peçenekler ulusunun adamları onlara saldırır ve iki işi bir arada yapamadıkları için, kolaylıkla yenilir ve parça parça kesilirler."[446]

Şekil 21 İskandinavlar doğuda gemilerini nehirden nehire taşıyabiliyorlardı. Ruslar bu geleneği geç Orta Çağlara kadar sürdürdüler.[447]

[445] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 30–31; Thomas S. Noonan, "Rus', Pechenegs and Polovtsy: Economic Interaction Along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era", *Russian History* 19/1/4 (1992), 318.

[446] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 31.

[447] Humbert, *La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles*, 86.

Şekil 22 Rusya nehirlerinde ticaret yapan Ruslar.[448]

Elimizde Peçeneklerin Ruslarla olan ortaklık ve ticaretlerinde Ruslara verdikleri hayvanları karşılığında hangi malları aldıklarından doğrudan bahseden bir kaynak bulunmuyor ancak konargöçer toplumların diğer toplumlarla takas ticaretinde ne tür mallar aldıklarına dair başka kaynaklara başvurarak fikir elde etmemiz mümkün olabilir.[449] Burada konargöçerlerin yaşadıkları bozkırlarda bulunmayan ve kendilerinin üretemedikleri malları düşünmemiz gerekir. Burada akla ilk olarak tahıl ürünleri, kıyafet, köle ve başta silah olmak üzere demir aletler gelmelidir. Örneğin Gerdizi, Peçeneklerin

[448] Jones, *A History of the Vikings*, 251.

[449] Örneğin İdl Bulgarların konargöçer halklar ile olan alışverişi için bkz. Şakirov - Huzin, "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya".

komşu halklara[450] saldırıp köle aldığını anlatırken Peçeneklerde bolca altın ve gümüş tabak çanak, silah, gümüş kemerler olduğunu da söyler.

Peçenekler hayvanlarla birlikte bu köleler karşılığında Ruslardan altın ve gümüş almış olabilir.[451] DAI'da imparator Konstantin, son bölümde cümlelerini bitirirken Hersonluların Romanya sahasında gidip orada yaşayan Peçeneklerden aldıkları derileri ve bal mumlarını satamazlarsa yaşayamazlar, der.[452] Peçeneklerin bozkırda bal mumu üretip üretemeyeceği konusu tartışmalıdır. Bal mumu, orman kuşağına özgü bir üründü. Bu malın Ruslar tarafından Bizans'a satıldığını biliyoruz. Gerdizi'nin Hazarlarda da bal mumunun bolca bulunduğunu aktardığı yukarıda zikredilmişti. Ancak Gerdizi'nin ifadesinin muhtemelen yanlış olmadığını, sadece belki biraz yanlış anlaşıldığını düşünmek mümkün. Hazarlar da bal mumunu Ruslardan ve İdil Bulgarlarından alarak güneylerindeki Müslümanlara satıyorlardı. Peçenekler de burada benzer bir aracı rolüyle bal mumunu ve kürkü Ruslardan alarak (değiş tokuş yoluyla ya da zorla) Hersonlu Bizanslılara satıyor olabilir. Bu aracılık sonunda Peçenekler, Bizans'tan çeşitli değerli mallar alabilirlerdi. Burdan hareketle, Rus gemilerini yağmalamalarının uzun vadede bölgedeki ticareti sekteye uğratacağından Peçeneklerin işine gelmeyeceğiniz

[450] Hududü'l Alem, Peçeneklerin yaşadıkları ver ve komşuları hakkında şunları aktarır: "Bir diğer nehir, Peçenekler (Becanâk), Macğârîler, ve Rusların arasındaki sınırda bulunan bir dağdan çıkan Rûtâ Nehri'dir. Bu nehir daha sonra Rus sınırına girerek Saklâb bölgesine doğru akar ve bu bölgeye ait olan Hurdâb şehrine ulaşır. Burada Hurdâb halkının tarlalarından ve otlaklarından kullanılır." Bkz. Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*, 29; Minorsky, *Hudúd al-'Ālam*, 101; Anomim, *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*.

[451] Martinez, "Gardizi's Two Chapters on the Turks", 151–152.

[452] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 172.

düşünülebilir. Çünkü su yollarının kontrlünü elinde turan Peçeneklerin kendi ekonomik zenginlikleri açısından ticaret önemliydi.

Rusların güneye inip Bizans ile yaptığı ticaretin etkileri kuzeyde de hissedilmiştir. Sagalar, Bizans'a (Grikkland) gidip büyük zenginliklerle dönem Vareglerin hikâyeleriyle doludur. Bu etkiyi arkeolojik verilerden de görebiliyoruz. İskandinavya topraklarında birçok Bizans sikkesi[453] ve diğer arkeolojik malzeme çıkarılmıştır. IX. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir Bizans mührü ve imparator Theofilos'un bakır sikkesi kuzeyde İlmen Gölü kıyılarında bulunmuştur. Ayrıca İskandinavya'da Hedeby'de, Ribe'de ve Birka'da da Bizans sikkelerine rastlanmıştır.[454] Diğer taraftan yine bu bağlamda Özi üzerindeki ticaretin gelişmesi, Kiev Rusya'sında yükselişe yol açarken İsveç'teki ticaret merkezlerinde düşüşe yol açmış olabilir. Androshchuk, Birka örneğini ele alır ve buradaki ticaretin düşüşünü doğudaki ticaretin artık doğrudan Kiev üzerinden kontrol edilmesine ve İsveç'in doğu kıyılarındaki kentlerden yaşayan eli silah tutan gençlerin doğudaki zenginlikleri duyunca buraya akmasına bağlar.[455]

Bir diğer önemli güzergâh ise Mainz-Kiev-Bulgar ya da İdil üzerinden gerçekleştirilen güzergâhtı. Bu güzergâh, Orta Avrupa ile doğudaki halkların ticareti açısından

[453] Blackburn, "The Coin-Finds", 58–68.

[454] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 627.

[455] Androshchuk, *Vikings in the East*, 218.

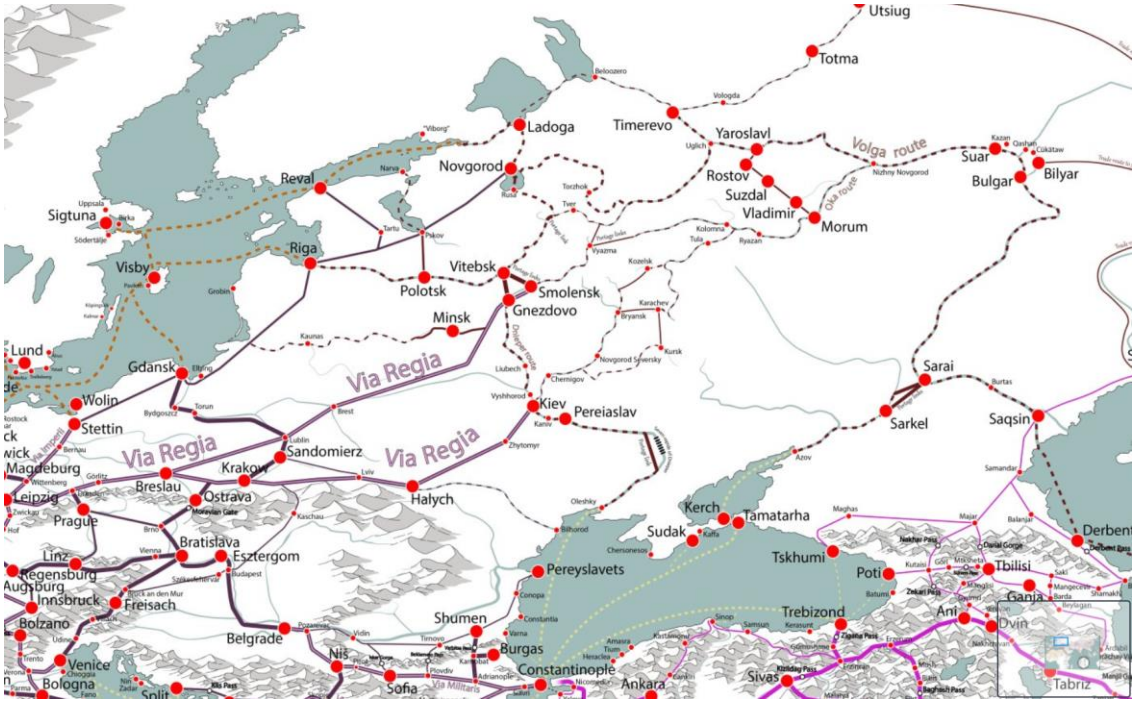
önemliydi.[456] İbrahim İbn Yakub,[457] bu güzergâhtan ve Türklerin ve Rusların bu güzergâhtaki ticaretteki öneminden bahseder.[458] İbrahim İbn Yakub Ren (Rin) Nehri üzerinde kurulmuş Frankların yurdu Mainz'in oldukça büyük bir şehir olduğunu; bu şehirde bolca buğday, arpa, çavdar, üzüm ve çeşitli meyvelerin yetiştiğini ve bizim

[456] Vikinglerin Batı ve Kuzey Avrupa'daki ticare güzergâhları için bkz. Kirsten Wolf, *Viking age, Everyday Life During the Extraordinary Era of the Norsemen* (New York: Sterling, 2013), 36–40.

[457] Aslen İbrani olan İbrahim bin Yakub, Endülüslü olduğu için İslam Dünyası Kaynakları başlığı altında ele alınmıştır. Endülüs'ün Turtuşa (Tortosa) şehrinden olan İbn Yakub, 965 yılında Endülüs'ten çıkarak Kuzey Avrupa'ya seyahat gerçekleştirmiştir. Özellikle Mainz, Prag, Krakov şehirleri hakkında, Tuna Bulgarları hakkında ilginç bilgiler veren İbn Yakub'un eseri günümüze ulaşmamıştır. El-Bekri (1040-1094), İbrahim İbn Yakubi'nin eserini kendisinin 1068'de kaleme aldığı *Kitab el-Mesalik ve'l Memalik* adlı kitapta kullanmış, ondan birebir aktarmalar yaparak günümüze gelmesini sağlamıştır. Bkz. Hermes, *The (European) Other in Medieval Arabic Literature and Culture*, 110; El-Bekri için bkz. Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*, 20; Kazvînî ise *Asar-ül Bilad ve Ahbar-ül İbad* adlı eserinde İbrahim İbn Yakub'un Avrupa'nın diğer şehirleri hakkındaki bilgilerini bize aktarmıştır. Bkz. Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 145; Ayrıca bkz.; Dmitrij Mishin, "Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century", *Annual of Medieval Studies at the CEU* (1994-1995), 192.

[458] İbrahim ibn Yakub'un eseri ile birlikte bugünkü Polonya topraklarında Rus varlığına kanıt bir diğer eser ise *Dagome Iudex*'tir. Bkz. Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 50–53.

açımızdan en önemlisi de burada tedavülde olan İslam dirhemlerine rastladığını dile getirerer dünyanın bu kadar kuzey ucundaki böyle bir noktada İslami dirhemlere rastladığına çok şaşırır özellikle belirtir.[459] Ona göre bu dirhemler, 914 (301-302) yılında Samani hükümdarı *Nasr ibn Ahmed* (II. Nasr) tarafından Semerkand'da basılmıştı.[460]

Şekil 23 Krakov ve Prag gibi ticaret merkezlerini Özi ve İdil'e bağlayan ticaret yolları. https://easyzoom.com/imageaccess/ec482e04c2b240d4969c14156bb6836f (13.05.2023).

[459] Buradan iki önemli çıkarımda bulunmak mümkündür. Öncelikle dirhem ve doğunun çeşitli baharatlarının Avrupa'nın içlerine kadar girmiş olması, İskandinavların Hazar Denizi ve hatta Bağdat içlerine kadar inmesine neden olan motivasyonların en önemlilerinden diyebiliriz. Diğer taraftan bu ürünlerin Mainz'e kadar ulaşmasında şüphesiz Türk halklarının rolü büyüktür. Zira İbrahim İbn Yakub da bunu bizzat dile getirecektir.

[460] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 145.

İbrahim İbn Yakub, Avrupa içlerindeki pazarlara ticaret yapmaya gelen Ruslardan ve Türklerden bahseder:

"Prag (F.Raghah) şehri taşlardan ve kireçtaşından yapılmıştır. Burası merkezi bir ticaret şehridir. Ruslar ve Sakaliba buraya mallarıyla birlikte Krakov'dan ticaret yapmaya gelirler. Müslümanlar, Yahudiler ve Türkler da mal getirip ticari münasebet sağlamak amacıyla Türklerin[461] yurtlarından gelirler. Türkler ve Yahudiler de Mathakil el-markatiyya'dan (bu tartışmalıdır) gelmektedirler. Köle, kalay ve çeşitli türde post getirirler.[462] İbrahim İbn Yakub, Slavları ve Rusları ayrı halklar olarak ele alırken Ruslarla ilgili bahsinde Rusların gemilerle gelip yağma yaptıklarına da değinir:

"Mieszko doğudan Rus ile kuzeyden ise Prusya ile sınırdır... Rus batıdan gelip gemilerle bunları yağmalarlar."[463]

Bölümün genel bir değerlendirmesi olarak doğuya gelen İskandinav tüccarların özellikle İdil ve Özi havzasında IX. yüzyılın başlarından itibaren temas halinde olduklarını, Doğu Avrupa'nın birçok bölgesine nüfuz etme imkânı sağlayan nehirlerin bu iki farklı kültürü ticari anlamda da buluşturduğunu söyleyebiliriz. Kuzeyden güneye Baltık ile Karadeniz ve Hazar Denizi'ni birbirine bağlayan bu ticaret yollarının düğüm noktalarını Türkler kontrol ediyordu. Türkler, İdil ve Özi havzasındaki birçok şehrin kurucusu ya da

---

461 Bkz. Istvan Zimonyi'nin İbrahim İbn Yakub'un Türkler olarak bahsettiği halkın Macarlar olduğu iddiasını da dikkate almak gerekir. Onun tezine göre burada bahsedilen Türk etnonimi, Kurtuba Halifeliğinde kullanılan Macarları karşılıyor olabilir. Bkz. Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century*, 85–86.

462 Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 147.

463 Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 148.

geliştirici olmuş, bölgede sağladıkları uygun ortamlar sayesinde kuzey-güney ticareti en yoğun dönemini yaşamıştır. İdil Sahasındaki ticaretin ana aktörleri İdil Bulgarları ve Hazarlar iken, Özi havzasında ise X. yüzyıldan itibaren Peçenekler hakim durumdaydı. Bu Türk halkları, bölgede müreffeh Pazar alanları oluşturarak çeşitli düzenlemelerle hem bölgedeki ticareti denetlemiş hem de özellikle İskandinavya'dan gelen Ruslara güneyde İslam dünyasından temin ettikleri ve kendi ürettikleri (özellikla hayvanlar) malları satarak kolaylık sağlamışlardır. Bu ticari canlılık sayesinde İskandinavya ekonomisi canlanmış ve bu süreç de İskandinavya'da merkezi devletlerin teşekkül edip güçlenmesine yardımcı olmuştur. Ruslar, Özi'de Kiev'e kalıcı olarak yerleştikten sonra, Peçeneklerle sınır komşusu haline geldiler. Ruslar, Peçeneklerle sorun yaşamamaya özellikle özen göstermiş, onlar için çok daha karlı olan ticari dostluk yoluna gitmişlerdir. Peçeneklerin saldırılarından korunup Bizans ile ticaret için kullandıkları yollardan güvenle geçebilmelerinin tek yolu buydu. Özi üzerindeki ticari seyir, İdil üzerindekinden çok farklıydı. İdil üzerindeki Pazar ve panayır merkezleri yerine Özi üzerinde sınıf ötesi panayırlar düzenlemek daha yaygındı. İdil üzerinde olduğu gibi yabancı tüccarların girmesine çok izin verilmiyor, ticaret daha çok bölge halkları arasında işliyordu. Özellikle Peçenekler için temel gaye büyük servetler elde etmek değil, temel ürünlerini tedarik etmekti. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslarla Peçenekler arasındaki ticarette ürün yelpazesi daha da arttı ve Kiev'e özellikle Avrupa içlerinden karadan ulaşm imkânları daha da arttı ve Rusların da Hristiyanlaşması ile birlikte Bizans ve Ruslar arasında sıkışan Peçenekler iyice zayıflamaya başladı.

c. Askeri Anlamdaki Etkileşimler

İskandinav Ruslar doğuya geldiklerinde bu sahada Tuna'dan İtil'e kadar olan kuşak, çeşitli Türk halkları tarafından kuşatılmıştı. Türklerle Ruslar arasındaki ilişkilerde zaman zaman düşmanlıklar, zaman zaman da askeri ittifaklar yaşanmıştır. Türklerle İskandinav Ruslar arasındaki askeri münasebetlerin ele alındığı bu bölümde öncelikle Rusların Hazarlarla, daha sonra Peçeneklerle, İdil Bulgarlarıyla ve diğer Türklerle olan askeri ilişkileri değerlendirilerek kronolojik bir sıra takip edilecektir. Bu askeri ilişkilerde Slav ve Fin-Ugor unsurlar da muhakkak rol oynamış olsalar da, IX.-X. yüzyıllarda Rus muharebe birimleri çoğunlukla İskandinav Rus liderliğindeki maiyetten oluşuyordu ve çoğunlukla klasik İskandinav muharebe taktikleri kullanıyorlardı. Dolayısıyla bu yüzyıllarda yerel unsurların belirleyici rolünü merkeze koymak mümkün gözükmemektedir. İskandinavlar, hem askeri potansiyelleri hem de gemileriyle mesafe kat etme ve manevra kabiliyetleri sayesinde Türk-Rus çatışmalarında münhasır aktör rolündeydiler.

Kaynaklar, Hazarlarla Rusların genelde iki ana konu üzerinde çatıştığını aktarır: Doğu Slav kabilelerinden vergi toplama ve bölge ticaretinin kontrolü meselesi. Ruslar ilk başta Hazar topraklarından icaret amacıyla geçmek istediğinde onda bir oranında vergi verirken, X. yüzyılın ortalarından itibaren Hazarlar zayıflayıp Ruslar Kiev merkezli bir yapıyla güçlenerek bu vergiyi vermek istemiyorlardı. Diğer taraftan Slav kabileleri başlarda Hazarlara vergi veriyorlardı. PVL, Slavların artık Hazarlara vergi vermemedi verektiğini, Ruslara tabi olarak onlara vergi vermeleri gerektiğini yazar. Çatışmalar sonucunda nihayet 965 yılında yılında Hazarlar Svyatoslav'ın saldırılarıyla maşlup olmuştur. Ancak tarihi olayların böyle bir anlatı içine yerleştirilmesi, Hazar-Rus ilişkilerinin asırlık bir çatışma içinde olduğu izlenimini uyandırmamalıdır.

“Yıl 6390 (882). Oleg Varyaglardan, Çudlardan, Slavyanlardan, Meryalardan, Veslerden ve Kriviçlerden topladığı çok sayıda savaşçıyla birlikte sefere çıktı. Oleg Kriviçlerle birlikte Smolensk’i aldı ve oraya kendi adamlarını yerleştirdi. Oradan aşağıya doğru yönelerek Lubeç’e gitti ve orayı da alarak şehre kendi adamlarını yerleştirdi. Sonra Kiev’in tepelerine vardı ve Askold ve Dir’in hüküm sürdüğü bu şehre baktı. Savaçılarını gemilerinde sakladı, bazılarını da arkasında bıraktı ve kendisi yanına genç İgor’u da alarak ilerledi. Oleg Ugor tepelerine yaklaştığında savaşçılarını gizleyip adamlarını Askold ve Dir’e yolladı; onlar Askold ve Dir’e, ‘‘Biz tüccarlarız Oleg ve Küçük Knez İgor’dan Greklere gidiyoruz. Bize buyurun ve bizlerden olun’’ dediler. Askold ve Dir oraya vardıklarında bütün savaşçılar gemilerinden çıktı ve Oleg, Askold ve Dir’e ‘‘Siz knez değilsiniz, knez soyundan da değilsiniz, ama ben knez soyundanım’’ dedi. Sonra İgor’u öne çıkardı ve ‘‘Bu da Rurik’in oğludur’’ dedi. Sonra Askold ve Dir’i öldürdüler ve Askold’u bugün Olma Kalesi’nin bulundu ğu Ugor adı verilen tepeye taşıyıp gömdüler. Bu mezarın üzerine Aziz Nikola Kilisesi yapıldı, Dir’in mezarı ise Azize İrine Kilisesi’nin hâkimiyetini kurdu ve Kiev için ‘‘Bu Rus şehirlerinin anası olacaktır’’ dedi. Ona tabi olan Slavyanlar, Varyaglar ve diğerleri Rus olarak anıldı. Oleg şehirler kurmaya başladı ve Slavyanlardan, Kriviçlerden, Meryalardan vergi aldı. Varyagların arkasındadır. Oleg Kiev’de Novgorod’dan barış sürdüğü müddetçe vergi olarak yıllık 300 grvni almasını sağladı ve Yaroslav’ın ölümüne kadar bu vergi Varyaglara ödendi.

Yıl 6391 (883). Oleg Drevlyanlarla savaştı ve onları yendikten sonra vergi olarak onlardan siyah sansar derisi almaya başladı.

Yıl 6392 (884). Oleg Severyanların üzerine gitti ve onları yenip, az miktarda da vergiye bağladı. Oleg, Severyanlara, ‘‘Ben onların düşmanıyım ve sizin onlara vergi vermenizin lüzumu yok’’ diyerek onların Hazarlara vergi vermesine müsaade etmedi.”[464]

PVL’nin Rus tüccarların Hazarlara vergi verdiği anlatısının, diğer tarihi kaynaklarla karşılaştırıldığında tutarlı olduğu görülür. Bu tarihlere kadar iyi ticari ilişkiler içinde olduğunu düşündüğümüz Hazar-Rus ilişkileri, Ruslar Ladoga, Novgorod ve çevresine yerleşip güçlenince IX. yüzyılın sonlarında zayıflamaya başladı. İbn İsfendiyar’ın[465] Tarih-i Taberistan’ından,[466] Rusların biri 909-910, biri de daha önce gerçekleşen Hazar Denizi saldırılarından haberdar oluyoruz:

“Bu yıl[467] Ruslarla dolu 16 gemi Abeskun kıyılarına geldiler. Daha önce Seyyid Hasan b. Zeyd[468] zamanında da aynı şekilde gelmişlerdi fakat Hasan b. Zeyd onları mağlup edip

[464] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 151–152.

[465] XII.-XIII. yüzyıllarda yaşayan İbn İsfendiyâr hakkında bildiklerimiz, elimize ulaşan yegâne eseri Tarih-i Taberistan’ın girişinde verdiği kıt bilgilerden ibarettir. Taberistan yöneticilerinden önde gelen bir aileye mensuptu. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 164.

[466] Ali Alanoğlu, *İbn İsfendiyâr'ın Târîh-i Taberistân Eseri Bağlamında Bâvendî Hanedanı (İnceleme-Çeviri Yazısı)* (Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5–6.

[467] 909-910.

[468] Hazar Denizi’nin güneyinde, İran’ın Taberistan bölgesindeki Alevîler ya da Zeydîler hanedanlığının kurucusu.

püskürtmüştü.[469] Bu defa Abeskun'u ve o istikametteki kıyıları tahrip edip yağmaladılar ve birçok Müslümanı esir aldılar veya katlettiler. Sârî valisi Ebu'd Dargham Ahmed b. el-Kasım, bu saldırıyı Ebu'l-Abbas'a[470] iletti ve Ebu'l Abbas yardım gönderdi. Bu arada Ruslar, günümüzde Kale olarak adlandırılan Anjil'e girdi.[471] Ahmet ibn el-Kasım onlara gece vakti saldırdı ve birçoğunu öldürdü. Ruslar Taberistan'ın çeşitli yerlerine dağıldılar. Ertesi yıl Ruslar daha büyük bir kuvvetle yine geldiler. Sârî ve Hazarların Panjah-Hazar bölgesini ateşe verdiler. İnsanları esir alarak geri çekildiler. Bir kısmı Deyleman'daki Çeşm-i Rud'a ilerlerken bir kısmı da denizde kaldı. Gilanlılar gece vakti deniz kıyısına geldiler. Gemileri yakarak karaya çıkanları öldürdüler. Hazar kağanı Şirvanşah'ın[472] bunun haberini alması üzerine onlara bir tuzak kurarak kaçan gemilerin önünü kesti ve

[469] Bartold ve Novoseltsev, İbn İsfendiyâr dışında başka bir kaynakta rastlanmadığı için Rusların bu saldırısının hiç gerçekleşmemiş olduğuna inanıyor. Bartold, *Soçineniya,* 831; Novoseltsev buna ihtimal vermemesine gerekçe olarak İsfendiyar'ın bilgiyi şüpheli cümlelerle aktarması ve Mes'udi'nin eserinde Rusların burada daha önce var olmadıklarını belirtmesi olarak gösterir. A. P. Novoseltsev, *Hazarskoye Gosudastvo i ego Rol v İstorii Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza,* 243; Ancak Konovalova İbn İsfendiyar'ın bahsettiği Rus saldırısı konusuna farklı açıdan yaklaşır ve eserin güvenilirliği hususunda varsayımlar öne sürer. Tatyana N. Djakson – Elena A. Melnikova, *Vostoçnaya Yevropa v İstoriçeskoy Retrospektive K 80 Letiyu V. T. Paşuto* (Moskva: Yazıki Slavyanskoy Kulturı, 1999), 111–129.

[470] Abu-l-Abbas Abdallah ibn Muhammed ibn Nuh. 902-907 ve 910'da Taberistan hükümdarı.

[471] Anjile Kale. Sârî'nin kuzeyinde bir köy.

[472] Hasan b. Zeyd kast ediliyor olmalı.

onları mürettebat ile birlikte yok etti. Hiçbirini sağ bırakmadı. Bu şekilde Rusların yağmacı akınları durdurulmuş oldu."[473]

IX. yüzyılın sonlarından itibaren Slav kabileleri artık Hazarlara vergi vermeme teşebbüslerine başlayıp Rusların baskısı altına girmeye başlamış olsa da bu tüm Slav kabileleri için de geçerli değildi. Örneğin 964 yılında, Svyatoslav Hazarlara saldırmadan kısa bir süre önce Vyatiçler hala Hazarlara vergi veriyorlardı.

"Yıl 6472 (964). Svyatoslav büyüyüp olgunlaştığında arkasına çok sayıda cesur asker topladı. Gözüpek olduğundan pek çok çarpışmada pardus (leopar) gibi rahat hareket etti. Seferlerinde yanında ne yüklü araba ne de kazan götürürdü, bu yüzden o eti kazanda pişirmezdi; at etini, vahşi hayvan etini veya sığır etini közde ince ince keserek pişirir ve öyle yerdi. Çadırı yoktu, ama atın semerini başının altına koyarak uyurdu ve onun bütün savaçıları da böyle yapardı. Başka topraklara elçilerini yollayarak, ''Size gelmek istiyorum'' dedi. Oka nehrine ve Volga'ya doğru yola çıktı, Vyatiçlere uğradı ve onlara, 'Kime vergi veriyorsunuz?' diye sordu. Onlar da, 'Hazarlara her saban için şelyaga veriyoruz' dediler."[474]

Rusların Hazarlara vergi vererek Hazar Denizi'ne geçiş sağlayıp büyük yağma ve katliamlar yaptıkları 913 saldırıları önemli kırılma noktalarından biri olmuştur.

---

[473] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 164-165; Edward Browne'nin çevirisi için bkz. Muhammad B. Al-Hasan B. Isfandiyar, *An Abridged Translation of the History of Tabaristán Compiled About A. H. 613 (A.D. 1216)*, çev. Edward G. Browne (London: E. J. Brill, 1905), 199

[474] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 205.

Mesudi'ye göre, 912/13 tarihlerinde, her biri yüz kişi alabilen yaklaşık 500 Rus gemisi, Azak Denizi'nden Hazar Denizi'ne geçmek için Hazar kağanından izin aldı. Geçişin koşulu, Rusların Hazar Denizi'nde ele geçirdikleri ganimetin yarısını kağana devretme sözüydü. Hazar Denizi'ne giren Ruslar, güney ve batı kıyıları boyunca uzanan yerlere baskınlar yapmaya başladı. 943 yılında eserini kaleme alan Mesudi'nin bu aktardıkları,[475] aynı zamanda Karadeniz'de, Karadeniz'in Kuzeyinde, Kafkasyada ve Hazar Denizi'nde Türklerle ne derece yakın ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir. Kağan anlaşmayı kabul etti, ancak yönetimindeki Müslümanlar, Rusların Hazar kıyılarında din kardeşlerini yağmalayıp onları katletmelerini hoş karşılamadılar. Yağma mallarıyla yüklü gemileriyle Hazar'ın kuzeyine geri dönen Ruslar, Hazarların ablukasında yerel Müslümanlar tarafından saldırıya uğradı ve yenilgiye uğratıldılar. İdil Nehri boyunca kaçabililenler de Hazarların hâkimiyetinde olan başka bir halk tarafından katledildiler. Kendileri Ruslarla silahlı çarpışmaya girmeyen Hazarlar, içindeki toplumsal gerilimlerden dolayı bu kararı vermeseydi Hazar-Rus ilişkileri iyi olabilir miydi sorusunun cevabını vermek zor ancak Novgorod ve Kiev merkezli gittikçe güçlenen Ruslar, er ya da geç Hazarlara saldıracaktı.

"Ruslar farklı gruplara ayrılmış birçok halktan oluşmaktadır. Bunlardan biri el-Ludh'ana'dır. Bunlar gruplara ayrılarak geniş coğrafyalara seyahat ederler. Endülüs, Roma, Konstantinopolis ve Hazarlarla ticaretleri vardır. 300 senesinden hemen sonra (912-913) bunların her biri 100 asker taşıyan 500 gemisi Hazar Nehri ile birleşen Pontus Boğazı'na girdiler. Buradan Hazar Kağanının iyi teçizatlı askerleri vardır. Onlara bulundukları yerlerde Pontus Denizi'nden[476] veya karadan Hazar Nehri[477] üzerinden Karadeniz ile bağlanan kollardan gelen her kim olursa durdurulma emri verildi. Bunun

[475] Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali B. Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 29 (2004).

[476] Karadeniz.

[477] Yine Don Nehri İdil ile karıştırılıyor.

yapılmasının sebebi kış kamplarını bu bölgelerde kurmuş olan konargöçer Oğuzlardır. Hazar Nehrini[478] Pontus Boğazı'na[479] bağlayan su yolları sıklıkla donduğu için Oğuzlar burayı atlarıyla geçebiliyorlar. Burada su oranı yüksektir fakat öyle donar ki; Oğuzlar ağırlıkları altında buzun kırılmasından asla korkmazlar. Böylece burayı geçir Hazarların topraklarını yağmalarlar. Birkaç kere muhafızlar Oğuzları püskürtmede başarısız olmuş, Hazar Kağanı birlikleriyle bunlara karşı ilerleyip buzu geçmelerini engellemek zorunda kalmıştır. Böylece kağanlığını yağmadan kurtarmıştır. Yazları Türklerin burayı geçme ihtimalleri yoktur.

Rus gemileri, körfez girişinde görevli Hazar askerlerine yaklaşınca, Hazar melikine adam göndererek, ele geçirilecek ganimetin yarısını vermek şartıyla topraklarından geçip gitmelerine ve nehir yoluyla Hazar nehrine geçmelerine ve yukarıda belirttiğimiz gibi Cürcan, Taberistan ve diğer Acem ülkelerinin denizi sayılan Hazar Denizi'ne girmelerine izin vermesi talebinde bulundular.[480] Kağan onların bu önerisi kabul etti. Böylece Ruslar boğaza girdiler, nehre[481] ulaşarak Hazar Nehrine[482] kadar gittiler. İtil şehrinden geçerek nihayet nehrin ağzına, Hazar Denizi'ne döküldüğü yere geldiler. İtil şehrinden nehrin ağzının mesafesi ..... Kadardır.[483] Hazar Nehri[484] çok geniş ve su seviyesi muazzam derecededir. Rus gemileri bu deniz boyunca yayıldılar. Bu yağmacı gruplar sonra Jil'e (Gilan), Daylam, Tabaristan ve Curcan kıyılarında Abaskun'a kadar gittiler. Napta (Bilad

[478] Don.

[479] Azak

[480] Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar),* 76.

[481] Don.

[482] İdil.

[483] *Metnin bu kısmı okunmuyor.*

[484] *İdil.*

el-naffata) topraklarını istila ettiler ve Azerbaycan topraklarına kadar yağmaladılar - Azerbaycan'ın Erdebil şehri deniz kıyısından üç günlük mesafededir.

Ruslar nehirleri kana buladılar. Kadınları, çocukları ve ellerine geçen malları aldılar, yağmaladılar ve her yeri yakıp yıktılar. Daha önce hiç denizden saldırıya uğramadıkları için insanlar büyük içerisindeydiler. Kıyıları sadece tüccar ve balıkçılar ziyaret ediyordu. Ruslar Gîl, Deylem, Cürcan kıyıları, Berde cephe bölgeleri, er-Ran, Beylekân ve Azerbaycan, ayrıca İbn Ebi's-Sac tarafından gönderilen bir generale karşı savaşarak aynı zamanda Bakü olarak da bilinen ve Şirvan Krallığının bir kısmını oluşturan Naffata kıyıların kadar geldiler.

Bu seferlerinden dönerken Ruslar, Naphtha kıyısından sadece birkaç mil içerideki adalardan tutsaklar aldılar. Bu sırada Ali İbn El-Heysem (913-917) Şirvan melikiydi. Birlikler hazırlandı. Teknelerle ve tüccar gemileriyle bu adalara doğru ilerlediler. Fakat Ruslar dönüp bunlara saldırdı ve binlerce Müslüman öldürüldü veya boğuldu. Ruslar aylarca bu bölgede kalıp saldırılar ve yağmalarına devam ettiler. Bu deniz etrafında yaşayan hiçbir kimse onlara karşı gelemedi. Oldukça yoğun bir nüfusa sahip bu kıyıların sakinleri ellerinden geleni yaparak saldırılara kendilerini hazırlamaya çalışıyorlardı.

Gemilerini ganimetlerle doldurmuş ve yağma ve baskınlarla bitkin hale düşmüş Ruslar Hazar Nehri ağzına döndüler ve Hazar kralına söz verdikleri yağma payı ile birlikte döndükleri mesajını gönderdiler. Bu kağanın gemisi yok ve halkı navigasyon konusuna hâkim değiller. Aksi takdirde bu Müslümanlar için bir felaket olurdu.

O sırada Arsiyya ve Hazar ülkesinde yaşayan diğer Müslümanlar neler olduğunu öğrendiler ve Hazarlar şunları söylediler: "Bırakın Müslüman kardeşlerimizin ülkesini yağmalayan, kanlarını akıtan ve kadınlarını ve çocuklarını köleleştiren bu insanlara cezalarını verelim.

Kağan onları durduracak durumda değildi. O yüzden Ruslara gidip onları uyardı, Müslümanların onlara saldıracaklarının haberini verdi. Müslümanlar bir ordu topladılar ve Ruslara saldırdılar. İki ordu karşı karşıya gelince Ruslar gemilerini terk ettiler. Müslümanlar yaklaşık 15,000 kişiydiler. Atları vardı, iyi kuşanmışlardı ve İtil'de yaşayan Hristiyanlardan da destek almışlardı. İki ordu en az üç gün savaştılar ve Tanrı zaferi Müslümanlara nasip etti. Ruslar kılıçtan geçirildi ve boğuldu. Hazar Nehri kıyılarında öldürülen Ruslar sayısı 30,000 olmuştu. Bunlardan 5,000 tanesi kaçmayı başararak gemileriyle diğer kıyıdaki Burtas'a gitmeyi başarmıştılar. Bir kısmı da gemilerini bırakarak karada kaçma yolunu seçmiş, bir kısmı Burtas halkı tarafından öldürülmüştü. Bir kısmı Müslüman İdil Bulgarlarının ülkesine kaçtılar. Onlar da Müslüman İdil Bulgarları tarafından kılıçtan geçirildiler. Yani 30,000'i Hazar Nehri kıyılarında katledildiler. O günden sonra hiçbir Ruslar bir daha böyle bir şey denemeye kalkışamadı."[485]

Rusların Hazar Denizi'ne düzenledikleri bir diğer büyük saldırı ve yağma ise İbn Miskeveyh tarafından günümüze aktarılmıştır. İbn Miskeveyh, eserinde 943-44 yılında Barda şehrine saldıran Ruslar hakkında bilgi verir. Rusların dış görünüşleri, ölü gömme gelenekleri ve silahları hakkında bilgi edindiğimiz esere göre Ruslar şehirden çıkarıldıktan sonra, Müslümanların Rus savaşçılar ile birlikte gömülen muazzam Rus kılıçlarını ele geçirmek için mezarları yağmaladıklarını, Rusların çok fazla yerel meyvelerden yiyerek hastalandıklarını (ishal?) ve bu yüzden mağlup olduklarını da yazar:[486]

[485] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 132–133.

[486] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 706.

“Bu yıl (332/943-944) Rus adıyla nam salmış ordu, Azerbaycan’ı istila etti, Bardha’a’ya saldırıp kuşattılar ve şehrin sakinlerini esir aldılar. Bunlar korkunç bir millettir. Erkekleri cesametli ve oldukça cesurdur. Yenilgi nedir bilmezler; ölene ya da öldürene kadar geri dönmezler. Bir balta, bıçkı, çekiç ve benzeri silahlar taşımak ve vücutlarına aletler asmak bunların adetlerindendir. Savaşçıları mızrak ve kalkanla savaşır. Savaşçıları kılıç, mızrak ve hançer tarzı bir bıçak taşırlar. Özellikle bu istilacılar ayakta, piyade savaşırlar. Denizi (Hazar) geçtiler ve Azerbaycan ve Ermenistan dağlarından doğup denize dökülen Kur Nehri olarak bilinen büyük nehre açıldılar. Kur Nehri Bardha’a’dan akar ve insanları onu Dicle Nehri ile kıyaslarlar.

Bardha’a’ya (Berde) ulaştıklarında burada vali olarak görev yapan Marzuban’ın (İbn Muhammed ibn Musafir) askeri görevlisi tarafından karşılandılar. Bu görevlinin komutasında 300 Daylamit ve yaklaşık aynı sayıda Su’luk ve Kürt asker bulunuyordu. Sıradan halkı da silahaltına çağırdı ve 5,000 civarında gönüllü kişi de bu istilacılara karşı cihat yürütmek için geldiler. Rusların gücünü bilmiyorlardı ve bunları Ermeniler ya da Grekler gibi sanıyorlardı. Savaşın üzerinden bir saat geçmişti ki Ruslar Bardha’a ordusunu hezimete uğrattılar. Gönüllüler ve geri kalan askerler geri çekildiler. Sadece Daylamitler yerlerinde kaldılar; atlara binmiş olanlar dışındakilerin tamamı öldürüldü. Ruslar çekilen askerleri kente kadar takip ettiler. At bulabilenler kaçtılar, kenti Rusların istilasına bıraktılar.

Abu el-Abbas İbn Nudār ve diğer birçok görgü tanığı bana Rusların kente nasıl hızla girdiklerini ve insanları sakinleştirmeye çalıştıklarını anlattılar: ‘Din konusunda aramızda bir anlaşmazlık yok; biz sadece burada hükmetmek istiyoruz. Bize düşen size iyi davranmak ve size düşen ise bize sadık kalmaktır.’ Ordular yine de onlara her taraftan saldırdılar ama Ruslar onlara karşı durdu ve onları yendi. Müslümanlar Ruslara saldırdıklarında, Bardha’a halkı ‘Allāhu akbar!’ diye haykırıyor ve Rusları taşlıyorlardı.

Ruslar, Bardha'a halkına devlet güçleri ile aralarındaki savaşa müdâhil olmamalarını söylediler. Bu tavsiyeye üst sınıflardan barış yanlısı kişiler uydular ancak sıradan vatandaşlar, toplanmış kalabalık halk buna karşı çıktılar. Devlet birlikleri saldırıya geçtiğinde onlar da Ruslara saldırdılar.

Bu bir süre böyle devam ettikten sonra, Ruslar, hiçbir vatandaşın kentte kalmamasını ve gitmeleri için üç gün süre verdikleri bildirdiler. Küçük bir grup halk kadınları ve çocuklarıyla birlikte ayrıldılar fakat nüfusun büyük kısmı kaldı. Dördüncü gün, Ruslar onları kılıçtan geçirdi, sayılamayacak kadar çok sayıda insanı öldürdüler.

Bu katliamdan sonra, kadınları, eşleri ve kızları ile birlikte 10.000'den fazla erkeği esir aldılar. Kadınları ve çocukları, işgal edip müstahkem hale getirdikleri Şehristan adlı bir kalede tuttular. Erkekleri ise camiye kapattılar, kapılara gardiyanlar koydular ve adamların fidye ödemelerini istediler.

Şehirde yaşayan İbn Sam'un adındaki bir Hristiyan memur, iki taraf arasında müzakereci görevini yürütüyordu. Ruslarla kişi başı 20 dirhem fidye alınmasına şeklinde bir anlaşma yaptı. Aklıselim Müslümanlar bu anlaşmayı kabul ettiler, ancak geri kalanı İbn Sam'un'un Müslümanlara Hıristiyanlarla eşit oranda vergi ödeterek Müslümanlarla garyimüslimlerin eşit değerde olduğunu ima etmeye çalıştığını iddia ettiler. İbn Sam'un bu nedenle müzakereleri durdurdu. Ruslar az da olsa koparabildikleri kadar vergi elde etmeyi umarak katliamlarını erteledilemişlerdi. Bunun gerçekleşmeyeceğini görünce en son kişiye kadar herkesi kılıçtan geçirdiler. Sadece birkaçı camiye su taşıyan dar bir kanaldan kaçmayı başarabilmişti. Bir kısmı da üzerlerindeki değerli eşyaları vererek hayatlarını kurtarabilmişlerdi.

Kimi Müslümanlar da Ruslardan evlerinde ya da dükkânlarındaki mallara karşılık hayatlarının bağışlanmasını istediler. Ne kadar servetleri varsa Ruslara sunduklarında ve

düşünülen miktardan daha fazla çıktığında Ruslar, önceden konuşulan miktardan çok fazla bile olsa fazlasını almalarına izin vermiyor, aksine adamı per perişan ederek daha fazla getirmesini istiyorlardı. Adamların ellerinde hiçbir şey kalmadığında altın, gümüş, kılık kıyafet ne varsa alıp güvenle gitsin diye adamın eline özgürlüğünü satın aldığını gösteren damgalı bir kil parçası verip serbest bırakıyorlardı. Bu şekilde Ruslar çok büyük bir ganimet elde etmişlerdi. Tecavüz ettikleri ve köleleştirdikleri kadınları ve oğlan çocuklarını yanlarında tuttular.

Felaketin ölçeği anlaşıldığında ve farklı bölgelerdeki Müslümanlar bunu duyduklarında toplu bir hareket düzenlemeye karar verdiler. Marzuban ibn Muhammed birliklerini topladı ve genel bir askerlik çağrısı yaptı. Her bölgeden gönüllüler ona katıldılar. Topladığı 30,000 kişiye rağmen, Ruslara karşı galip gelemedi. Sabah akşam saldırı düzenliyordu ancak sürekli yenilgiyle karşılaşıyordu. Savaş günlerce böyle devam etti ve Müslümanlar bir türlü galebe çalamadılar.

Müslümanlar Rusların üstesinden gelemeyeceklerini anladılar ve Marzuban durumu değerlendirerek çeşitli savaş taktikleri araştırmaya başladı. Bu sıralarda Ruslar Bardha'a'yı aldığında, Bardha'a'nın çok çeşitli ve son derece lezzetli meyvelerinden çokça yiyorlardı. Meyveleri fazla kaçırınca Ruslar arasında salgın hastalık baş gösterdi (ishal?). Çünkü Ruslar doğru düzgün ağacın ve meyvenin yetişmediği çok soğuk bir ülkeden geliyorlardı ve sadece uzak memleketlerden ithal edebildikleri meyveleri yiyebiliyorlardı. Rusların sayıları epey azalmaya başlayınca Marzuban bir gece pususu kurmaya karar verdi. Ordusuna hızlı bir saldırı yapmasını emretti. Başında Marzuban olan Müslüman ordusu Ruslara ani saldırı düzenleyip geri çekilecek, Rusları üzerlerine çekeceklerdi. Müslüman ordusunu imha etme düşüncesiyle geri saldırıya geçecek olan Ruslar geride pusu kuran Müslümanların harekete geçmesiyle arada kalıp Müslümanlar tarafından mağlup edileceklerdi.

Bu plan yapıldıktan sonraki sabah, Marzuban beraberindekilerle birlikte harekete geçti ve herkes pozisyonunu aldı. Bunu olağan olayların seyri izledi. Marzuban ve Müslümanlar geri çekildiler ve pusu noktasının ötesine geçene kadar Ruslar tarafından kovalandılar, ancak Müslümanlar Rusları üzerlerine çektikten sonra geri dönmek yerine geri çekilmeye devam ettiler.

Marzuban daha sonra askerlerinin kaçtığını gördüğünü ve onları geri döndürmek ve savaşmak için büyük çaba harcadığını fakat askerlerin Ruslardan büyük korku duyduklarını ve çabalarının nafile olduğunu, anlatmıştır. Marzuban buna rağmen Rusların tuzağı fark etmediklerini görünce askerlerinin plana uymamasına rağmen kişisel askerleri, kardeşi ve etrafındaki diğer askerlerle en azından onurlu bir şekilde şehit mertebesine erme kararı aldığını söyler. Daylamitlerin çoğu bu fikre uymaktan imtina ettiler. Daylamit şöyle devam etti: 'Pusuya yatanlara bağırarak sinyal verdik. Rusların arkalarından fırladılar, cesurca savaştılar ve komutanları da dâhil olmak üzere 700' kişiyi öldürdüler. Hayatta kalanlar, kentteki üslerini kurdukları ve yiyeceklerini, malzemelerini esirlerini ve ganimetlerini tuttukları kaleye geri çekildiler.'

Marzuban uzun saldırılarla sayılarını azaltmaya çabalamaktan başka bir planı olmadan uğraşırken, Abu Abdullah Hüseyin İbn Sa'id İbn Hamdan'ın Azerbaycan'a girip Salmas'a ulaştığı haberi geldi. Orada Had'yan kabilelerinin başındaki Kürt Cafer İbn Şakkuyah ile güçlerini birleştirdi. Marzuban ise, 500 Daylamit, 1.500 Kürt atlısı ve 2.000 gönüllü ile Ruslara savaşmak için görevlilerinden birini bırakıp Abdullah ile tanışmak üzere Avran'a gitmek zorunda kaldı. Yoğun kar yağışı altında bir naçiz bir anlaşma gerçekleştirildi. Abdullah'ın çoğu Arap olan beraberindekiler onu terk etti. Marzuban müstahkem şehirlerinden birine gitmek üzere yola çıktı ancak yolda kuzeni Nâsirüddevle'den Bağdat'ta Tuzun'un öldüğü, Tüzün'ün birliklerinin kendisine katıldığı ve onlarla birlikte Bağdat'a gidip Tüzün'ün ölümü üzerine şehre girip hâkimiyeti eline

alan Muiz el-Devle ile savaşmada kararlı olduğu bilgisini alır. Marzuban bunun üzerine Abdullah'a Azerbaycan'ı terk edip gidip ona katılmasını söyledi, o da böyle yaptı.

Marzuban'ın beraberindekiler, Ruslar bitik düşene kadar Ruslarla savaşmaya devam ettiler. Ayrıca, salgın daha da şiddetlenmişti. Onlardan biri öldüğünde gelenek olduğu üzere, karısı veya diğer kadınlarını, silahlarını, kıyafetlerini, eşyalarını ve ona bağlı olan kölesini de onunla birlikte gömüyorlardı. Ruslar gittikten sonra Müslümanlar mezarlarını kazdılar ve keskinliği ve mükemmelliği ile bugün dahi büyük talep gören birçok kılıç çıkardılar. Sayıları iyice azaldığında bir gece üslerini kurdukları kaleyi terk ettiler, değerli taşlar ve güzel kıyafetler de dâhil olmak üzere ellerindeki tüm ganimetleri taşıdılar ve kalanları da ateşe verdiler. Yanlarına almak istedikleri kadınları, oğlanları ve kızları da yanlarına alarak Kur Nehrine doğru gittiler. Nehrin kıyısında ülkelerinden geldikleri gemileri mürettebatı ile birlikte ve yağmalarıyla ellerinde tuttukları 300 Rus hazır bekliyordu. Toplandılar ve gittiler. Allah böylece Müslümanları onların ellerinden kurtardı.

Görgü tanıklarından bu Rusların kahramanlığına ve onlara karşı toplanan Müslümanlara karşı direnişlerine dair muhteşem hikâyeler duydum. Birçok kişiden, Bardha'a'daki bir bahçede birkaç esir kadınlarla sıkıştırılan Ruslarla ilgili bir hikâye duydum. Bunlardan biri, şeflerinden birinin oğlu, zarif bir yüze sahip sakalsız bir gençti. Müslümanlar orada olduklarını öğrendiklerinde, bahçeyi çevrelediler. Çok sayıda Daylamit ve diğer birçok kişi bu beş Ruslarla savaşmak için güçlerini birleştirdiler. Onlardan birini esir almak için çok uğraştılar, ama bu mümkün değildi, çünkü hiçbiri teslim olmuyordu. Ruslar öldürülmeden önce karşı taraftan kendi sayılarının kat kat fazlasını öldürdüler. Sakalsız

genç, hayatta kalan son kişiydi. Yakalanacağını görünce, yakındaki bir ağaca tırmandı ve aşağı düşüp ölene kadar kendini hayati organlardan bıçakladı.[487]"

İskandinav Rusların Türklerle bir diğer geniş çaplı askeri teması, Müneccimbaşı sayesinde günümüze ulaşabilen *Tarih el-Bab ve Şirvan* öğreniyoruz.[488] Bu esere göre İskandinavla, X. yüzyılın son çeyreğinde Güney Kafkasya'a bazı saldırılar gerçekleştirmişler, bölge idarecilerinin davetleriyle gelip savaşlara katılmışlardır. Minorsky çevirisini konumuz açısından en önemli yapan kısım Rusların Güney Kafkasya'ya 987, 989 ve 1030-1032 yıllarında gerçekleştirdikleri saldırılardan bahsetmesidir. Bu eserin ortaya çıkarılmasından önce Rusların Hazar Denizinde 943'ten

---

[487] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 134–136; Rusça çeviri için bkz. Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 100–105; Margoliouth'un çevirisi için bkz. Miskawaihi, *The Concluding Portion of the Experiences of the Nations*, çev. D. S. Margoliouth (Oxford: Basil Blackwell, 1921), 67–74.

[488] Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin (1631-1702) *Câmiʿu'd-düvel*'i (*Ṣaḥâʾifü'l-aḫbâr fî veḳāyiʿi'l-aʿṣâr* olarak da anılır) eseri aslında bir dünya tarihidir ancak Damat İbrahim Paşa'nın teşebbüsleri ile Arapça'dan Osmanlı Türkçesine tercüme edilirken (1868'de tamamlanır) eksik ve hatalı olduğu, özellikle Orta Çağlar ile ilgili kısımların atlandığı fark edildi. Tercüme heyetinin başındaki isim olan ünlü divan şairi Nedîm, birçok kısaltma yapmış, birtakım yerleri de çıkarmıştır. *Câmiʿu'd-düvel*'in eksik bazı kısımları parça parça yayınlanmıştır. Müneccimbaşı'nın eserine dâhil etmesiyle XI. yüzyılda yazılan ancak aslı günümüze ulaşmayan *Tarih el-Bab ve Şirvan* eserinden haberdar oluyoruz. Aynı zamanda Ruslarla ilgili malumat içeren bu kısmı, V. Minorsky, Müneccimbaşı'nın nüshası üzerinden 1958 yılında A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries başlığıyla çevirmiştir. V. V. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries* (Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1958).

sonraki faaliyetleri hakkında bilgimiz yoktu. Bu eser sayesinde Rusların 987, 989 ve 1030-32 arasında Şirvan-Bakü-Derbent sahasına 4 baskın yaptıklarını öğreniyoruz.[489]

"36. Onun yerine[490] oğlu Maymun b. Ahmed Abdülmelik geçti. Babasının kaldığı kalede kaldı, ancak daha sonra indirilip *darü'l imâre*'de hapsedildi. Bölge sakinleri, kalenin orta duvarını sökmeye başlamışlardı. Buranın inşası ile yıkılması arasındaki süre yedi yıl bir aydır. Emir Maymun hükümet binasında tutsak olarak kaldı ve tüm güç "beylerin" elindeydi. Kardeşi Hasan b. Ahmed 375/975'te öldü.

Emir Maymun gizlice "beylere" karşı Ruslardan yardım istedi ve 377/987'de Ruslar on sekiz gemiyle geldiler. İlk başta, emirin onları işe almak için istekli olup olmadığını görmek için tek bir gemi gönderdiler. Emir'i zindandan çıkardıklarında, el-Bab halkı ortak bir çabayla Rusları son adamına kadar katlettiler. Geri kalan gemiler de Maskat'a doğru gittiler ve burayı yağmaladılar. Oradan Şirvan'a, Mukan'a ve eski nehre (nehr'ül-atik) ilerlediler."[491]

378/988'de Emir Maymun el-Bâb kalesini yeniden onardı ve buraya yerleşti."[492]

"379/989'da Gilanlı vaiz Musa el-Tuzi'nin El-Bab'da huzursuzluğu patlak verdi. Bu adam el-Bâb kentlerinden Gilan'dan gelmişti (A 1058a). Merkez Camii'de bir toplantı düzenledi ve (B733) 1000'den fazla adam ona biat etti. Bu adamlarla *Burç el-Tak*'a gitti Maymun'da şarap içmemeye ant içti. Böylece vaiz (el-Tuzi) bütün devlet işlerini kontrol altına aldı. Emirden Rus gulamlarını kendisine teslim etmesini, onlara İslam'a

[489] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 162.

[490] Emir Ahmed.

[491] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 45.

[492] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 31–32.

geçmelerini söylemesini, kabul etmezlerse onları öldürmesini istedi. Emir bunu yapmayı reddedince 380/990 yılında kargaşa çıktı. Emir, kalede vaize karşı kendisini koyumaya aldı. El-Tuzi ve el-Bab halkı onu orada yirmi sekiz gün kuşattı ve işler öyle bir noktaya geldi ki; vaizden selâmet/aman istedi. Kaleyi kendisine teslim etmesi ve gulamlarıyla birlikte Tabasaran'a hareket etmesi şartıyla kabul edildi. Bu kabul edildi ve Tuzi, orta duvarı yıkarak kentin kontrolünü ele geçirdi."[493]

"15. Onun yerine[494] 1029'da Maksat'a ait Mujak-abad için el-Bab halkıyla savaşmaya giden oğlu Minuçir b. Yezid geçti. Mağlup edildi ve 1030'da el-Bab halkı Şirvanşah'ı yağmaladılar ve bölgedeki birçok yeri yakıp yıktı.

Aynı yıl içinde Ruslar Şirvan'a girdi ve Şirvanşah Minuçir onlarla Bakü yakınlarında karşılaştı. Şirvanlıların çoğu öldürüldü ve onların ileri gelenlerinden Ahmed b. Hasskin[495] hayatını kaybetti. Sonra Ruslar Kura Nehrine boyunda çıktılar ve Minuçir ilerlemelerini durdurmak için Aras'ı (el-Rass) kapattı, ancak bir grup Müslümanı boğmaya muvaffak oldular. Daha sonra Gence idarecisi Musa b. Fadl onları karaya çıkardı. Onlara çok para verdi ve sakinleri kendisine isyan eden Beylegan'a götürdü (A 1054a). Rusların yardımıyla Beylegan'ı ele geçirdi ve kardeşi Askariya'yı yakalayarak öldürdü. Sonra

[493] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 45–46.

[494] Yezid b. Ahmed.

[495] Minorsky'nin notu: Muhtemelen Haş-Tekin. Kuzey Kafkasya'da yaygın olan Hazarlardan kalma bir isim kombinasyonu. Bkz. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 31.

Ruslar Gence'den Rum topraklarına doğru yola çıktılar ve oradan kendi ülkelerine gittiler.[496]

"423/1032'de Emir Mansur, İslami "Merkezler"in gazileriyle birlikte büyük bir sefere öncülük etti. Bunun nedeni, Rusların Şirvan topraklarına baskın yapması (A 1058b) bu toprakları harap etmesi ve yağmalaması ve bölge halkının büyük bir bölümünü öldürmesi ya da esir almasıydı. Ruslar elleri ganimet ve esirlerle dolu bir şekilde geri dönerken, el-Bab Seferi gazileri, başlarında Emir Mansur ile, Rusların yollarını tuttular onları kılıçtan geçirdiler. Onlardan çok azı kurtuldu. Şirvan'da Rusların ellerinden canlı cansız bütün ganimeti aldılar. Sonra Ruslar ve Alanlar intikam niyetiyle geri döndüler. Bir araya toplanıp ortaklaşa El-Bab ve Marçes yönüne doğru yola çıktılar. Öncelikle, 424/1033'te Hüsrev ve Heysem b. Maymun el-Bai ile birlikte küçük bir askeri birlikle el-Karak'a hareket ettiler. El-Karak halkının yardımıyla onlarla (Ruslar ve Alanlar) savaştılar ve Allah, Müslümanların üzerine zafer indirdi ve onlar arasında büyük bir kargaşa yarattı. Alanların emiri Karak kapısından mağlup edildi ve kâfirlerin bu İslami bölgelerdeki olan emelleri kesin olarak söndürüldü. Emir Mansur b. Maymun, otuz yedi yıllık bir iktidardan sonra 425/1034'te vefat etti."[497]

Önceki İslam dünyası kaynaklarından gördüğümüz Rusların faaliyetleri ile birlikte düşündüğümüzde Şirvan ve Derbent Tarihi'nde karşımıza çıkan ve Rus olarak anılan bu etnik grubun İskandinavlar (İsveçli), yani VIII. yüzyıldan itibaren Batı ve Kuzey Avrupa'da büyük etki bırakmış ve krallıklar kurmuş Vikinglerin kuzenleri, kardeşleri olduğunu anlıyoruz. Dönemin Sovyet tarihçiliğinin Antinormanist yaklaşımına rağmen

[496] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 31–32.

[497] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 46–47.

Minorsky de bu gerçeği saklayamaz ve eserinde dile getirir.[498] Ancak tabii Doğu Avrupa'da İskandinav unsuru tek başına Kiev Rus Devletinin geniş yayılmacı eğilimleri için yetersiz kalacağı için İdil boylarında ve Kafkasyadaki seferleri sırasında Slavları, Türkleri ve Fin-Ugor halklarını da bünyelerine katmışlardı. Zira Minorsky'den Rusların Kafkasyadaki aktivitelerinde bölge halklarından (Alan ve Serir) yardım aldıklarını, onlarla birlikte hareket edebildiklerini de görüyoruz.

Metinde Ruslara en erken atıf, 377/987 tarihli el-Bab bölümünde geçmektedir. On sekiz gemiyle gelen Ruslardan bir kısmını bölge halkı katletti. Geriye kalanlar Şirvan ve Mukan'a doğru gittiler. Onlara ne olduğunu bilmiyoruz ama Minorsky'nin deyimiyle oraya "menekşe toplamak" için gitmediklerine şüphe yok.[499] Bu olaylar Maymun'u Ruslarla ittifak kurmaktan alıkoymadı 989'da Gilan'dan gelen fanatik vaiz el-Tuzi, Maymun'dan Rus kölemenleri ona teslim etmesini ister. El-Tuzi bunların Müslümanlaştırılması ya da öldürülmesi gerektiği görüşünde. Buradan bölge insanının Ruslardan ne derece çekindiğini anlayabiliriz. Ancak Maymun bu isteği kabul etmez ve bir süreliğine Tabasaran'a çekilir. Buradan aslında Rusların bölgedeki etkinliklerini ve sayılarının hafife alınmayacak ölçüde olduğunu ve emirin etrafında ciddi bir *drujin* (dostluk birliği) oluşturduklarını anlayabiliriz. Ruslara bir sonraki atıf 1030'da Rusların 30 gemiyle Şirvan'a gelmeleri ile gerçekleşir. Şirvanşah Minuçir Bak yakınlarında Ruslarla çarpışır. Ruslara karşı direnemezler. Ruslar muhtemelen Kur ve Aras nehirleri arasında bir bölgeye kadar giderler. Bu arada Gence idaresici Musa b. Fadl Ruslarla bir tür ittifak içine girmiş olmalı. Rusları kullanarak onları savaşmak üzere Beylegan'da götürür. Ruslara ciddi miktarda para verir. Kaynağımıza göre Ruslar buradan hareketle Bizans topraklarına hareket ederler ve nihayet ülkelerine varırlar. Anlaşılan Kafkasya'nın

[498] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 108.

[499] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 114.

batı bölgeleri Bizans tarafından kontrol ediliyordu. Burada Rusların kendi toprakları olarak kastedilen bölge Kırım civarlarındaki Tmutarakan olmalıdır.[500] Ruslar bu seferden cesaret almış olmalı ki, 1032'de tekrar dönerler ve Şirvan'ı harap ederler. Ruslar bir gayeyle Dağıstan taraflarına hareket ederler ve Alanlarla müttefik olurlar. Ertesi yıl Ruslar el-Bab'a dönerler fakat bu sefer de Haytam b. Maymun tarafından mağlup edilirler.

İskandinavların denizaşırı seferlerinin ve bu seferler esnasında Türklerle olan ilişkilerinin İslam dünyası kaynaklarına ilk yansıması 860'lı yıllara rast gelmektedir. Ruslar, 864-884 yılları arasında bir tarihte Hasan bin Zeyd döneminde Abaskun'a başarısız bir saldırı düzenlemişlerdir.[501] Muhtemelen ufak çaplı gerçekleşen bu saldırıyı hakkında çoğunlukla İslam kaynaklarından elde ettiğimiz 909-910 saldırıları, 911-912 arasında gerçekleşen saldırı, özellikle Mes'udi'den[502] hakkında bilgi edindiğimiz oldukça geniş ölçekli 913

[500] Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, 115.

[501] Francis Donald Logan, *The Vikings in History* (London: Routledge, 1992), 201.

[502] Tam olarak bilinmemekle birlikte 893'te Bağdat'ta doğduğu tahmin edilen Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, önce Bağdat'ta ilim tahsil eder ve ardından döneminin önemli İslam ilim merkezlerini dolaşarak nihayet Fustat'a gelmiş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, 9–10. Mükemmel bir eğitim gören Mes'udi, Horosan, İstahr, Hindistan, bazı kaynaklara göre Çin ve Malezya Takımadaları, Zengibar, Umman ve konumuz açısından en önemlisi Dağıstan, Azerbaycan ve Cürcan sahasını seyahat etmiş. Hazar Denizi kıyılarını bizzat ziyaret etmesi bizim için özellikle değerlidir. Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*, 17; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 13. Zira orada Viking Ruslar hakkında ikinci elden değil, Hazar Denizi'ni kat ederek güneye,

saldırısı, bir diğer büyük saldırı olan 943 saldırısı ve Hazarların yıkılışına kadar giden olaylara yol açan 965 saldırısı izledi.[503] İskandinavlar, 987 yılında Derbent emirinin yardım çağrısıyla geldikleri Kafkasya'da 18 Rus gemisi yerli halk tarafından saldırıya uğradı. Bunun üzerine Ruslar Maskut'u[504] yağmaladılar. 1030 yılında ise Şirvan yöresini yağmaladılar. 1031'de tekrar dönen Vikingler Bakü yakınlarında mağlup edildi. 1032 yılında ise yerel Müslüman Alanlarla ve Serirlerle birleşen Vikingler tekrar Şirvan'a saldırdılar fakat yerel Müslüman halk bunları püskürttü. Yngvars Sagasından[505] 1041 yılında Vikinglerin Hazar Denizi dolaylarına tekrar geldiklerini anlıyoruz. Gürcistan dolaylarına büyük bir saldırı düzenleyen bu Viking birliğinin başında (İngvarr víðförli-

---

Bağdat'a kadar inen bu halklar doğrudan temas kuran kişilerden malumat toplayabilmiştir. J. E. Montgomery, "Arapça Kaynaklarda Vikingler", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 701. Tam sayısı hakkında ihtilaflar bulunmakla birlikte yaklaşık 34 eseri bulunduğu düşünülen yazarın iki eseri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi ve hacimlisi muhakkak Murûc ez-Zeheb'dir (Altın Bozkırlar). Eser, esas olarak tarihsel nitelikte bilgiler içeren, ancak aynı zamanda coğrafi nitelikteki geniş bölümleri ile de öne çıkan gerçek bir ansiklopedidir. Mes'udi'nin bize ulaşan bir başka eksiksiz eseri, ölümünden kısa bir süre önce tamamladığı Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf'ıdır. Mes'ûdî bu eserinde önceki faaliyetlerini özetlemekte, münferit meseleleri gözden geçirmekte, daha önce yazdıklarına ilaveler yapmaktadır. Melnikova, *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikah*, 99.

[503] Viking Rusların Hazar Denizi ve çevresindeki faaliyetleri için bkz. Golden, "Rūs", VIII.

[504] Günümüzde Derbent'in biraz güneyindeki Muşkur.

[505] Kuzeyden Bozkıra Bakış: İskandinav Anavatanından Antarılanlar başlığına bakınız.

Seyyah İngvar) vardı. 1173'te Hakanî, Rusların Şirvan'a saldırısından söz eder ancak 1173 gibi geç bir tarihte Rus olarak anılan halk, Slavlarla artık tamamen karışmıştı.[506]

Tam tarihini berlirlemek zor olsa da, Hazarlarla Ruslar arasındaki ilk ciddi çatışmayı, Hazar-Yahudi Yazışmaları olarak bilinen mektuplardan öğreniyoruz. Emevi Halifesi III. Abdurrahman'ın veziri ve danışmanı, aynı zamanda dış işlerden sorumlu kişisi Hasday bin Şarput, kendisinin iddia ettiği üzere Horasanlı tüccarlardan doğuda bir Musevi devleti olduğunu duyar ve bu merakını gidermek üzere bu devletin yapısı ile ilgili birtakım sorular sorduğu bir mektubu Kağan (?) Yusuf'a gönderir. Hasday bin Şarput mektupta önce kendisini tanıtır, Rabbe çeşitli hamdü senalar edip Halife Abdurrahman'a dualar ettikten sonra Emevilerin kudretinden bahseder.[507] Hasday bin Şarput öncelikle mektubu yazma motivasyonundan söz eder ve merak ettiği soruları sorar.[508] Onun asıl öğrenmek istediği şey, Musevi birinin nasıl idareci lider konumuna kadar çıkabildiği sorusunun cevabıdır. Bizans toprakları üzerinden denenen ilk mektup gönderme girişimi, Bizans

[506] V. Minorsky, "Khāqānī and Andronicus Comnenus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 11/3 (1945), 558.

[507] A. P. Novoseltsev, *Hazarskoye Gosudastvo i ego Rol v İstorii Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza*, 90.

[508] Mektubun açıklamalı tercümesi için bkz. Kokovtsov, *Yevreysko-Hazarskaya Perepiska v X veke*, 51–71; Peter B. Golden, *Hazar çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak (İstanbul: Selenge Yayınları, 2006), 303–306; Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, 101–128.

makamlarının muhalefeti nedeniyle başarısız oldu. Mektup, Batı Avrupa,[509] Rus toprakları ve İdil Bulgarları üzerinden bir şekilde teslim edildi.

Hasday b. Şarput, mektubunda Emevi devletine gelen elçilere ve tüccarlara İsrailli din kardeşleri ilgili sorular sorduğunu, dünyada bir yerlerde bağımsız bir Musevi devleti olup olmadığı öğrenmek istediğini yazar ve nihayet Horasanlı tüccarlardan *el-Hazar* adlı bir Musevi devleti olduğunu duyduğunu ekler. Hasday b. Şarput, bu söylenenlere temkinli yaklaşır ve yalan olduğu ihtimali üzerinde durur. Fakat İstanbul'dan gelen elçilere bu hususu sorup onay alınca bu mektubu yazmaya karar verdiğini söyler.[510]

"Onlar da bana cevap verdiler: 'Bu doğrudur ve o krallığın adı *El-Hazar*'dır. Deniz yoluyla *Constantinopolis'*e on beş günlük mesafededir. Ancak karadan gidildiğinde aramızda birçok başka kavim yer almaktadır; şimdi hüküm süren kralın adı Yosef'dir; bazen onların ülkesinden bizim ülkemize balık, deri ve her türden eşyalar getiren gemiler gelir (usta tacirler olan Hazarlar, eşyaları kuzeydeki Ruslardan satın almaktadırlar). Onlar bizim müttefikimizdirler ve biz onlara saygı duyarız; aramızda elçiler ve karşılıklı hediyeler vasıtasıyla bir iletişim mevcuttur; onlar pek güçlüdürler; zaman zaman seferlerde kiraladıklarıyla beraber çok kalabalık bir orduya sahiptirler)."[511]

Hasday b. Şarput, duyduklarının doğru olması için ve eğer gerçekse bu Musevi devletinin saltanatının sonsuza kadar sürmesi için dualar ettiğini aktararak mektubu sonlandırır.

[509] Yusuf'un cevap mektubundan anlıyoruz (N-m-ts-Cermen) Bkz. Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 286.

[510] Golden, *Hazar çalışmaları*, 305–306.

[511] Golden, *Hazar çalışmaları*, 305–306.

Hasday b. Şarput'un mektubuna cevap, kendisini Harun oğlu Hükümdar[512] (İbr. Melek, Melik) Yusuf olarak adlandıran birinden gelir. Mektupta Yusuf, Hazarların bölgedeki rolü ve önemi ve komşu halklarla (bu bağlamda Ruslarla) olan ilişkisi üzerine bilgiler verir.[513] İlk mektupta Ruslarla iyi geçinildiği anlatılırken bu mektupta Yusuf, ülkesinin sınırlarını açıklarken nehirlerden gemileriyle gelen Rusların topraklarını geçmesine müsaade etmediğini, onlarla amansız mücadeleler verdiğini, eğer onlara müsaade ederse Bağdat'a kadar Müslümanların tüm yurtlarını yok edeceklerini aktarıyor.[514] Bu mektupta bahsedilen Rus saldırıları muhtemelen Svyatoslav'ın saldırılarıydı. Rusların X. yüzyılın başlarından itibaren Hazar Denizi üzerinden İslam dünyasına olan saldırılarını özellikle İslam dünyası kaynaklarından biliyoruz. Mektuptaki bu bilgi, Rusların Hazar yurdundan İspanya'ya gönderilen bir bilgide müstakil bir paragrafla aktarılacak kadar önemli bir husus olduğunu gösteriyor. Diğer taraftan Hazarların, Hazar Denizi geçmeleri karşılığında Rusların onda bir oranında haraç aldıklarını,[515] ve hatta Hazarların başkentlerinde Ruslar ve diğer putperestlerin davalarına bakmak üzere kadılar olduğunu bildiğimiz için Yusuf'un burada çok da samimi olmadığı ya da Hazarla Rusların bu kısa süre içerisinde ilişkilerinin bozulduğu düşünülebilir.[516]

İlk ve son sayfası kayıp olduğu için kimin kime gönderdiği net olarak belli olmayan ancak Hazar tebasından birinin bir Musevi ileri gelene gönderdiği düşünülen Cambridge Belgesi

[512] İlginç bir şekilde Hakan, Kağan unvanlarını kullanmaz.

[513] Mektubun kısa ve uzun versiyonları için bkz. Kokovtsov, *Yevreysko-Hazarskaya Perepiska v X veke,* 72-89, 89-112.

[514] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 299–300.

[515] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 145 İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 163.

[516] Konuya değinen Karatay'ın görüşleri için bkz. Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 300.

(Kenize Mektubu) da Bizans'ın Hazarlarla Rusların ilişkilerini bozduğunu anlatır. Bir inanışa göre Hasday b. Şarput'un Hazar kağanına göndermeye çalıştığı, Konstantinopolis'ten Hazar yurduna gönderilmediği mektuba Konstantinopolis'te mektubu denk gelen bir Hazar Musevisinin yazdığı cevaptı. Mektup, Kahire'de Kenize'de Solomon Schechter tarafından bulunduğu ve Cambridge Koleksiyonu'na dâhil edildiği için Kenize Mektubu, Schechter Mektubu ya da Cambridge Belgesi olarak bilinir. Ayrıca mektubun bu çalışma açısından bir diğer önemi ise mektupta Rus knezi Oleg ve Olga'nın adlarının İskandinav dillerindeki haliyle, yani Helgi (HLGW) ve Helga (HWLGW)[517] şeklinde karşımıza çıkmasıdır.[518]

(…) Ve ayrıca efendim kral Yusuf, Melun Romanos zamanında zulüm olduğunda onun yardımını (istedi). (Ve mesele) efendimce (öğrenildi); sünnetsizlerden/Hristiyanlardan pekçok kimseyi ezdi. Ama Romanos (melun) da Rus kralı HLGW'ya[519] büyük hediyeler gönderdi ve onu kendi şerri için ayarttı ve o geceleyin SMKRYY[520] eyaletine saldırdı ve orayı hile ile aldı. Çünkü silahlı birliklerin başı olan komutan orada değildi. Fakat mesele BWLŞSY,[521] yani komutan Pesah'a ulaştığında, o şiddetli bir öfke ile Romanus'un şehirlerine yürüdü ve hem erkek hem de kadınları ezdi. Ve üç şehir ve pek çok sayıda

[517] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 177.

[518] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 278–280 Karatay, "Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu" İbranice metin ve açıklamalı Rusça çevirisi için bkz. Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, 134–149.

[519] Oleg'in İskandinavya dillerinde söylenişi Helgi.

[520] Şamkarts, Tamatarkan.

[521] Balıkçı?

köyü ele geçirdi. Ve oradan ŞWRŞWN(.)'a[522] yürüdü ve orayla savaştı. … … … … Ve topraktan çıkan solucanlar gibi çıktılar. … … … … İsrail. Orada onlardan doksan adam öldü. … … … … (onları savaşta yok etmedi) köle olarak hizmet ettirdi. Ve (Hazar esirleri) kurtardı. … … … … Rusların elleri(nden). Onlardan ele geçenlerin hepsini (kılıçla) kırdı. … … … … Ve oradan HWLGW ile savaşmaya gitti ve (dört) ay… … … … savaştı ve Rab ona Pesah'ın önünde boyun eğdirdi ve (HWLGW'nun) … … … … SMKRYW'dan aldığı ganimete ulaş(tı). Sonra (HWLGW) dedi: "Kesinlikle Romanus bunu yapmak için aklımı çeldi." Bunun üzerine Pesah ona dedi: "Eğer öyleyse, Romanus'a karşı yürü. Ve bana karşı savaştığın gibi ona karşı da savaş ve (bu takdirde) seni bırakacağım, yok yoksa ya burada öleceğim veya öcümü alncaya kadar yaşayacağım." Ve isteksizliğine rağmen yürüdü… … … Deniz üzerinde dört ay boyunca İstanbul (QWNSTNTYN') ile savaştı. Ve bu güçlü adam orada mahvoldu. Çünkü Makedonyalılar ona karşı ateş (Grek ateşi) sayesinde galip geldiler. O kaçtı fakat memleketine dönmeye utandı. Ve deniz yoluyla İran'a (FRS) gitti ve o ve tüm ordası orada mahvoldular. Sonra Rus, Hazar'ın kudretine boyun eğdi. (...)[523]

Belgede bahsedilen Rus-Bizans mücadelesini, detayında bahsedilen Grek ateşi ile mağlup olma ve diğer detaylardan hareketle knez İgor önderliğindeki 941 yılı Rus-Bizans Savaşı'na bağlamak mümkün olabilir ancak burada kronolojik bir sorun mevcut: Belgede Helgi'nin (HLGW), yani Oleg'in Bizans ile savaştığı anlatılırken 941 yılına gelindiğinde

[522] Hersones.

[523] Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, 278–280; Karatay, "Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu"; İbranice metin ve açıklamalı Rusça çevirisi için bkz. Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, 134–149.

Oleg çoktan ölmüştü.[524] Bahsedilen seferin İgor'un değil de aslında Oleg'in 907 yılındaki seferi olduğunu düşünmenin önünde iki engel vardır. Birincisi bu sefer Rusların üstünlüğü ile neticelendi,[525] ikincisi ise belgede bahsedilen grek ateşi hadisesini görsel canlandırması ile birlikte Bizans kaynağında görebiliyoruz.[526] Dolayısıyla belgenin 941 Seferinden bahsettiği tezi daha güçlü bir argümandır.[527]

Netice olarak her ne kadar belgede bahsedilen Rus-Bizans savaşının tarihi ve Rus tarafının liderinin kim olduğu hakkındaki tartışmalar hala devam etse ve tüm çabalara rağmen kesin bir neticeye varılamasa da,[528] belgede bahsedilen HLGW'nin Helgi, HWLGW'nin ise Helga olduğu ve İskandinavya kökenleri hakkında şüphe yoktur[529] ve konumuz açısından daha önemli olan husus Rus-Hazar ilişkileri kısmıdır.[530] Bu begeden Hazar-Rus münasebetlerinin bozulmaya başladığı artık net olarak görülebiliyor. Sözü

---

[524] PVL'ye göre Oleg 912'de yılan sokması sonucu ölmüştü. Kuzmin, *Povest Vremennıh Let*, 81.

[525] Bizans kaynakları bu yüzden bu olaydan hiç bahsetmezler.

[526] İoannis Skilicis, Madrid Yazması (Madrid Skilicis).

[527] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 633.

[528] Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka* Constantine Zuckerman, "On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor", *Revue des études byzantines* 53 (1995), 237–270 V. Mosin, "Les Khazares et les Byzantins: D'apres L'anonyme de Cambridge", *Byzantion* 6/1 (1931), 309–325.

[529] Son yıllarda Rusya'da ortaya konulan görüşler Rus tarihçiliğinde de şüpheye yer bırakmadı. Bkz. Melnikova – Petruhin, *Drevnaya Rus v Srednevekovom Mire*, 313–314.

[530] Bizans kaynaklarında da Olga Helga olarak geçer. Bkz. Brink – Price, *Viking Dünyası*, 634.

edilen yıllarda aslında asıl sorun, Bizans ile Hazarlar arasındaydı Bu ilişkiler sisteminde Ruslar, aslında Hazar-Bizans çatışmasının bir nesnesiydi. Zira mektubun elimizde olan kısmında Romanos zalim, melun olarak niteleniyor, Bizans'ın Hazarlara karşı Rus kralından (HLGW) yardım istediğinden, ona önemli hediyeler gönderdiğinden ve kendi kötü emelleri için onu ayarttığından, bunun üzerine Bizans'ın Tmutarakan'a saldırıp orayı hile ile aldığından, devamında ise BWLŞSY'nin bunu haber alır almaz Hersones'e (ŞWRŞWN) yürüyüp orayı geri aldığından bahsedilir. Bizans'ın bu müdahalesi, Hazarlar ve Ruslar arasında doğrudan bir çıkar çatışmasından çok, Hazar-Bizans ilişkileri ile ilintiliydi.

Liutprand'dan da 941-944 yıllarını kapsayan knez İgor'un Konstantinopolis'e gerçekleştirdiği başarısız sefer hakkında teferruatlı sayılabilecek malumat elde ediyoruz. Bilindiği üzere Cambridge belgesi, seferden kısa süre önce Hazarya'da vuku bulan hadiseleri bu seferin sebebini teşkil eden hadiseler olarak değerlendiriyordu. PVL hadiseyi ele alırken Hazarlardan hiç bahsetmezken Cambridge belgesine göre bu seferden sonra Ruslar Hazarlara bağımlı hale geldiler. Seferin Hazarlarla ilişkisi hala tartışması olsa da hem Hazarlarla hem de Peçeneklerle Ruslar, yani İskandinavya kökenli halklar arasında önemli ilişkiler vuku bulduğu şüphe götürmezdir. Bu sefere giden yolda Hazar-Rus-Bizans üçgeninde önemli olayların olduğu gerçeğinin yanında PVL'den öğrendiğimiz kadarıyla bu seferde Rusların saflarında Peçenekler de yer alıyordu.

"Yıl 6452 (944). İgor Varyaglardan, Ruslardan, Polyanlardan, Slavyanlardan, Kriviçlerden ve Tvertslerden çok sayıda savaşçı topladı, ayrıca Peçeneklerden savaşçılar kiraladı ve onların yanındaki esirleri de alarak intikam hırsıyla gemilerle ve atlarla Greklere sefere çıktı. Bunu duyan Korsunlular Roman'a elçiler yollayarak ona, ‘‘İşte Ruslar geliyor, denizi sayısız gemilerle örtmüşler'' dediler. Aynı şekilde bu haberi Bulgarlara da yollayarak onlara, ‘‘ Ruslar ve kirladıkları Peçenekler geliyor'' dediler. Çar

bu haberleri duyduğunda İgor'a en iyi boyarlarını yollayarak yalvarırcasına, ''(Üstümüze) Gelme, Oleg gibi bizden vergi al, hatta ondan daha fazlasını veririz'' dediler. Ayrıca Peçeneklere de pavoloklar ve önemli miktarda altın yolladı."[531]

Liutprand'da hadise şu şekilde geçmektedir:

"Greklerin dış görünüşlerine bakarak Rus (Ρουσιος) dedikleri[532] ve bizlerin de ülkelerinin konumundan dolayı 'Normanlar' dediğimiz vahşi halk kuzey bölgelerinde yerleşmişlerdi. Doğrusu, Cermen dilinde 'Nord' kuzey ve 'man' insan anlamına gelir. Dolayısıyla biz Normanlara 'kuzeyin insanları' diye hitap edebiliriz. Bu milletin kralına (rex) İgor (Inger)[533] denilirdi O, binden fazla gemi toplayarak Konstantinopolis'e saldırdı. Donanmasını Sarazenlere (Saraceni)[534] karşı adaları korumak için göndermiş olan İmparator Romanos bunu duyunca kara kara düşünmeye başladı. Romanos düşünceler içinde uykusuz geceler geçirirken İgor deniz kıyısı boyunca ilerleyerek gaddarca saldırılarına devam ediyordu. Romanos'a eskimeleri nedeniyle insanların sahilde terk ettiği 15 yarı batık savaş gemisi olduğu bilgisi geldi. İmparator bunu duyunca gemi yapımcılarına (τοῦς καλαφάτας) huzuruna gelmelerini emretti ve onlara şöyle dedi: 'Derhal başlayarak kalan savaş gemilerini hazırlayın; ancak ateşin püskürten mekanizmayı sadece pruvaya değil, aynı zamanda kıç tarafına ve ayrıca her geminin her iki yanına da yerleştirin.' Bu şekilde gemiler onun direktifine göre hazırlandıktan sonra,

---

[531] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 178.

[532] Luitprand'ın müphem görüşünde Grek kızıl kelimesi Ruslarla ilişkilendirilir.

[533] Rurik'in oğlu olan İgor'un isminin İskandinav söylenişi şekliyle karşımıza çıktığını görüyoruz.

[534] Arap Müslümanlar.

üzerlerine çok becerikli adamlar yerleştirdi ve onların Kral İgor'a doğru ilerlemelerini emretti. Kral İgor onları denizde gelirken görünce, ordusuna mürettebatı canlı olarak yakalamalarını, onları öldürmemelerini emretti. Sonunda, sadece kendisine tapanları korumak değil, ona tapan ve ona dua eden, aynı zamanda onları bir zaferle onurlandırmak isteyen merhametli ve merhamet veren Rab, rüzgârları dindirerek aniden denizi sakinleştirdi çünkü ateşi püskürtmek zorunda oldukları için Yunanlılar için ters rüzgâr olması bir sıkıntı olurdu. Böylece ateşleri Rusların üzerine doğru püskürtmeye başladılar. Ruslar bunu görür görmez kendilerini gemilerinden hızla denize atmaya başladılar. Ateşte yanmaktansa dalgaların altında boğulmayı seçiyorlardı. Bununla birlikte, göğüs zırhları ve miğferler giymiş olanlar bir daha asla görülmemek üzere denizin dibini boyluyorlardı. Denizin dalgaları arasında çırpınanlar da ateşe verildi. Rusların gemileri, küçük olmaları nedeniyle suyun çok sığ olduğu yerlerden bile geçiyorlardı; Grek savaş gemileri derin omurgaları yüzünden bunu yapamazlardı. Bu sayede İgor, birçok adamıyla birlikte kıyıya kaçarak kurtuldu, daha sonra kargaşa içinde kaçarak ülkesine döndü. Zaferi elde eden Grekler birçok tutsakla birlikte Konstantinopolis'e geri döndüler. Romanos, üvey babam Kral Hugh'un elçisinin huzurunda tüm mahkûmların kafalarının kesilmesini emretti." [535]

965'te Svyatoslav önderliğindeki Ruslar, Hazarlara büyük bir darbe vurdular. 969 yılında ise İdil Bulgarlarına saldırdı. İbn Havkal,[536] Rusların Hazarlara saldırılarını detaylıca anlatır:

[535] Liudprand of Cremona, *The Complete Works of Liudprand of Cremona,* 179–181.

[536] İbn Havkal, eserinde hem Rus münasebetlerine yönelik bilgiler vermiş hem de İskandinavya kökenli Rusları ve Slavları (Sakalibe) net bir biçimde ayırmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi 969'da Etil'i tahrip edenlerin Ruslar olduğunu apaçık yazmıştır. Bkz. Montgomery, "Arapça Kaynaklarda Vikingler", 704.

"Slavların ülkesi genişliğine, uzunluğuna ikişer aylık yol tutar. Bulgar ise çok amilliği bulunmayan küçük bir şehirdir. Bu ülkelerin limanı olduğu için meşhurdur. Ruslar bu şehri yağmaladılar. Hazarları, Semender ve Etil'i 358/969 yılında tahrip ettiler. Sonra Rumların ülkesine, Endülüs üzerine yürüdüler, iki kısma ayrıldılar. Ruslar ilkel, çapulcu bir kavimdir. Bulgarlarla Slavlar arasında Etil Nehri kıyılarında otururlar. Türklerden bir grup ülkelerinden çıkıp Hazarlarla Rumlar arasındaki yere geldiler. Bunlara Peçenekler denir, yurtları eskiden başkalarınındı. Burayı zorla almışlardır. Peçenekler Rusların dayandıkları güç ve müttefikleridir. Onlar eskiden Endülüs'e, Berde'ye akınlar yapmışlardır."[537]

İbn Havkal'dan Rusların Hazar ve Bulgar ülkelerine saldırılarını da öğreniyoruz.

"Hazarların Semender adında başka bir şehirleri vardır. Burası Etil ve Bab el-ebvab arasındadır. Çok sayıda bostan bulunur. Bu bostanlarda 40.000 üzüm asması olduğu söylenir. 358/969 yılında bu konuyu Cürcan'dayken sordum. 'Burada bostan ve bağ vardı. Eğer bir asma üzerinde yaprak kaldıysa fakirlere verecek sadakası yoktur. Ruslar hepsini mahvettiler. Şehirde ne üzüm ne de kuru üzüm kaldı' dediler."[538] Semender'de Müslümanlar, ehl-i kitap, putperestler oturuyordu. Şehri terk ettiler. Yerlerinin iyiliğinden, verimliliğinden aradan üç yıl geçmeden şehir eski haline döndü. Semender'de camiler, havralar, kiliseler vardı. Ruslar bu sefer Etil üzerinde bulunan Hazarların Bulgarların, Burtasların ülkelerini istila ettiler. Etil halkı Bab el-Ebvab adasına sığındı,

[537] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 28–29.

[538] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness,* 155 İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 343.

orada kendilerini müdafaa ettiler. Bir kısmı Siyahkuh adasına sığındı. Bugün korku içinde buralarda oturuyorlar.[539]

Rusların daha önceki kar odaklı tavrına karşı Svyatoslav'ın seferi topyekün bir savaştı ve sonucunda Hazarlar tamamen çöktü. Bu saldırının gösterdiği bir diğer şey ise Rusların artık gemileriyle değil, karadan da geldikleridir. Svyatoslav, etrafındaki başta Peçenekler olmak üzere konargöçer atlı halklardan etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diyakoz Leon, Svyasotlav'ın 969-970'te Balkanlardaki faaliyetlerini[540] ve Bizans imparatorunun

[539] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* 343.

[540] Rusların Peçeneklerle ortak olarak İstanbul'a saldırısını Bizans'ın gözünden en iyi anlatan eseer, İoanis Skilicis'in eseridir. IX. yüzyılın başlarından XI. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi kapsayan *Tarih Özetleri* (Sinopsis İstorion) başlıklı eserinde İoanis Skilicis, Ruslarla ilgili bahislerin bir kısmını önceki Bizans tariçilerden almakla birlikte aktardıklarının önemli bir kısmı benzersizdir. Rusların 860'ta ve 941'deki İstanbul saldırılarını da ayrıntılı olarak anlatmıştır. Olga'nın İstanbul gezisini kısaca anlatılırken, Svyatoslav'ın Bizans ile olan mücadeleleri daha detaylı verilmiştir. Svyatoslav'ın özellikle 970 yılında Peçeneklerle birleşerek Bizans'a karşı sefer düzenlemeleri bahsine geniş yer ayırmıştır. 971'de İoannis Çimişkes'in Svyatoslav'a karşı gerçekleştirdiği, Svyatoslav ile uzlaşma ile neticelenen ancak Svyatoslav'ın Kiev'e dönüşte Peçenekler tarafından öldürülmesiyle neticelenen sefer de ayrıntılı olarak anlatılıyor. Skilicis ayrıca Vladimir'in 988 yılında Bizans'a Vareg paralı asker sağlaması sonucu II. Basil'in kız kardeşi Anna ile evlenmesi ve Anna'nın 1020'de ölümüne de değinir. Diğer taraftan II. Basileios'un 1016'da Hazarlara karşı düzenlediği seferde Rusların Bizans'a yardımlarına da yer verilir. Onun eserinin Madrid yazmasında, İstanbul'daki Vareg gardiyanları, 941'de kullanılan Yunan ateşi gibi Ruslara yönelik çizimlerine de yer verilir. Bkz.

uzlaşmak üzere Svyatoslav ile görüşmesini ayrıntılı olarak anlattığı kaynakta, Svyatoslav'ın (*Sphendosthlavos*)[541] toprak ve servet elde etme ümidiyle hizmet birimleri hariç altmış bin kişiyle Bulgarların üzerine yürüdüğü anlatılır. Bu ordunun içinde binlere Peçenek askerinin olduğunu da biliyoruz.[542] Svyatoslav 969'da Balkanlara tekrar sefer düzenledi.[543] Bizans tarafından geri püskürtülen Svyatoslav, gelişen hadiseler neticesinde Bizans'ın Peçeneklerle anlaşmasıyla Peçenek hanı Kurya tarafından öldürüldüğünü biliyoruz.[544] PVL'ye göre Peçenekler, onun kafatasını kadeh olarak kullandılar:

"Yıl 6480 (972). Svyatoslav çağlayana ulaştığında Peçeneklerin Knezi Kurya ona saldırdı ve Svyatoslav'ı öldürdü. Svyatoslav'ın kafasını alarak kafatasından kadeh yaptı ve altınla

---

Djakson – İ. G. Konovalov, A. V. Podosinov, M. V. Bibikov, *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 216.

[541] Hazarlar ve Bulgarlar üzerine düzenlediği seferlerle meşhur, Erken Rus tarihinin önemli Vareg önderlerinden biri olan Svyatoslav'ın babası İgor (İngvar) idi. İngvar ise Rurik'in oğluydu. İskandinavya köklerinde şüphe olmamasına rağmen Svyatoslav'ın bozkır kültüründen etkilendiği ve özellikle Peçenek Türkler gibi yaşamaya özendiğini görüyoruz.

[542] Warren T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press, 2000), 509.

[543] Svyatoslav'ın ikinci Balkan seferi için bkz. Leo the Deacon, *The History of Leo Deacon*, "Byzantine Military Expansion in the Tenth Century", *Dumbarton oaks studies*. Talbot – Sullivan (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2006), 152–161.

[544] Kaynağa görLeo the Deacon, *The History of Leo Deacon*, "Byzantine Military Expansion in the Tenth Century", 200; Brink – Price, *Viking Dünyası*, 637; Mualla Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020), 138–139.

kaplayıp ondan içkilerini içti. Sveneld ise Kiev'e varıp Yaropolk'un yanına gitti. Svyatoslav'ın Knezlik yaptığı bütün süre 28 yıldı."[545]

Şekil 24 Svyatoslav'ın Balkan seferinden dönerken Özi Nehri üzerinde Peçeneklerin saldırına uğraması. (Radzivil Yıllığı)[546]

Doğu Avrupa'da Özi ve İdil havzası yoğunlukta olmakla beraber Türklerle Rus-Varegler ya da Vikingler, farklı bölgelerde de askeri anlamda temasta oldukları dönemler olmuştur. Bunlardan en ilginç olan muhtemelen Sultan Alpaslan'ın Malazgirt Savaşı sırasında bir Vareg komutanının burnunu kesmesi hadisesidir. İslam dünyasının çıkardığı en önemli tarih kitaplarından olan El-Kamil fi't-Tarih'te iki yerde Türk-İskandinav bağlantısı çerçevesinde değerlendirilebilecek bilgi mevcuttur. İlki İbn Miskeveyh'te de

[545] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 221.

[546]https://runivers.ru/doc/rusland/letopisi/?SECTION_ID=19639&ELEMENT_ID=586909 (26.05.2023)

karşılaştığımız Rusların 943-4'te Berde'ye saldırdıkları hadise, ikincisi ve bize göre daha önemli ve özgün olanı ise 1071 yılında Malazgirt Muharebesinde Bizans ordusunda paralı asker olarak savaşan Rusların Türkler ile karşılaşmaları ile ilgili verilen bilgidir. Vareg birliğinin esir alınan kumandanının Sultan Alparslan'ın huzuruna çıkarılması ve Sultan Alparslan'ın onun burnunu kestirmesi hadisesi de eserin ilginç anekdotlarındandır. Rusların 943-944 yıllarında bugünkü Azerbaycan coğrafyasındaki saldırıları ve geri püskürtülmeleri ile ilgili bilgileri İbnü'l Esîr, İbn Miskeveyh'ten rivayet etmiştir ve bu bilgilere İbn Miskeveyh'in *Tecaribü'l-Ümem*'inden sahibiz.[547]

Malazgirt Savaşı'ndan önce İbnü'l Esîr, Seyfüddevle b. Hamdânî'nin bir Gazası başlığı altında Rusların Bizans ordusunda Bulgarlarla birlikte savaştıklarına değinir.[548] Bilindiği üzere 954 yılında gerçekleşen bu saldırı neticesinde Bizans yenilgiye uğrayıp geri dönmüş, Seyfüddevle ise Hadat'ı (Adıyaman Gölbaşı) yeniden onarmıştır. İbnü'l Esîr, Bizans ordusundan söz ederken Romanos'un Rumlar, Franklar, Peçeneklerden, Gürcülerden ve Ruslardan müteşekkil 200.000 kişilik bir ordu meydana getirerek Malazgirt'e kadar geldiğini aktarıyor.[549] Hadisenin devamında esere göre Sultan Alparslan, bir öncü kuvveti çıkardı ve bu kuvvet, Ahlat civarında ön sıralarda Rus askerlerinin bulunduğu yaklaşık on beş bin kişilik kuvvet ile savaşa tutuştu. Bu Rus

[547] İbnü'l Esîr'in aktardıkları için bkz. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991a), 350–353.

[548] İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 439.

[549] İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991b), 71.

birliğini mağlup eden Türkler, birliğin kumandanını esir alarak Sultan Alparslan'ın huzuruna çıkarırlar. Sultan Alparslan bu Rus komutanının burnunu keser.[550]

İskandinavların Türklerle birlikte yağmalara katıldığına dair bilgiler de mevcut. İbn Havkal'dan anladığımız kadarıyla Ruslar, seferlerinde Türklerle ortak hareket edebiliyordu. Arap seyyah İbn Havkal'ın aktardığına göre Ruslar, bazen konargöçer Peçenekleri gemilerine alıp Endülüs'e, bu toprakları birlikte yağmalamaya götürürlerdi. Bir başka ilginç hadiseye de İzlanda sagalarında rastlanır. XIV. yüzyıl *Flateyjarbók* nüshasında saklı Grönland Sagasında ise *Tyrkir* adlı gözleri çekik, soğuk iklimde hayatta kalma sanatına hâkim, çok iyi çadır kurabilen ve yerlilerle anlaşabilen biri, Vikinglerle beraber Amerika kıtasına gitmişti.[551] Sagaya göre bu Türk, Vikinglerle beraber Amerika'ya gider. Vikingler Newfoundland'da karaya çıkınca sagada güneyli olarak anılan Türk'ü karanın iç bölgelerine keşfe gönderirler. Türk geri gelince çok sevinçlidir ve önce Vikinglerin anlamadığı bir dilde konuşur, sonra da Vikinglerin anlayacağı dilde konuşmaya başlayarak onlara kendisine memleketini anımsatan üzümler bulduğundan bahseder.[552] X. yüzyıl kaynaklarında Türk kelimesinin kullanıldığını biliyoruz. İskandinav sagalarında Türk kelimesinin geçmesi hem etimolojik bu olarak İskandinavyalıların Türklerden haberdar oldukları hem de geniş bozkır sahasında yaşayan konargöçer Türk halklarından haberdar oldukları ve onlarla sıkı ilişki içinde bulunduklarını göstermektedir. Tabii bu sagalar XIII.-XIV. yüzyıl eserleri olduğu için anlatılanların mutlak doğru olduğunu kanıtlayamayız fakat Türklerden ve yaşadıkları

[550] İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 72–73.

[551] Magnusson - Palsson, *The Vinland Sagas*, 57.

[552] John Hakonsson, *Flateyjarbok* (Copenhagen: Royal Danish General Staff, 1893), 282.

yerden haberdar olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Sagada geçen Tyrkir'in fiziksel görünümü de dile getirilir:

"Çıkıntılı bir alnı ve çekik gözleri vardı. Yüzü ince yapılıydı, boyu kısa ve zayıftı fakat her zanaatta oldukça hünerliydi."[553]

Grönland Sagasından bahsi geçen bu hadise İskandinavya ve Türk halkları arasındaki son derece gelişmiş iletişimin muazzam bir örneğidir. Burada Tyrkir'in tarihte gerçekten var olmuş bir figür olduğu meselesi elbette tartışılabilir fakat Türk gerçekte var olmuş olsun veya olmasın, XIII. yüzyılda İskandinavya'da sagaları kaleme alan yazarların zihinlerinde Türklerin İskandinav dillerini öğrendikleri, Vikinglerle seferlere katıldıkları algısı mevcuttu.[554] Bu algı sadece Vikinglerin Türklerin aktif olarak var olduğu Doğu Avrupa coğrafyasına gelmeleriyle değil, Türklerin de İskandinavya'da var olmalarıyla oluşmuş bir algı olmalıdır ve Grönland Sagası bunun en güzel örneğidir.

Peçeneklerin iç sosyal sistemleri ve Rusların Özi üzerinde giderek artan emelleri dolayısıyla Peçenek-Rus ilişkileri, Hazar-Rus ilişkilerine kıyasla daha husumetliydi. Peçenekler, Macarları Karpatlara iterek 895 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara gelince, Kiev'e yerleşmiş olan Rusların komşuları haline geldiler. Kaynaklara göre iki taraf arasındaki ilk çatışma 915 yılında gerçekleşti. O sırada knez olan İgor, mecburen Peçeneklerle barış yapmak zorunda kaldı.[555]

---

[553] Hakonsson, *Flateyjarbok*, 282.

[554] Arthur Middleton Reeves, *The Finding of Wineland the Good, The History of the Icelandic Discovery of America* (London: Oxford University Press, 1890), 65.

[555] Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, 118.

"Yıl 6423 (915). Peçenekler ilk defa Rus topraklarına saldırdılar, İgor'la barış yaptıktan sonra Tuna'ya gittiler. Yine bu dönemde Simeon Trakya'ya saldırıp bölgeyi ele geçirdi, bunun üzerine Grekler Peçeneklere (kendilerine yardım etmeleri için) elçiler yolladılar. Peçenekler gelip, onlarla birleşip Simeon üzerine yürüdüklerinde Grek üst düzey askerler anlaşmazlık içindeydi. Peçenekler onların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarını görünce evlerine döndüler. Bulgarlar ise Greklerle savaştı ve onları ağır yenilgiye uğrattılar. Simeon ilk önce Orest'in– Agamemnon'un oğlu – şehri olarak bilinen Adrian şehrini ele geçirdi. Zira Orest önceleri üç nehirde yıkanmış ve bunun sayesinde hastalığından kurtulmuştu. Bu sebeple şehre kendi ismini vermişti. Ardından Çar Adrian bu şehri yeniden elden geçirerek kendi ismini şehre verdi ve biz şuan bu şehre Adrian-grad deriz."[556]

Fakat yukarıda da değinildiği üzere Rusların 907 yılındaki İstanbul saldırılarında Peçeneklerin tarafsız kaldığını düşünmek çok mümkün gözükmüyor. Rusların bu seferini anlatan PVL'de Bizans'a karşı gemilerle birlikte atlı birliklerin de kullanıldığı anlatılıyor.[557] Kesin olarak söyleyemesek de Peçeneklerin bu sefere Ruslarla birlikte katıldığını tahmin etmek mümkündür. Eğer 907'de böyle bir ittifakın olduğunu biliyorsak 915'teki saldırıya sebep olan şeyin ne olduğunu kestirmek zor. Oleg'in ölümü ve Rusların knezinin değişmiş olması, ilişkilerin değişmesinde etkili olduğu güşünülebilir. Fakat kayıt olması bu süre sarfında herhangi bir ihtilaf olmadığı anlamına gelmemelidir. PVL kroniğinin bazı yıllarının eksik olduğunu, bazı yıllarda hiç not alınmamış olduğunu unutmamak gerekir. PVL'nin 920 yılındaki kaydından İgor'un Peçeneklerle savaş halinde

[556] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 174–175.

[557] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 159–160.

olduğunu anlıyoruz.[558] PVL'den bir sonraki bilgi ise 944 yılında gelir. Bu yıl, Rusların İstanbul'a düzenledikleri seferde Peçenekler de müttefik olarak bulunuyordu.[559]

"Yıl 6452 (944). İgor Varyaglardan, Ruslardan, Polyanlardan, Slavyanlardan, Kriviçlerden ve Tvertslerden çok sayıda savaşçı topladı, ayrıca Peçeneklerden savaşçılar kiraladı ve onların yanındaki esirleri de alarak intikam hırsıyla gemilerle ve atlarla Greklere sefere çıktı. Bunu duyan Korsunlular Roman'a elçiler yollayarak ona, 'İşte Ruslar geliyor, denizi sayısız gemilerle örtmüşler' dediler. Aynı şekilde bu haberi Bulgarlara da yollayarak onlara, 'Ruslar ve kirladıkları Peçenekler geliyor' dediler. Çar bu haberleri duyduğunda İgor'a en iyi boyarlarını yollayarak yalvarırcasına, '(Üstümüze) Gelme, Oleg gibi bizden vergi al, hatta ondan daha fazlasını veririz' dediler. Ayrıca Peçeneklere de pavoloklar ve önemli miktarda altın yolladı."[560]

X. yüzyılın ikinci yarısında Peçenek-Rus çatışmalarının daha sıklaştığı görülür. İmparator Konstantin, DAI'de Rusların Peçenek saldırılarından kaygı duyduğunu eserinde sık sık dile getirir.[561] İmparatora göre Ruslar, çok savaşçı bir halk olarak ün yapan Peçeneklerle sürekli uzlaşma arayışı içindeydiler. Buradan da bu dönemde güç dengesinin Peçeneklerden yana olduğunu söylemek mümkün olabilir. PVL'de X. yüzyılın sonlarında da sık Peçenek-Rus ihtilaflarına rastlıyoruz. Vladimir ve Yaroslav, 980'den 997'ye kadar

[558] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 175.

[559] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 178.

[560] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 178.

[561] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 30.

5 kere Peçeneklerle çatışmıştır. PVL, 988 ile 1013 arası arasına da suskun kalır. Dolayısıyla bu yıllar arasında Peçenek-Rus ilişkilerine dair çok bir şey bilmiyoruz. 1015'te Vladimir'in hastalığı sırasında, Peçenekler, bunu fırsat bilip Ruslara saldırdılar. Kronik, bu yılda Yaroslav'ın aynı zamanda adamlarını deniz ötesine (İsveç'e) yollayarak Varegleri getirttiğini de ekler.[562] Bu bilgi, İskandinavya ile bağların canlılığını ve hala Vareg askerlerin doğuya aktığını göstermesi açısından önemlidir. Vladimir'in ölümünden sonra yaşanan iç karışıklıklar sırasında Peçenek-Rus çatışmalarının yaşandığı PVL kayıtlarında yer alıyor.[563] Şunu da ifade etmek gerekir ki; aynı zamanda Rusların Hristiyanlığı abul ettiği döneme tekabül eden Vladimir ve özellikle Yaroslav dönemiyle beraber, Kiev Rus kimliği daha da belirginleşmeye ve Rus aidiyeti toplum içine yerleşmeye başlıyor. Şüphesiz hala ciddi oranda İskandinav unsur olsa da, İskandinavya'dan gelenler PVL'de artık aşka bağlamlarda karşımıza çıkıyor. Önceden sosyal yapının ve esas olarak askeri sınıfın önemli bir kısmı İskandinav kökenine sahipken, Vladimir'den sonra İskandinavlar, kroniklerde Ruslardan ayrı olarak yer alıyorlar (daha çok paralı asker olarak).

Cermen misyoner Querfurtlu Bruno'nun[564] misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere Peçeneklerin topraklarına gelip tecrübe ve anılarını aktardığı eserinden anlıyoruz ki;

---

[562] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 289.

[563] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 302–307.

[564] Prusyalı aziz Querfurtlu Bruno (Alm. Bruno von Querfurt), 974'te Querfurt'ta doğmuştur. Bruno İskandinavya kökenli Rus knezi Vladimir'in yönlendirmesiyle Peçeneklerin aralarında beş ay geçirdi ve yaklaşık otuz kişiyi vaftiz etti ve Peçeneklerle Rusların arasında barış sağlanmasına yardımcı oldu. Arkadaşlarından birini bölgeye

Peçenekler aslında Ruslarla uzlaşıcı bir siyaset gütmek istiyor, aradaki anlaşmaların ve sözlerin devam etmesini istiyor.[565] Bruno, Aralık 1007'de Kiyev Rus topraklarına gitti. Burada knez Vladimir onu bir ay ağırladı ve ardından ona misyonerlik faaliyetleri yürütmesi için Peçeneklerin yaşadığı Tuna ile Don arasındaki bölgeyi verdi. Bruno, Macaristan'dan hareketle[566] 1008 yılında Kiev'e varmıştı.[567] Onun bu yolculuğu ve Peçenekler ile olan ilişkisinin detayları "Kral II. Heinrich'e Mektup" adı verilen mektuplarda yer almaktadır. Bruno'nun aktardıkları Peçenek-Rus ilişkilerini ortaya koyması açısından eşsiz bir eserdir. Aynı zamanda Knez Vladimir döneminde Kiyev Rus Devleti'nin yapısı ve siyasi oluşumu açısından son derece ilginç bilgiler verir:[568]

"Bruno Macarların memleketindeyken, kralın erkek kardeşi Piskopos Bruno yazara kralın onu hatırladığını ve önemsediğini bildirdi. Buna cevap olarak Querfurtlu Bruno, krala misyonerlik faaliyetlerinin bir raporunu sunmak niyetindedir. Çok zaman kaybettiğimiz Macarlardan (Ungri) ayrılmamızın üzerinden tam yıl geçtiği doğrudur. Ve buradan hareketle paganların en vahşileri olan Peçeneklere (Pezenegi) gittik. Rusların başı (senior Ruzorum), büyük idarecisi (regnum) ve varlıklı kişiler, göz göre göre kendimi mahvettiğimi, böylesine tehlikeli bir halkın topraklarına gitmemem gerektiğini söyleyip durdu. Onun dediğine göre orada yeni ruhlar değil (Hristiyan yapabileceği kişiler),

---

piskopos atayarak Peçeneklerin yurdundan ayrıldı. 1009'da Kiev Rus topraklarında Hristiyanlığı yaymaya çalışırken öldürülmüştür. Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 55–56.

[565] Vlasto, *The Entry of the Slavs Into Christendom*, 274.

[566] Darius Baronas, "St. Bruno of Querfurt: The Missionary Vocation", *Lithuanian Historical Studies* 14 (2009), 50.

[567] Sverdlov, *Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v.*, 40.

[568] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 55.

ölümün en çirkin ve utanç verici hali beni bekliyordu. Bu şekilde beni isteğim dışında bir ay boyunca beklettiler. Artık beni engelleyemeyeceğini anlayınca ve kararımda ısrarlı olduğumu görünce, ülkesinin her tarafını sarmış konargöçerlerden dolayı müstahkem koruma (sepes çit?)[569] ile çevrilmiş iki günlük mesafedeki hâkimiyetinin ileri serhatına kadar dostları ve en yakın adamlarıyla (maiores) bana eşlik etti ve geçitin ardına kadar beni yolculadı. O bir tepede durdu, biz diğer tepede. Elimde taşıdığım haçı kucaklayarak içten bir sesle haykırdım: 'Petre, beni seviyor musun? Koyunlarımı güt![570] Sonra, knez bize en iyi adamlarından birini şu sözlerle gönderdi: 'Size [toprağımın bittiği ve düşmanın sınırının başladığı yere kadar] eşlik ettim. Tanrı adına, sizden rica ediyorum, genç hayatınızı mahvetmeyin, çünkü biliyorum ki yarın, üçüncü saate kadar, ölümün acısını hiçbir fayda olmaksızın, suçluluk duymadan tatmaya mahkûmsunuz.' Ve ben cevap verdim: 'Tıpkı bizim için putperestlere giden yolu açtığınız gibi, RAB Cennet'in [kapılarını] da size açsın!'"[571]

[569] Bu konu uzun süredir tartışılmaktadır. Bunun bir tür toprak hendek tahkimatı olduğu düşünülmektedir. Ancak Latincede kelime bir tür çit, çardak anlamlarına gelir. Biz, coğrafyanın şartlarını ve bölgedeki sur kültürünü göz önüne alarak burada 3-4 metrelik ağaçlardan elde edilmiş destekli kazıkların sıralanarak inşa edildiği bir sur sisteminin kastedildiğini düşünüyoruz.

[570] İncilden pasaj

[571] 57-60Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*.

Bruno mektubun devamında Peçenek yurduna girdikten sonra yaşadıklarını aktarırken[572] Peçenekler Bruno üzerinden aslında Rusların yöneticisine bir mesaj gönderirler. Bruno üzerinden Rus knezine şu tehditte bulunurlar:

"... Eğer Rusların başı anlaşmayı bozarsa Hristiyanlığı değil savaşı düşünmeye başlarız." Bu şekilde oğlunu Peçeneklere rehin vermeyi kabul eden Rus hükümdarına geldim. Birimizi piskopos olarak belirleyip knezin oğluyla birlikte Peçenekler ülkesine gönderildi."[573]

Buradan Bruno'nun Avrupa içlerinden bu bölgeye gelmesinin yegâne gayesinin Peçenekler olduğunu, diğer taraftan Rus önde gelenlerinin Peçeneklere karşı algısını görüyoruz.[574]

Rusların IX-X. yüzyıllarda muhtemelen en iyi ilişki içinde olduğu Türk grubu İdil Bulgarlarıydı. 965 yılında Svyatoslav Hazarlara saldırdıktan sonra 969 yılında İdil Bulgarlarına da saldırdığını dile getirmiştik. Aralarındaki ticari fekabetten dolayı muhtemelen küçük çaplı taçışmalar yaşanmıştır ancak kaynaklara yansımamıştır. İdil Bulgarlarıyla Ruslar arasında Bal ve kürk ticaretinde rekabet yaşanmış olması kaçınılmazdı. Svyatoslav'ın 96 yılındaki saldırısından sonra Vladimir İdil Bulgarlarına saldırı düzenledi. PVL'de 985'teki sefer şöyle anlatılır:

"Yıl 6493 (985). Vladimir dayısı Dobrınya ile beraber kayıklarla Bulgarların üzerine sefere çıktı. Torklar693 da atlarla kıyıya (ona yardıma) geldiler ve Bulgarları694 yendiler.

---

[572] Mektubun içeriği için bkz. Sverdlov, *Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v.*, 40–48.

[573] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 61.

[574] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 57–61.

Dobrinya Vladimir'e 'Esirler gördüm; hepsinde çizme vardı, onlar bize vergilerini ödemiyor. Gidelim ve o çizmeli (düşmanlarımızı) arayıp bulalım' dedi. Vladimir Bulgarlarla barış yaptı ve karşılıklı olarak yemin ettiler. Bulgarlar, 'Aramızdaki barış sona ermeyecek, taki taş yüzene ve saman batana kadar' dediler. Sonra Vladimir Kiev'e döndü."[575]

Netice olarak Staraya Ladoga-Volhov-Özi çizgisinde aktif olan İskandinavlar, orman kuşağının farklı dillerindeki halklarını birleştirmeyi başardı ve güç merkezleri etrafında dinamik olarak örgütlenme eğilimi olan kuzey dünyası halklarını Hazarlar yıkıldıktan sonra tebasına katmayı başardı. Yukarıda bahsettiğimiz askeri ilişkiler, farklı tarihsel rolleri olan iki nehir çevresine gerçekleşti. Svyatoslav'ın saldırılarını istisna olarak görürsek, Rusların Türklere karşı büyük seferler düzenlememiş olmaları dikkat çekicidir. Bizans'a karşı ciddi saldırıların da Ruslar liderliğinde gerçekleştirildiği, Türklerin Ruslara katıldığı ortaya çıkmaktadır. Rusların Peçeneklere nazaran Hazarlarla ve İdil Bulgarlarıyla olan ilişkilerinin daha barışçıldı. Birbirleriyle olan çatışmalarının yanında iki tarafın otrak askeri faaliyetleri ya da ynı yerde paralı asker olarak çalıştıklarının örnekleri de mevcut. Harun bin Yahya,[576] İstanbul'da Bizans ordusunda görevli

[575] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi,* 235–236.

[576] İbn Rüsteh, eserinde Askalân'da (Aşkelon) savaşta esir alınarak İstanbul'a götürülen Harun bin Yahya'dan bahseder. İbn Rüsteh'in aktardığı kadarıyla Harun bin Yahya, Aşkelon'dan gemiye bindirilerek Antalya'ya getirildi. Buradan da berid grubu ile Nakiyye'ye (Konya?) oradan da Ankara (Senkare) üzerinden muhtemelen Karadeniz'e, oradan da bir günlük deniz yolculuğuyla İstanbul'a varmıştır. Harun bin Yahya'nın eseri günümüze ulaşamamıştır. İbn Rüsteh, ondan rivayet ederek *El-A'laku'n Nefîse*'de yer verir. Tıpkı İbn Rüsteh'in eseri gibi Harun bin Yahya'nın da eserini tam olarak ne zaman

Türklerden,[577] Hazarlardan ve Sakalibe'den bahseder. Bizans ordusunda varlıklarını bildiğimiz Varegler ile Türklerin İstanbul'da aynı dönemlerde aynı mesleği (paralı askerlik) icra ettikleri anlaşılıyor.[578] Bizans ordusunda sadece İskandinav Vareg/Ruslar değil, Peçenekler, Kumanlar gibi Türkler de zaman zaman paralı asker olarak çalışmıştır. Gerçekten de bu yüzyılda Bizans ordusu, paralı askerlerden oluşan karma karışık bir

---

yazdığını bilmiyoruz. Konu hakkındaki tartışmalar ve en güncel görüşler için Bkz. Erman Şan, "İbn Rüste'nin el-Alâku'n-Nefîse'yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler", *BELLETEN* 83/296 (2019); İbn Rüsteh'in rivayetinde Harun bin Yahya, yolculukta izledikleri rotayı aktardıktan sonra dönem İstanbul'unun mimarisi, sosyal ve idari yapısı, askeri vaziyeti gibi konularda bilgiler aktarır. Bkz. Kraçovsky İ. Yu., *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*, 132; Harun bin Yahya sadece dönem Bizans'ı ile ilgili değil, onun komşuları ile ilgili de bilgiler aktarır. Bkz. Josef Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Ethnologische und historischtopographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)* (Leipzig: Dieterich'sche Verlagbuchhandlung, 1903), 26; Minorsky'e göre Harun bin Yahya, Ceyhani'yi etkilemiş ve Ceyani onun eserini kullanmış olmalıdır. Aynı şekilde Gerdizi ve El-Bekrî de Harun bin Yahya'dan etkilenmişlerdir. Bkz. Minorsky, *Hudúd al-'Ālam*, XVII, 319.

[577] Marquart'a göre Harun bin Yahya'nın bahsettiği bu Türkler (Τούρκοι) Maveraünnehir bölgesinin Türkleriydi. Bu Türkler imparator Konstantin Porphyrogenitus'un *De ceremoniis* eserinde de sık sık birlikte anılırlar. Hayun bin Yahya'nın eserinde Türk olarak bahsedilen askerlerin kökeni hakkındaki tartışmalar için bkz. Zimonyi, *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century*, 87–88.

[578] Sonraki dönemlerde Bizans ordusundaki Türk askerleri için bkz. Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (2009).

uluslar topluluğuydu.[579] Annales Barenses'te de Bizans ordusunda birlikte paralı askerlik yapan Varegler ve Türkler birlikte zikredilir:

"1027- Bu yıl Kitonit (chitoniti)[580] İspo, Ruslar 395,[581] Vandallar (Guandali),[582] Türkler,[583] Bulgarlar,[584] Vlahlar,[585] Makedonlar[586] ve diğerlerinden oluşan bir orduyla İtalya'ya geldi. Niyeti Sicilya'yı ele geçirmekti."[587]

Diğer taraftan askeri temaslara işaret eden arkeolojik malzemeleri de dikkate almak gerekir. İskandinavya'daki kazılarda da Doğu Avrupa'daki Türklere özgü arkeolojik malzemeler ortaya çıkarılabilmektedir. Birka'da 644 ve 909 numaralı mezarlardan konargöçer baltaları bulunmuştur.[588] İskandinavların doğudan alıp İskandinvya'ya getirdikleri Birka'da bulunan Türklere ait malzemeler bununla sınırlı değildir. X. yüzyılın ikinci yarısında basılan İdil Bulgar sikkeleri de İsveçli İskandinavların İdil Bulgarlarının sarayında var olduklarının kanıtları olabilirler. Bu sikkeler muhtemelen İskandinav Rusların askeri alandaki hizmetlerinden dolayı aldıkları ödemelerdi ve direkt olarak İdil Bulgar yurdundan İskandinavya'ya onlar tarafından götürülmüşlerdi. Aynı şekilde Doğu

---

[579] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 342.

[580] Bizans'ta ordu rütbelerinden biri. Yun. κοιτωνίτης.

[581] Russi.

[582] Burada kastedilen muhtemelen Batı Slavları.

[583] Turci, Τοῦρκοι. Burada Macarlar da kastediliyor olabilir.

[584] Burgari.

[585] Vlachi.

[586] Macedoni.

[587] Djakson vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 95.

[588] Arbman, *Birka I: Die Graber*, 9.

Avrupa'daki İskandinav yerleşimlerinde Drujina mezarlarında Türk konargöçer kökenli malzemelere rastlanmıştır.[589] Bunlar muhtemelen Kiev Rus Devleti hizmetinde bulunan Hazar, Peçenek veya Macar savaşçılara aitti. Diğer taraftan Kazan'da bulunan, İdil Bulgarları dönemine ait Türk baltalarının birinin üzerinde İskandinavlara özgü *ringerike* stilinde yapılmış ve muhtemelen S*igurd Efsanesi*'nden bir sahneyi canlandıran bir çizim mevcuttur.[590] İdil Bulgarları topraklarında bu baltanın birebir aynısından onlarcasına rastlanması ve bunların birçoğunun üzerinde Türk-Orhun alfabesinden harfler ve Türk kültürüne özgü farklı sembollerin çizimlerinin olması, İdil Bulgarları topraklarına gelen İskandinavların sadece kendi silahlarını değil, bölgedeki Türklerden etkilenerek onların ürettikleri baltaları da Türklerden alıp kullandıklarını, üzerlerine de kendi kültürlerine özgü ögeleri işledikleri görülmektedir. Türkler ve İskandinavların bu kültürel-askeri alışveriş ve etkileşimini kesin olarak gösteren en önemli kanıt da bu baltalardan İskandinavya'da, bugünkü İsveç toprakları içinde kalan Birka'da da bulunmasıdır.[591] Baltaların üzerindeki runik harflerin benzerlerinin İskandinavlar tarafından kullanıldığını da biliyoruz ve burada bu harflerin İskandinav runik harfleri olduğu sorusu da akla gelebilmektedir ancak aynı harflerin Tuna Bulgarlarında da bulunması, bu harflerin kökeninin Türk Runları olduğu tezini oldukça güçlendirmektedir.[592] Kuzeyde bulunan ilk

[589] Duczko, *Viking Rus*, 248.

[590] Duczko, *Viking Rus*, 239–242.

[591] Arbman, *Birka I: Die Graber*, 14.

[592] İskander Lerunoviç İzmayilov, "Znaki-Tamgi kak Simvolı Bulgarskoy Gosudarstvennosti X Pervoy Treti XIII veka", *Arheologiya Yevraziyskih Stepey* 1 (2022), 156 Bu tür baltaları için daha detaylı bilgi ve resimler için bkz.A. N. Kirpiçnikov, *Drevnerusskoye Orujiye, Kopya, Sulitsı, Boyevıye Toporı, bulavı, Kisteni IX-XIII vv.* (Moskova, Leningrad: Nauka, 1966)

İslam sikkesi buluntularında[593] üzerinde hem İskandinav hem Türk runları bulunan sikkeler ele geçirildi. Muhtemelen erken IX. yüzyıl tarihlenen sikkeler büyük olasılıkla Hazarların hâkim olduğu topraklar üzerinden Vikingler vasıtasıyla kuzeye gelmişti.[594]

d. Dini ve Kültürel Alandaki Etkileşimler

Doğuya gelen İskandinavlar, kendi dillerinden ve kültürlerinden çok farklı insan gruplarıyla karşılaştı ve dolayısıyla etkileşim süresine göre dini-kültürel etkiye maruz kaldılar. Bu bölümde, İskandinavların Doğu Avrupa'daki Türklerle özelikle IX.-X. yüzyıllarda yaşadığı dini ve kültürel temaslar ve etkileşimler ele alınacak; elimizdeki kaynaklardan çıkarılabilecek neticeler ya da öneriler ortaya konulacaktır. Burada bazı anahtar sorular sormak ve onlara cevap aramak gerekiyor: Doğuya gelen Rusların Hristiyanlık öncesi pagan inanışları ile bölgedeki Türklerin ve diğer halkların inanışları arasında paralellikler var mıydı? İnanç ve gelenekleri zamanla ne yönde değişti ve anavatanlarındaki İskandinavlardan farklılaştı ve bunda Türklerin rolü ne? İskandinavlar Doğuda çevreye nasıl bu kadar hızlı uyum sağladılar kendi din ve geleneklerini özellikle bozkır çevreye nasıl dâhil ettiler? Rusların kültürel anlamda Slavlaşma süreçleri nasıl gerçekleşti? Ve son olarak belki de en önemli soru: Rus kültüründe bozkır konargöçer geleneklerinin izleri var mı? Kaynakların sınırlılığı ve elimizdeki temel kaynakların İskandinavların kendileri tarafından yazılmamış olması bu soruları daha da zorlaştırmaktadır.

[593] St. Petersburg yakınlarında.

[594] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 627.

Doğu Avrupa'ya gelen İskandinavların dini uygulamalarına dair bilgilerimiz sınırlıdır. Mevcut bilgiler ışığında ise dini uygulamaların Türk kökenli mi, Slav kökenli m yoksa İskandinav kökenli mi olduğuna karar vermek oldukça güçtür. Diğer taraftan Doğu Avrupa'daki Rusların dini inanışlarına dair kaynaklar çoğunlukla İskandinavlar tarafından değil, başka milletler tarafından kaleme alınmıştır. Bu da doğal olarak sorunları beraberinde getirmektedir çünkü İskandinav kökenli olmayan yazarlar, Rusların dini inançlarını, ritüellerini yanlış anlamış veya yanlış yorumlamış; kendi dini inanışı pencersinden olayları değerlendirmiş olabilirler. Fakat dönemin farklı kaynaklarına karşılaştırmalı olarak bakarak farklı dini uygulamaların kökenleri hakkında öngörüde bulunabiliriz. Burada karşımıza başka bir zorluk daha çıkıyor: Rusların kültürel ve dini anlamda etkileşime girdiği Türk halkları da Ruslardan olduğu kadar birbirlerinde de farklı inanışlara sahiptiler. Bir kere Türkler çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve birbirlerinden çoğu zaman izole halde yaşıyorlardı. Örneğin İdil Bulgarları, Orta İdil bölgesinde İslamiyet'i benimsemişlerdi. Hazar Kağanlığında halkın büyük bir çoğunluğu eski Türk dinine inanıyordu. Kağanlığın idareci sınıfı Museviliği benimsemişti fakat halkın çoğunluğu hala Gök Tanrı inanışını devam ettiriyordu. Diğer taraftan kağanlığın bünyesinde yaşayan Müslüman Türkler de vardı. Peçenekler ve Başkurtlar da Gök Tanrı inancını devam ettiriyorlardı. Bizans etkisinde olan Türklerden ise (Tuna Bulgarları, Peçenekler) Ortodoks Hristiyanlığını benimseyenler vardı. IX-XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa coğrafyasında halkların dini uygulamalarının birbirleri arasındaki benzerlikleri ve kökenlerini tespit etmek çok güçtür ve duygusal davranıldığında hataya düşmek oldukça olasıdır. Bu bölümde Türk-İskandinav halkları arasındaki dini benzerlikleri ele alırken bu durumu göz önünde bulundurmak gerekir.

Doğudaki Rusların dini inanışlarına ve geleneklerine dair en kapsamlı bilgiyi veren kaynak, İbn Fadlan'ın risalesidir. İbn Fadlan'ın bizat şahit olduğu ve detaylarıyla anlattığı İdil boylarına ticarete gelen Rusların beyinin cenaze merasimi, belki de İskandinavya

tarihinin X. yüzyılı hakkındaki en önemli metindir. Elbette belirli bir kültürün parçası olan İbn Fadlan, bazı konuları yanlış anlamış ya da yanlış yorumlamış olabileceğinden dikkatle analiz edilmesi gerekir. İbn Fadlan'ın risalesinden başka diğer bazı dönem İslam dünyası kaynakları, Bizans kaynakları (özellikle DAI), PVL ve İzlanda sagaları ile birlikte arkeolojik malzemeler Türk-Rus dini-kültürel etkileşimini anlamada yardımcı olacaktır.

İslam öncesi Şaman[595] inancı birçok kültürde benzerlikle gösterdiği için kimin kimden etkilendiğini zöylemek çok zordur. Örneğin İskandinavlarda Yggdrasill olarak bilinen kutsal ağaç inancı eski Türk dininde de mevcut. Diğer taraftan dağ, su, ateş gibi kültler ve ritüeller oldukça benzerdir ancak bu benzerliklerle dini etkileşim olduğunu ortaya koyamayız. Muhtemel dini-geleneksel etkileşimleri tespit edebilmek için dönem kaynaklarına yakından bakmak gerekir. İbn Fadlan'ın İdil bulgar yurdunda gördüğü Rusların cenaze ritüeli bize birçok detay sunuyor. İbn Fadlan'ın anlattığı bazı dini ritüeller, dönem İskandinav mitolojisinde herhangi bir karşılık bulmamakta ve daha çok İdil boyundaki Türklerin inanışlarıyla benzerlik göstermektedir.[596] Örneğin İbn Fadlan'ın

[595] Vikingler Doğu Avrupa'ya gelmeden önce İskandinavya'da yaşayan Saami halklarından şamanizmi zaten görmüştü. Samilerin inanışları konargöçer Türklerinkine benzerlik gösterdiği bilinmektedir. İskandinavya'nın Cermen halkları Saamiler ile bazı Şaman geleneklerini paylaşıyorlardı.

[596] 971 yılında Svyatoslav'ın İskandinav askerlerinin ölü askerlerin cenaze merasimi için bkz. Leo the Deacon, *The History of Leo Deacon,* "Byzantine Military Expansion in the Tenth Century", 193–194 Rusların Özi üzerinde Aziz Gregory adasındaki kurban ritüelleri için Bkz. Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 193–194 Rusların Silistre savaşında (971) savaş esirlerini idam ile Hazarlarda tudunların insan

anlatımında gördüğümüz "ölüm meleği",[597] eski nors dininde bir karşılığı bulunamıyor. Diğer taraftan İbn Fadlan'ın bahsettiği öbür dünya[598] kavramı da eski Nors diniyle uyuşmuyor çünkü eski Nors dininde öbür dünya olarak bilinen Valhalla'ya kadınlar giremiyor. Rusların bu "öbür dünya" inancı Türklerin ahiret inancına daha çok benzerlik gösterir. İbn Fadlan aynı eserde önceki kısımda Oğuzlardan bahsederken onların da öbür dünya inanışı olduğunu anlatır.[599] Yine beyle beraber öldürülüp gemiye konulan kadınların cenneti "güzel ve yemyeşil " ve "anne babasına kavuşacağı bir yer" olarak tasvir etmesi de Valhalla tanımına uymuyor. Hraundal, cariyenin efendisi ile birlikte kurban edilmesi detayının İskandinav mitoloji ile örtüşmediği söyleyerek bunu Herodot'un anlattığı İskit krallarının cenaze törenlerindeki uygulamalar ile bağdaştırır.[600]

Gerdizi, Rusların kendi tabipleri (muhtemelen şaman ya da şifacı) olduğunu tarif eder.

"Rusların tabipleri vardır. Bu tabiplerin hükmü hükümdarlarına bile geçer. Eğer bir tabip bir adamı veya kadını yakalayıp boynuna ip geçirirse, onu ölünceye kadar orada asarlar. 'Bu, hükümdarın fermanıdır.' derler. Tabiplerin rızası olmadıkça kimse bir tabibe bir şey

---

kurbanı benzerlik gösterir. Theophanes'in belirttiğine göre Hazarlardan seçkin bir tudun ölünce 300 tutsak esiri tuduna ölüm sonrası hayatta yardım etmeleri için kurban ettiler. Bkz. Harrt Turtledove, *The Chronicle of Theophanes, An English Translation of anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813), with Introduction and Notes* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982).

[597] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi,* 42.

[598] Bey ile öldürülüp gömülen kadınların da beyle beraber öbür dünyaya gittiği inanışı.

[599] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 15; Hraundal, "New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources".

[600] Hraundal, "New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources", 85.

diyemez. Rusların hükümdarı tüccarlardan öşür alır. Ruslar daima 100 veya 200 kişilik guruplar halinde Slavlara gelirler. Onlardan zorla yiyecek alarak geri dönerler. Slavlardan birçok kişi de Rusların yanına giderler. Ruslara kulluk yaparlar. Böylece, emniyete kavuşurlar. Rusların göğüsten dize kadar şalvarları vardır. Giyince bu şalvarı dizden bağlarlar. Ayrıca, ihram gibi bir elbise ve külah giyerler. Fakat hepsi gruplar halinde bulunurlar. Öyle ki, bir kişi ihtiyacı için tuvalete giderse, iki veya üç kişi silahlarıyla onunla beraber giderler ve onu korurlar. Eğer biri diğerini yalnız görürse öldürür. Aralarından büyük bir adam ölürse (veya öldürürlerse) onun için toprak altında ferah, geniş bir ev gibi bir mezar yaparlar. Elbisesini, bileziğini, testisini, içkisini, yemeğini ve parasını onunla beraber mezara koyarlar. Karısını diri diri onunla beraber mezara oturturlar. Karısı içeride ölsün diye mezarın başını (ağzını) bağlarlar."[601]

İbn Rüsteh de benzer bir bilgi aktarır:

"Kralları üzerinde etkili olan, sözü geçen hekimleri (şamanları) vardır. Bunlar halkın nazarında tanrı gibidirler. Şamanlar onlara, yaratıcı tanrıya yakınlaşmak için kadın, erkek, çoluk çocuktan birini vermeleri gerektiğini salık veriler. Şamanlar bir şeye karar verdiklerinde, onların emrine karşı gelmek imkânsızdır. Şaman onlardan birini ve bir hayvanı alır, boğazına bir ip geçirip ağaca bağlar. Ta ki o kişi kendinden geçince 'bu Allah için bir kurbanlıktır' der.[602]"

İbn Rustah'ın anlattığı Rusların ölü gömme gelenekleri ile ilgili bilgileri Mes'udi de tasdik eder ve Ruslardan bir kimse öldüğü zaman neredeyse ev büyüklüğünde bir çukur kazıp ölüyü elbiseleri ve takılarıyla beraber çukura koyarak yanına yiyecek, içecek

[601] Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 86–87.

[602] İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise,* 163–165.

(şarap) ve çeşitli sikkeler koyduklarını, maktulün yaşıyorken sahip olduğu en makbul cariyesini de canlı olarak oraya gömdüklerini aktarır.[603]

Mesudi'de, Hazarların gelenek göreneklerini benimsemiş olabileceğine dair pek çok sağlam işaret bulunur. Onun aktardığına göre Hazarların başkenti İtil'de yaşayan farklı dinden insanlar için yedi ayrı kadı bulunurdu. Bu kadılardan biri de putperest Ruslar içindi. Mesudi, bu kadının Ruslar için putperest adetlere öre hüküm verdiğini ancak içinden çıkamadıkları bir hükümle karşılaşırlarda Müslüman kadılardan yardım aldığını söylüyor.[604] Bu rivayet, Rusların Hazar toplumuna ve geleneklerine entegre olduğunu ve Rusların Hazar topraklarında farklı dinlerle ve geleneklerle tanışıp onlardan etkilendiğini gösteriyor.[605]

Rusların buradan Müslüman olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz ancak elimizde bireysel anlamda Müslüman olan İskandinavların olduğunu gösteren bazı kaynaklar mevcut. İbn Fadlan, risalesinde Berencer olarak anılan bir aileden beş yüz kişinin Müslüman olduğunu aktarır.[606] Lewicki ve Wikander, Al-Baringâr kelimesini (Berencer) Varingar kelimesini, yani İskandinavları tanımlamakta kullanılan adlardan biri olabileceğini ifade etmişlerdir.[607] Rusların Müslüman olabileceklerine dair bu tür ipuçlarının yanında, IX. yüzyılda İngiltere'de Edmund'u öldüren Danların Müslüman olarak gösterildiği figürler

[603] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 118.

[604] Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, 71.

[605] Hraundal, "New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources", 90.

[606] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 32.

[607] Brink – Price, *Viking Dünyası*, 686.

de mevcuttur.[608] Ayrıca XV. yüzyıl görselinde IX. yüzyılda Danimarka kralı huzurunda Danlar Müslüman olarak gösterilmiştir.[609]

Şekil 25 Danlar, Edmund'a saldıran Müslüman Sarakenler olarak resmediliyor. IX. yüzyıl[610]

Bazı İslam kaynakları, Rusların Müslüman olma teşebbüslerinden bahsederler:

"Bu şekilde yaklaşık 300 yılında Hristiyan olana kadar bu geleneği sürdürdüler.[611] Hristiyanlığa girdiklerinde bu inanış onların kılıçlarını köreltti, geçim kapıları kapandı

[608] https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/175330709X449116

[609] http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_2278_f047r

[610] https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_2278_f061r(23.04.2023)

[611] Bu durumda Mervezi'ye göre Ruslar İlk Rus Yıllığının belirttiği üzere 922 yılında değil, 923 yılında Hristiyanlığı kabul ettiler. Mervezi'nin eserini tercüme eden ve yayınlayan Minorsky, Mervezi'nin bu konuda yanıldığını, Rusların 988 yılında vaftiz

geçim zorluğu çekmeye başladılar, gelirleri daraldı. Sonra Müslüman olmayı arzu ettiler. Böylece yağma ve kutsal savaş yapmanın yasal hale geleceğini umuyorlardı. Böylece bazı eski geleneklerine geri dönüp geçim sağlayabileceklerdi. Bu amaçla Harezm'in idarecisine kendi krallarından dört elçi gönderdiler. Tıpkı Hazarların kralı kağan, Bulgarlarınki b.t.ltü olarak çağrılıyorsa onlarınki de Vladimir olarak biliniyordu. Elçileri Harezm'e geldi ve mesajı iletti. Harezmşah onların Müslüman olmadaki arzularından çok memnun oldu ve İslam dini hukukunu onlara öğretmeleri için onlara birilerini gönderdi. Böylelikle İslam dinini benimsediler." [612]

Mesudi de İbn Fadlan'a benzer bir şekilde Rusların ölüleriyle beraber atları, silahları, takılar vs. gömdüklerini, karısı varsa onun da diri diri yakıldığını anlatır:

"Bu ülkede yaşayan putperestler farklı ırklara mensuptur. Şehrin (Hazar başkenti) iki ana bölümünden birinde yaşayan Saklablar ve Ruslar bunlardandır. Ölülerini atları, silahları ve alet edevat ve takıları ile birlikte yakarlar. Bir adam öldüğünde karısı hayattaysa onunla birlikte diri diri yakılır ancak kadın ölürse erkek aynısını yapmaz. Kadınlar kocalarının ölümünden sonra yakılarak öldürülmek için can atarlar çünkü cennete gideceklerine inanırlar."[613]

İskandinav Ruslar Doğu Avrupa'da netice olarak Bizans'ın da etkisiyle Hristiyanlığı benimsediler. İdil Bulgarlarına komşu olan ve İslam dünyası ile yakın temasları olan ya

---

olarak Hristiyanlığa geçtiklerini savunur. Bkz. A. A. Vasiliev, "The Second Russian Attack on Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* 6 (1951), 175.

[612] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 59.

[613] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 123 Türkçe çevirisi için bkz. Mesudî, *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*, 69.

da Musevi Hazarlarla sıkı ilişkileri olan Rusların Müslümanlığı ya da Museviliği seçmemesinin nedeni merak edilmiş olabilir. Bunu birkaç sebebe bağlayabilriiz. Öncelikle İslam'ın birçok uygulaması, birçok şartı, Rusların yaşam tarzlarına uymuyordu. İslam, uluorta cinsel ilişkiye girmeyi yasaklıyordu,[614] günlük temizliği şart koşuyordu.[615] İdollere, heykellere tapmayı yasaklıyordu, domuz eti ve alkol yasaktı. Cenaze merasimleri de İskandinavlarınkine tersti. Nitekim bir Rus, İbn Fadlan ile Müslümanların ölülerini gömme geleneği konusunda alay etmiştir.[616] İslam ayrıca alkolü de yasaklar ve bu da Rusların uyayamayacaklarını düşündükleri bir yasaktı. PVL'den öğrendiğimize göre Vladimir, Müslümanlardan İslam'ı anlatmalarını istemiş, içkinin yasak olduğunu öğrenince içmenin Rusların büyük bir eğlencesi olduğunu, onsuz yaşayamayacaklarını söylemiştir.[617] Nihayet Ruslar, Konstantinopolis'i ziyaret edip şehrin güzelliğini gören, Bizans ile yakın olması durumunda kuzeyin ticaret yollarını kontrol etmesinin önünün açılacağını bilen Olga'nın da etkisiyle Hristiyanlığı benimsediler.[618]

Aslında Rusların İslam'ı seçmeyi düşündüğü dönemler olduğunu aktaran kaynaklar da mevcut. Avfi, Mervezi'den etkilenerek bazı kısımlarda onunla aynı bilgileri verse de, Rusların Hristiyanlık ve İslam ile olan ilişkileri üzerine orijinal bilgiler aktarır. Ona göre Ruslar, Hristiyan olunca önemli bir kazanç kapısı olan yağma faaliyetleri engellenince

[614] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 38–39.

[615] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 39.

[616] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 44.

[617] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 236–237.

[618] Jonathan Shepard, "Viking Rus ve Bizans", *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink – Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 638.

işleri bozuldu ve bu yüzden İslam'a meyletmeye başladılar çünkü İslam'da ganimet caizdi:[619]

"Amma, Ruslar bir adada sakinlerdir ki, dört yanı deryalarla kaplıdır.[620] Bu adanın her taraftan uzunluğu birer üç günlük yoldur.[621] İçi ağaçlıklar ve koruluklardır.[622] Bunların işi ve kazancı daima uğruluk ve haramilikledir. Kılıç kazancıyla yaşarlar. Hatta içlerinden biri vefat etse onun erkek oğlu ile kızı kalsa, kılıcını oğluna ve diğer bütün mallarını kızına verirler. Oğluna "Atan bu malı bu kılıçla kazandı. Var sen de bu kılıçla mal kazan." derler. (499a) Ve atası malından oğluna bir kılıçtan başka nesne vermezler.[623] Rusların hepsi Hicret'in 300 yılında Hristiyan olup İsa dinine girdiler.[624] Böylece, ol kılıç kazancı kendilerine haram oldu. Kılıçları kınlarına kattılar. Çün andan başka kazanç yolu bilmezlerdi. Kazançları kapusu bağlandı. Son derece muzdarip oldular. İşleri daraldı. Ondan sonra İslam dinine rağbet edip şunu düşündüler ki, "İslam dini kılıç kazancına mani değildir. Kâfire gaza ederiz. Doyum oluruz. İslam dininde bu helaldir." dediler. Ve bu fikrile hükümdarları ki, ıstılahlarında ona Pulademir (Vilademir) derler Türkistan hükümdarlarının lakabı Hakan, Bulgar hükümdarının lakabı Bataltu olduğu gibi, onların

[619] Djakson, Tatyana N., vd., *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov*, 61–62.

[620] İbn Rüsteh bahsine bakınız.

[621] Ramazan Şeşen sehven bu kısmı "*Bu adanın her taraftan uzunluğu birer aylık yoldur*" şeklinde çevirir. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 95.

[622] İbn Rüsteh'te *orman ve bataklık*, Gerdizi'de tıpkı Muhammed Avfi'de olduğu gibi.

[623] İbn Rüsteh de aynı konudan biraz farklı şekilde bahseder: "*Sana mal olarak hiçbir miras bırakmadım. Sen kendi geçimini ancak bu kılıçla sağlayabilirsin."* İbn Rüsteh, *El-Alaku'n-Nefise*, 163; Novoseltsev vd., *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye*, 399.

[624] Mervezî ve Mes'udi'de de aynı bahis bulunur.

hükümdarının lakabı Puladmir'dir. Kendi akrabasından, Harezmşah önüne, dört ulu kimsesini elçi gönderdi ki, kendisinin İslam dinine girmesi için ulema göndere ve bu âlimler İslam dinini telkin edeler. Cümle vilayeti halkı bile Müslüman ola. Elçileri Harezmşah önüne erişip isteğini tebliğ ettiklerinde, onların İslam dinine rağbet etmelerinden Harezmşah son derece memnun olup elçilerini gayet hoş karşıladı. Her birine inamlar etti. Ve fâhir hilatlar giydirdi. Onlara muteber âlimler gönderdi ki, varıp Rus hükümdarına ve askerine ve halkına İslam dininin esaslarını ve merasimlerini öğreteler. Ve izin verdi ki, kâfir memleketine seğirdibildikleri yere değin seğirdeler. Gaza ve cihad edeler. Elçileriyle âlimler vardılar. Puladmir cümle vilayeti halkıyla Müslüman oldular. Bundan sonra bütün işleri, güçleri kâfir ülkelerine denizden ve karadan akın salmak oldu. Deniz yüzlerinde kâfirin gemilerin almakla ve şehirlerini, köylerini, kendilerini urmakla tamam kuvvetlendiler. Muhkem yata, teçhizat ve hazırlığa kadir oldular. Ve cenk ede ede kanıktılar.[625] Kudret ve kuvvetleri sair kavimlere galip geldi. Yalnız şu kadar var ki, vilayetlerinde at bulunmaz. Askerleri süvari değil hep piyadedir. Eğer atları olsaydı ülkelerin çoğunu ele geçirirlerdi. Çok kahraman bir kavimdirler."[626]

[625] Bu baskınlar hakkında İbn Rüsteh ve Gerdizi sadece Rusların sürekli gemilerle Slavlara saldırdığını, onları esir alıp Hazarlara ve Bulgarlara sattığını aktarıyorlar.

[626] Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 95–96; Bartold'un çevirisi için bkz. Bartold, *Soçineniya*, 806–807. Ruslar ve İslam hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Logan, *The Vikings in History*, 197; Elisabeth Piltz (ed.), "Acts of a Symposium at Uppsala University [*Byzantium and Islam in Scandinavia*]" (Jonsered: Paul Aströms Förlag, 1996); Bjorn Ambrossiani – Ingrid Gustin, "Islamic Links to Scandinavia during the Viking Age", *Velikiy Voljkiy Put: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, ed. M. A. Usmanov vd. (Kazan: İnstitut İstorii İm. Ş. Mardjani, 2002)

Netice olarak Doğu Avrupa'nın kültürel, dini, siyasi ve sosyal açılardan oldukça çeşitli olan ortamına giren Ruslar, IX. yüzyıldan itibaren bölge halklarının dini ve kültürel yapılarından etkilenmiş ve onları etkilemişlerdir. Özellikle İslam dünyası kaynaklarının yeni yaklaşımlarla, yeni bakış açılarıyla incelenmesi, Rusların Batı Avrupa'daki Vikinglere kıyasla çok farklı motivasyonlarla hareket ettikleri ve özellikle İdil sahasında batıdakileriyle belki de hiç benzerliği olmayan bir bir çizgide hareket ettikleri gerçeğini ortaya çıkaracaktır. IX-XI. yüzyıllar pagan inanışları hakkında çok büyük benzerlikler mevcuttur. Semavi dinler bölgeye yayılmadan önce Doğu Avrupa'nın yaygın inanışı olan şamanizmin birçok uygulaması bölgenin çoğu halkında görülebiliyordu. Dini uygulamalar konusunda İskandinav ve Türk halklarından kimin kimi etkilediği bu sebepten dolayı zor olsa da öngörülerde bulunulabilir. Örneğin Rusların liderlerinin cesetlerini 10 gün boyunca çadırda bekletmeleri bazı tarihçilere göre İskandinavyalılara özgü bir uygulama olsa da bu uygulama Oğuz Türklerin hastalarını çadırlara kapatmaları uygulamasına benzemektedir. Diğer taraftan İbn Fadlan'ın bahsettiği dövmeler de İskandinavya'dan çok doğu dünyasına özgü bir gelenekti. Özellikle İç Asya'da ve Sibirya'da dövme oldukça yaygın bir gelenekti.

e. Dil Alanındaki Etkileşimler

Türk ve İskandinav halkları arasındaki siyasi, askeri, dini-kültürel temasları değerlendirdikten sonra, iki tarafın nasıl iletişime geçtiği, günlük hayatta ne tür iletişim araçlarının kullanıldığı konusuna eğilmek gerekir. İskandinavlarla Türklerin nasıl iletişim sağladıkları konusunda maalesef elimizde sağlam kanıtlardan ziyade sadece olasılıklar mevcut.

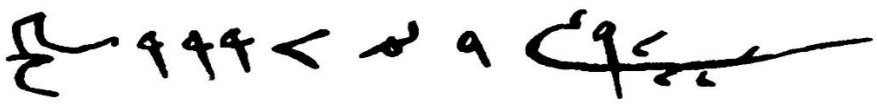
Ayrıca IX.-XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da hangi dillerin konuşuluyor olduğunu, hangilerinin (varsa) *lingua franka* olduğunu netleştirmemiz gerekiyor. Öncelikle İskandinavya halklarından İsveçliler, Norveçliler ve Danimarkalılar, bölgesel farklılıklara rağmen konuştukları eski Nors diliyle birbirlerini akıcı bir şekilde anlayabiliyorlardı. Rusların zamanla asimilasyonu söz konusuydu fakat IX. yüzyılda Doğu Avrupa'ya gelen Ruslar, Eski Nors dilini kullanıyorlardı. Varegler arasında da Eski Nors dili kullanılıyordu. DAI'da Özi'in hem Slav dilinde hem İskandinavya dilinde ismi verilir.[627] Novgorod'da bulunun tahtaların üzerinde yazılı Eski Nors yazıları da X. yüzyılda Eski Nors dilinin hala bölgede hâkim olduğunun kanıtıdır. Bizans Vareglerle iletişim için kendi tercümanlarını yetiştiriyordu. Bunu üzerinde "Vareglerin tercümanı Michael" yazan Bizans sikkesinden de anlayabiliyoruz.[628] Saxo Gramaticus'ta da Bizans sarayında Vareglerin Eski Nors dilini kullandıklarını belirten ifadeler vardır. Kaynakta anlatılana göre Danimarka kralı I. Erik, Kudüs yolculuğu sırasında İstanbul'u ziyaret eder fakat şehrin surlarından içeri alınmaz. Bizans imparatoru şehirdeki İskandinavyalı Vareglerin bu Danimarka kralına katılacaklarından tedirgin olur. Nihayet imparator Varegleri küçük gruplar halinde gönderir ve yanlarına hem Grekçeyi hem Eski Nors dilini anlayan casuslarını verir. Ayasofya'daki Eski Nors dili yazıları da Vareglerin kendi dillerini bildiklerini ve bu dilde konuştuklarına kanıt olabilir. Dönem dünyasının en büyük şehirlerinden birinde bile asimilasyon bu kadar yavaş yol alıyorken Karadeniz'in kuzeyindeki kırsal coğrafyada bu süreç çok daha yavaş ilerlemiştir.

[627] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio,* 36–40.

[628] Valentina S. Šandrovskaja, "The Seal of Michael, Grand Interpreter of the Varangians", *Byzantium and the Viking world* (2016).

İskandinavların Nors alfebesi de günümüze çoğunlukla taşlar üzerine yazılmış şekilde gelmiştir. Nadir de olsa ahşap[629] üzerine yazılan Run yazıları günümüze ulaşmıştır. Doğu Avrupa'ya gelen Rusların runik yazılarını kullandıklarına dair elimizde net olmayan bir bilgi mevcut. El-Nedim, eserinde Kafkasya'da (El-Kabk) bir kralın güvendiği birini Rus kralına gönderdiğini söyler. Bu adam döndüğünde anlattıklarının arasında Rusların ahşap üzerine yazı yazmaları bilgisi de yer alıyor:

"Sözüne güvendiğim bir adam bana El-Kabk'ın (Kafkasya) krallarından birinin onu Rus Kralı'na gönderdiğini anlatmıştı. Bu adam onların ahşap üzerine yazı yazdıklarını söyüyordu ve bana üzerinde yazılar bulunan bir parça beyaz tahta gösterdi. Aşağıdaki bir örnek gösterdim ama bunların kelime mi yoksa müstakil harfler mi olduğunu bilmiyorum." [630]

Şekil 26: El Nedim'in Rusların kullandığı yazı örneği olarak verdiği yazı [631]

Hraundal'a göre bu yazı örneği büyük olasılıkla Arap elçinin runik yazıyı hatırladığı kadarıyla benzetme çabasıyla ortaya çıkmıştır ancak Arap harflerinin bir formudur ya da

[629] Ahşap çabuk çürüdüğü için.

[630] Muḥammad ibn Isḥāq Ibn al-Nadīm, *The Fihrist of al-Nadīm, A Tenth-Century Survey of Muslim Culture*, çev. Bayard Dodge (New York: Columbia University Press, 1970), 37.

[631] Ibn al-Nadīm, *The Fihrist of al-Nadīm,* 37.

uydurma olma ihtimali de var. Tam olarak çözülmesi müşküldür. Hraundal ayrıca bazı bölümlerin daha sonraki Osmanlı sikkeleri üzerindeki yazıları andırdığını söyler.[632] Yazının kökeni hakkındaki tartışmalar gösteriyor ki; tahrif olmuş ve aslı bozulmuş bu yazının gerçekte yazı olup olmadığı bile tam anlaşılamıyor.[633] Ancak konumuz açısından El-Nedim'in önemi yazının ardındaki Kafkas halkları ve idarecileri ile kuzeydeki Ruslar arasındaki ilişkide yatmaktadır. Sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren özellikle doğudaki Rus tüccar grupların Arap alfabesi ile karşılaştıkları, ticari faaliyetler sırasında sıklıkla bu yazıya maruz kaldıkları ve kuvvetle muhtemel bir kısmının öğrendiği/öğrenmek zorunda kaldığını söyleyebiliriz. Aynı şey Hazarların, İdil Bulgarlarının ve Peçeneklerin konuştukları Türkçe için de geçerlidir. Bununla birlikte, Rusların Arap alfabesini yazı gereci olarak benimseyip kullandıklarına dair elimizde kanıt bulunmamakta. Belki de büyü ya da nazardan korunma amacı güden gayelerle belirli yerlere kazımış ya da muska olarak kullanmış olabilirler.[634] Elimizde buna kanıt olabilecek başka veriler de mevcut.[635]

---

[632] Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*, 86.

[633] Seippel, *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*, 22.

[634] Simon Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 116.

[635] Gnezdovo'da bulunan dirhemlerin üzerindeki Runik harfler ya da kolye ya da muska olarak kullanmak üzere kenarlarında açılan delikler buna en güzel örneklerdir. Konu ile ilgili en detaylı çalışmalar için bkz. Dobrovolskiy vd., *Graffiti Na Vostoçnıh Monetah*; Elena A. Melnikova, *Skandinavskie Runiçeskie Nadpisi, Novıe Nahodki i İnterpretatsii. Tekstı, Perevod, Kommentarii* (Moskva: Vostoçnaya Literatura, 2001); Florent Audy,

Doğu Avrupa'da Slavlar, Hint-Avrupa dil ailesinden olan Slavcanın doğu dialektini konuşuyorlardı.[636] Her Slav kabilesinin kendine özgü diyalektiği vardı. Bazı ufak farklılıklar bir yana, Doğu Slavları da aralarında iletişimi devam ettirebiliyorlardı.[637]

Bununla birlikte bozkır halklarının konuştukları diller de birbirlerinden daha fazla uzaklaşıyordu. Heterojen etnik yapıları nedeniyle aynı kabile birliği içinde bile farklı diyalektlere sahip olabiliyorlardı. Rusların ana ticaret ortaklarından biri olan Hazarların konuştukları dilin menşei hala tam olarak anlaşılamasa da, Türk dillerinin Ogur koluna ait olduğu düşünülüyor. Peçeneklerin konuştukları dil de hala tam olarak tespit edilemedi. Hiçbir zaman örgütlenerek birlik olamamış Peçenekler muhtemelen tüm bileşenlerinin konuştuğu ortak bir lisana sahipti. Slavca ve Türkçe dışında Doğu Avrupa'daki en yaygın konuşulan dil grubu Fin-Ugor kabilelerinin konuştuğu dillerdi. Konargöçer Türkler, her ne kadar karışık bir nüfus yapısından oluşsalar da kendi aralarında oluşturdukları ortak Türkçe ile lehçe farklılıklarına rağmen bir şekilde iletişim kurmak zorundaydılar. Hazarların hangi alfabeyi kullandıklarına dair elimizde bir veri mevcut. Kiev'deki Hazar-Musevi temsilcileri tarafından X. yüzyılda parşömen üzerine İbranice olarak yazılmış bir elyazması mektup, Norman Golb tarafından keşfedildi ve Omelyan Pritsak ile birlikte 1982'de yayınlandı. Mektup, Solomon Schechter tarafından Kahire'den İngiltere'ye getirilen meşhur arşivde[638] bulunuyordu. Belge, tarihi hadiseler göz önünde

---

Suspended Value: Using Coins as Pendants in Viking-Age Scandinavia (c. 800-1140) (Stockholm: Stockholm University, Doktora Tezi, 2018), 77–78;

[636] Bugünkü Rusların, Ukrayinlerin ve Beyaz Rusların konuştuğu Doğu Slavcası'nın atası olan dil.

[637] İskandinavların gelişi bu farklı dialektlerin birleşip terk Doğu Slavcasının (Kilise Slavcası) hâkim olmasını tetiklemiştir.

[638] Cambridge'de raf numarası: T-S (Glass) 12.122.

bulundurularak 930'a tarihlenir.[639] Golb, 1962'de Cambridge'de İbranice belgeler belgelerin mikrofilmleri üzerinden çalışırken sonradan Kiev Mektubu adını alacak olan bu belge ile karşılaşır ve özellikle belgelin eskiliği, metindeki Semitik olmayan adlar, son satırlardaki farklı isimler ve en önemlisi de sol alttaki eski Türkçe yazı oldukça ilgisini çeker. Golb, 8. satırda karşılaştığı kelimeyi QYYWB (Kiev) olarak okuyunca merakı iyice artar.[640] Golb, mektubu 1966'da Harward'da Omelyan Pritsak'a gösterir. Pritsak, Golb ile aynı görüştedir. Mektup kesinlikle Hazarlarla ilgiliydi. İki tarihçi ancak 1982'de mektubu diğer belgelerle birlikte kitap haline getirebilmiştir. Mektup, eski Rus sahasından çıkan en eski belgelerden biridir. Kiev'deki Hazar Musevileri tarafından yazılan bu mektup aynı zamanda Kiev şehrinden bahseden en eski belgedir. İçine eski Türkçe olduğu tartışılan kelimeler içeren mektubun alt kısmındaki Türk runları ile yazılmış kelimeler ise Hazar dili araştırmaları açısından eşsiz değer taşımaktadır. Hazarların eski Türk runik alfabesini kullandığını düşündüren en güçlü göstergedir.

İletişimin önemli, ticaretin yoğun olduğu bölgelerde insanların aralarında bir çeşit sessiz iletişim yöntemi geliştirdikleri de olmuştur. Bu yöntemde taraflar mal alışverişlerinde konuşmadan, muhtemelen vücut filini kullanarak karşılıklı güvenle ticaret yapabiliyorlardı. Örneğin İbn Batuta, Bulgar'a geldiğinde bu gelenekten bahsetmiştir.

"Bu uçsuz bucaksız alanda kırk menzil ilerleyen yolcular Karanlık [ülkenin] sınırında dururlar. Herkes getirdiği eşya ve malı oraya bırakır. Ve her zamanki menzillerine geri dönerler. Ertesi gün tekrar oraya geldiklerinde bıraktıklarının alındığını, onların yerlerinde samur, sincap ve kakum kürklerinin bulunduğunu görürler. Eşya bırakan kişi oradaki kürkleri yeterli görürse alışveriş tamamlanmış demektir. Kendi malına karşılık

[639] Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, 96.

[640] Golb, Norman, Pritsak, Omelyan, *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*, 18.

bunları az bulursa her şeyi olduğu gibi oraya bırakır. Meçhul alıcılar ya kurkldin sayısını artırırlar yahut tamamen kaldırıp en başta aldıkları eşyayı geri bırakırlar oraya! Alışveriş hep böyle cereyan eder. Onlar kimdir, nereden gelirler bilinmez; in midirler cin midirler şimdiye kadar hiç kimse onlardan birini görmüş değildir."[641]

Ruslarla Türklerin konuştukları dillerin, İslam kaynaklarında özellikle farklı olduğu özellikle vurgulanır. Mesela İstahri, eserinde Rusların dili Hazarların ve Burtaslarınkinden farklıdır, der.[642] Aynı şekilde İbn Havkal da Rusların dilinin Hazarların ve Burtaslarınkinden ayrı olduğunu belirtir.[643]

Yakup el Turtuşi'ye göre Slavların arasındaki Rusların çoğu Slavlarla karıştıkları çift dilliydiler ve Slav dilini konuşuyorlardı. Aynı şey Peçenekler, Hazarlar ve Macarlar için de geçerliydi. Buradan Slavlarla karışan bazı Vikinglerin ve Türklerin Slav dilinin etkisi altında olduklarını anlıyoruz.[644] Bu durum Novgorod'daki Aziz Sofia katedralindeki çift dilli (Türkçe-Rusça) yazıdan anlıyoruz.[645]

İskandinav ve Türk halkları birbirleriyle kendi dilleriyle veya aracı dille anlaşmanın dışında kuvvetle muhtemel tercüman vasıtasıyla da iletişim sağlıyorlardı. İbn Hurdazbih,

---

[641] Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi I*, çev. Çeviri, Inceleme ve Notlar: A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 481–482.

[642] Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 161.

[643] Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 169, 171.

[644] Mishin, "Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century", 190.

[645] Omeljan Pritsak, "An Eleventh-Century Turkic Bilingual (Turko-Slavic) Graffito from the St. Sophia Cathedral in Kiev", *Harvard Ukrainian Studies* 6/2 (1982), 152–166.

eserinde Rusların IX. yüzyılda Bağdat'a kadar geldiklerini ve Müslümanlar ile iletişim sağlayabilmek için Slav köleleri tercüman olarak kullandıklarını aktarır.[646] İbn Fadlan da hakeza 922'de İdil boylarına geldiğinde Ruslarla ve diğer halklarla anlaşabilmek için tercüman kullanmıştır.[647]

Örneklerden yola çıkarak söylenebilir ki özellikle X. yüzyılda Ruslar ve Türkler arasındaki iletişimde tercümanlar kullanılmıştır fakat sonraki zamanlarda İskandinavlar kademeli olarak bölgede kalıcı olarak var olmaya ve bölge kültürlerine entegre olmaya başladıktan itibaren yerel halkların (bu bağlamda Türk halklarının da) dillerini benimseyip Türkçe üzerinden iletişim sağlamışlardır. Fakat tercümanlık işi muhtemelen profesyonel bir meslek olmaktan ziyade iki tarafın idarecilerinin, liderlerinin güvendikleri adamlarına yaptırdığı bir işti.

İki halk grubunun iletişim meselesinde özellikle ticarette kullanılan/ihtiyaç duyulan sözlü iletişim sorusu bu şekilde cevaplanmış olsa da problem tamamen çözülemiyor. Ticarette sözlü iletişim yoluyla ihtiyaçlar giderilse bile iki taraf arasında yoğun olarak yaşanan dini ve kültürel alandaki iletişimde yazı olmadan iletişim sağlanamayacağı aşikârdır. Halklar birbirlerine dini inanışlarını, kültürlerini tanıtmak, aktarmak için herhalde yazıyı kullanmak zorundaydılar. Ruslarla Türklerin iletişimleri kısa soluklu değildi, İskandinavyalılarla Türkler neredeyse tüm Viking Çağı boyunca etkileşim ve iletişim halindeydiler. Böylesine uzun bir süre neredeyse iç içe geçen bu halkların maalesef yazılı belge bırakmamış olsalar da iki tarafın dini-kültürel iletişiminde Türk dillerinin yazılı formlarının kullanıldığı ihtimalinin yüksek olduğu görüşündeyiz. Bir kere İskandinavların yabancı dillere karşı olan yüksek adapte yeteğini biliyoruz. Diğer taraftan

[646] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 145.

[647] İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, 43.

sayıları çok fazla olmasa da Türk dillerinden İskandinavya dillerine geçen kelimeleri de biliyoruz.[648] Konungs Saga'da tüccarlara gittikleri yerlerin, ticaret yaptıkları insanların dillerini öğrenmeleri tavsiye edilir ancak bir İskandinav'ın Türkçe öğrendiğini gösteren bir kaynak elimizde bulunmuyor. PVL de bize Türk-İskandinav iletişimine dair ipuçları vermektedir. Bu kaynakta Kievli bir at seyisinin Peçeneklerin dilini konuştuğuna değinilir. Bu çocuk İskandinav olabileceği gibi Slav kökenli de olabilir.

"Şehrin sakinleri endişe içindeydi ve ''Karşı kıyıya geçebilen kimse yok mu? Eğer yarın sabaha kadar (karşıya geçebilecek olan) kimse çıkmazsa mecburen Peçeneklere teslim olacağız'' dediler. Sonra bir genç ''Ben geçebilirim'' dedi. Hemşehrileri sevinerek ona, 'Nasıl geçileceğini biliyorsan, git' dediler. Sonra genç atının dizginlerini tutarak şehirden çıktı ve Peçeneklerin konakladıkları yerden geçerken onlara, 'Atımı gören kimse var mı?' diye sordu. Genç, Peçenek dilini bildiğinden onlarda onu kendilerinden biri zannettiler. Genç, nehre (Dnyeper) yaklaştığında, giysilerini çıkardı ve Dnyeper'e atlayıp yüzdü. Bunu gören Peçenekler arkasından koştular, onu vurmaya çalıştılar ama hiçbir şey yapamadılar. Karşı kıyıdakiler genci fark edince kayıklarını ona yaklaştırdılar ve onu kayıklarına alarak drujinanın yanına götürdüler. Genç onlara 'Eğer yarın sabahın erken vakitlerinde şehre girmezseniz halk Peçeneklere teslim olacak' dedi."[649]

İbn Hurdazbih, eserinde Radhaniya olarak adlandırdığı Yahudi tüccar heyetinin kullandığı dört ayrı ticaret yolundan ve bu heyetin Frankların memleketlerinden Çin'e kadar gittiklerinderken bahsederken bu heyetin çok dilli olduğunu, Arapça, Farsça,

[648] Hraundal, *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*, 170–173.

[649] Ulusan, *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*, 209.

Yunanca, Frank dilini, Slav dilini ve hatta Endülüs lehçesini konuştuklarını dile getirir.[650] Bu bilgi Avrupa ve doğu arasındaki uzun mesafe ticaretinin kanıtı olmakla birlikte bu dönemde ticaretle meşgul olan kişilerin gittikleri yerlerdeki insanların konuştukları dillere hâkim olduklarının da işaretidir. Zaten İbn Hurdazbih, Radhaniya ile ilgili bu bilgileri verdikten hemen sonra İsveçli Rusların takip ettiği iki kuzey yolundan bahsetmeye başlar.[651] Yine Hurdazbih'ten öğrendiğimiz kadarıyla Bağdat'a gelen İsveçliler, buradaki Slav dili konuşan kölelerle iletişim kurabiliyorlardı. Hem Radhaniya hem de Ruslar, ticaretlerinde Hazar İmparatorluğunun topraklarını kullanmak zorundaydılar.[652]

Doğu Avrupa'ya geldiklerinde ilk temas kurdukları halkların olan Slavların dili, Baltık Denizi'nden Orta Özi sahasına kadar olan sahada oldukça geniş bir alana yayıldıkları için zamanla İskandinav Ruslar arasında da muhtemelen dominant dil olmaya başladı. İbrahim İbn Yakub, kuzeyin halkları Sakaliba'nın dilini konuşurlar çünkü bunlarla iletişim içindedirler, der ve ekler: Bunlar Germenler, Macarlar, Peçenekler, Rus ve Hazarlar gibi halklardır.[653]

Türk ve İskandinavya halkları nasıl iletişim sağladığı sorusuna görüldüğü üzere direkt cevap verilemiyor. Bunun yerine muhtemel öngörülerde bulunulabilir. Bunu temel sebebi ise kaynakların Türk-İskandinav etkileşimleri konusunda ancak dağınık bilgiler vermesidir. Fakat bu konu oldukça önem arz etmektedir çünkü iletişim şeklinin ortaya konulması bize ticaret, savaş ve dini uygulamalar konularındaki etkileşimler konusunda

[650] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 143–144.

[651] İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 143–144.

[652] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 13.

[653] Lunde - Stone, *Ibn Fadlan and the Land of Darkness*, 149.

da bilgi verecektir. Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki; ticaretin gerçekleştiği coğrafyalarda hâkim güç Türklerdi ve bölgeyi ziyaret eden halklar gittikleri yerdeki hâkim diller üzerinden iletişim sağlamak durumundaydı. Dolayısıyla kuzey sahasında her ne kadar Slavca hâkim gözükse de, özellikle İdil Nehri hinterlandında (özellikle orta ve aşağı İdil Boylarında) İdil Bulgaları ve Hazarların kullandıkları Türkçe bölgede lingua franca durumundaydı.

SONUÇ

Orta çağ Avrupa tarihinde Vikingler, adeta bir kuyruklu yıldız gibi tarihte görünüp kısa bir süre etkili olarak tarihte çok bir iz bırakmadan yok olmuştur algısı modern tarihçilikte artık kabul görmemektedir. Doğuda etkili olan İskandinav Ruslar ise devletlerin kuruluşunda başat rol oynayacak, savaşların gidişatına kökten etki edecek, bölge ticaretine ve ekonomisine uzun soluklu etkiler bırakacak bir tarihe sahiptir. Doğu Avrupa'daki çoğunlukla ticaret üzerinden gerçekleşen ilişkileri çok yönlü ve karmaşık bir yapı arz eden Rusların bu coğrafyadaki diğer halklarla olan ilişkileri (Türkler, Slavlar, Fin-Ugorlar ve Bizans) kaynaklarda sık sık yer almıştır. Doğu Avrupa ve Kuzey Kafkasyada yer alan Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Başkurtlar ve özellikle de İdil Bulgarları Ruslarla yakın ilişki ve etkileşim içerisinde olmuşlardır.

Rusların Doğu Avrupa'daki varlıkları incelendiğinde asıl odak noktasının Özi ve İdil nehirlerinin hinterlandı olduğunu görülmüştür. Çoğunlukla Türklerin hâkimiyetindeki bu sahanın ticari potansiyeli İskandinavları bu coğrafyaya çekmiştir. Ruslar, Türklerin yaşadığı bu topraklara İslam dirhemleri, baharat, kumaş ve doğunun diğer zenginliklerini elde etmek ve güney dünyasına kuzeyden getirdikleri kürk, köle ve çeşitli savaş aletlerini sağlamak için geliyorlardı. Türklerin bu bölgede geliştirdikleri ve güvenliğini sağladıkları ticaret ağı ve Doğu Avrupa'nın nehirlerindeki hareket kabiliyeti yüksek gemileri sayesinde İskandinavya dünyası, Türklerin yaşadığı Doğu Avrupa topraklarına çok uzak görülmüyordu. İdil ticaret yolu kadar güvenli olarak görülmese de Özi de Ruslar tarafından güneye inmek için kullanılmıştır. Bu rotayı kullanan Ruslar da çoğunlukla Peçeneklerle ilişki içerisinde olmuşlardır.

Doğuya gelen Rusların bölgeye hızlı bir şekilde uyum sağladıkları ve yerel şartları benimsedikleri görülmektedir. Ruslar, hem Hazarlara ve İdil Bulgarlarına paralı asker

olarak hizmet vermişler, hem de dönem dönem Türk savaşçılarla birlikte Bizans ordusunda paralı asker olarak çalışmışlardır. Bu vesileyle Türklerden Ruslar ve Ruslardan Türklere bilgi, kültürel öğeler ve dini uygulamalar aktarılmıştır. Yüzlerce yıldır bu topraklarda yaşayan ve coğrafyaya uyum sağlamış Türkler, Ruslar üzerinde askeri ve kültürel anlamda etki bırakmışlardır. Özellikle ortak paralı asker görevleri ve ortak seferler sırasında Türk konargöçer savaş teknikleri ve aletleri Ruslara tanıtılmıştır. Batıdaki Vikingler genelde yakın döğüş tekniklerini tercih ederken doğuya gelenler zamanla at üzerinde savaşmayı yeğlemişler, ok-yay gibi konargöçerlerin sıkça kullandığı savaş aletlerini daha sık kullanmışlardır ve bu da apaçık Türklerin etkisiyle olmuştur. Hatta Peçeneklerden etkilenerek onlar gibi giyinip onlar gibi saçını kestiren ve onlar gibi çadırda yaşamayı yeğleyen Svyatoslav, Hazarları çöküşe götüren saldırısını nehirlerden değil, karadan at üzerinde gerçekleştirmiştir.

Zaman zaman gergin dönemler yaşamış olsalar da ilişkileri çoğunlukla barışçıl ticaret üzerine olan iki taraf, birbirleriyle iletişimi de Türkçe üzerinden gerçekleştirmiş olmalılar. IX. yüzyılda tercümanlar kullanılmıştır fakat sonraki yüzyılda Ruslar, bölge halklarına ve dillerine hâkim olmuş; İdil ve Özi üzerindeki Türklerle daha kolay iletişim sağlamışlardır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre iki taraf da yabancı dil öğrenme konusunda oldukça yetenekliydiler.

Türkler ve Ruslar arasındaki münasebetler, esas olarak farklı etnik güçler arasındaki münasebetlerdi denilebilir. Türkler, galebe çaldıkları halkları sosyal gelişimlerinin bir sonucu olarak saflarında birleştirirken, Ruslar, farklı diller konuşan özellikle orman kuşağı topluluklarını birleştirdi. Bu karma topluluklar arasındaki mücadelelerde, aynı tarihe sahip bireyler ve gruplar sıklıkla birbirleriyle karşı karşıya gelebiliyorlardı. Erken Orta Çağ etnik kimliği, biyolojik kökenlere bağlı statik bir fenomen değildi. Bu nedenle, güç merkezleri veya topluluklar etrafında dinamik olarak örgütlenmiş gruplar, daha

büyük, lider bir birimin etnik kimliğine geçebilirlerdi. Hazar Kaganlığı'nın yıkıldığı sırada Svyatoslav komutasında bozkır savaşçıları, Hazar kağanının komutasında İskandinav kökenli Ruslar ve Slavlar da mevcuttu.

İki taraf arasında ortak çıkar çerçevesinde ticari meseleler üzerinde genellikle uzlaşı hâkim olmuştur. Türk-Rus çatışmalarının genel analizi yapıldığında ise anlaşmazlıkların ve çatışmaların farklı güdülerle iki ana şekilde gerçekleştiği görülüyor: En yaygın şekliyle çatışmalar yağma şeklinde gerçekleşiyordu. Rusların konargöçer topluluklara çoğunlukla misilleme amaçlı saldırılar düzenledikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Türklerin bozkır toprakları Müslüman veya Bizans yerleşimleri kadar zengin yağma malzemesi içermiyordu. Dolayısıyla Rusların ana hedefleri arasında Müslüman yerleşimleri yer alıyordu. Türkler ise (özellikle Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Peçenekler) Ruslara daha başarılı saldırılar düzenleyerek önemli ganimetler elde edebiliyorlardı. Bu ilk çatışma grubunda ağırlıklı olarak sınırlar arası çatışmalar ve yağmalar gerçekleşmiş ve bu durum Türkler için daha olumlu sonuçlar doğurmuştur. İkinci tür çatışmalar ise hem siyasi hem de iktisadi çıkar amacıyla çıkan çatışmalar olmuştur. Svyatoslav'ın Hazarlara ve Bulgarlara düzenlediği seferler, Türklerin bölgedeki kaderini kökten etkilemiştir. Diğer taraftan iki tarafın Bizans'a düzenlenen seferlerde ortak hareket ettiği de olmuştur. 960'lardaki saldırılar istisna olarak kabul edilirse, Doğu Avrupa'da etkili olmaya başlayışından XI. yüzyılın sonuna kadarki sürede Türk-İskandinav halkları ilişkilerine genel olarak bakıldığında aralarındaki çatışmaların tahmin edilenden daha az olduğu görülüyor.

Türklerin kontrolündeki bu kuzey-güney Rus ticaretinin kuzey dünyasındaki Kiev ve Novgorod gibi büyük kentlerin gelişimlerine etkisi çok büyük olmuştur. Bu coğrafyadaki ilklerden olan bu kentlerin birçoğu Ruslar tarafından ticaret merkezleri olarak kurulmuş

ve zamanla İskandinav karakterlerini kaybederek Slavca konuşulan Ortodoks Hıristiyan kentlere dönüşmüşlerdir.

İslam kaynakları, IX. yüzyılın ortalarında Rusların Hazar topraklarından geçerek Hazar hükümdarına vergi verdiklerinden (1/10 oranında) ve Hazar Denizi'ne inerek oradan Cürcan'a, hatta Bağdat'a kadar gittiklerinden bahseder. Yine hem İslam hem Bizans hem de Rus kaynakları, IX. yüyılda Rusların liderlerine Hakan-ı Rus dediklerinden, Rusların Sakalibe (Slavlar) ile savaşıp onları esir ederek gemilere bindirip Hazeran ve Bulgar'a götürdüklerinden ve burada sattıklarından bahseder. Ruslar, bölgeye geldiklerinde Özi ve İdil havzasının yegane hâkimi olan Türklerin siyasi unvanlarını prestijinden dolayı kullanmış, bu şekilde siyasi güç elde etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Ruslar, Hazar ve İdil Bulgar şehirlerinde şehirlerinde yaşamış, Hazarlar Ruslar için şehirde özel hâkim bulundurmuş, İdil Bulgarları topraklarında uzun süreli kalarak ticaret yaparak kültürel etkileşimlerde bulunmuşlardır. Özi sahasında yer yer çatışmalar yaşasalar da Ruslar, Peçeneklerle hem ticari hem askeri anlamda alışverişte bulunmuşlar, birlikte Konstantinopolis'e saldırılar düzenlemiş, hatta birlikte gemilerle Endülüs'e ganimet elde etmeye gitmişlerdir.

İskandinavya-Baltık-Volga-Hazar yolu tehlikeli ve meşakkatliydi. 5000 km'nin üzerindeki bu yol en az 2 ayda katediliyordu. Ancak güney dünyası ile yapılan ticaretten yüzde bine kadar kar elde edilebiliyordu. Örneğin kuzeyde bir köle kadın 70 dirheme alınırken doğuda 2250 dirheme satılabilirdi.

XII. yüzyıla gelindiğinde her ne kadar hala knezlerin ve boyarların neredeyse tamamı İskandinav kökenli ve siyasi sistem İskandinavya'daki krallıklara çok benzese de, nüfusun İskandinavya'dan akışı ciddi oranda azalmış, Ruslar dil ve kültür alanında Slavlar arasında asimile olmalarıyla İskandinavlar artık yabancı istilacı, işgalci olarak

görülmeye başlanmıştı. Özellikle Hristiyanlığın iyice yayılması ve Vladimir'in merkezileşme siyasetiyle birlikte İskandinavların siyasi etkileri azalmıştır. Zamanla İsveç'ten gelenler siyasi bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Hatta Aleksandr Nevski'nin Neva Muharebesi'nde İsveçlileri durdurması, Rus tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Eski Rus devletinin ücra bölgelerinde, VIII. yüzyıldan itibaren buraya yerleşen İskandinavların torunları zamanla yerel siyasi ve ekonomik hayata dâhil olurken, birkaç yüzyıl boyunca kültürel geleneklerinin bir kısmını korudular. Özellikle kırsal topluluklardaki asimilasyon süreçleri, kentlerdekilerden çok daha yavaş gelişmiş olabilir ancak özellikle idarecı sınıf ideolojik anlamda büyük değişimler yaşamıştı.

Türk halkları ile İskandinavların yakın irtibat kurmalarına vesile olan en önemli unsurlardan birisi İslam dünyasıdır. VIII. yüzyılda İslam dünyasının sınırlarının İspanya'dan Hindistan'a ulaşmasıyla, özellikle Abbasiler ile birlikte Avrupa ile İslam dünyası arasında deniz ve kara bağlantıları kuruldu. Avrupa ile doğu dünyasının ticari anlamda birbirine bağlayan unsur İslam'dı. Yani Viking Çağı başladığında doğu dünyası ile Avrupa dünyası arasındaki deniz ve kara ticaret yolları açıktı, biliniyordu. Ana ticari emtialardan biri olan gümüş, İskandinavya ve tüm Avrupa ekonomik sisteminde büyük öneme sahipti. Hazarlar ve İdil Bulgarları, VIII. yüzyıldan itibaren batı ile doğu arasındaki para ticaretinde aracı olarak en belirleyici role sahipti. Batı Avrupa'da dirhemlere olan talep çok fazlaydı ve İskandinav ve cermen gümüş yatakları keşfedilene kadar (XI. yüzyıl) İslam dünyası ve dolayısıyla İdil Bulgarları ve Hazarlar gümüş piyasasında tekele sahipti. Talep öyle bir noktaya geldi ki, Türkler kendi imitasyon dirhemlerini basmaya başladılar. Kuzey Doğu Avrupa, Baltık sahası, İskandinavya ve hatta İngilitere'de bulunan İslam dirhemleri ve Türklerin yaptıkarı imitasyonlar bu ticaret hacmi kanıtlamaktadır. Türkistan sahasından (Semerkant-Buhara) Kuzey ve Batı Avrupa'ya sadece X. yüzyılda 125 milyon (başka bir deyişle 375 ton) Samani dirhemi

götürülmüştür. Bu demek oluyor ki her yıl ortalama 3750 kg gümüş Avrupa'ya taşınmıştır. Bu rakamlar, gümüş ticaretinin hacmini göstermektedir.

Sovyet dönemi ve günümüz geleneksel Rus tarihçiliği anlayışının aksine, orman ve bozkır sakinleri birbirleriyle sürekli çatışma halinde değillerdi. IX.-X. yüzyıllarda günümüz Ukrayna ve Rusya topraklarında İskandinavya kökenli Rusların bozkır halklarıyla ilişkileri barışçıl bir seviyedeydi. Kuşkusuz çatışmalar olmasına rağmen, Türkler ve Ruslar arasındaki anlaşmazlıklar nadiren gerçekleşen baskınlar, sınır güvenliği ve ticaret yollarının güvenliğini sağlama çabalarının ötesine geçmemiştir. Çalışmada bu çatışmalar yerine iki taraf arasındaki barışçık yöne odaklanılmış, ticari işbirliği ve kültürel alışveriş tarafı ortaya çıkarılmıştır.

ÖZET

IX.-XI. yüzyıllarda günümüz Avrupa Rusyası, Ukrayna, Belarus ve Kafkasya sahasına gelerek bölge halklarıyla birçok alanda münasebet kurup bölge tarihinde kalıcı izler bırakan İskandinavlar, dönem kaynaklarında daha çok Rus ya da Vareg olarak anılmaktaydılar. İskandinavların bu sahalarda münasebet kurduğu halkların arasında Hazarlar, Peçenekler, İdil Bulgarları, Oğuzlar gibi Türk grupları da vardı. Hatta doğuya çoğunlukla ticari gayelerle gelen bu İskandinavların istediklerini elde etmeleri için neredeyse kaçınılmaz olarak Türklerle ilişki kurmaları gerekiyordu. Zira Türkler, Karadeniz'in kuzeybatısından Kafkasya'nın kuzeyine, Kiev'den İdil boylarına kadar olan sahanın yegâne yönetici gücü durumundaydı. Buna karşılık Doğu Avrupa'daki Türk-İskandinav halkları ilişkileri çeşitli sebeplerden dolayı genelde göz ardı edilmiştir. Çalışmada, Türklerle İskandinav halklarının yer yer yaşanan çatışmalar dışında genelde dostane bir şekilde ve iki tarafın da ticari anlamda çıkar sağladığı bir boyutta olduğu ortaya konulmuş, bu münasebetler neticesinde halkların birbirinden kültürel, siyasi, askeri ve dini anlamda önemli ölçüde etkilendikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İskandinavlar, Ruslar, Varegler, Peçenekler, Hazarlar, İdil Bulgarları

ABSTRACT

The Scandinavians, who came to today's European Russia, Ukraine, Belarus and the Caucasus in the mainly IX.-XI. centuries, establishing relations with the peoples of the region and leaving permanent traces in the history of the region, were mostly referred to as Rus' or Varangians in the contemporary sources. Among the peoples with whom Scandinavians had relations in these areas, there were Turkish groups such as Khazars, Pechenegs, Volga Bulgars and Oghuzs. In fact, these Scandinavians, who came to the east mostly for commercial purposes, almost inevitably had to establish relations with the Turks in order to get what they wanted. Because the Turks were the only ruling power of the area from the northwest of the Black Sea to the Caucasus, from Kiev to the Volga region. On the other hand, the relations between Turkish-Scandinavian peoples in Eastern Europe have been generally ignored for various reasons. In our study, it has been revealed that apart from the occasional conflicts, the Turks and Scandinavians were generally unhostile and both sides had commercial benefits. As a result of these relations, it has been revealed that they were significantly influenced by each other in terms of culture, politics, military and religion.

Keywords: Scandinavians, Russians, Varangians, Pechenegs, Khazars, Volga Bulgars

KAYNAKÇA

A. P. Novoseltsev. *Hazarskoye Gosudastvo i ego Rol v İstorii Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza*. Moskva: Nauka, 1990.

Abdullah Üstün. *Türk Tarihinin Bir Kaynağı: De Origine Actibusque Getarum*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Abed, Sally. *Mapping the World in Medieval and Early Modern Western and Arabic Travel Accounts*. Utah: The University of Utah, Department of World Languages and Cultures, Doktora Tezi, 2017.

Adam of Bremen. *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. çev. Haz. Francis J. Tschan. New York: Columbia University Press, 1959.

Ağarı, Murat. "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007), 169–192.

Ahmedov, I. R. – Torgoyev, A. I. (ed.). *Puteşestviye İbn Fadlana: Voljskii Put' ot Bagdada do Bulgara*. Moskva: Mardjani, 2016.

Ahmet b. Fadlan b. Abbas b. Raşid b. Hammad. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Mehmet Şayir. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.

Ali Alanoğlu. *İbn İsfendiyâr'ın Târîh-i Taberistân Eseri Bağlamında Bâvendî Hanedanı (İnceleme-Çeviri Yazısı)*. Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ambrossiani, Bjorn – Gustin, Ingrid. "Islamic Links to Scandinavia during the Viking Age". *Velikiy Voljkiy Put: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*. ed. M. A. Usmanov vd. 253–256. Kazan: İnstitut İstorii İm. Ş. Mardjani, 2002.

Ancient DNA Study Reveals the Prehistory of Southeastern Europe. Erişim 11 Ocak 2022. Erişim 13 Ocak 2022. https://www.shh.mpg.de/843656/genomic-history-of-southeastern-europe

Androshchuk, Fedir. *Vikings in the East: Essays on Contacts Along the Road to Byzantium (800-1100)*. Uppsala: Uppsala Universitet, 2013.

Androshchuk, Fedir. "Vikingler Doğuda". *Viking Dünyası*. ed. Stefan Brink – Neil Price. 653–685. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Anne, Stalsberg. "Scandinavian Relations with Northwestern Russia During the the Viking Age: The Archeological Evidence". *Journal of Baltic Studies* 13 (1982), 267–295.

Anomim. *Hududü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib*. thk. V. V. Minorsky. çev. V. Minorsky. İstanbul: Kitabevi, 2008.

Arbman, Holger. *Birka I: Die Graber*. Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1940.

Arne, T. *La Suàede et l'Orient: Etudes archéologiques sur les relations de la Suàede et de l'Orient pendant l'age des Vikings*. Uppsala: Uppsala University, La Faculte des Lettres D'upsala, 1914.

Arslan, Murat. "Pontos'tan Karadeniz'e Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler". *Olba* XIV (2006), 71–89.

Asadov, Farda. "Khazaria, Byzantium and the Arab Caliphate: Struggle for Control Over Eurasian Trade Routes in the 9th-10th Centuries". *The Caucasus & Globalization* 6/4 (2012), 140–150.

Audy, Florent. *Suspended Value: Using Coins as Pendants in Viking-Age Scandinavia (c. 800-1140)*. Stockholm: Stockholm University, Doktora Tezi, 2018.

Avcı, Casim. "Mes'ûdî, Ali B. Hüseyin". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 29 (2004), 353–355 (Erişim 11 Nisan 2022). https://islamansiklopedisi.org.tr/mesudi-ali-b-huseyin

Aygün, Emre. *Türk Tarihinin Kaynakları Olarak İskandinav Sagaları*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Ayönü, Yusuf. “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (2009), 53–69. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26265/276689

Barhan, Yavuz Selim. *Türkiye'de Erken Dönem Doğu Avrupa Türk Tarihi Araştırmaları (Hun-Hazar Dönemleri Arası)*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Baronas, Darius. “St. Bruno of Querfurt: The Missionary Vocation”. *Lithuanian Historical Studies* 14 (2009), 41-52.

Bartold, V. V. *Soçineniya*. II, I. Kısım. Moskva: Vostoçnaya Literatura, 1963.

Bately, Janet – Englert, Anton (ed.). *Ohthere's Voyages: A late 9th Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and its Cultural Context*. Roskilde: Viking Ship Museum, 2007. https://www.amazon.com/Ohtheres-Voyages-Century-Cultural-Maritime/dp/8785180475

Baug, Irene vd. “The Beginning of the Viking Age in the West”. *Journal of Maritime Archaeology* 14/1 (2019), 43–80.

Belavin, A. M. – Oborin, V. A. “Posredniçeskaya Rol Voljskoy Bulgarii v Torgovom Obmene Drevney rusi i Verhnego Prikam'ya”. *Boljskaya Bulgariya i Rus*.

Bjerg, Line vd. (ed.). *From Goths to Varangians: Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Sea*. Aarhus: Aarhus University Press, 2009.

Blackburn, Mark. “The Coin-Finds”. *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*. ed. Dagfinn Skre. 29–75. Arhus: Aarhus University Press, 2007.

Blöndal, Sigfus – Benedikz, Benedikt S. *The Varangians of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

Boba, Imre. *Nomads, Northmen and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century*. Wiesbaden: Mouton - The Hague, 1967.

Brink, Stefan – Price, Neil (ed.). *Viking Dünyası*. çev. Ebru Kılıç, Tarih. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Brink, Stefan. "Vikingler Kimdi?". *Viking Dünyası*. ed. Stefan Brink – Neil Price. 16–23. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Brutzkus, J. "Eski Kiev'in Türk-Hazar Menşei". çev. İkbal Berk – Halil İnalcık. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 3'ten ayrıbasım/IV (1946), 344–357.

Constantine Porphyrogenitus. *De Administrando Imperio*. çev. Romilly J. H. Jenkins. Critical ed. Gyula Moravcsik. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 2. Basım, 1967.

Cross, Samuel Hazzard (ed.). *Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*. Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1953.

Curta, Florin. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Curta, Florin (ed.). *East & Central Europe in the Middle Ages*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.

Curta, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

D. M. Dunlop. *The History of the Jewish Khazars*. New York: Schoken Books, 1954.

Danilevskiy, İ. N. *Drevnaya Rus Glazami Sovremennikov i Potomkov (IX-XII): Kurs lekcij*. Moskva: Aspekt-Press, 1998.

Danylenko, Andrii. "The Naming of the Black Sea in Arabic-Islamic and Christian Sources". *Armenia, Caucaso e Asia Centrale*. ed. Daniele Artono vd. 73–92. Madrid: Edizioni Ca' Foscari, 2023.

Davies, Norman. *The Isles: A History*. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2000.

Debating the Middle Ages. Erişim 18 Mart 2023. https://www.amazon.com/Debating-Middle-Ages-Issues-Readings/dp/1577180089

Djafarov, Telman. *Drevnaya Rus i Türki v Literaturnih Pamyatnikah XII-XVII Vekov*. Bakü: Mutarjim, 2013.

Djakson, Tatyana N., vd. (ed.). *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Vostoçniye İstoçniki*. III. Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009.

Djakson, Tatyana N. – Melnikova, Elena A. *Vostoçnaya Yevropa v İstoriçeskoy Retrospektive K 80 Letiyu V. T. Paşuto*. Moskva: Yazıki Slavyanskoy Kulturı, 1999.

Djakson, Tatyana N. – İ. G. Konovalov, A. V. Podosinov, G. V. Glazırina, E. A. Melnikova. *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Drevneskandinavskiye İstoçniki*. C. V. Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2009.

Djakson, Tatyana N. – İ. G. Konovalov, A. V. Podosinov, M. V. Bibikov (ed.). *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Vizantiyskiye İstoçniki*. II. Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2010.

Djakson, Tatyana N. vd. (ed.). *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnıh İstoçnikov: Zapadnoyevropeyçeskiye İstoçniki*. IV. Moskova: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2010.

Dobrovolskiy, I. G. vd. (ed.). *Graffiti Na Vostoçnıh Monetah: Drevnaya Rus i Sopredelnıye Stranı*. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1991.

Dolukhanov, Pavel M. *The Early Slavs: Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*. New York: Pearson Education, 1996.

Downing, David. *Sealing Their Fate: The Twenty-Two Days That Decided World War II*. London: Da Capo Press, 2009.

Dubov, Igor V. *Velikiy Voljskiy Put*. Leningrad: İzdatelstvo Leningratskogo Universiteta, 1989.

Dubov, İgor. “Velikiy Voljkiy Put v İstorii İskander İzmaylov. "Pusı" v Srednem Povoljye (Etapı Bolgaro Skandinavskih Etno-Sotsialnih Kontaktov i ih Vliyaniye na Stanovleniye Gorodov i Gosudarstv)”. *Mejdunarodnyye Svyazi, Torgovyye Puti i Goroda Srednego Povolj'ya IX—XII Vekov*. ed. M. A. Usmanov vd. 94–101. Kazan: Master Layn, 1999.

Duczko, Wladyslaw. *Viking Rus: Studies on the presence of Scandinavians in Eastern Europe / by Wladyslaw Duczko*. Leiden, Boston: Brill, 2004.

Düwel, Klaus – Yuriy Kuzmenko. “Runic inscriptions in Eastern Europe – an Overview”. *Studia Historyczne* 61/3 (2013), 327–361.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci. *İbn Batuta Seyahatnamesi I*. çev. Çeviri, Inceleme ve Notlar: A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Ebû Hâmid Muhammed El-Gırnâtî. *Gırnati Seyahatnamesi (Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-A'cab)*. çev. Fatih Sabuncu. 2. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.

Eco, Umberto (ed.). *Ortaçağ I: Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2. Basım, 2014.

Erkoç, Hayrettin İhsan. “Eski Türk Devletlerinde Kağan ve Han Unvanları”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. ed. Semiha Nurdan – Muhammed Özler. 379–402. Ankara: TTK, 2018.

Ferguson, Robert. *The Hammer and the Cross: A New History of the Vikings*. New York: Penguin Books, 2010.

Fogel, A. S. *Drenaya Rus v Predstavleniyah Zarubejnıh Crednevekovıh Avtorov (IX-konets XIII v.)*. Samara, Samarskogo Gosudarstvennogo Ekonomiçeskogo Universiteta, 2015.

Franklin, Simon – Shepard, Jonathan. *The Emergence of Rus 750-1200*. London, New York: Routledge, 1996.

Franklin, Simon. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Gasimov, Oleg. *Orujiye v Sobranii Natsionalnogo Muzeya Respubliki Tatarstan*. Kazan: Zaman, 2003.

Gmırya, L. B. *Strana Gunnov u Kaspiyskih Vorot*. Mahaçkale: Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo, 1995.

Golb, Norman, Pritsak, Omelyan. *Hazarsko-Yevreyskiye Dokumentı X veka*. çev. V. Ya. Petruhin – V.L. Vihnoviç. Moskova, Kudüs: Geşarim, 1997.

Golden, P. B. "Rūs". *Encyclopaedia of Islam*. VIII/618–629.

Golden, Peter B. "The Question of the Rus' Qaganate". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982), 76-97.

Golden, Peter B. *Hazar çalışmaları*. çev. Egemen Çağrı Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.

Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. çev. Osman Karatay. Ankara: Karam, 2. Basım, 2006.

Golovnev, A. V. *Antropologiya Dvijeniya: (Drevnosti Severnoy Yevrazii)*. Ekaterinburg: Volot, 2009.

Görman, Marianne. "Influences from the Huns on Scandinavian Sacrificial Customs During 300-500 AD". *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 15 (1993), 275–298.

Gruszczynski, Jacek. *Viking Silver, Hoards and Containers: The Archaeological and Historical Context of Viking-Age Silver Coin Deposits in the Baltic c. 800-1050*. Abingdon Oxon, New York NY: Routledge, 2019.

Gruszczynski, Jacek vd. (ed.). *Viking-Age Trade: Silver, Slaves and Gotland*. New York: Routledge, 2021.

Haak, Wolfgangvd. “Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe”. Erişim 6 Ocak 2022. https://www.nature.com/articles/nature14317

Hakimov, R. S.vd. *Atlas Tartarica*. çev. İlyas Kemaloğlu. Kazan, Moskova, St. Petersburg, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2017.

Hakonsson, john. *Flateyjarbok*. Copenhagen: Royal Danish General Staff, 1893.

Hayati Bice. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Heather, Peter. “Goths and Huns, c. 320–425”. *The Cambridge Ancient History*: The Late Empire, A.D. 337-425. ed. Averil Cameron – Peter Garnsey. 487–515. Cambridge University Press, 2008.

Heck, Paul L. *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization: Qudāma b. Jaʿfar and his Kitāb al-Kharāj wa-ṣināʿat al-kitāba*. 42 Cilt. Leiden, Boston: Brill, 2002.

Hedeager, Lotte. “Scandinavia and the Huns: An Interdisciplinary Approach to the Migration Era”. *Norwegian Archaeological Review* 40/1 (2007), 42–58.

Hedeager, Lotte. *Iron Age Myth and Materiality: An Archaeology of Scandinavia, AD 400-1000*. London: Routledge, 2011.

Hedenstierna-Jonson, Charlotte. “Traces of Contacts: Magyar Material Culture in the Swedish Viking Age Context of Birka”. *Die Archaologie der Frühen Ungarn: Chronologie, Technologie un Methodik.* Band 17/29–46.

Hedenstierna-Jonson, Charlotte. “Magyar – Rus – Scandinavia: Cultural Exchange in the Early Medieval Period”. *Situne Dei* (2009), 47–56.

Hermes, Nizar F. *The (European) Other in Medieval Arabic Literature and Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Herodotos. *Tarih*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Holmqvist, W. *Excavations at Helgö I: Report for 1954-1956*. Stockholm: Almqvist & Wiksells, 1961.

Hourani, George F. *Arab Seafaring In the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2. Basım, 1995.

Hraundal, Thorir Jonsson. *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*. Centre for Medieval Studies, University of Bergen, Doktora Tezi, 2013.

Hraundal, Thorir Jonsson. "New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources". *Viking and Medieval Scandinavia* 10 (2014), 65–97.

Hucin, F.Ş. – Şakirov, Z. G. "Ünlü Tatar Arkeolog ve Tarihçi Alfred Hasanoviç Halikov (1929-1994)". çev. Selim Karagöz. *Tarihin Peşinde* 22 (2019), 507–522.

Humbert, Benoit. *La Circulation Des Scandinaves Dans La Rus' Aux IXe-XIe Siècles*. Paris, École pratique des hautes études, Doktora Tezi, 2015.

Hvolston, D. A. *İzvestiya o Khozarah, Burtasah, Bolgarah, Mad'yarah, Slavyanah i Russah Abu-Ali Ahmeda ben Omar Ibn-Dasta*. St. Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1869.

Ibn al-Nadīm, Muḥammad ibn Isḥāq. *The Fihrist of al-Nadīm: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture*. çev. Bayard Dodge. C. 1. New York: Columbia University Press, 1970.

Iṣṭakhrī, Ibrāhīm ibn Muḥammad. *Ülkelerin Yolları*. *Ayışığıkitapları* 1. baskı. ed. Murat Ağarı. 66/xxvii, 307 pages ;. Cağaloğlu İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1. Basım, 2015.

İ. G. Konovalova. *Al İdrisi, O Stranah i Narodah Vostoçnoy Yevropı*. Moskva: Vostoçnaya Literatura, 2006.

İbn Fadlan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.

İbn Havkal. *10. Asırda İslam Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Basım, 2017.

İbn Hurdazbeh. *Kniga Putey i Stran*. çev. Z. M. Buniyanov, V. M. Beylis. Baku: Elm, 1986.

İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2. Basım, 2019.

İbn Rüsteh. *El-Alaku'n-Nefise: Dünya Cografyası*. çev. Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça. C. VIII. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991a.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özaydın. C. X. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991b.

İzmayilov, İskander Lerunoviç. "Znaki-Tamgi kak Simvolı Bulgarskoy Gosudarstvennosti X Pervoy Treti XIII veka". *Arheologiya Yevraziyskih Stepey* 1 (2022), 148–159. https://doi.org/10.24852/2587-6112.2022.1.148.159

Jackson, Tatjana. "The Image of Old Rus in Old Norse Literature (a place-name study)". *Middelalderforum* 3/1-2 (2003), 29–56.

Jackson, Tatjana N. *Eastern Europe in Icelandic Sagas*. Leeds: ARC Humanities Press, 2019.

Jacobsson, Sverrir. "The Varangian Legend Testimony from the Old Norse Sources". *Byzantium and the Viking World*. ed. Fedir Androshchuk vd. 345–362.

Jakobsson, Sverrir. *The Varangians: In God's Holy Fire*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

Jiromskiy, B. B. "Aga-Bazar". *Materialı i İssledovaniya po Arheolohii SSSR* 42 (1954), 325–340.

Jones, Gwyn. *A History of the Vikings*. New York, Toronto: Oxford University Press, 1968.

Jonson-Hedenstierna, Charlotte. “Creating a Cultural Expression: On Rus’ Identity and Material Culture”. *Identity Formation and Diversity in the Early Medieval Baltic and Beyond*: Communicators and Communication. ed. Johan Callmer vd. 91–107. Leiden, Boston: Brill, 2017.

Karamzin, N. M. *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo: Polnoye İzdaniye v Odnom Tome*. Sankt Peterburg: СЗКЭО (SZKEO), 2018.

Karatay, Osman. “Hazarların Musevileşmesine Dair Bir Belge: Kenize Mektubu”. *Karadeniz Araştırmaları* 18 (2008), 1–17.

Karatay, Osman. “Kral Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya Göçü”. *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*: Kral Odin'in Turkland'dan İskandinavya'ya Göçü. ed. Ali Duymaz. 532–539. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2010.

Karatay, Osman. “Hazar Kağanı Yusuf’un Endülüs’e Mektubu”. *Bilig* 64 (2013), 199-230.

Karatay, Osman. *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*. Ankara: Kripto Yayınları, 4. Basım, 2018.

Kekavmen. *Kekavmen: Sovetı i Rasskazı*. çev. G. G. Litavrin. Critical ed. G. G. Litavrin. St. Petersburg: Aleteiya, 2003.

Kendrick, T. D. *A History of the Vikings*. London: Metheun & Co. Ltd., 1930.

Khalidi, Tarif. “Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih’i”. çev. Hayrettin Nebi Güdekli. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011), 237–252.

Kilger, Christoph. “Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries”. *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*. ed. Dagfinn Skre. 199–253. Arhus: Aarhus University Press, 2007.

Kirpiçnikov, A. N. *Drevnerusskoye Orujiye: Kopya, Sulitsı, Boyevıye Toporı, bulavı, Kisteni IX-XIII vv*. Moskova, Leningrad: Nauka, 1966.

Kleyn, Lev S. *Spor o Varyagah: İstoriya Protivostoyaniye i Argumentı Storon*. Sankt Peterburg: Yevraziya, 2009.

Kokovtsov, P. K. *Yevreysko-Hazarskaya Perepiska v X veke*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1932.

Konstantin Porphyrogenitus. *De Administrando Imperio*. çev. İlhan Aslan. İstanbul: Post, 1. Basım, 2020.

Kovalev, Roman. "The Role of Khazaria and Volga Bulğāria in Trade Relations Between the Near East and European Russia During the Tenth Through the Early Eleventh Centuries (The Numismatic Evidence), Part 1". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 18 (2011), 43–156.

Kovalev, Roman. "Were There Direct Contacts Between Volga Bulgaria and Sweden in the Second Half of the Tenth Century? The Numismatic Evidence". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 20 (2013), 67–102.

Kraçovsky İ. Yu. *Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*. C. IV. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, 1957.

Kuelzer, Andreas. "Bizans Coğrafyası". çev. Mehmet Bayram. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi (OAD)* IV/I (2021), 138–149.

Kurat, Akdes Nimet. *Peçenek Tarihi*. İstanbul: devlet Basımevi, 1937.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 1987.

Kurat, Akdes Nimet. *Peçenek Tarihi*. thk. Yayına Hazırlayan Ahsen Batur. Ankara: TTK, 2016.

Kuzmin, A. G. *Povest Vremennıh Let*. Critical ed. A. G. Kuzmin. Moskva: İnstitut Russkoy Tsivilatsii, 2014.

Lebedev, G. S. *Epoha Vikingov v Severnoy Yevrope i na Rusi*. Sankt Peterburg: Yevraziya, 2005.

Leo S. Klejn. "The Russian Controversy Over the Varangians". *From Goths to Varangians*: Communication and Cultural Exchange Between the Baltic and the Black Sea. ed. Line Bjerg vd. 27–38. Aarhus: Aarhus University Press, 2009.

Leo the Deacon. *The History of Leo Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Critical ed. Alice-Mary Talbot – Denis F. Sullivan. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2006.

Linder-Welin – S, Ulla. "The First Arrival of Oriental Coins in Scandinavia and the Inception of the Viking Age in Sweden" 69 (1974), 229.

Litvina A. F. – Uspenski, F. B. *İz İstorii Russkoy Kulturı (Kievskaya i Moskoskaya Rus)*. II-1. Moskva: Yazıki Slavyanskoy Kulturı, 2002.

Liudprand of Cremona. *The Complete Works of Liudprand of Cremona*. çev. Paolo Squatriti. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2007.

Logan, Francis Donald. *The Vikings in History*. London: Routledge, 2. Basım, 1992.

Lunde, Paul – Stone, Caroline. *Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North*. çev. Caroline Stone Paul Lunde. London: Penguin Classics, 2012.

Magi, Marika. *The Viking Eastern Baltic*. Leeds: ARC Humanities Press, 2019.

Mägi, Marika. *In Austrvegr: The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication Across the Baltic Sea*. Leiden: Brill, 2018.

Magnusson, Magnus – Palsson, Hermann. *The Vinland Sagas: The Norse Discovery of America*. London: Penguin Books, 1965.

Makarov, N. A. *Rus v IX-X Vekah: Arheologiçeskaya Panorama*. Moskva: Drevnosti Severa, 2012.

Margaryan, Ashot vd. "Population Genomics of the Viking World". *Nature* 585 (2020), 390-396.

Marquart, Josef. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge: Ethnologische und historischtopographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagbuchhandlung, 1903.

Martinez, A. P. "Gardizi's Two Chapters on the Turks". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* II (1982), 109–175.

Marx, Karl. *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*. London: Swan Sonnenschein & Co., Limited, 1899.

Melnikova, Elena A. "Rhosia and the Rus in Constantine VII Porphyrogennetos' De administrando imperio". *Byzantium and the Viking World*. ed. Fedir Androshchuk vd. 315–337.

Melnikova, Elena A. *The Eastern World of the Vikings: Eight Essays About Scandinavia and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Göteborg: Litteraturvetenskapliga Institutionen, 1996.

Melnikova, Elena A. "Varyagi, Varangi, Veringi: Skandinavı na Rusi i v Vizantii". *Vizantiiskii Vremennik* 55 (1998), 159–164.

Melnikova, Elena A. *Drevnaya Rus v Svete Zarubejnih İstoçnikah*. Moskva: Logos, 1999.

Melnikova, Elena A. *Skandinavskie Runiçeskie Nadpisi: Novıe Nahodki i İnterpretatsii. Tekstı, Perevod, Kommentarii*. Moskva: Vostoçnaya Literatura, 2001.

Melnikova, Elena A. "The Cultural Assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the Point of View of Language and Literacy". *Runica - Germanica - Mediaevalia* 37 (2003), 454–465.

Melnikova, Elena A. – Petruhin, V. Ya. (ed.). *Drevnaya Rus v Srednevekovom Mire*. Moskova: Ladomir, 2014.

Mesudî. *Murûc ez-zeheb (Altın Bozkırlar)*. çev. D. A. Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2. Basım, 2004.

Minorsky, V. “Khāqānī and Andronicus Comnenus”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 11/3 (1945), 550–578. http://www.jstor.org/stable/609336

Minorsky, V. V. *Hudúd al-ʻĀlam: The Regions of the World: a Persian Geography, 372 A.H.-982 A.D.* London: Messrs. Luzac & Co., 1937.

Minorsky, V. V. *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*. Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1958.

Mishin, Dmitrij. “Ibrahim Ibn-Ya’qub At-Turtushi’s Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century”. *Annual of Medieval Studies at the CEU* (1994-1995), 184–199.

Miskawaihi. *The Concluding Portion of the Experiences of the Nations*. çev. D. S. Margoliouth. Oxford: Basil Blackwell, 1921.

Miskeveyh. *Tecâribü'l-Ümem*. thk. Mehmet Şeker vd. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.

Mitropolit İlarion. *Slovo o zakone i blagodati*. çev. V. Ya. Deryagin. Moskova: İnstitut Russkoy Tsivilatsii, 2011.

Montgomery, J. E. “Arapça Kaynaklarda Vikingler”. *Viking Dünyası*. ed. Stefan Brink – Neil Price. 694–708. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Muhammad B. Al-Hasan B. Isfandiyar. *An Abridged Translation of the History of Tabaristán Compiled About A. H. 613 (A.D. 1216)*. çev. Edward G. Browne. London: E. J. Brill, 1905.

Muhanov, G. S. vd. (ed.). *Gasırlar Mirası: Tatarstan Respublikası Devlet Museyi Jıyelmalarınnan*. Kazan: Zaman, 2000.

Näsman – Ulf. “Scandinavia and the Huns: A Source-critical Approach to an Old Question”. *Fornvännen* 103/2 (2008), 111-118.

Nazarenko, Aleksandr Vasilyeviç. *Nemetskiye Latinoyazıçnıye İstoçniki IX-XI Vekov*. Moskova: Nauka, 1993.

Nelson, Janet L. *The Annals of St-Bertin*. çev. Janet L. Nelson. Manchester: Manchester University Press, 1991.

Nighswander, Lena. "No Nazis in Valhalla: Understanding the Use (and Misuse) of Nordic Cultural Markers in Third Reich Era Germany". *International ResearchScape Journal* 7 (2020).

Nolf, Pamela S. "Detecting Icelandic Horse Origins". *Icelandic Horse Quarterly* IV (2012).

Noonan, S. Thomas – Kovalev, Roman K. "The Dirham Output and Monetary Circulation of a Secondary Sāmānid Mint: A Case Study of Balkh". *Moneta Mediaevalis* (2002), 163–173.

Noonan, S. Thomas. "The Economy of the Khazar Khaganate". *The World of the Khazars*: New Perspectives; Selected Papers from the Jerusalem. ed. Peter B. Golden vd. 207–245. Leiden, Boston: Brill, 2007.

Noonan, Thomas S. *The Dnieper Trade Route in Kievan Russia (900-1240 A.D.)*. Indiana University, Doktora Tezi, 1966.

Noonan, Thomas S. "When and How Dirhams First Reached Russia: A Numismatic Critique of the Pirenne Theory". *Cahiers du Monde russe et soviétique* 21/3/4 (1980), 401–469. http://www.jstor.org/stable/20169903

Noonan, Thomas S. "Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age". *Harvard Ukrainian Studies* 16/3/4 (1992), 237–259. http://www.jstor.org/stable/41036477

Noonan, Thomas S. "Rus', Pechenegs and Polovtsy: Economic Interaction Along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era". *Russian History* 19/1/4 (1992), 301–326.

Noonan, Thomas S. “Scandinavians in European Russia”. *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. ed. Peter Sawyer. 134–156. Oxford New York: Oxford University Press, 1997.

Nordman, C. A. “Anglo-Saxon Coins Found in Finland, Helsingfors”. *The Finnish Antiquarian Society* (1921).

Norman Gold, Omeljan Pritsak. *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Cornell University Press: Ithaca, 1982.

Novoseltsev, A. P. vd. (ed.). *Drevnerusskoye Gosudarstvo i Yego Mejdunarodnoye Znaçeniye*. Moskova: Nauka, 1965.

O. G. Bolşakov, A. L. Mongait. *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostoçnuyu i Tsentalnuyu Yevropu (1131-1153 gg.)*. Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnuyu Literaturı, 1971.

Orlov, A. S. vd. *İstoriya Rossii*. 4 Cilt. Moskova: Prospekt, 2016.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Özcan, Altay Tayfun. *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Basım, 2020.

Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, 2008.

Piltz, Elisabeth (ed.). *Byzantium and Islam in Scandinavia: Acts of a Symposium at Uppsala University*. Jonsered: Paul Aströms Förlag, 1996.

Pritsak, Omeljan. “The Origin of Rus'”. *The Russian Review* 36/3 (1977), 249–273.

Pritsak, Omeljan. *The Origin of Rus': Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981.

Pritsak, Omeljan. “An Eleventh-Century Turkic Bilingual (Turko-Slavic) Graffito from the St. Sophia Cathedral in Kiev”. *Harvard Ukrainian Studies* 6/2 (1982), 152–166.

Reeves, Arthur Middleton. *The Finding of Wineland the Good: The History of the Icelandic Discovery of America*. London: Oxford University Press, 1890.

Rudenko, K. A. *Voljskaya Bulgariya v XI - Naçale XIII v.: Poseleniya i Materialnaya Kultura*. Kazan: Şkola, 2007.

S. A. Vısotskiy. *Drevnerusskiye Nadpisi Sofii Kievskoy: Vıpusk I*. Kiev: Naukova Dumka, 1996.

Saharov, A. N. *İstoriya Rossii c Drevneyşih Vremen do Naşih Dnyey*. 1 Cilt. Moskova: Prospekt, 2010.

Šandrovskaja, Valentina S. "The Seal of Michael, Grand Interpreter of the Varangians". *Byzantium and the Viking world*. 305–313, 2016.

Saraceni, Jessica Esther. "The Search for Spanish Vikings - Archaeology Magazine". Erişim 25 Ekim 2021. https://www.archaeology.org/news/2840-141219-spain-viking-camps

Sawyer, Peter. "The Age of the Vikings and Before". *The Oxford Illustrated History of the Vikings*. ed. Peter Sawyer. 1–19. Oxford New York: Oxford University Press, 1997.

Seippel, Alexander. *Rerum normannicarum fontes arabici: e libris quum typis expressis tum manu scriptis collegit et sumptibus Universitatis osloensis edidit*. Oslo: Brogger, A. W., 1928.

Shepard, Jonathan. "Viking Rus ve Bizans". *Viking Dünyası*. ed. Stefan Brink – Neil Price. 626–653. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.

Simpson, Jacqueline. *The Viking World*. London: Batsford, 1980.

Skrjinskaya, E. Ç. *Rus, İtaliya i Vizantiya v Srednevekovye*. Sankt Peterburg: Aleteiya, 2001.

Stalsberg, A. "Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'". *Russian History* 28/1/4 (2001), 359–401.

Stepanov, Tsvetelin. *The Bulgars and the Steppe Empire in the Early Middle Ages: The Problem of the Others*. Leiden, Boston: Brill, 2010.

Sturluson, Snorri. *Heimskringla: The Beginnings of Olafr Tryggvason*. çev. Alison Finlay – Anthony Faulkes. I. London: Viking Society for Northern Research, University College London, 2016.

Suhanna Shafiq. *Seafarers of the Seven Seas: The Maritime Culture in the Kitab 'Aja'ib al-Hind by Buzurg Ibn Shahriyar (d. 399/1009)*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2013.

Suleiman, Yasir (ed.). *Living Islamic History: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Sverdlov, Mihail Borisoviç. *Latinoyazıçnıye İstoçniki po İstorii Drevey Rusi IX-XIII v.: Pravda Russkaya İstoriya Teksta*. Sankt Peterburg: Olega Abışko, 2017.

Şakirov, Zufar Gumarovich – Huzin, Fayaz Sharipovich. "İdil (Volga) Bulgarları ve Göçebe Dünya". çev. Selim Karagöz. *Mütefekkir* 6/11 (2019), 239–254.

Şan, Erman. "İbn Rüste'nin el-Alâku'n-Nefîse'yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler". *BELLETEN* 83/296 (2019), 47–70.

Şeşen, Ramazan. "İbn Havkal". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 20 (1999), 34–35 (Erişim 20 Nisan 2022). https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-havkal

Şeşen, Ramazan. "İdrîsî, Şerîf". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 21 (2000) (Erişim 24 Nisan 2022). https://islamansiklopedisi.org.tr/idrisi-serif

Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2001.

Thomas S. Noonan. "When did Rûs/Rus' Merchants First Visit Khazaria Baghdad?". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* (1991), 213–221.

Thomsen, Vilhelm. *Rus Devleti'nin Kökenleri: Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*. çev. Emine Dikmen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter. *The Relations Between Ancient Russia and Scandinavia, and the Origin of the Russian State: Three Lectures Delivered at the Taylor Institution. Oxford, in May, 1876*. Cambridge: Cambridge University Press, 1877.

Tolmaçev, Vladimir – Düzenli, Maria. "Bizim İlk Üniversitemiz: M. V. Lomonosov". *Bilim ve İnsan*: Şahsiyetini İnşa Edenler. ed. Zeynep Bağlan Özer vd. 3–15. Ankara: Kitabevi, 2018.

Tooley, R. V. "Batlamyus'a Kadar Hıristiyan Öncesi Dönem Coğrafyası". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2001), 403–411.

Treadgold, Warren. "Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus". *Harvard Ukrainian Studies* 12/13 (1988/1989), 132–144.

Treadgold, Warren T. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press, 2000.

Turtledove, Harrt. *The Chronicle of Theophanes: An English Translation of anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813), with Introduction and Notes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Tvauri, Andres. *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia*. Tartu: Tartu University Press, 2012.

Ulusan, Ahmet. *"Geçmiş Yılların Hikâyesi" (Povest Vremennıh Let) Adlı Kroniğin Tahlili ve Tenkitli Tercümesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

V. Mosin. "Les Khazares et les Byzantins: D'apres L'anonyme de Cambridge". *Byzantion* 6/1 (1931), 309–325.

Vasiliev, A. A. "The Second Russian Attack on Constantinople". *Dumbarton Oaks Papers* 6 (1951), 161. https://doi.org/10.2307/1291086

Vasiliev, Alexander A. *The Goths in the Crimea*. Cambridge, Massachusetts, 1936.

Vasiliev, Alexander A. *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1946.

Vlasto, A. P. *The Entry of the Slavs Into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*. London: Cambridge U.P, 1970.

Waitz, Georg. *Annales Bertiniani*. Hannover: İmpensis Bibliopolii Hahniani, 1883.

Wikander, Stig. *Araber, Vikingar, Väringar*. Lund: Svenska Humanistiska Förbundet, 1978.

Wolf, Kirsten. *Viking age: Everyday Life During the Extraordinary Era of the Norsemen*. New York: Sterling, 2013.

Ya'kubî. *Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1. Basım, 2002.

Yücel, Mualla Uydu. *İlk Rus Yıllıklarında Türkler: Hazarlar, Bulgar, Peçenek, Uz, Berendi, Karakalpaklı, Kuman/Kıpçaklar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020.

Yücel, Mualla Uydu. *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Basım, 2020.

Zakharii – Roman. *The Historiography of Normanist and Anti-Normanist Theories in the Origin of Rus'*. Oslo: The University of Oslo, Centre for Viking and Medieval Studies, The Faculty of Arts, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Zimonyi, István. *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century: The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition*. Leiden, Boston: Brill, 2015.

Zuckerman, Constantine. "On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor". *Revue des études byzantines* 53 (1995), 237–270.